

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/1—2

БЕОГРАД
1981.

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЋО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је Михаило Стевановић. — НАШ ЈЕЗИК излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 100 динара слати на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — приказан на глаголима с префиксом <i>за-</i> — (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	3
Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватскокрпског дијалекта и посебности варијаната стандардног језика (ДРАГИЦА МАЛИЋ)	24
Придевска негација префиксима (<i>не-, а-, дис-, без-</i>) (ДАНА БОШКОВ)	63
<i>Звоно</i> и <i>комоњити се</i> — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	68
Штокавско-чакавска размеђа (АСИМ ПЕЦО)	74
Именице с наставцима <i>-у/-ију</i> у генитиву множине (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Питања и одговори (МИТАР ПЕШИКАН, ДАРИНКА ТОРТАН-ПРЕМК)	100

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПОСТУПАК У РЕЧНИЦИМА САНУ И ЈАЗУ

— показан на глаголима са префиксом *за* —

I

У два велика описна (једнојезична) речника — речнику Српске академије наука и уметности и речнику Југославенске академије знаности и умјетности — обрађују се речи истога језика. Познато је, међутим, која је између њих главна разлика. Први је речник савременог српскохрватског књижевног језика и знатнијег броја дијалеката, приближно од половине XIX века, уз малобројне старије примере и са тежњом ка осавремењавању у току израде. Други је, посматрано из данашње перспективе, историјски и делимично савремени речник, хрватскога или српскога језика — како стоји у његовом називу — са праћом из дијалеката (такође не свих) затеченом у XIX веку, као и из књига извесног броја тадашњих писаца којима је био признат аутентични народни израз, без јаче испољене тежње да се током рада допуњава лексички фонд XIX и XX века.

Већ и сама ова неистоветност њихових основа најчешће доноси „вишкове“ и „мањкове“ у значењској, фразеолошкој и илустративној обради истих речи, када се упореде ова два речника. Али се разлике појављују и због других узрока. Оне потичу од различитих концепција обраде у најширем смислу — а то је, опет, настало углавном услед великог временског размака између почетака једног и другог подухвата, услед даха времена који их је пратио. Разлике, даље, долазе због непотпуне једнакости у савременом, истодобном животу неких језичких детаља у различитим географским областима, као и због субјективних чинилаца који неминовно одликују сваког појединачног обрађивача, редактора или целе редакције.

Овде се нећемо задржавати на разликама које проистичу из различитости ексцерпираних праће или из различитог поимања семантике речи, а то подразумева да нећемо процењивати дефи-

низијску суштину, нити рашчлањеност одређених речи, ни редослед датих значења, као ни стилистичка сенчења и сл. Оно о чему најпре треба да буде реч није значењски аспект тзв. десне стране ових речника, него својеврсни технички проблем, који ће се прво приказати начелно а затим илустровати на обради одабраног типа глагола. У питању су два — у одређеном смислу — система лексикографског поступка, што, иначе, представља донекле маргиналну тему међу многим другим темама. Ипак, пошто је о том критеријуму било мало говора у науци, проговоримо овде управо о њему, тим пре што разна решења у тој области могу давати повода за неке повољније или неповољније судове, па нису без сврхе извесна историјска и друга образложења.

Међутим, увид у технику рада природно води и ка неким даљим разматрањима, која се односе на одређени међупростор између технике и онога што се подразумева као најглавније у речнику — формулације значења. Јасно је да се посао лексикографа, пошто је овладао спољним конвенцијама свог рада, не усмерава одмах на уобличење дефиниција; од примене чисте технике до правилног дефинисања, он код многих речи мора да прође кроз краће или дуже лавиринте праматичких, логичких и других размислања. Нешто од овог дела његовог пута, који претходи самом опису значења, покушаћемо овде такође да осветлимо, поново указујући на праксу у једном и другом академијском речнику. Глаголске речи, уз то префиксиране, дају подстрека за обиље опаски, баш зато што је лексикографска пракса на земљишту српскохрватског језика и дуга и богата, па је занимљиво да се види како се она носила са том врло сложеном материјом.

II

Према једном специфичном мерилу, описни речници се могу поделити у две групе.

На једној страни стоје они речници у којима се иде ка потпуној идентификацији одреднице (синонимској или описној, махом комбинованој), у којима се, дакле, речи одређене праматичке врсте или праматичког облика дефинишу, кад год је то могуће, помоћу речи те исте врсте и облика (придев помоћу придева, инфинитив помоћу инфинитива итд.), односно помоћу неких синтагми које, целе, функционисау као јединице датог праматичког типа (бео = који је боје снега... и сл.). За одредницу се, према томе, тражи што вернија замена, у праматичком смислу колико и у значењском. При том се тежи да се искаже све што је релевантно за објашњење одреднице, за ту условно

тако названу замену, а да се „сљушти“ све небитно. Ово што је речено вреди и за посебна значења одредница, и то на свим ступњевима семантичке хијерархије. У таквим речницима, може се рећи, има доста формалнога, што не треба схватити у рђавом смислу, као формалистичко.

На другој страни се налазе речници у којима показана идентификација није опште правило. Поступак је у њима мање формалан.

Ни у речницима из прве групе граматичка подударност се не може постићи увек. У случајевима када је идентификација неизводљива, нпр. код заменица, предлога, везника, узвика и још понегде, ако нема ни синонима ни еквивалентних синтагми, прибегава се или граматичким дефиницијама или таквим које, да тако кажемо, заобилазно (а по могућности увек једнообразно) објашњавају одредницу. Ту се, значи, мора ићи на дефиниције које нису граматички адекватне дефинисаној речи и не могу је заменити у реченичној примени.¹

Униформност лексикографских решења тражи се све више што је речник типичнији представник прве показане групе. Али је јасно да се и у речницима из друге групе одржавају одређени прописи обраде. Они су ту такође задати, с тим што се допушта већа слобода при њиховом остваривању. То придаје овим речницима својеврсну свежину, одређену аромом лежерности и литераричности, за разлику од схематичне слике коју пружају дела из прве групе.

У области српскохрватске лексикографије два академијска речника управо оличавају два типа о којима говоримо. Речник САНУ (даље: РСА) тежи идентификационим тумачењима, док је речник ЈАЗУ (даље: РЈА) у дефинисању слободнији, премда и код њега висок постотак дефиниција показује граматичко поклапање с одредницама, што је и сасвим природно; и код њега постоје јасно утврђене техничке методе.²

Ево неких примера из којих се могу видети системи и структуре тумачења, без осврта на степен семантичке исправности (која би се сазнала тек из примера, а која овде није предмет истраживања).

¹ Сем тога, као што се зна, већи описни речници стављају себи у задатак да представе и устаљене лексичке комбинације, обрте, изразе и друге особености у употреби речи, све до окамењених фраза и до пословица и заговетака везаних за реч-одредницу. Разумљиво, начело граматичког поистовећивања у многим случајевима код синтагми и реченица уопште не може да се спроведе.

² О њима се, нпр., може прочитати код Стј. Мусулина, Rad na Akademijinu Rječniku hrv. ili srp. jezika, Djela JAZU 52/I, 298. и д.; такође: Сл. Павешћ, Pogovor (nakon završetka rada na Rječniku 1975), додатак књ. XXIII РЈА, 69. и д.

Забити.

РСА. забити¹ I. 1. учинити да нешто продре унутар нечега, забости, зарити, закуцаги. 2. а. пурнути негде, стрпати; завући, увући. б. сакрити, склонити. 3. заковати, затворити, зачепити; затворити у нешто, уковати. 4. повући уназад, затурити, забаци. 5. покр[ајински] заклати, убити. II. [повратни облик] 1. зарити се, забости се. 2. завући се (обично у неко скровито место); склонити се, сакрити се. Израз: „забити гол“.

РЈА. 1. забити ... што год оштро затући, залупати куда. а. акт. а) уопће. б) забити што у што. с) забити кога у тамницу или што слично. д) забити табор, шатор. е) забити очи у што. ф) забити коме што у главу. в. пас.; партицип пасива забијен, забјен ... од забити и забити се. а) у правом смислу. аа) исто што затучен, забоден у што. bb) исто што прибијен. сс) у шиљу. б) у пренесеном смислу; забијен у памети, у свијести. аа) адј. bb) адв. забљено исто што запањено, без разумијевања. с. рефл. а) забити се исто што завући се, затући се камо, у страну, на пострано скровито мјесто. б) забити се у што. с) забити се може коме дах, те не може дисати. д) забити се у кога, коме у ноге. е) забити се у памети, у свијести исто што збунити се, изгубити се у памети, у свијести. ф) забити се очима у што. — У подзначњима већином стоје још дефиниције пренете из једног или више старих речника, као врста потврде (уколико тога има), обично са примерима, а понекад долазе само примери.

Закопати.

РСА. I. 1. а. почети копати; мало запрепти. б. направити покрет као при копању, ударити (ногама). 2. а. ставивши нешто у ископано место, рупу и сл., прекрити земљом, песком и сл. б. турити (у нешто), забити, зарити. в. засути (земљом и сл.), затрпати. 3. а. сахранити, укопати. б. фиг[уративно] уништити, разорити; упропастити. 4. а. копајући направити (у земљи), ископати. б. делимичним укопавањем поставити, утврдити, учврстити; ушанчити. в. саградити, подићи, основати (ударивши темеље). II. 1. повр. од закопати (I, 2 и 4б). 2. фиг. забити се, завући се, склонити се (обично на неко пусто или удаљено место). 3. удубити се (у нешто), занети се (нечим). 4. постати, настати (о насељу и сл.).

РЈА. ставити у приређену јаму у земљи и затрпати земљом, покопати. а. у наведеном значењу. а) у правом смислу. аа) закопати човјечје тијело након смрти. ааа) акт. bbб) пас.; партицип пасива закопан исто је што покопан, укопан. ссс) рефл. у правој и у пасивној служби. bb) закопати што друго у земљу или у што

слично. aaa) акт. bbb) пас. ссс) рефл., закопати се у што. b) у пренесеном смислу или у свези с чим нестварним. aa) акт. bb) пас. cc) рефл. b. почети копати. c. закопати шанац, табор, лагум исто што копањем утврдити шанац, табор, начинити лагум. d. закопати се исто што утврдити се шанчевима и окопима. e. закопати кога с киме исто што посвађати, управо закопати кога у сваду с киме. f. закопати нокат у ледину исто што почети трчати.

У РСА значења инфинитива, прво, имају своја властита тумачења и, друго, протумачена су искључиво помоћу инфинитива. У РЈА се испред поделе на значења излучује општа, најважнија или комбинована дефиниција, као и постојеће дефиниције из старијих речника (природно, у инфинитиву), док у даљој разради нека значења, нешто другачија или сасвим другачија од онога које је дато напред, могу такође имати дефиниције, или само дефиниције пренете из старијих речника, или чак остати без непосредно датих дефиниција (задошнити а. акт. а) прелазно — и одмах долазе примери, b) непрелазно — одмах примери). Овде има и објашњења која нису дефиниције у правом смислу (нпр., показано напред: 1. забити с. с): „забити се може коме дах, те не може дисати“³; или: заковати d.: „заковати коња каже се, када ковач, поткивајући коња, затјера клинац коњу у месо“).

Речник који не тежи идентификацијама, који, према томе, тражи од корисника да ишчитава и схвата објашњења и из нешто ширег контекста, а нарочито из самих примера, није везан лексикографским конвенцијама ни у неким другим областима. Тако, у РЈА запажамо разне неједнакости поступка у вези с поделом на праматичке и остале особености у употреби речи. Оваква карактеристика не представља недоследност, јер би се недоследношћу смело називати само местимично одступање од усвојених правила, што овде није случај. На пример, као што се могло видети, 1. забити дели се на а. акт., b. пас. и с. рефл., а при томе се b. пас. дели на а) у правом смислу, b) у пренесеном смислу; обрнуто, закопати се дели на а. ... а) у правом смислу, b) у пренесеном смислу, а код тога а) ... aaa) акт., bbb) партицип пасива, ссс) рефл. Глаголски род је, видимо, једанпут старији од стилског момента, док му је други пут подређен.

³ У РСА овог лексичког споја нема, али би се ту, по усвојеним правилима, могло поступити на два начина. Или би се, у некој тачки значења, дала инфинитивска дефиниција, са указивањем на субјекте и код одреднице и код тумачења: забити се ... (о даху) = постати тежак, бити онемогућен (о дисању); или би се у одељку израза тај спој показао и дефинисао у перфекту (теоријски може и у ком другом граматичком времену): забито му (јој) се дах — изгубио (изгубила) је могућност дисања — што опет представља идентификацију, само не одреднице, него економично обликоване фразе везане за њу.

Захваљујући великом историјском распону, РЈА знатно више него РСА има прилике да анализира граматичке и фразеолошке појединости које су се учвршћивале током живота разних речи: негде се, рецимо, јаче „афирмисао“, мада не и лексикализовао, партицип пасива, негде је постао учесталији, мада не увек и семантички релевантан, спој некое глагола са одређеним субјектом или објектом, итд. Општи историјски изглед целокупне речи диктира логику лексикографског поступка, од случаја до случаја. Једна је од одлика овог речника да богато приказује с којим се речима у заједници може најчешће наћи одредница, у смислу рекције, фразеологије и сл., па били то слободни или полувезани спојеви, или, на другој страни, строго везани. Ево примера. *Zadati*: испред поделе је општа дефиниција „дати коме што, учинити коме што“; даље: а. акт. и пас. а) уопће, б) задати кога у што, око чега, с) задати кому тугу, жалост, плач . . . , д) задати кому рану, е) задати какво зло, ф) задати срам, стид . . . , ј) задати посла . . . , т) задати што друго . . . Као што се види, овде се не иде за тим да се за реч — одредницу код оваквих спојева увек показује и употребни еквивалент: задати зло = проузроковати, нанети, причинити зло, а задати посла = ставити у задатак, натоварити посла. Или други пример. *Zakovati*: испред поделе је општа дефиниција; даље: а. у наведеном значењу, б. начинити око чега драгоцјен оков а) не каже се чиме је што оковано . . . , б) заковати чим . . . , с) заковати у што . . . , д) закован у чему . . . За РЈА је релевантна чак и дијалекатска рекција, нпр.: заспати а. а) . . . ее) „уз заспати је какав приједложни израз“ . . . у (с акуз.) [пример: заспала у цвијеће], . . . у (с локат.) [пример: заспало у трави].

У РСА се овакве појединости контекста обрађују само уколико оне утичу на семантичко прегипање у самој одредници, или уколико је дати лексички спој стекао неко одређено значење, као нова фразеолошка целина. У илустративном делу, тј. међу примерима, контекстуална разноликост је пожељна.

Са своје стране, РСА, углавном, веома разуђено показује значења одреднице. Дајемо примере. *Zabolovati* I. а. почети боловати (неку болест), б. запасти у болест; оболети, разболети се . . . Овде су у питању укупно три подзначања, пошто се тачком и зарезом дефиниција дели на два блиска значењска присенка (примери за ово, дати упрошћено: нову бољку заболовала; по који боник заболује за дуже времена; ко тешко заболује ваља га чувати). *Zakabанити се* = опрнути се, заопрнути се кабаницом, капутом; умотати се, увити се у кабаницу, капут (закабанио се направљеним капутом; закабанио се у нешто старе капутине). *Zakлачити* I. а. премазати, омазати клаком, оклачити, окречити; испунити неравнине, шупљине клаком, олетити клаком, кре-

чом ... (заклачили су зидове и таваницу; процијети ћу заклати да не може ни лепир излетјети).

На тај начин се, у неку руку, уравниотежује богато приказивање међулексичких додира у РЈА и изнијансирано дефинисање у РСА.

Као што је напоменуто, неједнакост у основним концепцијама код ова два академијска речника није настала случајно.

За речник који је у прошлом веку засновао Бура Даничић речено је у каснијим освртима да се у њему налазе праве монографије о појединим речима. Сам Даничић, приступајући свом највећем животном подухвату, говорио је да ће главни задатак бити да се покажу речи које смо имали или које имамо, као и то — како смо се њима служили или се још увек служимо. И даље: показиваће се шта значе и како се употребљавају речи, са свим променама у значењу и са примерима. Значења се могу показивати помоћу дефиниција — али дефиниције ретко казују оно што треба, „него готово свагда или више или мање“, уваљујући често обрађивача у досадну педантерију. Стога треба највише простора остављати примерима, да они покажу значење; све друго је само помоћ и олакшица. (Не треба заборавити да је Даничић већ у свом Рјечнику из књижевних старина српских обилато поткрепљивао значења примерима, утврђујући — још јаче после Вука — тај принцип у српскохрватској лексикографији.) Даничић објашњава: као основно тумачење ће се давати латинска реч [лексикографска особеност која је касније у РЈА била напуштена], евентуално са синонимима или са кратком описном дефиницијом; у даљој разради тумачиће се само на нашем језику разлике према главном или према претходном значењу, да би се ново значење само наговестило.⁴ Дајући свој суд о огледној свесци овог речника М. Срезњевски такође, између осталог, подвлачи да детаљисање око значења није потребно.⁵

Према томе, РЈА од самог почетка представља мање речник описних дефиниција, а више речник синтагматских, синтаксичких, фразеолошких и сличних потврда, датих у контекстима, што омогућује да се сагледају све вредности значења и употребе једне речи.⁶

Оно опште значење, извучено испред семантичке и граматичке разраде (које се првобитно давало и на латинском) налази се у вези с једном од главних Даничићевих идеја — наиме, да свака реч има своје ембрионално значење, које се после развија и разгранавља, слично животу организма. Такав је био принцип

⁴ Oględ. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1878, Zagreb) XII + 39.

⁵ Glasovi o „Ogledu rječnika“, Rad JAZU 45, 160.

⁶ О томе да је корисно истицање различитих међулексичких комбинација, уз већи број примера, говорио је много деценија после Даничића и Стј. Мусулин, вишегодишњи уредник РЈА, о. с, 299. и д.

у обради Примовог речника, а такво је, уосталом, било лексиколошко начело оновремене филологије уопште.⁷

Осим тога, протезање једне одређене семантичке нити током векова, застаривање неке друге нити, настајање неке треће у скорије време, оживљавање и одумирање у области фразеологије — све то код исте речи — донело је загребачком речнику методолошке проблеме од којих је у великој мери слободан РСА. Комбиновани историјски и савремени аспект РЈА оцењен је касније као знатна лексикографска тешкоћа (чак по неким и као прешка). „... При таквом двојаком послу нужно долази до испреплетаности критерија, па затим и до поремећених закључака. Тешко је при просуђивању одржати нетакнуте критерије синхроничности и дијахроничности.“⁸ Истина, у Даничићево време комбиновани принцип Примовог или Литреовог речника представљао је пример за углед.

Верност основној лексикографској замисли преовладала је у РЈА над свим оним што би систему обраде могло доносити научно, а фонду речи ексцерпционо осавременавање. Овај речник, иако се протегло на готово сто година, остао је (делимично чак и у графичком погледу) при начелима која је поставио Даничић, зато да би могао представљати целовито дело. Ово се односи и на концепцијску страну о којој говоримо. За наше излагање су мање битне или сасвим небитне неке измене, не много крутне, до којих је почело долазити после Даничића, приметније у Маретићево време, а још више после другог светског рата.⁹

Што се тиче РСА, који је почео да излази 1959. године и чија је израда у пуном току, у вези са концепцијом израде о којој је овде реч нема много експлицитно изнетих ставова.

Прва огледна свеска штампана је још 1913. године (издао ју је Момчило Иванић), али је тај покушај био без значаја за даљи рад. Вреднија је помена Огледна свеска направљена тридесетак

⁷ В.: П. Булат, Даничић у светлу Академског „Рјечника“, Даничићев зборник (1925, Београд—Љубљана) 291; П. Рогоћ, Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ и његов први уредник Буро Даничић, Наш језик XXI св. 3, 142—143.

⁸ Љ. Јонке, Đuro Daničić, prvi urednik Rječnika, додатак књ. XXIII РЈА, 94. Сличну сумњу изразио је у најкраћим речима још В. Јагић у белешци о РЈА, Archiv für sl. Phil. III, 733—734.

⁹ Обрада се скраћивала, дефиниције су постајале сажетије, без првобитног сувише тананог цепања и раздвајања; у њима су почели више да се употребљавају синоними. Проширио се број извора, унети су неки кајкавски писци, обновила се ономастика и топономастика. За другог уредниковања Стј. Мусулина сматрало се чак штетним потпуно уједначавање метода појединих обрађивача. В.: П. Рогоћ, о.с.; Сл. Павешки, Pogovor ... 68, 73; И., Stjepan Musulin, додатак књ. XXIII РЈА, 126.

година касније.¹⁰ У делу Увода који је саставио Р. Бошковић стоји: „Можда је општа и главна одлика овога Огледа лингвистичка концепција његова; лингвистичка у свему... и по начину одређивања значења, и по начину ребања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи...“ (IX). Даље, између осталог, има говора о томе како се у речнику одређују значења: на један начин код простих речи, другачије код изведених. „Код простих... проблем одређивања значења је, бар методски, простији... Свели смо га на одређивање граница међу појединим значењима. И одређивали смо те границе водећи рачуна о прима моментима: о језичком осећању, о лингвистичкој анализи и о прамаитичким конструкцијама...“ (XI).

Огледна свеска из 1953. г. такође није значајна, поготову што се већ ближило издање прве књиге. Већи Увод за овај почетни том написао је А. Белић, који је, заједно с првим сарадницима, и дао главни печат коначном изгледу овог великог подухвата. Белић признаје исправност Бошковићевог инсистирања на лингвистичком карактеру речника (XIX—XX). У „Напоменама о обради текста речника“ (XXVII и д.) он говори и о дефинисању, али више с чисто техничке него са суштинске стране. О принципу идентификације значења има подробнијег излагања у интерно штампаним Упутствима која постоје у Институту за српскохрватски језик.

III

На примеру глаголских речи могу се показати две значајне чињенице. На првом месту, обрада глагола добро илуструје концепцијске разлике међу речницима, које ту долазе до изражаја захваљујући многобројности лексикографских детаља. Друго — што се у овој расправи такође жели истаћи, и то у вези са оба наша речника — пажљиво обрађени глаголи показују до каквих скривених слојева мора обрађивач речника дупсти по језику да би извукао на површину све оно што је семантички битно.

Као представници глаголских речи узети су глаголи са префиксом *за-*.

Бавећи се проблематиком глагола (као што је то, уосталом, и код других речи), лексикограф на првом месту решава — шта у животу глагола представља лексикализацију, а шта не представља.

У овоме има доста прелазних случајева и других тешкоћа. Наиме, поред обичног разграновања или померања значења, как-

¹⁰ Текст је писан на захтев окупационих власти. Носи ознаку „Београд 1944“, али до ослобођења није изишао из штампе. (Према обавештењу код А. Белића, Увод, књ. I РСА, XIX.)

вог има код свих речи, па и код непроменљивих, код глагола се мора још посебно говорити о двама категоријама промена: о неким специфичним лексикалним и о такође специфичним морфолошким. Те промене често потичу — као ни код једне друге врсте речи — од синтаксичких и контекстуалних момената. Тако, рецимо, код глагола *заронити* значење „загњурити се“ добијамо додавањем објекта, а значење „пошпити“ додавањем. У питању је, дакле, лексикална промена (значење се променило), али је она синтаксички условљена, па се стога може посматрати и као *sui generis* синтаксичка промена. Слично томе, када се каже „не узнемиравајте нас, ми сад ручамо“, пред нама је не-свршени глагол *ручати*, а ако се каже „ми ћемо, брзо ручамо и одамах одемо“ (наративни презент), постаје очигледно да је глагол свршен. (Овакве особености одликују српскохрватски глагол више него што је то случај у већини других словенских језика, поред тога што ту постоје проблеми својствени словенском глаголу уопште.) Има, рекосмо, и посебне морфолошке проблематике код глагола. Постоји, нпр., реч *замлаћен* — трпни придев по облику — која ипак није трпни придев ни од замлатити ни од замлатити се, него значи (према РСА): будаласт, сметен.

а. Најлексикалнија промена у глаголској речи јесте она која настаје префиксацијом, одн. инфиксацијом, изменом у основи или у корену глаголске речи (многи глаголи саграђени помоћу уметка *-ну-*, итеративи, деминутиви, фактитиви и др.), чији је смисао тај да се створе лексичке јединице са новим значењем или значењима, не подразумевајући под тим изазивање специјално видске измене.

Када је реч о префиксираним глаголима, само се у малобројним речницима неких језика може наћи обрада оваквих изведеница заједно са основном речју (тамо где се спроводи систем тзв. лексичких гнезда¹¹). У РСА и РЈА глаголи са префиксима обрађују се независно. То не искључује разне њихове често једнообразне, системске додире у дефиницијама; нпр., *забунцати* = почети *бунцати* (РСА), слично као и код мноштва других таквих парова. Каткада долази до једнакости значења, нпр., *засрести* = *срести* (РСА и РЈА). Појава глагола *засрести* поред *срести* морала је у историјској, дијалекатској или каквој другој перспективи имати свог оправдања, али је за савремени је-

¹¹ У старијим речницима систем гнезда, уколико се среће, представља само одређени вид лексикографске праксе. У новије време се израђују речници по систему гнезда због научног интереса према творби речи, слично као што се израђују фразеолошки или инверзни речници. В., нпр., књигу А. Тихонова, Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка (Самарканд, 1971), чији сам наслов већ говори о суштини ове врсте лексикографије.

зик префикс овде паразитски, пошто он улази у нову реч уз глагол који је већ перфективан са функцијом чистог перфектизовања. — Све исто вреди и за изведене глаголе који се према основном обликују путем поменутих унутрашњих промена. (Парови као *задићи/задигнути* остају без диференцијације; слично напред реченоме, инфикс *-ну-* овде паразитира.)

У оба речника је префикс *за-* (као и сви други) обрађен као посебна одредница. У РЈА се уз сваки (у принципу: свршени) префиксирани глагол указује на то у ком је значењу овај префикс ступио у нову глаголску реч. То се постиже тако што се врши упућивање на одговарајућу тачку у обради самог префикса. У РСА се овај поступак не спроводи.

б. Промена вида која не значи истовремено и промену остале семантике, дакле, чиста видска алтернација, добија се изменом основе (*записати/записивати*; редак је сасвим чист однос код непрефиксираних глагола: *лећи/легати*), понекад и додавањем префикса (*клати/заклати*; мишљења о томе да ли на овај начин постају чисти видски односи подељена су, али претежу докази у корист њиховог постојања). Сем тога, у српскохрватском језику видска разлика, као што је већ указано, понекад се открива само из контекста (*ручати*), што значи да исти глагол може бити и свршеног и несвршеног вида. Промена вида у сваком случају, тј. и кад је глагол облички измењен и кад није, представља промену значења у глаголској речи — истина, промену само одређеног типа. То се, нужно, и показује при дефинисању. Питање аспекта спада, према томе, у лексикалне појаве.

За разлику од неких других речника словенских језика који чисте видске парове приказују спојено (нпр., последњи руски академијски речник¹²), у РСА и РЈА глаголи разних видова дати су као засебне одреднице. Сваки је обележен одговарајућом ознаком и сваки се дефинише глаголима овога вида. Разумљиво, дво-видски глаголи или поједина разноаспектна значења вишезначних глагола захтевају одређена, нешто рапчлањенија решења.

Ако су два глагола значењски једнака у свему сем у погледу свршености и несвршености, разлика међу њиховим дефиницијама би се практично морала сводити једино на видску разлику међу глаголима употребљеним у дефиницијама. Али је чест случај да се уз овакву, типизирану значењску диференцијацију међу парњацима придружују и друге разлике, што је још један разлог за раздвајање парова у речницима. Довољно је да се погледа (у РСА, где је то развојније дато) обрада парова *зацећи/зацецати*, *зарећи/зарицати*, а поготову неких значењски сложени-

¹² Словарь современного литературного языка. Академия наук СССР, Институт русского языка, 1950. г. и даље.

јих случајева, као *заблескати/заблескивати*, па да се увиди како сваки за себе члан таквих двојстава, уз заједничка полазишта, живи донекле одвојеним или чак сасвим одвојеним семантичким животом.

Било би лексикографски пожељно да се чисти видски парови повезују унакрсно. Што се тиче парова створених изменом основе, у РСА је та пракса била постепено занемаривана. Док је, нпр., код глагола *доћи* међу праматичким подацима споменут несвршени парњак *долазити*, а код *долазити* свршени парњак *доћи*, дотле код *заћи* не налазимо *залазити*, премда се код *зализити* спомиње *заћи*; између *заложити* и *залагати*, *запослити* и *запошљавати*, *засећи* и *засецати*, *затворити* и *затварати*, као ни између многих других, није успостављена никаква веза. У случајевима када је за што тачније одређење управо то парњаштво релевантно, оно се понегде истиче: *заснивати*¹ ... свр. засновати; *заснивати*² ... свр. заспати; али ни то не увек: код *запасти*¹ (упасти) и *запасти*² (пасући поткратити траву) није речено да је први глагол у релацији са *западати* а други са *запјасати*. Парњаштво које настаје префиксацијом (јамчити/зајамчити, каснити/закаснити) овде се не бележи.

У РЈА се парови, у начелу, повезују тако што се код префиксiranог несвршеног глагола префиксирани свршени спомиње по устаљеном шаблону, док се обрнуто не нолира; нпр., *закашњавати* импф. према пф. *закаснити*, *зарицати* импф. према пф. *зарећи* итд. Има и одступања, понекад оправданих; тако се, рецимо, негде веза спомиње код оба: 1. *залагати* импф. према пф. *заложити* — *заложити* пф. према импф. *залагати* (али није речено: импф. 1. *залагати*). Малих неједнакости у поступку има у случајевима када пар представљају несвршени глагол без префикса и свршени са префиксом. Код *закаснити* не стоји да је он пф. према импф. *каснити*, али: *запјевати* пф. према импф. *пјевати* (премда управо ту и није у питању чист однос).

У занемарљиво малом броју случајева оба речника дају дефиниције видски неадекватно, и то онда када семантичко-синтаксички чиниоци наводе на такво решење. Тако, нпр., у РСА код *запасти*¹ (свр.) под 9. стоји дефиниција: стајати, коштати (дакле, несвр.; пример: колико ће која кућа запасти новаца), а то исто налазимо и у РЈА код *запасти* d. h.). Перфективно тумачење би било овде тешко изводљиво и деловало би извештачено.

Међу глаголима са префиксом *за-* тешко се налазе двовидски чији би се вид одређивао контекстуално, пошто сам префикс такву појаву спречава. Ипак има изузетака; нпр. (према РСА) *заседати* (свр.) = сести једно до другог, поседати ... , наредо са глаголом *засједати* (несвр.) код кога је као друга акценатска варијанта показано такође *заседати* = држати саста-нак ... присуствовати састању ... залосједати итд.

в. Стварање повратног парњака према основној глаголској речи (уколико је то семантички могућно) представља, барем у начелу, измену значења у целом новодобивеном глаголу. И та је измена, као и код аспекта, првобитно типизирана, она се усмерава у два одређена правца: постиже се семантика вршења радње на себи или узајамног вршења. У принципу, и у највећем броју случајева, претварање основног глагола у одговарајући повратни значи одређену лексикалну измену. Али ни овде није све једноставно. Постоје рефлективизације без икакве промене значења, као и такве помоћу којих се добијају нелипитичне и непредвидљиве значењске варијанте; а постоје и рефлективни глаголи поред којих нереклексивни облик уопште није у употреби.

Разлика између саодносних неповратних и повратних глагола може да се шири изван задатог поља, управо као што је то случај код свршених и несвршених глагола. На пример, повратни облик, иако близак по смислу обичној повратности, може често да значи стање: *заталасати се* није „заталасати себе“, него (према РСА под 1. а.) покренути се на таласање, прекрити се таласима, узбуркати се. Присуство префикса обично још више ремети ионако нерегуларне односе: недвосмислен је, рецимо, однос између *гледати* и *гледати се* (друго је повр. и уз.-повр. према првоме), док је ситуација код *загледати се* сложенија. Постоје групације повратних глагола које чине одређене подсистеме (глаголи типа *за-се* као *заиграти се*, *зацитати се*), а има и најразличитијих случајева који се не могу систематизовати. У РСА, на пример, стоји *запирити*¹ = почети пирити... задувати (о ветру); *фигуративно* = почети се кретати великом брзином; а *заширити се* = зајанурити се, зашрвенети се.

Није редак случај да нереклексивна и рефлективна форма значе исто (опет је то специфика словенских језика, појачана у српскохрватском), и то било у целом свом значењском опсегу, било само у неким секторима. Према РСА, *зарујити* значи исто што и *зарујити се*; а *засијати* = *засијати се* само у значењу „почети сијати, засветлети, синнути“, при чему обе ове форме имају још и своје властите семантичке опранке.

Од разноврсних значењских преливања која се срећу у овом домену потичу, између осталог, неједнака техничка одређења у обрадама РСА и РЈА.

РСА редовно даје на првом месту сва значења неповратних облика, са ознаком I, а затим сва значења повратних, са ознаком II. Значења се ређају према њиховој учесталости и нормативној вредности. Изузетак су случајеви када постоји искључиво рефлективни облик, или када су један и други потпуно равноправни, за шта су предвиђена нарочита техничка решења. У РЈА се већином повратни облици дају издвојено у некој тачки

поделе, али на разним местима, унутар обраде основног глагола, зависно од општег семантичког тока. Овде има и друкчијих поступака.

У оба речника начини обраде у овој области имају свог оправдања, али се код оба налази на лексикографске моменте на које се могу ставити замерке.

Тако, у РСА, у низу значења рефлексивног облика, показују се — када тога има — засебно чисто повратно, а засебно узајамно-повратно, често као два равноправна подзначења у оквиру исте семантичке тачке (тј. истог броја). Један је од недостатака овог речника, мада опростив са практичног гледишта, тај што се према различитим основним значењима њихова повратна (или узајамно-повратна) дају уједно, иако и њих дели иста значењска дистанца. То изгледа овако: *закопати* II. 1. дефинише се као повр. од *закопати* I. 2. и 4. б., што ће рећи да је овде у истој тачки сједињено „ставити себе у ископано место...“ и „делимитичним укопавањем... утврдити себе, учврстити се, ушанчити се“ — два појма који код нереклексивне форме нису спојени. Слично томе, тј. методолошки не сасвим оправдано, поступа се и онда када треба истаћи семантичку једнакост облика *без се* и *са се*: *запети* II. 2. је објашњено: в[иди] *запети* I. 1. (а ту има пет подзначења), 5.а., 6.б. и 6.в., из чега би испало да то једно значење глагола *запети се* садржи: *догађи, закачити; закачити се; застати, задржати се; заглавити се; заплести се у говору; запазити некога, зажелети, заволети; упорно остати при своме; претерати у захтеву.*

Говорећи о поступку у РЈА, подсетимо се, прво, на оно што је већ речено напред, наиме, да је рефлексивност овде каткад вишег а каткад нижег значаја од неких других момената. С тим у вези повратни облици се убацују на разна места, тамо где их корисник речника не може претпоставити ни по каквом техничком принципу. На пример: *закинути* а. откинути... , б. ... украјити, преварити... , с. отети... , д. појединачна значења а) одсјећи... д) подбости, подјарити... е) *закинути се* = *стати се без престанка смијати*. Повратни облици се појављују по више пута између неповратних: *закопати* а. ... а) ... аа) *закопати човјечје тијело након смрти* ааа) акт. ... , бbb) пас. ... , ссс) рефл. у правој и пасивној служби; даље: bb) *закопати што друго* ааа) ... , бbb) ... , ссс) рефл. *закопати се у што*; даље... д. *закопати се исто што утврдити се шанчевима*. Догађа се да рефлексивни облик остане без дефиниције, па чак и без навођења, што значи да га налазимо једино међу примерима. Тако стоји: *забајати* а) *застарјети*... , б) *забајати* значи *што и забравати* [= *залутати*], са примером: *забајати се неће у свијету*. Слично код *забавити*: дефиниција је „*занемарити*“, а међу примерима

последњи гласи: он се је сасвијем забаталио. Друкчији је овај поступак: „1. залећи (се)“ је штампано као одредница, што би се могло разумети тако као да су облици залећи и залећи се равноправни по значењу и употреби. Међутим, дефиниције овог глагола су а. улијенити се од дуга лежања, б. залећи логом исто што пасти у болест: уз б. нити има нити може бити примера за повратни облик.

Сви ови и слични случајеви у РЈА објашњавају се оним што смо назвали одсуством идентификационог начела. Друга је особност у овом речнику та да се поводом рефлексива експлицитно говори, на овај или онај начин, и о пасиву. Тако, код *заковати* ... е. заковати се или бити закован — о јуначима у нар. пјесми исто што бити сав у гвожђу, имати на себи панцир, оклоп (примери: триста оклопника, закованих у панцире; балија се заковала бише). Има и друкчијих формулација, нпр.: *закопати* а. ... а) ... аа) ... ссс) рефл. у правој и пасивној служби; или: *1. завити* ... с. рефл. у правом и пасивном значењу.

Пасив није лексичка већ синтаксичка (разумљиво, и морфолошка) величина. Истина, он са рефлексивом показује специфичне везе. Прво, када живо биће (може се применити и на неживо) врши на себи радњу — што се изражава повратним глаголом — оно у исто време доспева у стање које се може изразити пасивом: *закива се (себе) = постаје закован; заковати се = постати закован*. Друго, пасивно значење се постиже на један одређени морфолошки начин: додавањем речце *се* (као што се постиже и безличност), при чему се не добија рефлексивни глагол. Тако, у РСА, у обради глагола *запнџти* под I.2.б. (поставити замку — дакле, код једног од нереклексивних значења) читамо пример: да се запну гвожђа и да се начини све што је потребно. Треће, трпни придев у принципу може значити пасив како од нереклексивног, тако и од рефлексивног значења: „закован“ стоји и према *заковати*, тј. „онај кога су заковали“, и према *заковати се*, тј. „онај који се сам заковао“.

Управо због оваквих преплета било би лексикографски примерно да се у сваком посебном случају, колико је год то могућно, прави облик и право значење глагола чисте од синтаксичких замућења. С друге стране, знамо да су обрађивачи РЈА као неку врсту лексичких подзначања — тј. као тачке на нижим степенима поделе у обради — узимали и синтаксичке посебности везане за дату реч: „Ако су значење ријечи или њене синтаксичне везе развијенији, чланак се дијели на одсјеке... Синтаксичне функције ријечи приказане су у пододсјецима... Кад се ради о глаголу, као посебно се значење приказују глаголска стања...“ итд.¹³ РЈА се показује доследан једном од својих основних прин-

¹³ Сл. Павешкић, *Pogovor* ... 69—70.

ципа — да грађа треба да говори више него дефиниције. Значењски моменти који се остварују на синтаксичком нивоу овде могу (али не морају) добијати адекватна објашњења.

2. У области прелазности и непрелазности не налазимо утврђена обличка средства која би преводила глаголе из једног типа у други, што је и разумљиво, јер у питању није било како морфолошки испољен систем семантичког паралелизма. Један или други значењски тип се садржи у природи глаголке речи, и само у ређим случајевима, када за то постоје одређени семантички услови, прелаз из једног типа у други може да се постигне префиксима, од којих су поједини нешто више оспособљени за ту службу. Само изузетно, парњаштво настаје унутрашњим изменама (бдети/будити). И ова област несумњиво спада у лексикалне појаве, пошто је оличена у два значењска типа; али се ту не може уопштено говорити о лексикализацији парњака једних према другима.

Догађа се, као што је већ напред споменуто, да исти глагол може бити и прелазан и непрелазан, зависно од постојања или непостојања објекта, дакле, од једног синтаксичког чиниоца. Али и више од тога: објекти се могу подразумевати а не изрицати, или, обратно, могу дијалекатоки или са печатом стилизације или како друкчије пристајати уз глаголе где се прелазност не очекује. Између прелазности и непрелазности има више међуступњева, што ствара проблеме при речничкој обради.

Потпуна прелазност или потпуна непрелазност неког глагола, без могућности супротне употребе, јесте само екстремни случај, какав се у језику јавља сразмерно ретко. Тако, нпр., изразито прелазни глагол *задићи* не може да оствари своје значење без објекта. Његов објекат се каткада може изоставити захваљујући ширем контексту, али се и у том случају ипак мора знати. Глагол *запевати* у значењу почетка певања такође је типично прелазан, међутим, уз њега се објекат може и не изрећи, па чак и не подразумевати непосредно (два примера у РСА, 1.а., под дефиницијом „почети певати, изводити гласом музичке тонове, песму“: Запјевала арију — са објектом; ну запјевај иза свега гласа — без објекта).¹⁴ Следећи ступањ би могао бити представ-

¹⁴ Нијансирање између прелазности и непрелазности још је сложеније, али је махом сасвим испод разине лексикографских захтева и залази у области посебних студија. Нешто од тога се може показати на простом глаголу: нпр., „он пева“ може значити „он сада пева“ (реч „песму“ је у датој филијацији саопштавања остала неизречена; ово је најближе прелазном значењу); може се направити контекст „он данас само пева“; даље, „он се ни за шта не брине, он само пева“ („пева“ као фигура за „безбрижан је“ — што представља делимични прелаз ка медијалности); „он пева“, најзад, значи и „он је певач по занимању“ — ту глагол у свом непрелазном уобличењу значи трајну карактеристику одговарајућег субјекта. —

љен глаголом *зачети*. Овде се, у значењу зачећа детета, јављају два случаја, и РСА их раздваја на две дефиниције: I.3. *заметнути ... дати живот некоме (кад сам га зачала ... — са објектом)* и I.4. *занети, затруднети (Ребека заче у утроби својој — значењски огранак непрелазног типа)*. Затим, постоје глаголи у којима се развијају међусобно различита значења, једна непрелазна, друга прелазна. У РСА поменуто *загњури* има ове дефиниције: I.1. [*исто што загњури се*] *спустити се у дубину испод површине воде ... заронити, утонути*; I.2.a. *учинити да нешто уђе, утоне у воду ... потопити, утопити*. Трагајући за глаголима у којима непрелазност све више преовлађује, налази се на такве као *засијати*, где се поред обичног непрелазног значења „почети сијати“ јавља, према РСА, I.2., необично: *осветлити, обасјати (како га сунце засија)*. Чак се и код најизразитијих непрелазних глагола појављују понекад продори транзитивности. Нпр., код *заћи*, осим могућности својеврсног прелажења радње на објекатски инфинитив или на објекатску реченицу (РСА *заћи* I.6. *почети, отпочети вршење неке радње: заће гледати у оно лице*), у старијим или дијалекатским слојевима можемо наћи и ово: *заћи пут (РЈА заћи а. ф), напоредо са заћи с пута*); није искључен ни овакав обрт: *сунце заће свој последњи залазак*. Има сличних примера и код других непрелазних глагола: *бршљан га је света зарастао (РСА зараста I.3.б., са ознаком да је употреба необична; зорицу заспао (РСА заспати 3. провести спавајући, преспавати, са ознаком да је из народног језика)*.¹⁵

Ова проблематика представља за обрађивача речника једну од највећих тешкоћа уколико се у њој траже истородна и егзактна решења. Ни РСА ни РЈА их нису постигли, с тиме што РЈА за њима није ни ишао, док су у РСА тачно утврђене контуре поступка, према којима се дефиниције подешавају, некад успешно, некад мање успешно.

У РСА се прелазни глаголи или прелазна глаголска значења дефиништу значењски адекватним прелазним глаголима, чиме се прелазност имплицитно и обележава. Тако се најпотпуније удовољава правилу о идентификовању одређенице са дефиницијом. Имамо, нпр., дефиницију прелазног глагола *загустити*¹: *учинити густим (загустити млеко = учинити густим млеко); или: замѣтати I.2.a.: нагињати или потискивати уназад, бацаивати*. Али није

Употреба прелазног глагола без објекта, кад нема промене значења, назива се понекад апсолутивном употребом.

¹⁵ У вези с руским језиком, који знатно мање од српскохрватског допушта да се основне особине глагола условљавају контекстом, спомињу се такође случајеви када се уз непрелазни глагол употребљава објекат: его уши, оттаивала мерзлоту, я загораю руку и сл. (И. Улуканов, О закономерностях сочетаемости словообразовательных морфем. Русский язык — грамматические исследования, 1967, Москва, 171).

редак случај да тако дату дефиницију треба у погледу значења, реченичне употребе и др. упутити у одређеном смеру, додати јој релевантне елементе. Предвиђено је да се такви додаци показују у заградама, да не би представљали део дефиниције. Код *забрајати* I.1.б. стављено је: *варати* (некога) рачунајући погрешно — да би се указало на то да овде глагол *варати* треба схватити искључиво као прелазан глагол (пошто је и *забрајати* I.1.б. прелазно). У дефиницији под *завити*¹ I.7.а. стоји: *повести ... почети вити* (к о л о) — да би се значења глагола *повести* и *вити* управила у потребном правцу. Исто то и код *запечатити* I.1.а.: *печатом, жигом затворити, обезбедити од отварања* (п и с м о, о м о т, п а к е т, в р а т а и с л.), као и у мноштву других примера. Поменуто усмеравање се каткада тиче глагола-одреднице, а не глагола у дефиницији: рецимо, треба истаћи да објекат одреднице може бити само људско биће, а не ствар. У таквим случајевима тај релевантни податак се показује у загради испред тумачења (и друкчијим типом слова), да не би био схваћен као део дефиниције: *запевати* 4. (некога) *затећи на неком месту* (о певању петлова ...); пример: *први су га петли запевали*. У заградама се маркирају и различити други подаци о релевантним допунама, реакцији и сл., како у вези с дефиницијом, тако и с одредницом. Код *завити*¹ I.4.в. читамо: *завртети, одмакнути* (г л а в о м); код *задрати* II.б.: (о некога) *увредити ...* На овај начин се испољавају и разлике у погледу глаголских допуна између глагола-одредница и глагола-дефиниција: *закинути* I.1.б. (некога) *ускратити* (некоме нешто), *оштетити* (некога).

Што се тиче непрелазног глагола, он се дефинише, у складу с оним што је речено, помоћу непрелазног: *зазепсти* 1. бити захваћен студом, озепсти ... промрзнути. Дефиниција непрелазног глагола може се састојати и од неког прелазног заједно са његовим објектом; пример: *завити*¹ I.8. *развијати п л о д, нарасти ...* Ово је опет у сагласности с начелом идентификације, јер „развијати плод“, узето интегрално, представља импроневитивну глаголску синтагму.

Овако у РСА изгледају главна правила обраде у вези с прелазношћу и непрелазношћу. Опређења о њих нису ретка, мада се при томе — пошто је у питању много више техничка него значењска страна — не догађају чешће грешке у тумачењима. Омашке се обично своде на то да се објекти уз дефиниције не стављају у заграде, а гдегде се пишу без потребе. Примери: *завити*¹ I.3.б. *увиле око боце, чаше ... део тела* („део тела“ би требало да стоји у загради); слично: *запнети* I.2.б. *поставити к а к в у з а м к у ... итд.* Дефиниција глагола *запати*: *учинити некога папом, произвести за пату*; „некога“ је овде непотребно дато.

Разне тешкоће у конструисању тумачења, нпр. потреба да се покажу двојаке карактеристике рекције, најчешћи су узрок томе што се подаци из области транзитивности не уобличавају у оном идеалном виду како је то замисљено. А сви случајеви не могу ни да се подведу сасвим сигурно под овај или онај лексикографски пропис. Спомињани примери дати код основног значења глагола *запевати* изазивају сумњу. „Запјевај иза свега гласа“ и „запјевала арију“ не представљају случајеве који би тражили посебне дефиниције, па ипак, посматрано са лексикографског гледишта заузетог у РСА, у првом примеру глагол би требало дефинисати као „почети изводити п е с м у“, а у другом као „почети изводити (п е с м у)“. Цепидлачење око таквих детаља представљало би, после извесне границе, сасвим сувишно оптерећење и за изглед речника и за саме раднике на њему.

Већ и према раније навођеним примерима може се претпоставити да РЈА не обраћа толику пажњу на спољну конструкцију при изношењу ових граматичких појединости, већ се труди да покаже значења, са што више узелних синтагми у вези са сваким од њих. Тако, под *1. завити* налазимо: а. акт. а) савити ... омотати, умотати ... аа) завити дијете, bb) тијело, човјека, прилику свету, cc) дио тијела, dd) рану ааа) у правом значењу, bbb) метафорички, ee) што неживо, ff) завити кога у црно — метонимијски ..., е) завити исто што замахнути, заокренути аа) чиме, bb) кога, cc) непрелазно, f) разна појединачна значења аа) завити срце ..., cc) завити исто што винути се, полетјети у вис ... Слично нераздвајање и необележавање на подручју транзитивности видимо код *запети*: а. ... б) запети мрежу, замку, засједу ... тј. намјестити, поставити ..., в. задјести, затаћи ..., d. закучити, задјести се, заквачити (примери: запети ногом за нешто, и сл.), е. зауставити се (свима запео дух, и сл.), f. појединачна значења а) спутити, сапети ..., c) понијети се, d) запети плут, е) запети очима у кога ..., h) одбити, не пристати (запе Марко, неће на чардаке) ..., j) запети рибу значи ухитити је на удицу.

д. У морфолошке појаве спада све оно што се појављује у оквирима парадигме. О моменту лексикализације овде може бити речи само онда када се неки од парадигматских облика издвоји из система: у српскохрватском језику се то дешава скоро искључиво са трпним и радним придевима.

Глаголски придеви су лексикализовани ако им је значење осамостаљено у поређењу са значењем које они имају и које морају имати у оквирима глаголске промене. Трпни придев и после такве измене значења остаје у својој реченичној функцији и са својим облицима, док радни мења функцију: постајући прави придев он добија све особине придева, а такође стиче и

неке нове морфолошке одлике (одређени вид, косе падеже). Према томе, лексикализација радног придева подразумева и комплетан прелаз у другу врсту речи, па је његово издвајање у посебну одредницу још оправданије него издвајање лексикализованог трпног придева.

РСА настоји да сваки трпни придев који је променио значење, који, према томе, не означава радњу извршену од стране некога (нечега) над неким (нечим) нити особину саодносну са повратним глаголом (засрамљен = који се засрамио) — истакне као одредницу: *завален* (лењ; неразвијен; незгодан), *заметнут* (посувраћен; забачен), *занесен* (фанатичан; расејан; удаљен), *зашилен* (сличан шиљку) итд. Прилози направљени према оваквим придевима показују се такође посебно, што је у складу с одвајањем прилога од придева уопште. Тако, налазимо одреднице *завалено*, *залезано*, *зането*, *заплетено* и др.

У РЈА се може наћи понеки трпни придев као одредница, и то онда када обрада глагола не даје могућности да се тај придев с њиме семантички повеже. Постоји, нпр., одредница *залегнут*, дефинисана као: „адј. управо парт. пасивни од залећи; непрестан, непрекидан“. (Глагол *залећи* (*се*) има дефиницију „улијенити се од дуга лежања“.) Али у већини случајева оваквог облика као одреднице нема, а његово издвојено значење се обрађује у оквиру основног глагола. Тако, нпр., под *заплетсти* стоји ... 3. пас. [подразумева се синтагма „бити заплетен“] а. у правом смислу а) бити ухваћен, б) бити густо испреплетен ... , б. у пренесеном смислу а) бити замршен, нејасан, б) бити заузет, обузет ... итд. Под *занијети* налазимо: ... б. пас. а) однесен, пренесен, одведен ... , б) занесен исто што заведен, примамљен, привучен; одвучен, одведен у пренесеном значењу, тј. у духу, духом ... bb) субјекат је памет, дух (пример, имајући памет занешену), с) занесен бити исто што не бити при себи, здраве памети. Даље, у РЈА се у оквиру основног глагола приказује различита праматичка и синтаксичка употреба трпних придева — уопште, па и лексикализованих. Нпр., под *забити* стоји ... б. пас; партицип пасива забијен, забјен и забљен, забивен, забит од забити и забити се ... б) у пренесеном смислу: забијен у памети, у свијести aa) адј. ... , bb) адв. (забљено исто што запањено, без разумијевања). Под *забости*: ... б. пас.; партицип пасива забоден служки као атрибут и као предикат а) као атрибут ... , б) као предикат. Под *завити*: ... б. пас. завит и завијен а) у служби придева у којем од значења наведених код активна, у правом и пренесеном значењу, б) у служби прилога (завито притовараше).

Многа издвојена значења трпних придева која је забележио РСА, у самој грађи РЈА очигледно нису била потврђена па их нема ни у речнику. Разлог за то много пута лежи у синтаксичким

и стилистичким иновацијама на том плану, које налазимо тек код новијих књижевника.

Лексикализовани радни придев исто се тако издваја у РСА као посебна одредница: *закрљао* = у придевској служби: р. пр. од *закрљати* (2), *заспао* = у придевској служби: р. пр. од *заспати* итд. Од дефиницијског калупа се понекад одступа када дати облик не одговара данашњем правилно саграђеном радном придеву (*закасneo* = који је *закасnio*), или кад је основни глагол у реткој употреби (*запернатио* = који је *избио*, који се појавио као перје, паперје), а каткад, вероватно, и омашком. У случајевима адвербијализације појављује се такође посебна одредница: *заспало* = сањиво, поспано, дремљиво (момак је *заспало* одговарао).

У РЈА се ни радни придев, као ни трпна, не издваја из обраде самога глагола. При том се негде његова граматичка природа тумачи, нпр.: *залезати (се)* ... с. парт. прет. II *залезао* као атрибут (*залезало* гвожђе); негде се он појављује приликом навођења трабе из старијих речника (тако, нпр., *зарастао* из Вуковог речника, *заспао* из Микаље, Волтибија), а негде га видимо само међу примерима. Попридевљени радни придев служи каткада за тумачење семантике трпног придева, уколико је у широј употреби од њега: 1. *зараста* ... а. ... б) пас.; парт. пас. *зарастен* исто што *зарастао*; *заспати* ... в. пас. ... а) *заспан* или *заспат* исто је што *заспао*, и сл.

Показана неједнакост при изради описних речника истог језика у принципу уопште не сведочи о тачнијем или мање тачном, бољем или горем приступу. Она говори о томе да лексикографски рад, чак и кад је у питању исти општи задатак подухвата, може да буде различито осмишљен. То открива његову дубљу и креативнију димензију него што би — како се понекад мисли — било некакво по могућству „правилно“ разврставање и тумачење речи.

Даље, из овог излагања се могло видети да лексикограф мора врло добро да познаје механизме који управљају језиком, да запажа последице које проистичу из различитих лексичких интеракција. Бавећи се обрадом значења, стручњак се не бави само семантичком анализом, већ и мноштвом других успутних анализа. Рад на речнику шири знање о језику код самог лексикографа, да би потов речник касније ширио језичко знање корисника. Дobar лексикограф је онај научни радник који је истовремено добар познавалац свих, па и најскривенијих граматичких појединости, добар лингвиста уопште, неко ко ће решити понеки језички проблем који до тог тренутка можда уопште није био проучен, а ни примећен.

Ирена Грицкат

РЈЕЧНИК ЈАЗУ КАО ПОКАЗАТЕЉ ЈЕДИНСТВЕНОСТИ ХРВАТСКОСРПСКОГ ДИЈАСИСТЕМА И ПОСЕБНОСТИ ВАРИЈАНТА СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

„Рјечник хрватскога или српскога језика“ што га је издала Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу¹ — досад највеће дјело хрватске и српске лексикографије — настао је као природна посљедица двију значајних деветнаестостолетних спознаја: поредбенојезикословне да је језик, тј. збир дијалеката, којим говоре Хрвати и Срби — један језик, који у односу на остале славенске језике представља засебну цјелину, и националнополитичке о вишеструкој корисности стварања заједничкога књижевног језика за народе који говоре једним језиком. Према том циљу водиле су тијekom 19. стољећа различите језикословне и идејне концепције, али крајем шездесетих година, када је у Хрватској постало неопходно да се туђинским политичким, економским и културним притисцима и покушајима провођења германизације и мађаризације супротстави хрватска национална свијест, све је више сљедбеника имала вуковско-даничићевска концепција, која је језично заједништво Хрвата и Срба најбјелоданије исказивала. Сазнање о том заједништву могло је у тим тешким приликама постати једним од битних чинилаца снажења хрватске националне свијести. У таквим је околностима међу хрватским јавним радницима, у првом реду међу оснивачима Југославенске академије, никла замисао о изради рјечника који би сакупио „све благо нашега језика, било оно сачрањено у устима нашега народа и одазивало се у пучких пјесмах, причах и пословицах, било оно убиљежено у добрих старих и нових књигах“². Тај би рјечник имао јавности предочити старину хрватске и српске културне традиције, богатство књижевне баштине и изражајност језика, који је од најстаријих времена могао изразити најразличитије садржаје. Као особа која би могла најбоље одговорити постављеним захтјевима на изради

¹ Кратка АР.

² „Rad“ JAZU, књ. 1, стр. 49—50.

рјечника одабран је угледни српски филолог и језикословац Буро Даничић. Он је своју концепцију израде рјечника изложио у познатом „Огледу“, наглашујући како рјечник има да „покаже које смо ријечи имали или имамо и како смо се њима служили или се служимо“ и како „ријетке првине новог времена не могу још ући у рјечник у ком се хоће да покаже језик у својој историји“. Није овдје мјесто за расправљање о томе како је Даничић разумијевао језичне односе, како је поистовјеђивао језик књижевне баштине са савременим народним говором а савремени народни говор, не замјећујући дијалекатску шароликост и богатство, с језиком Караџићева типа. Битно је овдје да је започео Академијин рјечник, који, премда је у основи повијесни рјечник хрватскога или српскога језика, има да предочи његову лексичку свеобухватност. Приближавање тој основној замисли, настојање да јој се што темељитије удовољи узроковало је непрестано ширење круга извора³, тако да каснији свесци, за разлику од почетних, пружају нешто другачију слику о временској и просторној раширености ријечи.

Тај је рјечник први рјечник хрватског или српског језика као јединственог састава и прво дјело у Хрватској писано штокавцином Караџићева типа. Након многих језичких несугласица 19. стољећа он је језиком којим је писан, због ауторитета свог издавача и угледа свог првог обрађивача, снажно утјецао и на коначно обликовање стандардне хрватске језичне норме.

АР је заснован након усвајања спознаје о хрватско-српском језичном заједништву, а како је основним својим обиљежјем повијеснојезични, то главнином свог материјала показује старије стање, када те језикословне спознаје још није било. С друге стране, свјесно настојање за обликовањем хрватске и српске стандарднојезичне норме јавља се у 19. стољећу, дакле у вријеме када се на овај или онај начин прокламира идеја стварања заједничкога књижевног језика за Хрвате и Србе, а данас је непорекливо да је свака од тих двију стандардних језичних норми⁴ развила своје посебности, најбројније на лексичкој, али и на другим језичним разинама. Овом нас приликом занима како се то језично заједништво, односно јединственост дијасистема, и језичне посебности исказују у АР у својем повијесном току и колико АР у вријеме овога настајања прати савремено стање у језику.

³ Оно је настављено и након завршетка АР, те се управо обрађују Дорупе АР.

⁴ Те се двије стандардне норме најчешће називају варијантама стандарднога хрватскога или српскога језика, премда у својим националним срединама оне имају улогу стандарднога језика.

Ова анализа полази од познатих хрватско-српских разлика⁵, а темељи се само на подацима што их садржи АР, тј. на потврђености појединих ријечи у изворима АР и на доста штурим и спорадичним коментарима обраде. При томе не треба сметнути с ума да припадник поједине норме, премда релативно добро зна што у његову властиту норму не улази, па према томе онда улази у ону другу, понекад врло тешко може разлучити што је у оној другој језичној средини особитост стандардне (књижевне) норме, а што употребне (приватне, разговорне). Тако је у цитираним радовима, премда су их све писали угледни лингвисти, међу хрватско-српским разликама наведен за ону другу језичну средину низ оних језичких особина које никад нису биле саставни дио њезине стандардне (лексичке и граматичке) норме, него су или спорадичне новотворине које норма никад није прихватила и које убрзо нестају из језика или су због своје дијалекталне обојености властитост колоквијалне употребе језика.

У својој анализи пратила сам заступљеност и потврђеност у АР неколико различитих скупина примјера, састављених од данашњих хрватско-српских разлика, проматрајући њихову укоријењеност у саставу језика и покушавајући одредити колико те данашње разлике имају повијесну и локално-територијалну увјетованост, а колико су резултат развоја новијег времена. Сви се ти примјери могу подијелити на двије основне групе: на домаће и посуђене ријечи, а унутар њих могу се проматрати осим чистих лексичких разлика и оне на фонетској и творбеној разини, па и на осталима. По садржају који означају све се те ријечи могу подијелити на ријечи из свакодневног говора (односно основног вокабулара), на оне из духовне сфере (културне надпрадње) и оне чија је употреба у првом реду терминолошка. Јасно је да је строго разграничавање међу тим групама немогуће провести. При анализи треба имати на уму и познату чињеницу да је српска стандардна норма толерантнија према туђицама и посуђеницама од хрватске, која је од давнина обиљежена настојањем да све садржаје именује властитим језичним средствима. Та различитост ставова према језичном посуђивању нај-

⁵ Као подсјетник послужили су ми ови радови:

Р. Бошковић: О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, „Наш језик“, III, стр. 277—282, Београд 1936.

Ј. Benešić: Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego, Warszawa 1939. Поглавље: Serbizmy i kroatyzy, стр. 233—248.

Р. Guberina — S. Krstić: Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Zagreb 1940.

С. Марковић: Шта је заједничко а шта посебно у варијантама српскохрватског (хрватско-српског) књижевног (стандардног) језика?, „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. XIV/1, Нови Сад 1971, стр. 141—150.

очитија је на терминолошком подручју, али је присутна и на осталима.

Провјеравање у АР провела сам на преко тисућу парова ријечи које се у цитираним радовима наводе међу хрватско-српским разликама, разврстаним у већ споменуте скупине. Многе од њих новијег су датума, па у АР нису ни потврђене. Из обиља прегледаног материјала могу се овом пригодном за поједине скупине навести тек понеки примјери, али закључци се изводе на темељу читаве прегледане грађе. При одређивању припадности поједине ријечи прибројила сам босанске католичке писце (Дивковића, Раднића, Ластрића и др.), који су свој литерарни израз градили на хрватској језичној традицији и даље на њу утјецали — у хрватски језични круг, а црногорске — у српски, свјесна симплифицираности тог поступка. С друге стране, при том одређивању треба с опрезом узимати новије рјечничке потврде будући да су аутори тих рјечника узимали грађу једни од других. То особито вриједи за Поповића, који је преузео многе Шулекове неологизме, који се на српском језичном подручју нису никад уобичајили, а Шулек и Ивековић су опет обилно узимали грађу из рјечника Вука Караџића.

У скупини ријечи које више-мање припадају свакодневном говору наишла сам на мало таквих код којих су оба члана изразито поларизирана као нпр. *сталак* — *ногари*; *шкртац*, *шкртарење* — *тврдица*, *тврдичење*; *жганци* — *качамак*. Више има таквих код којих је један члан пара поларизиран као типично хрватски или српски док је други засвједочен бар у неком извору с другог језичног подручја. Тако су нпр. *бијес*⁶, *цбун*, *ивица*, *ивичити*, *намјештај*, *песница*, *песничити*, *промаха*, *радња*, *вајка*, *вајкање*, *вајкати се*, *закерало*, *закерање*, *запушач*, *запушавање*, *запушавати* потврђене само из српских извора, али њихови парњаци (односно изведенице тих парњака) *обијест*, *грм*, *руб*, *обруб*, *обрубити*, *покућство*, *шака*, *пропух*, *дућан*, *јадиковка*, *јадиковање*, *зановијетати*, *чеп* и изв. нису потврђени само у хрватским изворима. Или: *обитељ*, *плес*, *почетница*, *помањкање*, *пригода*, *гједан*, *заруке* потврђени су само у хрватским изворима, а *породица*, *игра* и изв., *буквар*, *оскудица*, *прилика*, *недјеља*, *вјеридба* са ширег су језичног подручја. То особито вриједи за ширу породицу ријечи овог другог низа. Тако док су *заруке* новија хрватска ријеч, потврђена од 18. ст. (Канижлић, Калић), од рјечника тек у Шулекову (и Поповићеву), *вјеридба* је потврђена и на хрватском подручју (Лика, Задар), премда је заступљенија у источним језичним подручјима (Босна, Херцеговина, Црна Гора,

⁶ Ријечи у читавом раду наводим у оном облику у којем се налазе као натукнице у АР.

Вукове⁷ народне пословице, од писаца Вук, Врчевић, Љубиша). Међутим, *вјерити се, вјерење, вјереник, вјереников* имају богату потврђеност у хрватских писаца. Или, док је *плес* потврђен само из сјеверних и западних хрватских подручја (Истра, од писаца Витезовић, од рјечника Белостенец, Волтиби, Шулек [и Поповић]), *игра* је потврђенија у хрватским изворима него у српским (Вуков рјечник, Вукове народне прјесме), а исто тако и *играч, играчица, игралац, играница, играти*. Или, док су ријечи *посудба* — *позајмица* поларизиране, основна ријеч *зајам* има богату засвједоченост у хрватским изворима од 14. ст. надаље. Ријеч *дојенче* уопће није потврђена у АР (иако има *дојеник, дојеница* из Стулија), а *одојче* у значењу „дијете“ потврђено је само из једног славоноског писца 18. ст. У тој скупуни велики је број оних примјера у којима су оба члана пара потврђена и у хрватским и у српским изворима, као: *крух* — *хљоб, кухача* — *варјача, лукшија* — *цијећ, неваљаца* — *рђа, печенка* — *печење, спровод* — *сахрана, стока* — *марва* итд.

Досад су као примјери наведене именице (и њихове изведенице), али исту слику пружају и остале врсте ријечи. Нпр. за пријдев *гојазан*, обичнији за српски језички круг него за хрватски, каже се у АР да се употребљава „у наше вријеме“ (Будмани), а потврђен је у Вукову рјечнику, у Милићевића и Шапчанина, док је његов парњак *дебео* од давнина био у употреби на читавом језичном подручју. Или: *обазрив* у значењу „опрезан, обзиран, пажљив“ потврђен је само у Поповићеву рјечнику, а у обради се каже: „Ријеч је доста обична у српској књижевности, а у хрватској није“ (Маретић). Или: *прав* у значењу „раван, усправан“, у којем данас у хрватској норми није уобичајен, потврђен је и из хрватских писаца (Марулић, Наљешковић, Крнарүтић, Кашић, Армолушић, Борбић, Ј. С. Рељковић, Белин рјечник). Исто вриједи и за пријдев *пријатан* у значењу „утодан, драг“, па за *пријек* у значењу „нагао, љут, жесток“. Или обратно: *прозиран* је потврђен само из хрватских писаца и у обради се каже да је у употреби „у западним крајевима“ (Маретић), *провидан* само у Поповића, али је *прозрачан*, данас обичнији у српском језичком кругу, из старине обилније потврђен у хрватских писаца. Доста изразиту поларизираност показује пар *вањски* — *спољан, спољашњи*, премада је *спољан* осим у новијим рјечничким потврдама (Шулек, Ивековић) потврђен и у једног хрватског писца 18. ст. (Кнезовић). Пар *знатижељан* — *радознао* очито је деветнаестостолетна творба, с тиме да је први члан потврђен само у Павлиновића, а други је осим у српских писаца (Милићевић,

⁷ „Српски рјечник“ Вука Ст. Караџића називам Вуков рјечник, како је и у АР, а народне умотворине у његовим издањима такођер називам Вуковима.

Шапчанин, Поповић) потврђен у Шулекову и Ивековићеву рјечнику. Има и случајева непотврђености једног од чланова пара, нпр. *незаситан*, *незаситљив* потврђено само у хрватских писаца — *незајажљив* и *изв.* није потврђено; исто вриједи за пар *наси-лан* — *осион* и *изв.*; *квргаст* нема потврда — *чворновит* из српских извора (Болић, Вуков рјечник).

Доста снажну поларизираност показују адвербни парови *касно* — *доцкан*, *ван* — *напоље*, *вани*, *изван*, *извана* — *споља*, али она није апсолутна, поготово не у фонетски и творбено измијењеним ликовима и у изведеницама. Тако нпр. *доцкан* потврђено само из српских извора, *доцкна*, *доцкне*, *доцна*, *доцне*, *доцкњети*, *доцнити*, *доцњети*, *одоцнити*, *задоцнити* и сл. обилно је потврђено и из хрватских извора. Препозицијски пар *изван* — *ван* показује потпуну поларизираност.

У овој се скуппини могу размотрити и неки глаголи. Нпр. *бели* се потврђено је из Лице и Далмације — *бекељити* се само из Вукова рјечника, те је према томе засвједочена поларизираност; *блебетати* има и српске и хрватске потврде — *трућати* само у Вука; *чаврљати* има потврду из Каванина и Вукова рјечника — *ћаскати* само из Вукова рјечника; *испричати* се осим у хрватским изворима потврђено у Обрадовића и Вука — *извинити* се у том значењу није потврђено, а глаголска именица *извињење* потврђена је само у хрватског писца Росе; *светити* у значењу „благосливљати“, иако данас чини се није уобичајено у стандардној хрватској норми, потврђено је само из Хрватске (Славонија); *утажити* је према изворима изразито хрватски обиљежено — *утолити* је доста обилно потврђено из старије књижевности и хрватске и српске; *зачарати* хрватским изворима придружује се по једна потврда из Херцеговине и Црне Горе — *замађујати* и *изв.* потврђено је осим у Вука и његовим народним приповијеткама из Далмације (и у Ивековићеву рјечнику). Неки су глаголи потврђени само из српских извора, нпр. *цијенати*, *исцијенати*, *поцијенати* у значењу „дерати“, *извитоперити* се у значењу „искривити се“ (по тумачењу АР „у наше вријеме“), *изручити*, *преручити* у значењу „истрести, излити, испразнити“, *омахнути* у значењу „дпреварити“, *помјерити*, *помјерати* у значењу „помакнути, помицати“, *шенути*, *полудјети*, *растурити*, *растурати* (се) у значењу „развићи, разилазити се“, *сипати* (за текућину — из Белина се рјечника цитира „spargere di cose non liquide“), тако и *досути*, *насути*, *просути*, затим *сјочањити* се у значењу „стврднути се, смрзннути се“, *сварити* у значењу „пробавити“, *унезвјерити* (се) у значењу „уплашено погледати, уплашити се“ и т. сл.

Идућу велику скуппину чине такођер ријечи домаћих основа, које на овај или онај начин спадају у сферу надградње, нпр. из подручја вјере, апстрактног изражавања, културног и цивилиза-

цијског појмовља и др. Нпр. ријечи *криж* и *крст* сматрају се обје праславенским посуђеницама, па ипак је прва изразито хрватски обиљежена и потврђена великим бројем потврда, а друга, иако слабије потврђена, налази се не само у српским него и у хрватским изворима. Повијесни појмови из њих изведени, *крижар* (18. ст.), *крижарски* (19. ст.) — *крташ*, *крташки* (19. ст.), изразито су поларизирани. Остале изведенице, са широким кругом својих значења, показују само дјеломичну поларизованост. Назив благодана *Благовијест* има осим хрватских и српских потврда, а *Благовијести* (pl.) потврђено је само из Вукова рјечника. *Цвјетница* је осим у хрватским изворима потврђена и из околине Ниша и Црне Горе, а *Цвијети* (18. ст.) потврђено је и у хрватским изворима, а од српских тек у Вукову рјечнику и народним пјесмама. *Богородица* је осим у хрватским изворима засвједочена и у српским, а *богомати* је осим у српским изворима потврђена и у Студијеву рјечнику (што није доказ за хрватску употребу, али јест *богомајка* из В. М. Гучетића). *Круница* је обилно потврђена само из хрватских извора, а *бројанице* од хрватских у Микаљину и Студијеву рјечнику, а у српским тек од 19. ст. (Вуков рјечник, народне приповијетке, црногорски писци); у сингулару има ту ријеч од хрватских извора Канижлић, а од српских Милићевић. У пару *помаст* — *помазање* потврђена су оба члана само из хрватских писаца, и то други обилније, од 15. ст. надаље, с тиме да се налази у Даничићеву и Поповићеву рјечнику. *Појати*, *појање* је као црквени појам потврђено само из српских извора, али у опћем значењу је знатно проширеније. *Даћа* у значењу „кармине“ потврђена је само из српских писаца 19. ст. с напоменом обрађивача „у наше вријеме“, а у значењу „данак, царина“ у хрватским изворима од 16. ст. (с једном потврдом из црногорских „Осветника“) и у свим старијим хрватским рјечницима; *данак* је потврђен од 14. ст. подједнако у хрватским и српским изворима, а *дажба* само из Милићевића.

За пар *двојба* — *невјерица* AP показује поларизованост: прва ријеч потврђена је у хрватских писаца 18. ст. и у Вукову рјечнику, гдје се каже да се употребљава у западним крајевима (глагол *двојити* знатно је обилније заступљен, и то од 14. ст., само у хрватским изворима; има и неколико изведеница: *двојна*, *двојност*, *двојитељ*, такођер само с хрватским потврдима) — друга је ријеч потврђена само у Милићевића. Међутим, те двије ријечи и нису прави синоними, а ријеч која покрива онај заједнички дио њихових значења — *сумња*, као и низ њезиних изведеница — обилно је потврђена с читавог хрваткосрпског језичног подручја. Дјеломичну поларизованост показује пар *подручје* — *област*, у којем је први члан новија творба, потврђена из хрватских и српских извора 19. ст. (од рјечника Вуков, Шулеков, Поповићев; дјела Вука, Даничића и Павлиновића и два хрватска

правна рјечника) и попраћена напоменом: „Покњишкки се говори и пише.“ Други је члан у том значењу потврђен у српским исправама 13—15. ст., а затим опет тек у српским изворима 19. ст. (Иначе је та ријеч са широким кругом својих значења обилно потврђена и из хрватских извора од 15. ст. наовамо.) Слично је и с паром *тисак* — *штампа* и његовим бројним изведеницама. Први је члан изразито хрватски, али с потврдама већ од 18. ст. (Кнежевић, Ј. С. Рељковић), а не од 19. ст., како се обично мисли (већину изведеница прати напомена обрађивача: „Данас обично у нашим западним крајевима.“). Други је члан обилно потврђен с читавог нашег језичног подручја, с најстаријим потврдама управо из хрватских извора, и може се проматрати као посве удомићена посубеница (као нпр. школа). Ријечи (*у)пораба* — *употреба* потврђене су тек из 19. ст., с тиме да је прва потврђена само из Хрватске, а друга и из Хрватске. Међутим, глаголи *употребити*, *употребљавати* осим у Шулека потврђени су само из српских писаца (од 18. ст.), премда се код *употребити* каже да долази у свим славенским језицима, а *рабити*, који је од 16. ст. обилно потврђен у хрватских писаца (особито чакавских и дубровачких) и с хрватског терена, долази и у црногорским „Осветницима“. И *значај* је творевина 19. ст. У значењу „обиљежје, карактер“ потврђен је само из Шулека и Поповића, а у значењу „значање, важност“ из српских извора. И пар *наклада* (бохемизам) — *издање* појављује се у 19. ст. Прву ријеч осим Шулека и још једног извора има и Поповић, а другу осим Вука и један хрватски извор, а глагол *издати* у значењу „штампати и дати на распродају“ потврђен је већ у 18. ст. у хрватског писца Ј. С. Рељковића; *издавалац* је забиљежено само у Шулека, *издаваатељ* у два хрватска извора, *издаваатељски* опет у Шулека. Пар *казалиште*, *казалишни* — *позориште*, *позоришни*, данас изразито поларизиран, у 19. ст. то још није био, па је *позориште* од рјечника забиљежено само у хрватским (Стули, Шулек), а осим у Вука и у „Новинама српским“ долази још у два хрватска писца (Каванин, Павлиновић), док је *казалиште* потврђено само из Шулекових рјечника мада вјероватно у Хрватској има дубљу традицију. У пару *повлачење* — *одступање* (о војсци) први члан није потврђен, а други је потврђен само из Милићевића; у пару *одлучност* — *ријешеност* први је члан потврђен тек из друге половине 19. ст. (и у Поповића), а други није потврђен уопће.

Доста изразиту иако не апсолутну поларизираност показују неки пријдевски парови, нпр. *осебујан* — *нарочит* (први члан потврђен у хрватским изворима од 15. ст. — други у српских писаца 18—19. ст. и у Павлиновића); *становит* — *одређен* (први члан обилно потврђен у хрватских писаца — други, под глаголом *одредити*, само у Дивковића и Богишића, али ниједан у данас најчешћем значењу „деки“); *одлучан* — *одсјечан* (први члан

у хрватској литератури од 17. ст., углавном у рјечницима, и једном у Љубише, уз напомену: „Покњишки се говори и пише.“ — други члан само у Стулијеву рјечнику и у Милићевића). Неки пак пријеве, као и именице, показују дјеломичну поларизованост, нпр. *вјешт* — *умијешан* (први члан обилно потврђен од 14. ст. и у хрватским и у српским изворима, изведеница *вјештина* од 18. ст. исто тако — други члан у српским писца 19. ст., изведеница *умјешност* такођер (али и у Шулека), а *умјештво* у хрватским споменицима 15—16. ст. који су под утјецајем црквенославенског језика: Иванчићев зборник, Задарски и Рањинин лекционар). За неке парове данашњих опозиција потврђен је у АР само по један члан, нпр. *нијечан* — *одречан* (први је члан потврђен само из Шулека, а другога уопће нема, али је глагол *одрећи се* у значењу „затајати, занијекати“ потврђен у Анчића и Вука); *израван* — *непосредан* (првога члана нема — други је потврђен у неколико хрватских и српских извора 19. ст.); *умјетан* — *вјештачки* (први члан у неколико хрватских извора 19. ст. — други само у значењу „вјешт, стручан“ такођер углавном из хрватских извора 19. ст.).

Од глагола су нпр. *богорадити*, *опојати*, *опојавати* потврђени само из српских извора 19. ст. Данашње разликовање *шкрупити* — *кропити* није потврђено: оба су лика обилније потврђена из хрватских извора него из српских, с тиме да први има и хрватске дијалекатске потврде. У пару *одлучити* — *ријешити (се)* први је члан обилно заступљен у хрватској књижевности од 15. ст., а међу потврдама само је једна из Зелића, српског писца 18. ст. — други је члан потврђен само из црногорских „Осветника“. Пар *усредоточити* — *усредсредити* очито је новијег датума: први члан није потврђен — други има потврду само из Црне Горе.

Трећа велика скупина проматраних ријечи јесу термини на домаћој језичној основи. Јасно је само по себи да су се ту нашле и ријечи из овакодневног говора и с подручја духовне надградње и апстрактног изражавања које су се уобичајиле у терминологијској употреби у појединим гранама знаности, у административно-правним и другим подручјима јавног живота. Терминологије се добрим дијелом почињу развијати у 19. ст., кад се и Хрвати и Срби почињу обликовати као савремене нације, а како се развијају у засебним управним и образовним системима, у њима ће се наћи нешто више хрватско-српских разлика него у претходним скупинама проматраних ријечи.

Већина размотрених примјера показује да је за учвршћивање неке ријечи у српској терминологији, без обзира на њезину територијалну распрострањеност и повијесну засвједоченост, пресудну улогу одиграла њезина заступљеност у познатог писца повијесних, етнографских и других књига о Србији М. Б. Милићевића и у упледног природословца Ј. Панчића, па и К. Црно-

горца, док је на хрватску терминологију можда најснажније утјецао Б. Шулек, али је значајан и утјецај сјеверозападних хрватских говора. При томе не треба сметнути с ума да је Шулек регистрирао и оно што је налазио у српских писаца, а да је многе његове неологизме, као што је већ споменуто, у своје рјечнике уносио Поповић. С друге стране треба стално имати на уму да АР у својој обради не издваја термине као посебну категорију, него се термилошка употреба ријечи мора препознати међу осталим значењима.

Ево нпр. неких термилошких разлика с подручја природних знаности: *пелуд*⁸ — *цвјетни прах (прашак)*, *глодавац* — *глодар*, *хрушт* — *гундел*, *кисик* — *кисеоник*⁹, *водик* — *водоник*, *материца* — *мрежница* — *мрежњача*, *опеклина* — *опекотина*, *прехлада* — *назоб*, *раствор* — *растопина*, *рожница* — *рожњача*, *штакор* — *пацов*, *тоболчар* — *торбар*, *горчица* — *слачица*, *okus* — *укус*, *пробава* — *варење*, *шкриљевац* — *шкриљац*, *тјеснац* — *мореуз* итд. итд. Има и парова у којима је један члан потврђен у данашњем термилошком значењу, а други је потврђен или само као опћа ријеч или уопће није потврђен¹⁰. Нпр. *цват** — *цваст*, *чашка** — *чашица* (бот.), *чланконожац** — *зглавар*, *кључна кост* — *кључњача**, *копнен** — *сухоземан*, *крошња** — *круна*, *кукцоздер** — *бубождер*, *низина*¹¹ — *низија**, *ос* — *оса**, *осјет* — *чуло**, *овојница**¹² — *омотач*, *пражив** — *праживотиња*, *сисавац** — *сисар*, *шареница** — *дужица*, *тлак*¹³ — *притисак**, *угљик** — *угљеник*, *узвисина** — *узвишење*, *упала** — *запаљење*, *висина* — *висија**, *вјенчић** — *круница* и др. Али као и у претходним разматрањима, и у овој скупу природознаничких термина има парова који не показују поларизованост или је показују само дјеломично. Нпр. *челуст* — *вилица* (први члан осим у хрватским изворима од 14. ст. долази још у Вука и народним пјесмама — други и у хрватским и у српским изворима);

⁸ За *пелуд* обрађивач АР каже да је ријеч начинио Шулек и од њега преузео Поповић, и да је то лоше начињена ријеч, али она се успркос Маретићеву језикословном утјелу одржала у хрватској ботаничкој терминологији.

⁹ За оба члана пара у АР се каже: „Начињено у наше вријеме.“ Први је потврђен из Шулекова „Знаничвог називља“, други из Панчића и Поповића.

¹⁰ Ријеч која није потврђена у АР или није потврђена у термилошком значењу бит ће означена звјездицом.

¹¹ Први се члан осим у хрватских писаца налази и у Даничића, али он очито није утјецао на термилошку употребу, а други није потврђен.

¹² Први члан није потврђен, али се у Шулека налази *овој*, одакле је лако извести и *овојницу*.

¹³ Према се за *тлак* у АР, на темељу Маретићева „Језичног савјетника“, каже да не ваља јер *тлачити* не значи „притискивати“, ипак је код *тлачити* под *б* наведено значење „притискивати“ (из Дошена и Каванића).

ћурђица — *ћурђевак* (први члан у Вука и само из њега у Шулекову „Именику била“ — други такођер у Шулекову „Именику“ и у једном српском извору); *гласница* — *гласна жица* (први члан потврђен само у Панчића, у Шулека има *гласилка*, што није ушло у употребу — други ~~није~~ потврђен); *кукац* — *буба* (први је члан потврђен само из хрватских извора — други и из неких хрватских); *љуска* — *крљушт* (први члан у хрватским изворима од 15. ст. и у неким новијим српским — други од 19. ст. само у српским); *морузга* — *моруза* (обоје с хрватског терена); *оборине* — *падавине* (за први члан се каже да га употребљавају новији хрватски писци — други само из Шулека); *помрчина* — *помрачење* (први члан осим из хрватских извора у Вукову рјечнику и у Његоша — други потврђен само као опћа ријеч у хрватским и у српским изворима); *погрес* — *земљотрес* (први члан осим у хрватских писаца од 16. ст., још у Његоша и у Вуковим народним пјесмама — други у Витезовића и тек крајем 19. ст. у Срба); *превлака* — *земљоуз* (први члан осим у Студија и Шулека још у Милићевића и Поповића — други само у Поповића); *пруд* — *спруд* (први члан и у хрватским и у српским изворима — други само у српским); *сова* — *буљина* (први је члан потврђен и из српских извора); *шкроб* — *скроб*; *шоља* — *креја*; *тицало* — *питак* (обоје у Шулека, други члан и у Поповића); *зглоб* — *зглавак*; *жељезо* — *гвозђе* (подједнако обилно заступљено и у хрватским и у српским изворима); *жељезна руда* — *гвоздена руда* (први члан у Витезовића и Белостенца — други у Дивковића, Беле и Вука) итд.

Иста је ситуација и у осталим терминологијама. Нпр. у математичкој терминологији читује се поларизираност у паровима *обујам* — *обим*, *трокут* — *троугао* (али *кут* — *угао* потврђени су у математичком смислу само у хрватским изворима), *вишекутник* — *многоугао*, *зброј* — *збир*, али више је таквих примјера у којима по један члан пара или није уопће потврђен, или бар не у термиолошкој служби, нпр. *дужина* (од 18. ст.) — *дуж* (није потврђена као математички термин); *једнацба* (само у Шулекову „Знанственом називљу“) — *једначина* (није потврђена као математички термин); *промјер* (у Шулека и Поповића) — *пречник* (нема потврде). Тако је и у паровима *кривуља* — *крива*; *збрајање*, *збрајати* — *сабирање*, *сабирати*, а обратно у пару *равнина* — *раван*, гаје је други члан потврђен као математички термин у Шулека, а првога у математичкој употреби нема. У пару *правац* — *права* још ниједан члан није потврђен као математички термин. Итд. итд.

Или примјери с подручја друштвених знаности и јавног живота: *посвојан* као граматички термин долази уз напомену „у најновије вријеме“ — *присвојан* потврђен само у Поповића; *срок* (осим у Шулека и Ивековића, у Вука, „Осветницима“ и у

Поповића) — *слик* (српски извори 19. ст. и Ивековић); *везник* (само Шулеково „Знанствено називље“) — *свега* (Шулек, Поповић) пар *садржај* — *садржина* још не показује изразиту поларизацију: обоје у Шулековим рјечницима и у Ивековићеву, а од осталих извора први члан у хрватским правним изворима 19. ст. и у Вука, а други само у Милићевића. *Предоуба* долази уз напомену: „Покњишки се говори и пише.“ — *представа* као психолошки термин није потврђена. *Доушник* (није потврђено; *доушити*, *доушивати* у Студијеву рјечнику, први и у Љубише) — *погказивач* (само Поповић; *погказати*, *погказивати*, *погказивање* у Вука и Милићевића). Пар *одгода* — *одлагање* показује поларизацију, али за глаголе из којих су именице изведене то се не би могло рећи. Пар *обрет* — *обрт* показује *дјеломичну* поларизацију: први члан осим у хрватских писаца и у Милићевића — други само у Поповића, али је ријеч *обрт* у значењу „занат“ изразито хрватски обиљежена, као и све њезине изведенице (најстарије су потврде за *обртник*, *обртница* из Белина рјечника). Ни пар *промет* — *саобраћај* још није изразито поларизацију: оба су члана потврђена из Шулека и Поповића, а за *промет* има и црногорских потврда (притом је више потврда за саобраћај међу људима и за промет робе него за промет пријевозних средстава). Пар *пољодјелац*, *пољодјелство* — *земљорадник*, *земљорадња* има, осим Поповићеве рјечничке потврде за оба члана, за први члан потврду из М. А. Рељковића и напомену: „Покњишки се говори и пише.“, а за други члан потврду из Милићевића. АР не показује праву поларизацију ни у данас тако изразито поларизацијом паром као што је *vlak* — *воз*. Нешто је изразитија поларизација у неких ријечи које су, као двије целом споменуте, на граници свакодневне и терминолошке употребе, нпр. *кист* — *кичица*, *прибадача* — *чиода*, *расвјета* — *освјетљење* (други члан нема потврду за терминолошку употребу), *жаруља* (непотврђено) — *сијалица*, *оштрица* — *сјечиво*, *смочница* — *остава*, *колодвор* — *станица*, *талионица* — *топионица* итд.

Осим ових лексичких разлика могу се размотрити и оне на другим разинама, особито фонетској и творбеној. Све су се оне на овај или онај начин одразиле у АР, иако је, наравно, лексичке најлакше уочити.

У току повијесног развоја језика дешавале су се унутар појединих ријечи разне гласовне промјене, изазване различитим узроцима. Све су се оне одиграле у оквирима гласовних закона нашега језика, али су се у сувременој норми хрватској или српској уобичајили они облици који су имали највећу употребну традицију или највећу просторну раширеност.

У разликама на фонетској радини ради се о разним појавама: о различитим пријевожним основама, промјенама сугласничких скупова, замјенама сугласника х и др. Често су те фонет-

ске промјене комбинирање и с разним творбеним могућностима, те тако међу хрватско-српским разликама налазимо ријечи истог подријетла (од истог коријена), које се разликују и у основи и у наставку. Све те појаве не треба на овоме мјесту тумачити, него само видјети како су неке такве ријечи потврђене у АР. Нпр. *извадак* (само хрватске потврде 19. ст.) — *извод* (и хрватске и српске од 18. ст.); *јечменац* (нема, али *јачменац* у Белостенца и Јамбрешића, а *јечмиц*, *јечмик* у другим хрватским изворима) — *јачмишак* (само Вуков рјечник); *јамац* (обилно потврђено од 15. ст., српске потврде тек из 19. ст.), *јамчити*, *јамство* (од 15. ст.), *јамчарина*, *јамчеван*, *јамчевина*, *јамствен* (хрватске потврде 19. ст.), *јамствовати* (само једна црногорска потврда 19. ст.) — *јемац* (српске потврде од 14. ст., једна хрватска из 19. ст.), *јемчити* (с напоменом: „У наше вријеме.“ и потврдама из Вукова рјечника, те српских и хрватских извора 19. ст.), *јемство* (српски извори од 13. ст., хрватски тек од 19. ст.), *јемствовати* (српска потврда из 19. ст., уз напомену: „У наше вријеме.“); *лијевање* (у Студијеву рјечнику и тек у III. издању Вукова), *љвач* (једна црногорска потврда), *љварница* (Шулек), *љваоница* (нема) — *ливење* (нема потврде), *ливница* (Вуков рјечник, „Новине српске“, Милићевић, уз напомену: „У наше вријеме.“); *надугост* (Шулек) — *надменост* (нема у данашњем значењу; остале изведенице из партиципа *надмен* потврђене и у хрватским изворима), *надувеност* (Милићевић); *одојити* (хрватске потврде од 15. ст., Вуков рјечник и народне пјесме), *одајати* (Јамбрешићев и Вуков рјечник, Даничић, „Осветници“) — *одајити*, *одајивати* (српске потврде 19. ст.); *праоница* (нема) — *перионица* (Вуков рјечник, Милићевић); *швела* (хрватске потврде од 16. ст.) — *шваља* (и српске и хрватске потврде 19. ст.); *убојица*, *убојство* (обилно потврђено у хрватским изворима од 14. ст., уз понеку новију српску потврду), *оцоубојица*, *оцоубојичин*, *оцоубојство*, *самоубојица*, *самоубојство* (Стули, Павлиновић) — *убица*, *убиство*, *оцоубица*, *оцоубилац*, *оцоубивство*, *самоубивство* (српске потврде и Студијев рјечник с напоменом да је из глаг. бривијара или рус.); *утјецати* (од 13. ст., уз напомену да се „особито у источнијим крајевима“ употребљавају и облици с *и*; остале су творбе, нпр. *утјецај*, *утјецајан* и др., новије, потврђене тек из 19. ст.); *шутјети* (најстарије потврде из славонских писаца 18. ст.; осим у Вукову рјечнику долази и у другим српским писаца 19. ст.) — *ћутјети* (српске потврде од 18. ст., затим Дивковић, М. А. Рељковић, Павлиновић), *ћутати*, *ћуткати*, *ћутке*, *ћутљив*, *оћутати*, *оћуткивати*, *прећутати*, *прећутјети*, *заћутати*, *заћуткати*, *заћуткавање*, *заћуткавати* (српске потврде 19. ст., Лица); *груда* (обилно од 16. ст. у хрватским и српским изворима), *грудати се* (уз напомену: „У наше вријеме.“, из Вукова рјечника и народних пјесама) — *грудва* (Обрадовић, Вуков рјечник, Црна Гора), *грудвати се*

(нема); *јање* (хрватске потврде од 16. ст.; у изведеницама и понека српска и црногорска, особито из народних пјесама) — *јагње* и изв. (углавном српске потврде, од 13. ст.); *настрва* (уз хрватске потврде и понека српска) — *настрма* (српске потврде 19. ст.); *оскврнути* (обилно од 15. ст., српске потврде тек из 19. ст.); *оскврнути*, *оскврњавити* (хрватске потврде од 18. ст.) — *скрнавити* (Обрадовић, Вуков рјечник; „Осветници“), *скрнављење*, *оскврњавити* (Вуков рјечник); *тријезан* (обилно потврђено од 15. ст. у хрватским изворима), *трезноћа* (Качић, Рајић, Лика), *тријезност* (обилно потврђено од 15. ст., од српских потврда само Вукова) — *трезвен* (Будинић, Стули уз напомену да је из глаг. брeвијара, једна српска потврда из друге половине 19. ст.); *уш* и изв. (обилно потврђено од 16. ст., српске потврде из 19. ст.) — *ваш*, *вашљив* и изв. (углавном рјечничке потврде — Вук, Шулек, Ивековић — те из Славоније и с Косова), *вашка* (српска потврда из 17. ст., уз напомену: „Данас обична ријеч у источним крајевима.“); *лућак* (обилно потврђено од 16. ст. из хрватских извора), *лућачки* („Осветници“) — *лудак* (потврде из Марулића и Луцића, Вукова и Волтићијева рјечника, „Српске зоре“), *лудац* (потврде из рјечника — Белина, Стулијева, Волтићијева); *жвакати* — *жвагати* (обоје потврђено од 17. ст., у хрватским и српским изворима); *лијечник*, *лијечнички* — *љекар*, *љекарски* (обоје обилно потврђено од 16. ст., углавном из хрватских писаца); *(не)сретан* и изв. (потврђено тек из 18. ст., и то више из народних умотворина и народних говора него из писаца) — *(не)срећан* и изв. (обилно потврђено од 16. ст., углавном из хрватских писаца); *редати* (од 18. ст., потврде славонске, босанске, црногорске), *поредати* (Шулеков рјечник, потврде славонске, босанске, црногорске) — *рећати* (од 19. ст., потврде српске, црногорске, босанске, херцеговачке, од рјечника и Шулек), *порећати* (Вуков рјечник и народне пјесме, Вук, Даничић, Милићевић); *схваћати*, *схваћати* (Вуков, Шулеков и Ивековићев рјечник; „Осветници“, Павлиновић) — *схватање*, *схватати* (Даничић, Милићевић, од рјечника тек Ивековић); *водство* (наводи се тек према Маретићеву „Језичном савјетнику“) — *вођство* (само из босанског писца 17. ст. Раднића); *добивати* (у већини хрватских рјечника, обилно у писаца, од српских у Вука и Даничића) — *добивати* (Раднић, Вукове народне пословице). Већина тих примјера показује барем одређену усмјереност према данашњој поларизираниости, особито у потврдама 19. ст. Код замјена сугласника *x* та је поларизираниост знатно изразитија: облике са *џ*, *ј*, *в* наћи ћемо осим у народним умотворинама из Вукових издања углавном у српских писаца, и то претежно оних из 19. ст., и тек у понеког славонског и босанског. Нпр. *бува* (потврда из народних пјесама); *чаура* (Милићевић и Панчић, али *чахурак*, *чахураст*, *чахурица* такођер у српских писаца 19. ст., па и у наведене двојице);

дуван (дуан), дувати (и у славонских и босанских писаца 18. ст.); глув, глувац, глувач, глувак, глувоћа, јова (само српске потврде), итд. Тек ријечи које имају потпуно локално обиљежје (термини из овакодневног живота, топоними) потврђени су и из хрватских крајева без *x*. Тако су нпр. пријдев *сух* и његове основне изведенице *сухост*, *сухоћа* потврђени из хрватских писаца само с *x* (а и из српских је најстарија потврда с *v* тек из 17. ст.), али су зато остале многобројне изведенице, сложенице и топоними из Славоније, Лице, Пољица, Босне потврђени с *v* (дијалектолошка праћа). Овамо се може убројити и *осмејак*, *осмејкивање*, *осмејкивати се* (натукница: *осмијак*, *осмијкивање*, *осмијкивати се* — гдје је осим замјене *x* у питању и творба), потврђено само из српских писаца 19. ст., а вјеројатно и ономатопејске ријечи *крцкати*, *кикот*, *кикотање*, *кикотати се*, потврђене такођер само из српских извора.

Идуће велико подручје хрватско-српских разлика представљају разлике у творби. Оне се најчешће односе на различитост творбених наставака (нпр. *густоћа* — *густина*) или префикаса (нпр. *послужити* — *услужити*), али може се радити и о извођењу из различитих основа (нпр. *нестрпљивост* — *нестрпљење*). Међутим, за ову прилику (ради поједностављивања) није потребно личити творбе од истих и од различитих основа, те можемо говорити само о разликовању наставака.

Највише разлика у наставцима показују именице. За именичке се наставке опћенито може рећи да АР више показује окретање према данашњим разликама него стварно постојање разлика, које би се могло сматрати суставним. Данас је нпр. карактеристично разликовање наставака *-ица* — *-ка* за именице које значе женска занимања. Три старе именице тога типа не показују то разликовање: *пастирка* је у старијој хрватској књижевности једнако заступљена као и *пастирница*; *учитељица* је чак боље заступљена у српским изворима 19. ст. него *учитељка*, а обје су потврђене у хрватским крајевима, прва у Лици, друга у Славонији; *вратарица* је обилно потврђена у хрватској књижевности од 15. ст., а у српској вјеројатно није била у употреби док Вук за њу каже да ју је сам начинио, а *вратарка* је очито новија творба, те се само каже да је „данас обична“. Разлике у наставцима именица које означају особу углавном такођер нису строго поларизирани. Нпр. *-тељ* у *бранитељ* је врло обилно заступљен у хрватским изворима, али је потврђен и из српских, *бранилац* има само хрватске потврде, а *бранич* и једне и друге; за *гонитељ* АР цитира Вука, који ријеч држи црквено-славенском и каже да се у народу не говори, *гонич* и *гонилац* није потврђено, а *гончин* се наводи из Вукова рјечника, гдје се каже да се употребљава у Лици; *хранитељ* има обилније потврде него *хранилац* и нису поларизирани; *извјеститељ* — *извјестилац*

(обоје из Шулека); *молитељ*, *молитељица* (само хрватске потврде) — *мошилац* (и хрватске и српске); *руководитељ* — *руководилац* (хрватске и српске потврде); *управитељ* се осим у хрватским изворима налази у Вука и Даничића — *управник* је потврђен само у хрватским рјечницима Белину, Стулијеву, Ивековићеву; *продавац* има уз српске и неколико хрватских потврда, *продавач* је потврђен само из Шулека, а највише хрватских потврда има *продавалац*, ријеч која данас није у употреби; *владалац* је ријеч обилно потврђена од 13. ст. у хрватских континенталних писаца, Дубровчана и у српским изворима (недостаје глагољашки круг и чакавски писци) — *владар* је потврђен тек од 19. ст., уз напомену да је ријеч данас обичнија него *владалац*; *тесар* — *тесач* (потврде и хрватске и српске од 19. ст.); *издајца* — *издајник* подједнако су заступљени у хрватским изворима; *радник*, *радница*, *раднички* (осим Шулекова и Ивековићева рјечника све потврде српске и црногорске из 19. ст.) — *раден*, *раденик*, *раденица* (углавном хрватске потврде, али су топоними и властита имена од те основе чешћи у Србији него у Хрватској); *гаталац*, *гаталица* (хрватски и босански извори) — *гатар*, *гатара* (Вуков рјечник); *сањар* — *сањало* (показује поларизираност, потврде из 19. ст.); *узваник* (потврда из народне пјесме босанске или херцеговачке) — *званица* (има и хрватских потврда). Апстрактне именице, нпр. (*не*)*чистоћа* — (*не*)*чистога*, *густоћа* — *густота*, *густина*, *бјесноћа* — *бјеснило*, *близоћа* — *близост*, *мокрина* — *мокрота*, *топлина* — *топлота* показују претежитост али никако безизузетност данашњих облика у појединој језичној средини. Припадање различитим деклинацијама, нпр. *чаћа* — *чаћ*, *жећа* — *жећ*, *воћа* — *воћ*; *чар*, *звијер* (m. и f.), *кокош* — *кокошка* такођер не показује поларизираност, осим што је *чаћ*, *жећ* потврђено само из српских извора, премда се данас можда управо код тих облика поларизираност међу наведеним примјерима најмање осјећа.

Читав низ именица уобичајен је данас у једној норми у мушком роду, у другој у женском. Неке од тих разлика називу се и у АР, а неки од тих облика нису у њему још ни потврђени. Нпр. *бездан* (и хрватске и српске потврде) — *бездана* (углавном српске), *биљег* (претежно хрватске потврде) — *биљега* (претежно српске), *држак* (и хрватске и српске потврде) — *дршка* (непотврђено), *хумак* (само Шапчанин) — *хумка* (и хрватске и српске потврде), *исправак* (Шулек) — *исправка* (непотврђено), *наслоњач* (потврда из Лице) — *наслоњача* (непотврђено), *основа* (хрватске потврде и Даничић) — *основ* (српске потврде, од рјечника Шулек), *опрез* (и хрватске и српске потврде) — *опреза* (непотврђено), *приток* (Шулек, Поповић) — *притока* (Милићевић, Поповић), *прељуб* (хрватске потврде и Поповић) — *прељуба* (српске потврде), *посјет* — *посјета* (обоје Шулек и Поповић),

порез (и хрватске и српске потврде) — *пореза* (претежу српске потврде), *поправак* (Шулек и српске потврде) — *поправка* (само српске потврде [русизам]), *размјер* — *размјера* (и хрватске и српске потврде), *свезак* (Шулек, Ивековић, српске потврде) — *свеска* (само српске потврде), *залог* (у хрватској књижевности обилно потврђено од 16. ст., српске потврде малобројније и тек од 18. ст.) — *залога* (српске потврде од 14. ст., хрватске од 15. ст., али малобројније); *трака* (потврде од 19. ст., хрватске и српске, али малобројне) — *трак* (обилно потврђено од 16. ст., готово само из хрватских писаца), *зрака* (обилно заступљено од 15. ст., српске потврде од 18. ст.) — *зрак* (једнако обилно заступљено у старијој хрватској књижевности, али српске сежу у 14. ст.).

Данас је доста честа појава да глаголокој именици на *-ње* у српској норми одговара нека друга глаголска именица или апстрактна именица на *-ост* у хрватској норми. За старије стање АР доноси обиље потврда за именице на *-ње* управо из хрватске књижевности. Нпр. *наређење* — *наредба* (потврђене су обје из хрватске књижевности од 15. ст., а управо за другу потврде су из српских писаца 19. ст.); *предање* (једна српска потврда из 13. ст., а остале до краја 18. ст. хрватске) — *предаја* (једина потврда из Павлиновића, с напоменом да је ријеч књишка); *утврђење* (хрватска потврда из 18. ст., српске из 19. ст.) — *утврда* (потврде из 19. ст., али АР наводи и Миклошићев „Lexicon“); *провиђење*, (*не*)*стрпљење* (хрватске потврде 15—18. ст.) — *провидност* (Шулек), *нестрпљивост* (Вук), *стрпљивост* (Љубиша, Даничић); *сознање* (осим у Поповићеву рјечнику потврђено само из хрватских писаца од 16. ст. [налази се већ и у „Шибенској молитви“ из 14. ст.]) — *спознаја* (непотврђено); *спасење* (обилно потврђено од 13. ст. у хрватским и српским изворима) — *спас* (у хрватским изворима од 16. ст., црногорске потврде из 19. ст.). Дакле, ситуација готово опречна данашњој. Данашње стање дјеломично потврђује нпр. пар *клопарање* (Вук) — *клопот* (уз хрватске потврде и понека српска; Клопот — име једном црногорском селу), али је и глагол *клопарати* потврђен тек из 19. ст.

Има још читав низ именичких парова различитих значења у којима се именице разликују творбеним наставком и за које АР показује веће или мање приближавање данашњој поларизацији, али никад потпуно, нпр. *близанац* — *близнак*, *цједило* — *цједиљка*, *дјетешце* — *дјетенце*, *грижња* — *грижа*, *хладњак* — *хладник*, *језгра* — *језгро*, *клаоница* — *кланица*, *купаоница* — *купатило*, *љешњак* — *љешник*, *мишица* — *мишка*, *мутеж* — *мутљаг*, *мужња* — *мужа*, *продаваоница* — *продавница*, *рудо* — *руда*, *смјеса* — *смјеша*, *гучњава* — *гуча*, *тањур* — *тањир*, *угљен* — *угаљ*, *вилаца* — *виљушка*, *понедељак* — *понедионик*, *уторак* — *уторник* итд. итд.

Ни приједјевски наставци у већини промотрених примјера не показују потпуну поларизованост. У највећој скупуини или оба члана пара или бар један од њих имају и хрватске и српске потврде. Нпр. *бакрен* (мало потврда, од српских из Вука) — *бакаран* (сремска народна пјесма); *болежљив* (хрватске потврде) — *болешљив* (српске; у значењу „жалостан, тужан“ и хрватске); *доброћудан* (хрватске потврде и Милићевић) — *доброћуд* (само рјечничке потврде Студијева и Вукова); *голишав* — *голуждрав* (обоје само српске потврде); *лијен* (претежу хрватске потврде, од српских Сава и Вук) — *лењ*, *лењив* и изв. (само српске потврде 18. и 19. ст. с напоменом уз *лењ*: „Само у источном говору. У наше вријеме.“); *летан* — *летњи* (обоје обилно потврђено из хрватске књижевности од 15. ст. и с по једном старом српском потврдом, с тиме да први лик у новије доба од српских потврда има само оне из народних умотворина, а други и из писаца од 18. ст.); *мирисан*, *мирисав* (хрватске и српске потврде) — *миришљав* (само српске), *миришљив* (Радичић, Вуков рјечник); *(не)могућ* — *(не)могућан* (за обоје претежу хрватске потврде); *мрављи* (хрватске и српске потврде); *мравља киселина* Панчић, Шулек) — *мравињи* (Вуков рјечник); *недокучљив* — *недокучан* (обоје и хрватске и српске потврде); *неутјешљив* (хрватске потврде) — *неутјешан* (хрватске и српске); *ребрен* (Јамбрешић, М. А. Релковић) — *ребарни* (Милићевић), *ребрани* (у значењу „побочни“ Вуков и Ивековићев рјечник, Дубровник); *самџат* (хрватске и српске потврде) — *самџит* (српске); *текући* (хрватске потврде и Вук) — *течан* (српске потврде и Студи); *узак* — *узан* (обоје и хрватске и српске потврде); *варав* (хрватске потврде) — *варљив* (хрватске и српске); *вјечан* (хрватске и српске потврде) — *вјечит* (српске); *завидан* (само хрватске потврде) — *завидљив* (хрватске и српске) итд.

У идућој скупуини по један члан данашњег опозицијског пара није потврђен, а други обично има и хрватске и српске потврде.¹⁴ Нпр. *блатан* (од 15. ст., од српских потврда само Даничић и Новаковић) — *блатњав**; *брљав* (Вуков рјечник; *брљавац* хрватске потврде) — *брљив** (*брљивац*, *брљивица* хрватске потврде); *нечитак* (Шулек, Милићевић) — *нечитљив**; *ненадмашан* (Поповић) — *ненадмашив**; *прашан* (хрватске и српске потврде) — *прашњав**; *прољетни*, *прољетњи* (хрватске и српске потврде) — *прољећни**; *проицав* (Поповић) — *проициљив**; *раскалашен** (*раскалашити* и српске потврде; *раскалашеност* Шулек) — *раскалашан* (Вук, Шулек, Радичевић; *раскалашност* Шулек) и др. Потпуну поларизованост показује тек мањи дио промотрених примјера, нпр. *голџат* — *голџит*, *матерински* — *матерњи* (*матерњи* нема), *непобједив* — *непобједан*.

¹⁴ Парњак који није потврђен означен је звјездицом.

Разликовање глаголских наставака у инфинитиву и презенту значи њихову припадност различитим глаголским врстама и редима. Стање у прошлости и на овом подручју углавном показује једнаке творбене и парадигматске могућности на читавом хрватско-српском језичном простору. Нпр. *бројити* (обилно потврђено од 16. ст., српске потврде тек из 19. ст.) — *бројати**; *дрхтати*, *дрићем* и *дрхтам* (обилно потврђено из хрватске књижевности од 16. ст. и из црногорске 19. ст.; у Вука и народним умотворинама долази с *к* умјесто *х*) — *дрхтјети*, *дрхтим*¹⁵ (црногорске потврде); *клопотати* (хрватске и српске потврде) — *клопарати* (српске, тек од Вука); *олакоти*¹⁶ (Павлиновић, „Осветници“) — *олакшати* (обилно потврђено и у хрватским и српским изворима); *ручати* — *ручавати* (обоје потврђено и у хрватским и у српским изворима, први лик од 16. ст. и обилније, други од 19. ст.); *спасити* (обилно потврђено у хрватским изворима од 16. ст., црногорске потврде из 19. ст.) — *спасти*¹⁷ (и хрватске и српске потврде од 13. ст.); *шетати*, *шетам* — *шећем* (оба презентска лика обилно потврђена и у хрватским и у српским изворима); *замрзити* — *омрзнати* (обоје у хрватским и српским изворима, друго старије и обилније потврђено) и сл. Већу поларизираност показују примјери као *редати* (осим хрватских потврда и из „Осветника“), *изредати* (само хрватске потврде, али *поредати* и српске) — *рећати* (српске потврде, од хрватских само рјечничке Шулекова и Ивековићева, те једна из Херцеговине), *изрећати*, *порећати* (само српске); *крунити* (обилно потврђено из хрватских извора од 15. ст., црногорске потврде из 19. ст.) — *крунисати* (српске потврде од 18. ст.); *околишати* (једна потврда из босанске народне приповијетке) — *околишити* (у значењу „не говорити управо, како је, него као из далека“ — Вук, Милићевић); *загријавати* (Лика) — *загријевати*, *загријевање* (српске потврде 19. ст.). Истоврстан примјер *исмијавати* — *исмијевати* у АР није потврђен.

Идућу скућину данашњих хрватско-српских разлика на творбеној разини чини употреба различитих префикса. Размотрени примјери и за ту скућину показују стање слично ономе у претходној скућини. Наиме, у већини случајева оба или чак и више префикаса који данас чине те разлике у старијим су се раздобљима употребљавали на разним странама хрватско-српског је-

¹⁵ Из овога лика (1. разред III. врсте) вјероватно је касније узет презент уз глагол *дрхтати* (V. врста), те је данас у Срба инфинитив по петом, а презент по трећој врсти.

¹⁶ Данас се тај лик готово не употребљава, а за правни термин *олакотна околност* у АР још нема потврде.

¹⁷ Партицип пасивни *спасен* у АР има посебну натукницу, што значи да се узима као потпуно објективизиран (као нпр. и *поштен*). Потврђен је обиљем примјера из хрватске књижевности од најстаријих времена, као и именица *спасење*.

зичног подручја и потврђени су и у хрватским и у српским изворима. Неки од тих извора понекад претежу, а дешава се и то да заступљеност извора показује стање дијаметрално супротно данашњем: понеки префикс који се данас сматра типично српским потврђен је само (или готово само) из хрватских извора, и обратно. Разлике, ако их има, обично се почињу назирати у 19. ст. и односе се на један префикс, а не на оба. Тако нпр. АР не показује разлике у употреби префикса у паровима: *осама*, *осамити* (*се*), *осамљеница* — *усамити* (*се*), *усамљеник*; *поправити* — *оправити*; *послужити* — *услужити*; *посветити* — *осветити*; *пребхранити* — *исхранити*; *пократити*, *скратити* — *прекратити*; *приопћити* — *саопћити*¹⁸; *прогнати*, *прогнаник* — *изгнати*, *изгнаник*¹⁹; *скупити* (*се*) — *искупити* (*се*); *спомен*, *споменути* — *помен*, *поменути*; *успоредити*²⁰ — *поредити*, *упоредити*; *устрајати* — *истрајати*²¹; *уздржавати* — *издржавати*; *запрепасти*²² — *упрепасти* (*се*) и др. Ипак има и парова у којима један члан (ријетко оба) показују данашњу поларизованост. Нпр. *несаница* (непотврђено) — *бесаница*²³ (двije српске потврде, уз напомену: „Говори се у Србији.“), *оставитина* — *заоставитина**; *наручити* — *поручити**; *обрана*, *обранити* — *одбрана*, *одбранити**; *оклада*, *окладити* — *опклада*, *опкладити**; *овратник** — *оковратник**; *подузети*, *подузетник*, *подузеће** — *предузети*, *предузетник*, *предузеће**; *потхват*, *потхватити се* — *подухват*, *подухватити се**; *превладати** — *преовладати**, *преобладати*; *родиља* — *породиља**; *замријети**, *обамријети* — *премријети*; *сличити** — *личити**; *удомљити се* — *одомљити се**; *затиљак* — *потиљак** итд.

Овдје се може проматрати и неколико рекцијских размислимажења. Нпр. глагол *лагати* у хрватској стандардној и употребној норми није уобичајен с објектом у акузативу ако тај објект означује особу којој се лаже (*лаже ме*, *лаже нас*, *лаже оца*). У АР се за ту употребу каже: у народнијем пјесмама нашега времена“, с неколико потврда из Вукових народних пјесама. Исто тако у хрватској норми данас није уобичајен глагол *мрзити* у безличној употреби с логичким субјектом у акузативу,

¹⁸ Први члан потврђен је, уз неколико хрватских потврда, у Даничића и у Поповића, уз напомену: „Покњишки се говори и пише, особито на хрватској страни, а Срби говоре и пишу понајвише *саопћити* или *саопштити*“ (Маретић). — Други је члан потврђен из Ступија с напоменом да је из глаг. брeвијара, затим од рјечника још у Шулекову, Поповићеву и Ивековићеву, те из „Осветника“; *саопћење* само из Шулека, *саопштељ* само из Поповића.

¹⁹ Оба члана обилно потврђена из хрватских и српских извора, а изведенице другог готово само из хрватских.

²⁰ Новије изведенице, као *успоредан*, *успоредност*, *успоредо*, *успоредник*, *успореднина*, имају само хрватске потврде.

²¹ Осим Вукова рјечнике све су остале потврде хрватске.

²² Само из Мълићевиха.

²³ Звјездицом је обиљежен члан који показује поларизованост.

у значењу „мрзак бити“ (нпр. *то ме мрзи, мрзи ме радити*). За ту употребу у АР постоје двије натегнуте потврде из старије хрватске књижевности, а остале су из Вукова рјечника, Вукових дјела и народних пјесама, па се на томе темељи данашња српска норма. Исто вриједи за именицу *срамота* у безличном изразу с глаголом *бити* и логичким субјектом у акузативу (*срамота ме је*), која је у АР потврђена само из српских извора. У хрватској се сувременој норми не употребљава прилог *много* уз придјеве нити придјев *неколик*, али из старијих извора има за ту употребу становит број примјера. За српско подручје потврде су млађе, али утјецајније на сувремену норму: Обрадовић, Вуков рјечник и његова дјела, народне умотворине у Вуковим издањима, Даничић и црногорски писци Љубиша, Врчевић.

Идућа велика скупина проматраних ријечи обухваћа парове туђица и посуђеница које су данас уобичајене у српској стандардној норми и домаћих ријечи које су њихов корелат у хрватској норми. Кад су у питању интернационализми и европеизми, они су обично потврђени и у хрватским изворима, и то, што су те ријечи раније посуђене, то су обилније потврђене, али њихове домаће замјене обично су потврђене само из хрватских извора, често врло старих. Тако је нпр. *адвокат* потврђен у хрватских писаца 17. и 18. ст., а од српских тек у Вука и у једном примјеру из народне пјесме (*адвоката* већ у Марулића, *адвокаткиња* у Обрадовића) — за *одвјетник* се у тексту обраде каже да је књишка ријеч, у употреби од 15. ст., али је најстарија потврда из „Винодолског закона“ (дакле из 13. ст.). Налази се у већини старијих хрватских рјечника и код низа писаца, а и за изведенице само су хрватске потврде. *Апотека* и изв. и *љекарница* јављају се отприлике у исто вријеме, у 18. ст., с тиме да је *апотекарија* потврђена само у Јамбрешићеву рјечнику, а *љекарија* обилно само у хрватским изворима, за *љекарницу* једна је потврда из Болића, српског писца 18. ст. (*љекарна* није потврђена). (*Хисторија* је обилније потврђена у хрватских писаца неголи у српских — *повијест*, *повијестан* у данашњем значењу долазе тек од 19. ст., и то само у хрватских писаца (Шулек, Павлиновић). За *кураж*, *куражан*, *куражење* само су српске потврде, за *куражити се* и једна хрватска (славонски писац Штефанац, 18. ст.) — за *одважност*, *одважан*, *одважити се* потврде су само хрватске, с напоменом да су ријечи преузете из руског (Марећић). За *музика* и изв. нема много потврда, али су и хрватске („Транзит“, поч. 16. ст.) и српске — *глазба* и бројне изведенице потврђене су само из Шулека. *Парох* и изв. имају и хрватске и српске потврде (*парок* само хрватске) — *жутиник* само хрватске. *Секретар* је у хрватској књижевности потврђен од 16. ст., у српској тек у Вука (*секретарица*, *секретаровање*, *секретарство* у Милићевића и „Новинама српским“) — *тајник* је у употреби од

15. ст., потврђен и у два српска писца 15. ст. (Глигорије Цамблак, Константин Филозоф), али за *тајница*, *тајнички* изричито се каже да се употребљава у „западним крајевима“, *тајништво* је потврђено само у хрватским изворима 19. ст. *Система*, уз напомену: „У западним крајевима је према њем. *систем*“, потврђена је као и изведенице тек у 19. ст. у хрватским и у српским изворима — *сустав* (из чешкога), *суставан* такођер у 19. ст. само у хрватским изворима. *Такса* је први пут потврђена у хрватској исправи 16. ст., а од српских извора тек у Милићевића, од рјечника само у Шулекову „Знанственом називљу“ — *пристојба* је потврђена само у Шулека. *Универзитет*, *универзитетски* — *свеучилиште*, *свеучилиштан* обоје потврђено тек у 19. ст., први члан и у хрватским изворима, други само у хрватским. Овамо треба приброджити и називе мјесеци, од којих су интернационални, тј. латински (с различитим гласовним промјенама) потврђени од најранијих времена и у хрватским изворима, док су домаћи (*сијечањ*, *вељача*, *ожујак*...) редовито врло обилно потврђени од најранијих времена, али само из хрватских извора. Многи су интернационализми и њихове домаће замјене ушли у употребу тек у 19. ст., па су у АР слабо или чак никако потврђени, нпр. *биологија* (непотврђено) — *природопис* потврђено из Шулека уз напомену: „Посве обична ријеч у хрватских писаца, мање у српских.“, а изведенице *природописац*, *природописан* потврђене су и у Поповића; *географија* и изв. потврђене су уз напомену: „У наше вријеме код писаца.“ — *земљопис* осим Шулека, Поповића и Ивековића од писаца само у Милићевића, *земљописац* само у Шулека и Поповића, *земљописан* већ у Витезовића, али он тај придејв изводи из *земљописје*, које није нитдаје другдје потврђено. За пар *фалсификатор* — *кривотворитељ* нема потврде, али су на хрватској страни у 18. и 19. ст потврђене неке друге изведенице из основе другога члана, нпр. *кривотвор*, *кривотворац*, *кривотворба*, *кривотворење*, *кривотворина*, *кривотворити*, *кривотворје*, *кривотворница*, *кривотворник*, *кривотворнина*, *кривотворност*. *Композиција* је потврђена у 19. ст. на хрватској страни (*компонити* у два глагољска споменика 16. ст. у значењу „сложити, тј. написати“) — *складба* (непотврђено), али *складати*, *складање* у значењима из којих је могуће извести ту ријеч долази у хрватских писаца од 15. ст. *Лицитација* долази у хрватским изворима 19. ст. — *дражба* (непотврђено); *марш* (Шулек, Поповић) — *корачница* (непотврђено); *квадрат* уз напомену: „У математичкијем књигама нашега времена.“ (Будмани), *квадратан* уз напомену: „У наше вријеме.“ — *четворина* (непотврђено), *четворни* (непотврђено у математичком смислу); *комора* (срчана — Панчић) — *клијетка* (непотврђено); *орган* уз напомену: „Покњишки се говори и пише“ (нпр. за чиновнике, новине) — *гласило* (непотврђено); *пензија* уз напомену: „Ријеч

посве обична у новија времена“ потврђена осим у Шулекову и Поповићеву рјечнику још само из Вука, од изведеница понека и у Милићевића — *мировина* (само Павлиновић и Поповићев рјечник), *мировински* уз напомену: „Говори се у Хрватској и Славонији.“, *умировити*, *умировљење* (само Поповић); *премијера* — *праизведба*, *резултат* — *исход*, *телеграм* — *брзојав* (све непотврђено). Ни пар *језуит* — *исусовац* још не показује поларизираност (први члан потврђен само из Дубровника уз напомену „у наше вријеме“ — други у два хрватска писца — Анчића и Каванина).

Неке су туђице, нарочито оне везане за цркву и вјеру, карактеристичне само за једну средину, за српску обично оне грчког, а за хрватску латинског подријетла. Нпр. *амбис* (потврда из Вукова рјечника, гдје се каже да се употребљава у Црној Гори, и из „Пјеваније црногорске“) — *домаћа* ријеч *бездан* потврђена је и у хрватских и у српских писаца; *апостол* (за књиге Новог завјета — само српске потврде) — *посланица* (потврде хрватске и српске); *аратос* осим у српским изворима потврђено само у једног славонског писца. (*Ј*)*епархија*, *хрисовуљ(а)*, *игуман* и изв., *јепископ* и изв., *јеромонах*, *ктитор*, *литија*, *парастос*, *презвитер*, *тишак* и сл. Долазе само у српским изворима (у хрватским ако се повори о српским личностима, као нпр. *игуман* у Качића), а ријечи као *бревијар*, *церемонија*, *церемонијал*, *епископ* и изв., *гвардијан*, *хабит*, *индулгенција*, *инквизиција*, *официј*, *официјал*, *префект*, *прелат*, *пријур*, *реверенда*, *реверенција*, *сакристија*, *табернакул*, *викар* и др. само у хрватским, неке већ од 13. ст. Такав је и пар *кипарис* — *чемпрес*, у којем је први члан грчког подријетла, ушао у српску језичну норму вјеројатно преко рускога у 18. ст., а други се као посуђеница из латинског, потврђена од 17. ст., потпуно удомаћио у хрватској језичној норми, развивши низ изведеница: *чемпресан*, *чемпресаст*, *чемпресав*, *чемпресиште*, *чемпрески*, *чемпресовина*.

Постоји једна група врло старих посуђеница које су, према се данас сматрају карактеристичним за српску језичну норму, врло обилно потврђене из старије хрватске књижевности, чак обилније него из српске. Такве су нпр. *хартија*, *хиљада*, *камила* (и *камиља*), *манастир*, *метал*, *штампа*, *талас*, *треза*, *варош*. Све оне имају свој парњак у домаћој ријечи (старој или новоствореној) или у хрватској посуђеници из другог језика. Обратан је примјер хрватска посуђеница *тинта* (од 17. ст.), која има српски парњак у домаћој ријечи *мастило*, потврђеној и из хрватског језичног круга. Међутим, читав низ посуђеница које се односе на разне појмове свакодневног живота обично су карактеристичне само за једну средину, па према томе и за једну језичну норму. Иако је на том подручју можда најтеже разликовати употребну колоквијалну норму од стандарднојезичне, ипак ве-

ћина примјера показује већу толерантност српске језичне норме према ријечима страног подријетла, међу којима су турцизми засебна велика група.²⁴ Обично према таквој ријечи уобичајеној у српској норми стоји као парњак хрватска домаћа ријеч, а међу изворима посуђивања предност се на хрватској страни, особито у 19. ст., давала славенским језицима. Ево за примјер неких парова у којима је први члан посуђеница данас уобичајена у српској језичној норми, а други домаћа ријеч, која нипошто не мора бити само хрватска, али је у хрватском стандардном језику нормативна: *алџав* (мађ., уз напомену: „У наше вријеме“, само у Вука и Милићевића) — *неуредан, немаран; астал* (мађ., српске потврде од 17. ст., Вуков рјечник и народне умотворине) — *стол* (од 14. ст.); *добош* и изв. (мађ., у народним умотворинама, у Вука и Милићевића) — *бубањ* (од 16. ст.); *фабрика* (њем., у савременом значењу потврђена у једном славонском извору 18. ст. и у Шулека) — *творница* (19. ст.); *глећ* и изв. (њем., Вук, Милићевић, и још два српска извора 19. ст.) — *оцаклина, оцаклити* (Шулек Павлиновић), *поцаклити* (Стули); *џак* (мађ., у једном хрватског писца 18. ст. који је службовао у Мађарској, у Вука и Милићевића) — *врећа* (од 13. ст.); *карлица* (њем., у Вука и Милићевића, али не у анатомском значењу) — *зјељница; кецеља* (мађ., народне пјесме, Вук, Милићевић, једна потврда из Хрватске) — *прегача* (од 18. ст.); *корпа* (њем., у Белостенчеву рјечнику, Стулијеву из Белостенчева, Вукову и „Српској зори“) — *кошара* (од 16. ст.); *кртола* (њем., у Вукову рјечнику, народним умотворинама, „Осветницима“ и у Панчића) — *гомол* (непотврђен у савременом ботаничком значењу); *лењир* (њем., у Вукову рјечнику и у Шулека, уз напомену: „У наше вријеме.“), *лењирисање, лењирисати* (Вуков рјечник, Шапчанин) — *равнало* (уз напомену: „Говори се и пише.“); *малтер, малтерисати* (њем., Милићевић) — *жбука, жбукати* (Шулекови рјечници, Поповићев и Ивековићев, народни говори у Истри и Лици); *машна* (њем., потврђено из Баната и Славоније) — *врпца* (од 17. ст., у већини хрватских рјечника и Поповићеву, у народним говорима у Славонији, од српских писаца Текелија), *кравата* (непотврђено); *мустра* (њем., непотврђено) — *узорак* (двје новије потврде); *паланка* (грч.-тур., од 17. ст., од хрватских писаца само Павлиновић) — *градих; понталоне* (тал., Вук, Милићевић, Славонија) — *хлаче* (од 16. ст., западна и сјеверна Хрватска); *пантљика* (њем., Вук, Милићевић; *пантљика* у Славонији) — *трака, трак* (од 15. ст. обилно); *пантљичара* (крај 19. ст., српски извори) — *тракавица* (Шулек); *пасуљ* (свњем., потврде од 18. ст. хрватске

²⁴ Због поједностављивања као турцизме узимам све оријентализме који су к нама дошли преко турскога. Тај се принцип примјењује и у обради Догуна АР.

и српске) — *грах*; *патос* (прч., од 16. ст.) — *под* (16. ст.); *пелцовати* (њем., Поповић) — *цијенити* (од 17. ст.); *пијаца* (тал., хрватске потврде из 18. ст., српске тек из Вука и Милићевића) — *тржница* (непотврђено у данашњем значењу, али *тржиште* у значењу „мјесто гдје се тргује“ потврђено од 15. ст., *трг* од 13. ст., обоје и у српским изворима); *рам* (њем., Милићевић), *урамити* (непотврђено) — *оквир*, *уоквирити* (18—19. ст.); *супа* (тал., у хрватским рјечницима 17—18. ст., али само у значењу „крух у вино намочен“) — *јуха* и изв. (од 16. ст.); *шаргарена* (мађ., Вуков рјечник, Лазић) — *мрква* (од 16. ст.); *табла* (прч., Вуков рјечник) — *плоча* (у новије доба у сјеверној Хрватској); *тауна* (њем., непотврђено) — *пладањ* (од 16. ст.) итд. Другу скупицу чине парови ријечи у којима су оба члана посубенице, али другог извора, нпр. *гас* (само Шулек, уз напомену: „Туђа ријеч, у наше вријеме примљена из европских језика.“) — *плин* (чеш., Шулек, Поповић, Павлиновић, уз напомену: „Плин је већ одавно посве обична ријеч у књижевном језику.“); *фијока* (мађ., Вук, Шапчанин) — *ладица* (њем., од 17. ст.); *интерес* (тал., од 17. ст., Волтићи, Вук) — *камата* (нпрч., од 14. ст., обилно потврђено, углавном у хрватским изворима); *машина* (њем., уз напомену: „У народу више него у писаца“, с потврдом из Лике) — *строј* (чеш., Шулек, Поповић, Хајденак); *плафон* (њем., непотврђено) — *строп* (рус. или чеш., 19. ст.); *помаранча*, *поморанца* (њем., Обрадовић, Лазић) — *наранча*, *наранца* (тур.-перз., први лик обилно потврђен у хрватских чакавских и штокавских писаца од 16. ст.; други у Белостенца, Јамбрешића, Благојевића, народним пјесмама; оба и неке изведенице у Вукову рјечнику; *Наранчићи* топоним у Босни, *Наранчић* презиме у Србији) итд. итд.

Идућу велику скупицу посубеница прихваћених у српској језичној норми чине турцизми. То је опет оно подручје на којем није увијек лако рећи ради ли се само о разговорној норми или је ријеч прихваћена као стилски и афективно необилежена и у стандардној норми. Готово сви турцизми које наводим потврђени су у АР из Вука и још покојег угледног српског писца 19. ст. Има их који су потврђени и у хрватских писаца (обично су то славонски писци и они босански који улазе у хрватски језични круг), међутим, они ипак нису постали саставним дијелом стандардне хрватске норме, као што уосталом није ни много тога другога што има потврду из језичне и књижевне прошлости. Овдје се, јасно, не мисли на оне турцизме који су се толико интенпирани у састав језика да их данас осјећамо као потпуно своје ријечи и за које немамо бољу замјену, као што су нпр. *боја*, *чарана*, *чорба*, *дућан*, *цеп*, *марама*, *сат*, *шатор*, *шећер* и др. Неки су се турцизми удомаћили само на хрватском језичном простору, као нпр. *дева*, *панџа*, а неки се, иако их осјећамо као посубенице јер за њих имамо своју домаћу ријеч, упорно задржа-

вају у језику из неких посебних разлога. Нпр. *душманин*, *душмански* (вјероватно због гучке етимологије која ту ријеч повезује с душом) као да има експресивније значење од ријечи *непријатељ*, *непријатељски*; *калдрма* се употребљава за одређену врсту цесте поплочане каменим коцкама; *бут* се удомаћио у месарској струци и у кулинарству; *занат* се све упорније намеће јер због свог фонетског састава као да пружа веће творбене могућности од домаће ријечи *обрт* итд. итд. Међутим, има много више турцизама који су у стандардној хрватској језичној норми потпуно неприхватљиви, док у српској то нису.

И ту, као и код осталих посуђеница, постоји скупина турцизама с којима у пару стоји хрватска посуђеница неког другог подријетла, нпр. *абонос* — *ебановина* (непотврђено, али има *ебан*, *ебански*, *ебен* грч.-лат. подријетла, од 17. ст.); *ајвар* — *кавијар* (њем.-тал., од 17. ст.); *ћебе* (од хрватских извора М. А. Рељковић) — *дека* (њем., непотврђено); *ексер* (и код хрватских писаца 18. ст.) — *чавао* (тал., потпуно удомаћена ријеч, у АР обилно потврђена од 15. ст., али је старија, што потврђује презиме *Чавлић* из 14. и *Чавловић* из 15. ст.); *Јерменин* — *Арменин* (лат., од 16. ст.); *калај* (од 18. ст. и у хрватских писаца), *калајан* (од 17. ст., Анчић) — *коситар* (грч., од 17. ст.), *коситер* (од 15. ст. обилно) и бројне изведенице; *канџа* — *чакља* (маб., од 17. ст.) и *панџа* (тур., од 17. ст. само у хрватских и босанских писаца); *караван* (14. ст.) — *каравана* (тал., 16. ст.; данас у Срба *караван*, у АР непотврђено); *ленгер* (уз напомену: „У наше вријеме.“, потврђено и у Посавини) — *сидро* (грч., обилно од 16. ст.) и бројне изведенице; *мермер* — *мрамор* (лат., од 15. ст.); *нишадор* — *салмијак* (лат., у Студијеву рјечнику); *пиринач* (и код неких хрватских писаца 18. ст.) — *рижа* (тал., уз напомену: „Говори се у наше вријеме.“; има и облик *риж* из чакавских народних говора); *сунђер* (и код хрватских писаца 18. ст.) — *спужва* (лат., од 16. ст., од српских писаца Панчић); *табак* — арак (лат., непотврђено) и др. Ипак за већину турцизама имамо домаћу ријеч, и у хрватској стандардној норми једино је она могућа. Такви су нпр. *бајат*, *бакал* и изв., *берберин* и изв., *бешика*, *боранија*, *бућ* и изв., *бут* (за човјечје бедро), *џиџија*, *џам* и изв., *џаршав*, *џерек*, *џиџерџити*, *џинија*, *џивилук*, *џата*, *џошак*, *џумур*, *џурџија*, *џежмекаст*, *џаба*, *џабе*, *џандрљив*, *џин*, *џубре*, *џуруна*, *џеак*, *џеџити се*, *џаџија*, *џаџи*, *џаџмар* и изв., *џајмак*, *џаџија*, *џаџа(ин)* и изв., *џаџица*, *џазан*, *џирија*, *џубура*, *џала*, *џајдан*, *џезе*, *џезетити*, *џеимар*, *џаџ*, *џаџар* и изв., *џарче*, *џарџати*, *џиџе*, *џестера* и изв., *џетин* и изв. и др.

Кад се говори о турцизмима, треба споменути и неке творбене наставке турског подријетла, који се везују и за домаће основе, те су се у српској језичној норми удомаћили за разлику од хрватске, премда ће се у АР наћи и покоја хрватска потврда.

Нпр. *-лук*: *безобразлук, газдалук, газдарлук, хришћанлук, кришћанлук, нестаилук, пасјалук*; *-лија*: *Бечлија, Сарајлија*; *-чија* (*-чија*): *бојаџија, глобаџија, ловџија, тобџија* (и *топчија*), *силеџија* и др. Овамо би требало убројити и домаћи деминутивни наставак *-че* за творбу именица које значе ствари (за разлику од његове првотне функције да означава младо од људи и животиња), који је ту функцију преузео јамачно под утјецајем именица као што је *парче*, нпр. *клупче, барилче* (можда најприје у примјерима као *бисерче, шећерче* за драго чељаде — у народним пјесмама). То је очито новија појава јер је у АР тешко наћи примјере за ту творбу, која је данас доста честа.

Многобројна скупина ријечи којом се српска стандарднојезична норма можда најизразитије разликује од хрватске јесу русизми и црквенославизми.²⁵ И док први улазе у круг посуђеница, обилније заступљених због специфичних повијесних околности политичке, културне и вјерске природе, други су дио властитог, домаћег културног наслеђа. Ипак, њихову присутност у српској стандарднојезичној норми можемо проматрати заједно, јер не само да су у њу ушли и у њој се учврстили под утјецајем истих чинилаца, него их је често, због истородног подријетла, и тешко разликовати. И русизми и црквенославизми углавном су ријечи с подручја духовне, културне надградње. Потреба за ријечима с тог подручја јавља се особито у 19. ст., кад се у ослобођеној српској држави почиње обликовати властита културна политика. Пробуђена национална самосвијест посеже у прошлост, за властитим културним коријенима. у црквенославенску у осамнаестостолетну прабанску рускославенску језичну баштину. Вјеројатно управо та рускославенска, још релативно свјежа и блиска традиција потиче даље посуђивање из рускога — језика највећег славенског народа, с којим Србе осим вјерских повезују и многе политичке и културне везе. У том језичном посуђивању најзанимљивија је појава (на коју указује управо АР својим начином обраде, који наводи сродне ријечи из осталих славенских језика) велики број оних ријечи које су у 18. или 19. ст. узете из рускога, али које су заправо постојале у српској редакцији црквенославенскога, само што је њихова употребна традиција била прекинута, и које су у АР осим из црквенославенског заовједочене још само из руског, па би то заправо могли бити

²⁵ Читав низ црквенославизама потврђен је и из старије хрватске књижевности, глагољашке и оне која се наспањала на глагољашку традицију, али у 17—18. ст. они се углавном губе из употребе, те данас не чине саставни дио савремене хрватске стандарднојезичне норме. Неки су потврђени само из Ступијева рјечника, уз напомену да су узети из глагољског бревијара односно мисала, али старијих потврда у праби АР за њих се није нашло, што значи да је Ступи располагао неким нама непознатим глагољским споменицима.

руски црквенославизми. Узимање таквих ријечи из рускога у 19. ст. заправо је опет оно исто посезање за властитим језичним и културним коријенима, потакнуто сродним језиком посредником великог међународног угледа. Такве су нпр. придјевске творбе са *без-* (умјесто нашег домаћег *не-*), од којих су неки примјери потврђени у АР од 13—14. ст., као нпр. *бесплодан*, *беспомоћан*, *бесловесан*, *безмјеран*, а неки тек од 18. и 19. ст., као *бесприкладан*, *беспроходан*, *беспристрастан*, *безбједан* и изв., те су још узети касније из рускога. Русизми су нпр. и ријечи *беспокојити*, *беспокојство* (за *узнемиравати*, *узнемиреност*, *немир*), потврђени у Рајића и Обрадовића, према да би се придјев *беспокоја* могао узети и као домаћа творба (према синтагми *без спокоја*). Такве су и сложенаци с *благо-*, које као творбена категорија потјечу из црквенославеноког (као калкови из *прчког*), и од којих су неке потврђене од 13. ст., као нпр. *благодаран*,²⁶ *благодарене*, *благодарити* (али *неблагодаран* уз напомену: „У новије вријеме из црсл. или рус.“, потврђен тек од 19. ст.), *благодаран* (али *благородство* тек од 18. ст.), *благодјет*²⁷ и изв., *благовоље*, *благовољење*²⁸, *благовјеран* и изв., а неке тек из 18. ст., као нпр. *благовременост*, *благонаклонство*, док су неке, као нпр. *блаогласан* и изв., новије посуђенице из рускога за које у АР нема потврде. Такви црквенославизми чија је употреба у српском стандардном језику ревитализирана под утјецајем, односно посредничтвом руског језика вјероватно су и ови: *бјегство*, *час* (у значењу „сат, тј. двадесетчетврти дио дана“, па онда и „школски сат“)²⁹, *добродјетел*, *добродјетелан*, *иностран*³⁰ и изв., *исли-*

²⁶ У српској норми та ријеч значи „захвалан“. У старијој хрватској књижевности обилно је потврђена у значењу „додатљив, који чини добро; оно што се податљиво, обилато даје; милостив, љубак и сл.“. Изведенице су бројне и све се крећу у том кругу значења, нпр. *благодаритељ*, *благодаритељан*, *благодаритељица*, *благодарје*, *благодарница*, *благодарник*, *благодарност*, *благодарствен*, *благодарство*; глагол *благодарити* у значењу „захваљивати“ потврђен је и у хрватских писаца, а у значењу „чинити кому добро; благосиљати; бранити“ само у хрватских.

²⁷ У лјску *благодат* и хрватске потврде.

²⁸ Придјев *благовољан* само у хрватским изворима.

²⁹ У АР потврђен у том значењу, али ријетко, од 13. до 18. ст. (од српских извора код Саве и у једном старом летопису, те у неколико хрватских извора 16—18. ст.) уз напомену да у народном говору није у обичају. Ријеч *часовник* потврђена је у Саве и у српској Александриди. У руском је то назив за брeвијар, часослов, па вјероватно за ту ријеч не треба тражити руско посредничтво.

³⁰ Та је ријеч заједно са својим изведеницама обилно потврђена у старијој хрватској књижевности, али значење је „с друге стране“, па онда „туђ“, „туђински“, „туђина“, „туђинац“, а не „који се односи на другу државу или државу“; *иностранство* је потврђено у АР само из Вука, Даничића и Шулека. За *иноземац* се каже: „У наше вријеме према рус.“, из Стулија се такође наводи као русизам, а потврђен је још у Шулека и Пављановића; *иноземски*, *иноземство* потврђено је такође

једити, излишан, изнурити, изобличити, изредан, извјестан, јарост, крин, магновење, мечка, мечји, неприкосновен, очајати, очајање, одстојање, растојање, пол, полан, ревностан, саобразити, слабоуман, сопствен³¹ и изв., списатељ, степен, сујета, сујетан, суревњив и изв., свиреп, убиједити и изв., учешће, учесник, учествовати, уобразиља, упражњавати, васељена, виспрен и др. Све те ријечи потврђене су из српских црквенославенских извора и онда опет тек из 18—19. ст., често с нешто измијењеним, помакнутим значењем.

Црквенославизми за које очито не треба тражити руско посредништво јер су вјероватно били непрестано у употреби јесу нпр. *миро, миропомазанье, одежда, острво, пошта, родослов, Словен(ин),* и изв., *стуб, судија, сушти³², светитељ, завјештати* и изв., *житије* и др. Има црквенославизама који се од новоштокавског народног облика, уобичајеног у хрватској стандардној норми, разликују само неком фонетском цртом, нпр. *мошти, општи, општина* и изв., *свештен, свештеник* и изв., па сложенице с *ваз-* (<въз- : уз-), нпр. *вакрс, вакрсење, вакрснути, васпоставити, ваздух* и изв., затим са *са-* (<съ- : су-), као *сагласан, сагласити се* и изв., од којих су многе новије творбе, па у АР нису ни потврђене, а код оних потврђених наводи се претпоставка да су у употребу такође ушле под руским утјецајем.

У српској стандарднојезичној норми има низ русизама који су у употребу ушли у 19. ст. (неки већ и у 18-ом) и које су у тој употреби учврстили познати српски писци. Ако се такве ријечи и набу у покојем хрватском извору, обично су то рјечници, који само регистрирају постојање (Стулијев уз обавезну напомену да се ради о русизму, или Шулекови), а од писаца најчешће Павлиновић, који није особито утјецао на обликовање хрватске језичне норме, те таква потврђеност не значи и животност одређене ријечи у хрватској норми у одређеном времену. Такве су ријечи нпр. *бунт* и изв. (руска посувеница из њем.), *изјаснити се, једномишљеник, лице* (у значењу „особа, човјек“), *лобања, љубопитан, морепловство, надлежан, надлежност, наука* (у савременом значењу „знаност, scientia“ само је један примјер из Даничића), *недоумица, неоспоран, обезоружати* и изв., *особен* и

тек од Шулека и његових савременика, с тиме да се за *иноземство* каже да је узето из руског.

³¹ Ријеч *сопство* у значењу „лице, особа, биће“ и придјев *сопствен* обилно су потврђени у старијој хрватској књижевности од 15. до 18. ст. Међутим, *сопство, сопственост* у значењу „власништво“ потврђено је тек у Стулија с назнаком да је из руског. Уз *сопственост* АР има напомену: „Данас по источним крајевима“, а *сопственик, сопственица, сопствеништво* нису потврђени. Придјев *властит* обилно је потврђен у хрватским изворима од 13. ст. (од српских само у Даничића као граматички термин „имена властита“), а *властитост* од 15. ст.

³² *Суштина* и остале изведенице потврђене су тек из 19. ст.

изв., *поздрене, подражавати, подстрекавати, постепен(ост), предказање, предказати, преимућство, преписка, превазилазити, презрење, принуда* и изв., *пристрастан, пристрасност, расходовати, равновјесе, равномјеран, сладострастан, снисходљив, списак, сразмјер, сравнити* (у значењу „успоредити“), *учтив(ост), услов(ан), уважити, уважавати, вајар, вајати, васпитати* и изв., *запета* итд. итд. Многи су русизми новијег датума, те у АР нису потврђени, као нпр. *дозволити, одсуство, ованлотити, подршка, постројење, предострожан, упечатљив* и др., али имају исти статус у језику као и они ранији јер слиједе традиционалну нит посуђивања. Занимљиво је да за оне ријетке црквенославизме и русизме који су се уобичајили у хрватској језичној норми, у српској норми постоји друга ријеч, нпр. *лицемјеран — пријетворан, кист — кичица, личинка — ларва* и др. Неки су се русизми потпуно уобичајили и у хрватској језичној норми као и у српској премада за њих из 19. ст. још немамо потврда из писаца, него само из рјечника, нпр. *очајавати, очајавање, образован, образовати* (у значењу „изобразити, просвијелити, школовати“), *одличан* и др.

С подручја језичног посуђивања могу се промотрити још неке појаве гласовних разлика у хрватској и српској језичној норми. Те се гласовне разлике већином односе на старе културне посуђенице прчко-латинског подријетла, те овдје о језику из (или преко) којег су примљене у наш језични сустав или о промјенама које су се у току времена збивале у фонолошком саставу језика изворника. Ако се ради о истовременом посуђивању из истог језика изворника, наш се језични сустав у прилагођавању посуђеница нашем фонолошком саставу понаша као јединствена цјелина, те су једнаки облици посуђених ријечи могући и у хрватских и у српских писаца. Међутим, ипак је већина таквих посуђеница у српску културну традицију улазила из грчког (углавном преко црквенославенског), а у хрватску из латинског (или преко латинског), што је значајно утјецало на савремену граматику и правописну норму, која је одишала битну улогу у њихову разграничавању. Данас се све, и старе и нове посуђенице које се могу свести у одређену категорију преузимају по истом правилу, у хрватској стандардној норми по латинском, а у српској по прчком изговору. Те гласовне разлике у хрватској и српској стандардној језичној норми које потјечу од разлика грчког и латинског изговора обухваћају неколико типичних гласовних појава.

Тако се нпр. грчки спиритус аспер у ријечима које су у наш језик ушле непосредно из грчког реализује као нулти фонем, а у ријечима које смо примили посредством латинског он се

реализира као *x*.³³ Међутим, како су у српску језичну норму те ријечи углавном ушле преко црквенославенског, у којему иницијално *e* није могло стајати без прејотације, то све ријечи грчког подријетла које би морале почети с *e* у српској норми добијају прејотацију, а у хрватској, под утјецајем латинског, почињу с *x*. АР регистрира све три могућности (иако не за сваку ријеч), тј. с нејотираним иницијалним самогласником (односно нултом замјеном за прчки спиритус аспер), с јотираним почетним самогласником и са сугласником *x* у иницијалном положају. Нпр. *Јелада*, *Јелин*, *јелинство* (само српске потврде), *Јелињанин* (Стули);³⁴ *Елена*, *Хелена* (хрватске потврде) — *Јелена* (и хрватске и српске потврде); *ерезија*, *еретички*, *еретик*, *херезија*, *хережија*, *херетик* (само хрватске потврде) — *јерес* (само српске потврде), *јеретик* (и хрватске и српске потврде), *јеретиков* (само хрватске потврде); *Хебреј*, *хебрејски* (само хрватске потврде) — *Јеврејин*, *јеврејски* (и хрватске и српске потврде); *хисторија* (и хрватске и српске потврде), *хисторик* (само у Качића) — *историја* (и хрватске и српске потврде),³⁵ *историк* (само двије хрватске потврде); *Хомер* (није потврђено као натукница, али има потврда у примјеру из Вранчића [16. ст.] s. v. *поета*) — *Омир* (само у једном глагољском рукопису 16. ст.) итд.

Прејотација примарног иницијалног *e* у посуђеницама углавном је потврђена у српским изворима, док је у хрватским сасвим ријетка, нпр. *еванђелист(a)*, *еванђелица*, *еванђелистар*, *еванђелишт(a)*, *еванђелиштар*, *еванђеље*, *еванђеоски*, *евангелиј* и други облици с г мј. *ћ* (само хрватске потврде) — *јеванђелист* (уз српске потврде и двије хрватске из 15. и 16. ст.), *јеванђелски*, *јеванђеље* (само српске потврде); *Елизабета*, *Елизабетин*, *Елижабета* (хрватске потврде) — *Јелисава*, *Јелисавет(a)*, *Јелисавка* (српске потврде); *Елизеј*, *Елизеја*, *Елизео*, *Елизеов* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Јелесије*, *Јелисије* (српске потврде 19. ст.); *Египат*, *египатски* (хрватске потврде) — *Јегипат*, *јегипатски*, *Јегипћанин* (српске потврде); *Јерменин*, *Јерменка*, *јерменски* (само српске потврде 19. ст.; лат. посуђеница *Арменија* има најстарију потврду из Доментијана, а има српских потврда и за изведенице).

Прчки глас *χ* улази у наш језични састав као *x*, а латинским (и другим западноевропским) посредништвом као *k*. Нпр. *Крист*, *Исукрист* (и остале сложенице с *Ису* — само хрватске потврде) — *Христ(ос)*, *Христов* (и хрватске и српске потврде, али сложенице као *христољубац*, *христољубан*, *христољубив*, *христољубље*, *христоносан*, изведенице као *Христа*, *Христић* и други ономас-

³³ П. Будмани је у својој обради АР изразио мишљење да је тај *x* само графички знак.

³⁴ За *Елада*, *Елен*, *Хелада*, *Хелен* и изв. нема потврда.

³⁵ Оба лика — *хисторија* и *историја* — од хрватских писаца у Марулића, а од српских у Рајића.

тици имају углавном само српске потврде); *Калдеа, Калдеј, Калдејанин, Калдејка, калдејски* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Халдеј, Халдеја, Халдејац, халдејски* (потврђено само у Даничића); *Кананеа, Кананеанин, Кананеј, Кананеја, Кананејка, Кананејкиња, кананејски* и друге изведенице (хрватске потврде од 15. ст.) — *Хананеја* (Доментријан), *Хананац, Хананеј, хананејски, ханански* (само у Даничића); *керубин, керубински* (хрватске потврде од 16. ст.) — *херувим, херувимски* (српске потврде), *херувин* (Ш. Будинић); *кор* — *хор* (само хрватске потврде од 15. ст. — обоје у Марулића); *парок, парокија* и изв. (само хрватске потврде) — *парох, парохија* и изв. (и хрватске и српске потврде); *кемик* (збирка закона из 19. ст.), *кемички* (српска потврда) — *хемија, хемик* (само Шулек) и т. сл.

Прчко *ѡ*, у испред *е*, и у наш језични састав улази као *ћ*. Али у ријечима које нису ушле у свакодневни лексички фонд (као што су ушле старо посуђенице *анђео, ђак, ђаво*, па и *еванђеље*), а које смо примили латинским посредовањем, то *ѡ* и *г* у сувременој хрватској норми остаје неизмијењено, према из ранијих раздобља налазимо и потврде за *ћ*. У српској норми у старијим је посуђеницима *ћ*, а новије се и тамо примају без споменуте гласовне промјене. Нпр., већ споменуте изведенице из основе *евангел* — (*ј*)*еванђел*; *Египат* — *Еђипат* (обоје потврђено само из хрватских извора, а данас је у стандардној употреби само облик с *г* и код Хрвата и код Срба), *Јегипат* и изв. (српске потврде из Вука и Даничића; оне из 13—14. ст. нису вјероватне због недостатка графема за *ћ* у старој ћириличној графици); *литургија* (у АР се каже „од првијех времена“, међутим старе српске потврде треба читати с *ћ* из нетом споменутог разлога) — *летурђија, литурђија* (и у хрватских писаца 17—18. ст.); *миродија* (хрватске потврде од 17. ст., углавном рјечничке) — *мирођија* (потврђено само у српским изворима 19. ст., и то у значењу „копар“); *магија* (нема потврде) — *мађија* и бројне изв. (потврде од 16. ст., обилније из хрватских писаца него из српских). Овамо спада и опозиција *Јурај* — *Бураћ, Борђе* с бројним изведеницама, у којој је први лик од давнина карактеристичан само за хрватску норму,³⁶ а облици из основе *Бур* такођер се налазе у Хрвата.

Једна од типичних сугласничких разлика између хрватских и српских посуђеница прчко-латинског подријетла јест лат. *ѡ* према прч. *в*. Хрватски потврда с *ѡ* има мало, и то углавном из глагољашког круга, гдје је било црквенославенских утјечаја, док

³⁶ Р. Skok у „Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика“, ЈАЗУ, Загреб 1971, с. в. *Георгије* тумачи тај лик новогрчком бизантским изговором, који су регистрирали хрватски глагољски текстови од најранијих времена. Међутим, ту не треба искључити ни могућност чакавског утјечаја.

српских с б уопће нема. Нпр. *Абра(а)м* и изв. — *Аврам; Абел, Абело, Абелов* — *Авел, Авелов, авелски, Авелъ; алабастар, алабастро, алабавстро* (потврда с в нема); *алфабет, алфабетски* (потврда с в нема); *барбар(ин), барбарски* — *варварин, варварски; Барбара, Барбарин* — *Варвара; Балтазар, Балтажар, Балтазарић* (потврда с в нема); *Бабилон* и изв. — *Вавилон* и изв.; *Бетлехем, Бетлем* и изв. — *Витлејем, Витлем, Витлеом* (углавном хрватске потврде); *Бизанцио, Бизанчанин, Бизантић, бизантински* (потврда с в нема); *Габријел, Габрио* — *Гаврило* (хрватски *Гавријел*); *Јоб, Јобов* — *Јов, Јовов; Либан(он), либански* — *Ливан, ливански; презвитер* (потврда с б нема); *Себастијан* — *Севастијан; симбол* (и у ликовима: *симбул, шимбуо*) — *символ, симолом, синвол* (ове под натукницом *симбол* и с хрватском потврдама, а само је посљедњи лик из српског извора 18. ст.), *символички* (једна потврда из „Босанске виле“); *Сабаот, Шабаот* — *Саваот, Савахот; Варнава* (потврда с б нема); *Велизар, Велизарић* (потврда с б нема) итд.

Једна од сугласничких разлика које у прошлости нису биле тако досљедно проведене као данас јест понашање сугласника з у гласовним скупинама, али њега је у старијим раздобљима тешко пратити због неиздиференцираности латиничке графије. Нпр. *ексод* (потврђено само у хрватских писаца; потврда за *егзод* нема); *фарисеј, филозоф* и изв. (само хрватске потврде) — *фарисеј, филозоф* и изв. (такођер углавном хрватске потврде); *Изак* (хрватске потврде од 15. ст.) — *Исак, Исаков* (и хрватске и српске потврде); *Измаел, Измаил* и изв. (углавном хрватске потврде) — *Исмаило* (тек у Даничића); *консисториј* (хрватске потврде; потврда са з нема); *Перзија* (од 18. ст.) — *Персија* и изв. (углавном хрватске потврде) итд.

Досљедно се проводи разликовање *ц* — *к* у ријечима грчког подријетла које су Хрвати примили преко латинског (овдје још долазе у обзир хрватски облици са *ч* према талијанском изговору). Нпр. *центурион* (од 16. ст.), *центурионов, центуриун* (потврда с *к* нема); *цедар* (од 16. ст.) *цедарски, чедар* (хрватске потврде 17—18. ст.) — *кедар* (потврде из два глагољска споменика 15. ст., затим тек из Студија — као русизам — и из Даничића), *кедровина* (Даничић); *Цитар* (од 16. ст. — потврда с *к* нема); *Фениција* и изв. (*Шулек* — потврда с *к* нема); *оцеан, океански* (од 18. ст.) — *океан* (тек у Поповићеву рјечнику, уз напомену да га употребљавају српски књижевници) и др.

Има још читав низ сугласничких разлика хрватско-српских, мање досљедних и мање фреквентних, но овдје их нећемо више пратити.

Од самогласничких разлика најфреквентније је разликовање *е* — *и* према грч. *η* у ријечима које су Хрватима дошле преко латинског или других западноевропских језика, нпр. *амен* —

амин; Агена — Атина; Бетлехем — Витлејем (Витлеом у хрватској глагољској књижевности); Данијел, Данијело — Данил, Данило (и у Марулића); Емануел — Емануило; Израел — Израил; Јерусалем и изв., Јерузалем и изв. — Јерусалим и изв. (Јерусолим, Јерусолима, Јерусолимац, Јерусолимљанин, Јерусолимов, јерусолимски у хрватској књижевности од глагољаша до 18. ст.); катекизам, катекизмо, катекижам — катихисис (само Шулек); Крета — Крита; Клемент — Клименат (и хрватска глагољашка потврда 16. ст.); Михаел — Михаил, Михаило, Михајло (и хрватске потврде); метрополија, метрополита и изв. — метрополија, митрополит и изв.; Омир (глагољашка потврда 16. ст.; за Хомер в. напријед); Тебанин, тебански — Тива (Витезовићев рјечник; за Теба — Тива нема потврда) итд.

Данашње разликовање поганин — паганин и изв., Талијан — Италијан и изв. у АР није засвједочено. Једни и други облици потврђени су из старије хрватске књижевности, премда они одомаћенији нешто обилније, с већим бројем изведеница и пренесених значења (в. нпр. код Талијан) и из ранијег времена (поганин 15. ст. — паганин 17. ст.), а малобројне српске потврде односе се такођер на те одомаћене облике (поганин, Талија — 18—19. ст.). У АР није засвједочена ни данашња опозиција домаће у према страном о у посуђеним ријечима. Тако су нпр. милијун, миљун и милијон, миљон потврђени углавном из хрватских извора, бајунет(а) — бајонет исто тако, батаљун има једну хрватску потврду из 18. ст. — за батаљон нема потврда, такођер ни за билијун — билијон.

Занимљиво је још промотрити неколико примјера оних народских посуђеница које су из свакодневне употребе ушле у језичну норму, те се више и не осјећа њихово старо подријетло. Разлике међу њиховим хрватским и српским ликовима потјечу или од разлика у дијалектима језика изворника из којих је ријеч у поједине средине примљена, или их чвјетује језик посредник или домаће дијалекталне црте. За такве је посуђенице и у АР потово редовито засвједочено хрватско-српско разликовање. Нпр. *цикла* — *цвекла*, *кава* — *кафа*, *крумпир* — *кромпир*, *магазин* — *магаџин*, *магаза*, *шалица* — *шоља*. Међутим, лик *спанач* потврђен је само у хрватским рјечницима од 17. ст., а за *шпинат* нема потврде. Ликови *Швицар* — *Швајцар* потврђени су такођер оба из хрватских рјечника, први из Хабделићева и Белостенчева, други из Витезовићева и Шулекова (с једном потврдом из Вука), *Швајцарска*, *швајцарски* такођер из Витезовића, Шулека и Поповића, а *Швајцарка*, *Швајцаркиња* само из Шулека. За неке новије посуђенице, као нпр. *бурза* — *берза* у АР још нема потврда, а облици *финанције*, *финанцијални*, *финансијер* потврђени су само у Шулека.

У гласовне разлике могу се убројати и неке данашње хрватско-српске разлике у наставцима интернационализама и других посубеница, међутим данас је те разлике без обзира на подријетло правилније проматрати на творбеној него на фонетској разини. Такво је нпр. разликовање *-ција* — *-тија* према грчком наставку *-тиа* у ријечима које су Хрватима дошле преко латинског. За ошће именице тога типа у АР се тешко налазе потврде, али је та иста појава засвједочена у именима прчко-латинског подријетла, чија је присутност у језику врло стара. Облици с *ц* (и *ч* по талијанском изговору) безизнимно се налазе у хрватским потврдама, а они с *т* у српским, нпр. *Игнација*, *Игнације* — *Игњат*, *Игњатија*, *Игњатије*, *Игњатовић*; *Иноценција*, *Иноценцо*, *Иноценцо* (облици с *т* нису потврђени); *Лаврен(а)ц*, *Лавреницо*, *Лавренић* — *Лаврентије*, *Лаврентијев*; *Ловрениц*, *Ловреница*, *Ловренић*, *Ловрјенац*, *Ловрјенцо*, *Ловрјенац* — *Ловрентије*; *Панкратије* — *Панкратије*; *Вицени(о)*, *Виценцовић*, *Винценц*, *Винценциј*, *Винценцо* — *Вићентија*, *Вићентије*, *Вићентијевић* и др. Слично се понаша и име *Метод* — *Методије*, за које је први лик потврђен из хрватских, други из српских извора.

Данашње хрватско-српско разликовање наставка *-иј* — *-ијум* према лат. *-iut*, које потјече од давнашњег губљења лат. *-ит* у нашем језику, односно преузимања токове латинске ријечи, у АР није засвједочено јер ријечи из латинског културног круга у старијим раздобљима нису улазиле у српски језик, а новије посубенице, углавном с подручја званствене терминологије, нису обухваћене праћом АР. Стога сви примјери за тај тип ријечи које наводићу имају у АР само хрватске потврде, при чему су потврде за лик на *-и(ј)ум* изузетно ријетке. Нпр. *евангелиј* (и *евангелијум*), *гимназиј*, *империј*, *колегиј*, *конзисториј*, *мистериј* (и *мистерио*), *официј* (и *официо*), *патримониј* (и *патримонио*), *пургаториј* (и *пургаторија*, *пургаторије*, *пургаторио*, *пургаториум*), *рефекториј*, *розариј* (и *розарије*, *розарио*, *рожариј*, *рожарио*), *стадиј* (у значењу „мјера за дужину“; тркалиште) и др.

Двојакки наставци *-т* — *-та* (*-ист* — *-иста*) у именица прчко-латинског подријетла које означају мушку особу потврђени су од 15. ст., али не показују хрватско-српску поларизираност. Нпр. *Атлета* (властито име; само хрватске потврде), *метрополита* (хрватска потврда) — *митрополит* (српске потврде), *поет* — *поета* (за оба лика хрватске потврде и оба у Марулића; за други само једна српска потврда); *атеист* — *атеиста* (хрватске потврде), *еванђелист*, *еванђелишт* — *еванђелиста*, *еванђелишта*, *евангелиста*, *евангелишта* (само хрватске потврде; код *јеванђелист* једна из Вука и из Даничићева рјечника), *канцелиста*, *контумацист*, *моралист*, *папист* — *паписта*, *папишта* (све по једна хрватска потврда, неке тек из 19. ст.), *траписта* (Шулек, уз напомену: „Говори се и *трапист*“).

И низ других разлика у наставцима потјече из различитих извора посуђивања, само што њихова поларизираност у старијим раздобљима није тако изразита као у новије доба. Нпр. *-им* хебрејско-грчког и *-ин* латинско-талијанског подријетла поготово је подједнако заступљено у хрватским изворима (али не и обротно: у српским не долази *-ин*): *херувим* (и хрватске потврде) — *херубин*, *керубин* (само хрватске), *Јоаким* (осим Доментијана све остале хрватске потврде) — *Јоакин* (само хрватске), *серафим* (српске потврде) — *серафин*, *серафински* (хрватске). Такви су и неки називи страних земаља који су данас карактеристични за једну, односно за другу норму, док се за старије раздобље то не би могло рећи. Тако су нпр. ликови *Картага* — *Картагина*; *Литва*, *Литванац*, *литавски* — *Литванија*, *Литванин*, *Литванка*, *литвански*; *Португал* — *Португалија*; *Шпањолска*, *шпањолски* — *Шпанија* (и *Шпања*), *шпански* потврђени само из хрватских извора (осим што Вук има и *шпански* и *шпањолски*, затим *Шпањолац* и *Шпањолска*). Једино се код *Румуњ*, *Румуњска* — *Румун*, *Румунија* (што су очито новији називи) у обради одразила данашња поларизација. Тако се код *Румун*, *Румунија*, *румунски* каже да се употребљава „у нашим источним странама“ (уз једини примјер из књижевности за *Румунија* из Павлиновића); код *Румуњска* се у напомени каже да се у праби није нашло потврда, али да се говори и пише, а код *Румуњ*, *Румуњка* (потврда из Павлиновића) и *румуњски* да се употребљава у „западним странама“.

Данашња опозиција мушког и женског рода за новије посуђенице из модерних европских језика у АР је доста слабо потврђена. Нпр. *лафета* је потврђена само из Милићевића (за *лафет* нема потврде); *литра* има потврду из Шулека уз напомену да се употребљава у сјеверним крајевима — за *литар* се каже да се употребљава „у наше вријеме по јужнијем крајевима“; *минута* (само Шулек, уз напомену да се употребљава у Хрватској и Славонији) — *минут* (српске потврде 18. и 19. ст.); *секунда* (Шулек) — *секунд* (нема потврде); *система* (српске потврде 19. ст. и Шулек, уз напомену да се у источним крајевима говори *система*, а у западним према фр. и нем. *систем*). Међутим, таквих посуђеница има и из старијих раздобља, нпр. *Содома* (Каванин, 18. ст.) — *Содом* (српска потврда из 14. ст., дубровачка из 16. ст.); *желатина* (једина потврда из Микаљина рјечника; за *желатин* нема потврде).

За глаголске наставке *-ирати* — *-исати/-овати* АР даје врло несистематичне податке, јер је и усвајање глагола страног подријетла у већем опсегу а поготово њихово нормирање такођер новија појава. Тако се, да наведем само један примјер, из истог извора 19. ст. наводе облици: *систематизирање*, *системизирање*, *системизирати*, *системовати* („Зборник закона“).

Након анализе одабраних примјера, разврстаних (према садржају и облику) у одређене скупине, може се доћи до неколико закључака о заступљености хрватско-српских језичних разлика у највећем дјелу хрватскосрпске лексикографије — Академијину рјечнику. Темелни је закључак да је тај рјечник обиљем свога језичноповијесног материјала далеко бољи показатељ јединствености хрватскосрпског језичног дијасистема од најранијих времена него хрватско-српских језичних разлика, и то на свим размотреним разинама. Примјери показују да су све (или готово све) језичне појаве могуће на читавом хрватскосрпском језичном подручју. Мало има основних ријечи које се неће наћи бар у неком извору, старијем или новијем, и с језичног подручја на којем данас нису у употреби, односно нису саставни дио његове стандарднојезичне норме. Исто су тако гласовне појаве и творбени елементи могући на читавом хрватскосрпском језичном простору.³⁷

У старијим раздобљима на пољу духовне надградње очитовао се утјецај грчкога језика на српско језично подручје, а латинскога на хрватско, али оне језичне појаве које су се збивале при посуђивању из тих језика биле су истоврсне на читавом језичном подручју. Тако се нпр. многе грчке посуђенице налазе у хрватским изворима, било да се ради о глагољашким језичним споменицима у којима је снажно присутна црквенославенска традиција, односно о утјецају глагољашке језичне баштине на даље обликовање књижевног језика у Хрвата, било да су наслеђе класичне образованости хрватских ренесансних и постренесансних писаца. Нпр., у Марулића и многих других старијих хрватских писаца налазе се паралелни ликови културних посуђеница, библијских и класичних имена преузетих из латинског и грчког језика. Успоредо са слабљењем древне хрватске глагољашке традиције јачао је утјецај латинског језика у хрватској култури, а слабио утјецај грчког. Међутим, он се поново јавља у кругу високообразованих класицистичких интелектуалаца 18. ст. (нпр. Катанчић, Канижлић и др.).

Турцизми као нераздвојан саставни дио српских народних говора неминовно продиру у српску стандарднојезичну норму. Хрватска стандардна норма прихваћа углавном само оне ријечи турског подријетла које су посве изгубиле обиљежја посуђеница.

Обликовање модерних нација хрватске и српске и њима припадних језичностандардних идиома, с главнином процеса у 19. стољећу, утрађује главне одреднице вишестолећног развоја и националне прошлости у темеље језичног стандарда: код Хр-

³⁷ У оно мало размотрених примјера синтактичких конструкција разлике су изразитије, али тих је примјера сувише мало за уопћавање.

вата културну окренутост Западу и традиционалну склоност да се лексичка туђица замијени домаћом ријечи или кованицом, а код Срба црквенославенску баштину, која укључује и грчке утјецаје и традиционалну повезаност с руском културом. Стога извори АР из 19. ст. нешто изразитије показују те језичке смјернице од ранијих, а како се ти новији извори поступно уврштавају у АР, то он у својим каснијим свесцима показује нешто више језичких разлика насталих или зачетих у то доба него што се види из почетних свезака. Коментари обраде о савременом стању у језику нису обилни, али их има, нарочито за новије ријечи, и то у посљедној, послјератној фази обраде више него прије. У потврдама из извора 19. стољећа примјећују се неке занимљиве појаве. Нпр. често се за ријечи код којих претежу хрватске потврде и које данас осјећамо као типично хрватске међу потврдама налазе и црногорске (било да се ради о уздужној, приобалној распрострањености ријечи далматинско-дубровачко-црногорској, било о окомитој, континенталној славонско-босанскохерцеговачко-црногорској), а међу ријечима које данас држимо српским често ће једина хрватска потврда бити из Миховила Павлиновића (што се може тумачити његовим пристајањем уз караџићевску језичку концепцију и угледањем у језик Вука Караџића и његових сљедбеника). За новије је рјечнике већ речено да као извори нису поуздани показатељи припадности ријечи: Стули се користио неким глагољским (црквенославенским), нама непознатим изворима и руским рјечником, те је понеки црквенославизам и русизам потврђен само из његова рјечника, Вук је биљежио ријечи готово с читавог језичког подручја, а рјечници из II. половине 19. ст. под снажним су међусобним утјецајем. Тако, ако се међу самим хрватским потврдама нађе потврда из Вукова и Поповићева рјечника, то још не говори о распрострањености одређене ријечи у Срба, нити потврда из Стулијева и Шулекових рјечника међу самим српским потврдама говори о распрострањености дотичне ријечи међу Хрватима. Међутим, потврда само из Шулека или само из Поповића за неку посуђеницу, изведеницу или кованицу 19. ст. већ нешто више говори о њезиној припадности. С друге стране, ријечи које данас сматрамо хрватским у АР су готово безизузетно потврђене из Шулека, било да је он ријеч регистрирао или сам сковао,³⁸ а оне типично српске потврђене су у Вукову рјечнику и у дјелима Милићевића, Панчића, Даничића, па и неких других српских писаца 19. ст., што значи да су се ти писци, наследујући и поштујући традиционалне језичке развојне тенденције, угра-

³⁸ Допуне АР, које међу изворе уносе знатно више хрватске грађе из 19. ст. (и рјечничке и књижевне) вјеројатно ће показати да је Шулек већ наслиједио многе ријечи које се обично држе његовим новотвори-

дили у темеље савременог стандардног језика своје средине и обиљежили његов даљи развој. Значајан утјецај на учвршћивање неке ријечи у појединој стандардној норми има и њезина употребљивост на већим просторствима народних говора. Тако су нпр. на хрватску језичну норму знатно утјецали кајкавски³⁹ и чакавски говори (они и због вишестолетне књижевне традиције), затим говори Славоније и Лике. Данашња нешто већа толеранција српске стандардне норме према колоквијалним посубеницама и савременим интернационализмима вјероватно има свој коријен у укључивању турцизама и русизама у стандардну норму, али ту појаву АР доста слабо одражава јер је то углавном новија језична грађа.

На темељу размотрених примјера из АР можемо закључити да је јединственост хрватско-српског језичног дијасистема у току читава његова повијесног развоја непобитна чињеница, да је и књижевна употреба ријечи често била много више заједничка у протеклим стољећима, када није било свијести о припадности језика Хрвата и Срба једном суставу, а да се главнина разлика, као посљедица засебних развојних токова, почела јављати управо у вријеме прокламирања књижевно-језичног хрватско-српског заједништва.

Драгица Малић

³⁹ Грађа из кајкавских народних говора у АР није заступљена (Допуне и њу дјеломично обухваћају), а и грађа из књижевности тек је поступно уврштавана, тако да о кајкавском утјецају углавном судимо на темељу рјечничких потврда у АР (Белостенчевих, Јамбрешићевих, Хабделићевих).

ПРИДЕВСКА НЕГАЦИЈА ПРЕФИКСИМА (НЕ-, А-, ДИС-, БЕЗ-)

Када се поведе реч о негацији, чини се да је још увек неизбежно наводити описак проблема који се јављају у вези с њом и исто тако изгледа да се сваки покушај да се она разјасни претвара у стварање листе питања која изазива. Бројне су компликације да се уђе у суштину негације уопште, па и у суштину негације код појединих врста речи (овде се разматра негација придева). С једне стране постоји потреба да се начини семантичка дистинкција између позитивних и негативних обележја; с друге стране показује се да за такву дистинкцију не постоје потребне формалне ознаке. Има придева који су формално без обележја негације а означавају негативне особине (*рђав, зао, лош* итд.), и има их који имају формално негативно обележје а ипак означавају позитивне вредности (*ненаметљив, ненападан, неодољив, неопасан, неописив* итд.). Посебан проблем представља то што оцена тога шта је позитивно а шта је негативно излази из домена лингвистичких и улази у домен екстралингвистичких фактора. Да ли ће се, рецимо, појам *теистички* у односу на *атеистички*, *опредељен* у односу на *неопредељен* итд. сматрати позитивним или негативним зависи од различитих схватања и погледа на свет, а не од граматичке оформљености датих парова. С тим у вези показује се да парови у којима је изражена супротност истовремено ступају и у однос немаркиране према маркираној јединици. И тај однос излази из лингвистичких граница. Ако је, рецимо, у питању пар *велик / мали*, немаркиран је појам *велик*, јер ће се пре о нечему што је мало мислити да му недостаје величина, него обрнуто, да нечему што је велико недостаје својство малог. У пару *стар / млад* немаркирано је *стар*. Отуда и питање: *колико је старо ово дете?* Исто тако, пре ће се питати: *колико је дубока ова река*, него: *колико је плитка*, итд.

Већ и из овога се види да негација није инхерентно својство, нешто што се само по себи подразумева, него је она увек релација између два или више појмова који стоје у некаквој супротности. Од природе те везе зависи и тип супротности. На овој тачки неопходно се намеће потреба да се нешто каже о односу

негације и антонимије. У погледу дефиниције самог појма антонимије долази до знатног разилажења међу лингвистима. Углавном се сви слажу да антоними означавају супротност значења; међутим, под супротношћу значења подразумевају се различите ствари.

У Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива Рикарда Симеона под одредницом *антоним* каже се између осталог: „За антонимију није доста да су ријечи супротне по значењу, оне треба да буду и различита коријена“, и даље: „Антоними су обично ријечи различита коријена, али неки лингвисти сматрају антонимима и ријечи које се творе помоћу нијечне честице „не“; то су „најпримитивнији“ антоними“.

Ирена Грицкат¹ прави разлику између потпуних и непотпуних антонима. Према њој, потпуни су представљени паром *леви / десни*, где се један појам супротставља другом целим својим семантичким пољем. Непотпуни антоними представљају се паровима као што су *дан / ноћ*, *небо / земља* и др. (овде се наводе именице, али то исто важи, наравно и за придеве), где у принципу постоји исти однос, само што су речи које су у питању богатије по значењу, па нека значења остају ван антонимског односа. Овим је означена још једна крупна тешкоћа у одређивању антонимских парова. Најчешћи је случај, нарочито код семантички развијенијих придева, да не постоји симетричност у значењима између позитивне и негативне јединице. Примери за то су бројни. Рецимо, за *згодан* у синтагмама типа: *згодна девојка*, *згодан младић*, супротно по значењу није *незгодан*, већ *ружан*, а за *незгодан* (у значењу: *неугодан*) — рецимо, *он је ужасно незгодан* — супротно је *угодан* по нарави, карактеру и сл. Понекад вишезначна реч ступа у антонимски однос са читавим низом других речи. Новиков² у књизи *Антонимија у руском језику* за такав случај наводи пример придева *лак*, где и у српскохрватском језику имамо сличне односе:

лак кофер : тежак кофер
лак ветар : јак ветар
лак сан : дубок сан итд.

Потпуних антонима има релативно мало и зато се најчешће мора говорити о антонимији између одређених семантичких компоненти датог придевског пара.

У логици³ се прави дистинкција између контрарних и контрадикторно-координираних појмова. Контрарне појмове чине два координирана појма као што су нпр. *бео* — *црн*. Под коор-

¹ И Грицкат, О антонимији, Зборник за филологију и лингвистику IV—V, Нови Сад, 1961—1962, 87—90.

² Л. А. Новиков, Антонимия в русском языке, Москва, 1973.

³ Cf. Гајо Петровић, Логика, Школска књига, Загреб 1973.

динираним појмовима подразумевају се они појмови који су подређени истом вишем појму — када је у питању пар *бео* — *црн* виши појам представљају боје уопште — а ти појмови имају међусобно неспојиве, инкомпатибилне ознаке, тако да немају ни делимично заједнички обим, односно, у лингвистичкој терминологији — немају заједничку дистрибуцију. За њих је карактеристично да представљају крајње тачке на спектру значења типа: $X - (неX, неY) - Y$, односно, пар *велик* — *мали* у низу *велик* — (*невелик / немали*) — *мали*. Карактеристично је да међу овако поларизованим, контрарним појмовима мора постојати бар један члан у низу. Понекад је један од тих међучланова нула, нпр.: *здрав* — (*нездрав, Ø*) — *болестан*. Овај тип супротности лингвисти, без изузетка, сматрају правим, типичним антонимима. За њих важи правило да потврђивање једне лексичке јединице имплицира поништавање друге: Y имплицира $не-X$, али не и обрнуто: $не-X$ не имплицира Y : *велик* имплицира *не-мали*, али *не-мали* не имплицира *велик*. Сем тога, оваквим паровима својствена је могућност компарирања: нешто може бити *веће* или *мање*, *боље* или *горе* зависно од критерија за који се сматра да представља узор или норму на основу које ће се одређивати одступања.

Други тип, контрадикторне појмове чине два координирана појма (нпр. *генијалан / негенијалан*) — од којих један представља негацију специфичне ознаке другог, а оба заједно исцрпљују цео обим појма који им је надређен. Тако, рећи за некога да је *негенијалан* може значити тврђу да је он *талентован, просечан*, или *потпуно неталентован*. Овде се, дакле, не ради о бинарном, дихотомијском односу као у случају контрарности, већ о могућности супротстављања једног појма другом на било којој тачки на скали појмова који припадају истом вишем појму. Док се један члан пара налази на једном крају скале значења, његов други члан може заузимати било које друго место на тој скали. *Невелик* може значити и: *средње величине* и *мали*, и *свим мали* итд.

Ова логичка дистинкција између контрарних и контрадикторних појмова, иако је се одричу многи лингвисти, од велике је важности управо за лингвистичко разликовање посебних врста супротности. Међутим, није довољна. Потребно је увести још један тип супротности.

Ради се о односу комплементарности. У односе ове врсте улазе парови као што су *ожењен / неожењен, жив / мртав, мушки / женски, истинит / лажан* и др. За њих је карактеристично да поништавање једне лексичке јединице имплицира потврђивање друге и обрнуто: потврђивање једне имплицира поништавање друге јединице: $неX$ имплицира Y и Y имплицира $неX$ (*не-жив* имплицира *мртав* и *мртав* имплицира *не-жив*). Овде је

карактеристично одсуство трећег члана; скала значења представљена је само са два крајња члана. У овом случају други члан пара може бити представљен и избором између два синонима: *жив* : *мртав* или *нежив*; *истинит* : *лажан* или *неистинит*; *отворен* : *затворен* или *неотворен*. У овом случају очигледно *мртав* и *нежив*, *неистинит* и *лажан* представљају праве синониме. Овде не постоји могућност компарирања (сем у фигуративном, метафоричком смислу). Неко је или *жив* или *мртав*, нешто је или *истинито* или *лажно*.

Могло би се рећи да од формалне структуре речи, у овом случају придева, уопште не зависи тип супротности који ће њом бити означен. Када је реч о придевима, као што је показано, то несумњиво важи за парове који формирају супротан однос, а који су по својој структури сачињени од речи са различитим коренима (леп / ружан) или за парове у којима је други члан формиран префиксом *не-* (*природан* / *неприродан*; *велик* / *невелик*) — било да се ради о контрарном или контрадикторном односу. Међутим, када је реч о другим префиксима који су назначени у наслову овог рада, наиме о префиксима *а-*, *дис-*, *и-* и *без-*, ситуација је нешто другачија.

Префикс *а-* јавља се скоро искључиво уз речи страног порекла и означава потпуно одсуство својства или особине која је означена основном речи, односно другим чланом у пару. Тако *алогичан* означава потпуно одсуство логике; *аморалан* означава потпуно одсуство осећања за морал, *анационалан* означава потпуно одсуство националног осећања итд. Придеви са префиксом *а-* увек формирају комплементарни тип супротности и не могу се заменити придевом са префиксом *не* + *исти* корен. Уколико је таква замена могућа, префикс *не-* уноси нијансу ублажавања (као што је случај са примером *невелик*) и тиме формира један од средњих чланова контрарних појмова (тип: *велик*, *невелик* — *немали* — *мали*). Тако, рецимо, *нелогичан* значи у мањој мери логичан, него *алогичан*, који означава да је нешто потпуно без логике. Тако *логичан*, *нелогичан* и *алогичан* чине контрарни спектар који за разлику од типа *велик* — *невелик* — *немали* — *мали* увек има само три члана. Наиме, недостаје **неалогичан*, **неаморалан*, **неанормалан* итд. Речници углавном дају као синониме стране придеве у којима је, у принципу, могућа замена *а-* и *не-*, међутим, као што се види, то нису прави синоними, јер означавају различите типове супротности.

Слична је ситуација и код префикса *дис-* и *и-*. И они се јављају уз речи страног порекла; и они су на исти начин, као и префикс *а-*, маркирани у односу на придеве истог корена са префиксом *не-*. *Дисхармоничан* је у већој мери без својства складности, хармоније, него *нехармоничан*; *диспропорционалан* је у већој мери нескладан него *непропорционалан*; *ирегуларан* је у већој

мери неправилан него *нерегуларан*; *инконзеквентан* је у већој мери недоследан него *неконзеквентан*, итд.

Префикс *без-* разликује се од префикса *не-* у томе што посебно наглашава одсуство једне особине или својства које се очекује у датом контексту, без обзира да ли је то својство позитивно или негативно. Префикс *не-*, уколико га може заменити, поново је неутралнији: он просто означава непостојање неке особине или својства без потенцирања да ли је то било очекивано или не. *Бездвојбен* је без икакве двојбе, сумње; *недвојбен* је само без сумње; *безизражајан* је потпуно без изражаја, *неизражајан* без посебног изражаја; *безосећајан* човек је у већој мери без осећања него *неосећајан* човек итд.

Наравно, ово се односи само на парове придева у којима је *без-* задржало своје основно значење. Изузетак су парови придева као што су *безвољан* / *вољан*, *безбрижан* / *брижан* итд. који не ступају у односе супротности, јер не садрже исте семантичке компоненте. *Безвољан* значи мрзовољан, лењ, а *вољан* спреман, приправан за нешто. *Безбрижан* је миран, ведар, а *брижан* је *забринут* итд.

На крају, може се рећи да се код придева који изражавају супротност могу разликовати три различита типа: контрарност, контрадикторност и комплементарност. Када је реч о формалном обележавању ових значења највећи број могућности има префикс *не-* који је стога немаркиран. Префикси *а-*, *дис-* и *и-* маркирани су не само зато што се најчешће јављају уз стране речи и стога су мање продуктивни, већ и зато што изражавају искључиво однос комплементарности. Префикс *без-* разликује се од њих само по томе што је далеко продуктивнији и што има много већу валентност.

Оваква дистинкција различитих врста супротности, иако је више логичка него лингвистичка, показује се корисном и зато што омогућава да се увиди да се префикси не могу произвољно замењивати а да се притом не промени њихово значење. Тако се и овде показује да је језик много економичнији него што се то обично мисли.

Дана Бошков

ЗВОНО И КОМОЊИТИ СЕ — РЕЛИКТИ АРХАИЧНЕ СЛОВЕНСКЕ ЛЕКСИКЕ У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

Лексикон српскохрватских дијалеката очувао је многобројне архаичне речи из доба словенске језичке заједнице, које су језички преци Срба и Хрвата донели из првобитне словенске постојбине. Такви су архаизми значајни за познавање словенске лексичке баштине у српскохрватском језику, за проучавање старијег слоја словенске лексике, понекад и за реконструкцију, етимологију и географију прасловенских лексема.

Један део словенских архаизама очуваних у српскохрватском народном лексикону опраничен је на ужа подручја, на поједине дијалекте или говоре. У српскохрватској и словенској етимолошкој односно лексиколошкој литератури становити архаични дијалектизми тог типа још нису запажени и проучени. Баш два таква дијалектизма разматрам у чланку. Њихове потврде донео је тек Речник српскохрватског књижевног и народног језика (даље: РСАНУ).

1. Звоно

У одредничком одељку *звџно* РСАНУ као 3. значење наводи покрајинску именицу *звџно* „нарочито исечено парче рибе (добивено попречним сечењем) или уопште меса“¹, с документационим цитатом: *Назвџнају* [крапове], тј. сијекући их попречно хрченице, учине их на комаде. Ти се комади зову *звџна* (А. Јовићевић, Скадарско језеро и риболов на њему, Српски етнографски зборник XIII, 1909, стр. 232). Будући да су *звџно* „парче рибе“ и деноминативни глаголи *назвџнати*, *назвџнити се* ретке речи, морам да обратим пажњу на друге, речницима непознате потврде у Јовићевићевом етнографском опису Ријечке нахије у Црној Гори:

¹ Та је значењска дефиниција делимично неисправна: у српскохрватској и у словенској грађи нема доказа да би именица *звџно* могла означавати такође „парче меса уопште“.

Послије се риба *назвони* или *нареже*. *Назвони се*, кад јој се хрбат пресијече на неколико мјеста до самог трбуха, те се тако добију неколико комата или *звона*, која се уједно држе. [...] Риба, која се *назвони*, не суши се. — Јегуље и скакавице... пеку се и у тепсији на мрсно или на посно. Ако је на мрсно, онда се метне у тепсију масти, па се риба учини на ситна *звона* и метне се, да се пече².

Именица *звон* „нарочито исечено парче рибе“ потврђена је само у једном делу Црне Горе. Тај дијалектизам није етимолошки истоветан са сх. *звѣно* = *звѣн*, *звѣн* „направа от метала, обично купастог облика, која ударањем клатна, језичка или других саставних делова одаје звук, звони“. Подаци других словенских језика сведоче да су то хомоними различитог порекла.

На јужнословенском терену иста именица постоји још само у једном македонском говору. Наиме, у Охриду је забележен облик *СВОНО* „парче рибе“³; потврђена је и у бутарском именица *звенó* „карика; радна група у пољопривреди“, али она није народна, него је позајмљена из руског (*звенó*⁴). Нема те речи ни у старијим језичким споменицима са јужнословенског подручја, односно нису досада нађени њезини трагови у старијим текстовима. На тој основи можемо доћи до закључка да је од раних времена та реч код јужних Словена имала карактер дијалектизма ограниченог на одређена мања подручја.

Боље је иста реч потврђена у већини северних словенских језика: пољ. *dzwono* (у старопољском и у народним говорима такође *zwono*) „парче рибе добивено попречним сечењем“, „један од делова дрвеног кружног оквира точка, гобела, наплатак“, „колут, круг, увојак“, у стпољ. такође „кичмени пршљен“; у кашупском дијалекту *zwono* (поред ретког облика *zwono*) „наплатак“, *zwonko* „парче рибе добивено попречним сечењем“; полат. *zvenii* (мн. *zvenesä*) „наплатак“; доњолуж. *zweno*, *zwěno*, *zwono* „дисто“; горњолуж. *zwjeno* „дисто“; рус. *звенó* „прстен на ланцу, карика, бечут“, „парче рибе добивено попречним сечењем“, „саставни део нечега“, „јединица, (радна) група, чета“, дијал. такође „кичмени пршљен“ (= *позвонóк*)⁵; укр. *звенó* „карика“,

² A. Jovičević, *Hrana i posuđe*. (Riječka nahija u Crnoj Gori), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XIII*, 1908, стр. 118, 136.

³ Д. Маленко, *Зборови од Охрид, Македонски јазик II*, 1951, стр. 143; W. Budziszewska, *Ze słownictwa Ochrydu i najbliższej okolicy*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej X*, Warszawa 1971, стр. 166. Само из Охрида цитира ту реч Български етимологичен речник, т. I, Софија 1971, стр. 623.

⁴ Български етимологичен речник, т. I, стр. 622.

⁵ У староруском језику и у руским народним говорима потврђена су и друга секундарна значења, упор. *Словарь русского языка XI—XVII вв.*, вып. 5, Москва 1978, стр. 349—350; *Словарь русских народных говоров*, вып. 5, Ленинград 1976, стр. 214.

дијал. *дзвџно* и *дзвџн* (ген. *дзвџна*) „наплатак“, *звџнок* риби „парче рибе добивено попречним сечењем“; белорус, *звяно* „кариџа“, „саставни део нечега“, „јединица, прупа“, у народним говорима (нарочито у Полесју) *звенџ* „размак међу попречним гредама на којима се држи таваница“, *звџнџак* (*званџџак*, *звонџџак*), *звенџџџак* (*зъвянџџџак*), *званџџџак* „наплатак“.

Несумњива је заједничка генеза свих наведених облика. У словенским етимолошким речницима налазимо напомену да та реч није позната на чешко-словачком и јужнословенском терену⁶, што у светлости наведене праће није тачно. Сх. црногорско *звоно* и макед. *звоно* доказују да реч није туђа јужнословенском подручју, дакле коритирају досада познати ареал речи. Истовремено преглед словенске праће дозвољава да поново размотримо питање првобитног облика и семантике именице.

У досадашњим етимолошким истраживањима на основи севернословенских података реконструисан је прасловенски облик **zveno*. Ипак потпунији и новији материјал сведочи да у словенским језицима постоје рефлекси двају облика: **zveno* и **zvonu*. На облик **zveno* указују: кашуп. *zvonu*, полап. *zvenii*, доњолуж. *zvéno*, *zvěno*, горњолуж. *zwjéno*, рус. *звенџ*, укр. *звенџ*, белорус. *звяно*, *звенџ*, *звенџџџак* (*зъвянџџџак*), док је облик **zvonu* потврђен у сх. *звоно*, макед. *звоно*, пољ. *dzwono*, *zwno*, доњолуж. *zwno*, укр. *дзвџно*, *дзвџн* -*џна*, белорус. *звџнџак* (*званџџџак*, *звонџџџак*), *званџџџак*, рус. *позвонок*. Ареал рефлексâ облика **zvonu*, нарочито његове јужнословенске потврде, говори у корист претпоставке да је то већ прасловенски дублет. У појединим словенским језицима постоје рефлекси и једног и другог облика, што је вероватно одраз раних словенских односа.

Српскохрватски и македонски подаци од важности су и за испитивање семантике праслов. **zveno*/*zvonu*. Свакако није случајно подударање значења „парче рибе добивено попречним сечењем“ у јужним и северним словенским језицима. Семантичку сагласност можемо објаснити само хронологијом постања тог значења, које мора да буде старије од времена словенских миграција, јер је тешко допустити независно постање истог особитог, уског значења у језицима без узајамних додира.

Иако је значење „парче рибе добивено попречним сечењем“ несумњиво старо, није то најстарије значење⁷. Из тог значења

⁶ Упор. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, t. I, Kraków 1952—1956, стр. 211.

⁷ Неуверљив је Вајанов покушај етимологије речи у вези с тобоже првобитним значењем „парче рибе“: он је реконструисао облик **zъveno* (тобожњи придев средњегâ рода „рибље“) од непознате словенским језицима именице **zъvъ* „риба“ = нпр. литав. *žuvis* „риба“ (A. Vaillant, L'ancien nom slave du „poisson“, Revue des Études slaves XVIII, 1938, стр. 246—248).

не можемо да изведемо друга значења потврђена код северних Словена (нпр. једва се може замислити семантички развитак „парче рибе“ > „наплатак“ или „карлика“, као и развитак у супротном правцу). Зато морамо претпоставити да су значења рефлекса праслов. **zveno*/**zvono* у словенским језицима резултат специјализације неког првобитног значења. Упоређење семантике наведених словенских речи дозвољава да претпоставимо првобитно значење „пршљенаст, заобљен, (полу)округао предмет“ односно „саставни део неке целине пршљенастог, заобљеног, округлог или полуокруглог облика“. Из таквог претпостављеног значења лако можемо извести ова конкретна словенска значења. Значење „парче рибе добивено попречним сечењем“ јамачно је у вези с потврђеним у руском и старополском значењем „кичмени пршљен“, упор. значењоку дефиницију у једном руском речнику: *звенó* „часть рыбы, отрезанная или вырезанная по линии позвонков“⁸.

Морам се још укратко осврнути на питање етимологије праслов. **zveno*/**zvono*. Пошто нису досада нађене сродне речи у другим индоевропским језицима, морамо сматрати да је то рана словенска лексичка иновација којој се основа није очувала. Свака од постојећих различитих етимолошких верзија има извесне недостатке, фонетске, морфолошке или семантичке⁹. Семантички разлози говоре у прилог етимолошком покушају Х. Петерсона, који је изводио **zveno* од индоевропског корена **gʰneu-*, **gʰhu-* „крив, кос“ (**zveno* < **gʰhu-eno*)¹⁰. Ипак и та етимологија је, како се чини, пука реконструкција, без потребних за то доказа и без узимања у обзир архаичног дублетног облика **zvono*. Према томе питање етимологије праслов. **zveno*/**zvono* не може се засада решити.

2. комоњити се

Српскохрватски народни језик познаје посебан тип деноминативних глагола, прађених од назива животиња, који означавају физичко или психичко понашање човека. Ево неколико примера из РСАНУ: *баџити* „побеђивати снагом; господарити“, *баковати се* „присилити се; разметати се“ (: *баџ*), *биџити (се)*, *биковати се* „силити се“, упор. *забиџити се* „правити се важан, заузети тобож достојанствено држање“¹¹ (: *биџ*), *јаџити се* „лендрати се, верати се“ (: *јаџац*), *јџити се* „многа се спрашити, бојати се,

⁸ Словарь русского языка в четырех томах, т. I, Москва 1957, стр. 824.

⁹ Види: М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. II, Москва 1967, стр. 86—87; F. Slawski, нав. дело, стр. 211—212.

¹⁰ H. Petersson, Baltisches und Slavisches, Lund 1916, стр. 9—10.

¹¹ М. Тешвић, Говор Љештанског, Српски дијалектолошки зборник XXII, 1977, стр. 269.

ужасавати се; нелагодно се осећати“ , „кострешити се од зиме, страха, болести, од јаког узбуђења“ (: *јѣж*), *кѡзити се* „мучити се радећи нешто тешко, напорно“ (: *кѡза*), *крдвиги се* „проводити много времена лежећи, лешкарећи (у беспослици, нераду), излежавати се, лењствовати“ (: *крдѡва*). Истога типу припада такође глагол *кѡњити се кѡњим се* „не (пре)давати се, опирати се (некому или нечему), не слушати (кога), не покоравати се, противити се, супротстављати се“, „правити се важан, прсити се, шепурити се, кочоперити се“, изведен несумњиво од именице *кѡњ*. Семантички развитак тог глагола расветљује дијалекатски облик из околице Сиња: *укоњити се* = *стати ко коњ, кад главу здигне* (Рј ЈАЗУ). Дакле, првобитно је значење глагола *коњити се* „држати се, понашати се као коњ“; из таквог конкретног значења развила су се фигуративна значења потврђена у дијалектима.

Наведене морфолошке и семантичке паралеле од важности су за објашњење занимљивог народног глагола *комоњити се кѡмѡњим се* „поносити се, правити се важан“ (нпр. *Што се комоњи, ко 'но да је госпоја*), потврђеног у источној Србији (Заглавак и Зоруновац код Књажевца, Пирот, РСАНУ X, 67). Паралелизам грађе и семантике између *коњити се* и *комоњити се* као и узјамни однос *коњити се* : *коњ* дозвољавају да одредимо глагол *комоњити се* као дериват од именице **комоњ*, иначе непотврђене на српскохрватском терену. Међутим таква именица није само реконструкција, јер је добро позната неким словенским језицима: у староруском, руском (и у његовим народним говорима) и украјинском *комоњ* „коњ“, у чешком *котоњ* „ат, парип“ (у старочешком „коњ“), упор. такође старопољски дериват *котопну* „јахаћи, коњски“. На основи севернословенских примера била је реконструисана прасловенска именица **komon'ъ*, назив коња који је вероватно постојао упоредо са општесловенским обликом **kop'ъ*¹². Иако ти називи (као и други термини из подручја гојења коња, нпр. **kobyła* „жобила“) немају уверљиве етимологије, њихово прасловенско порекло је несумњиво.

Сх. дијал. *комоњити се* сведочи да је у српскохрватском језику односно у једном делу његове територије постојао у прошлости рефлекс прасловенског назива коња **komon'ъ*. Тај је глагол првобитно морао да значи „понашати се као коњ“, одакле фигуративно „држати се поносно“ → „поносити се, правити се важан“ (упор. слично значење глагола *забичити се*). Глагол *комоњити се*, као и *коњити се*, иновације су српскохрватских дијалеката; разлика међу њима је у томе што се основна реч гла-

¹² Упор. нпр. М. Фасмер, нав. дело, II, стр. 304—305; F. Stawski, нав. дело, II, стр. 402—403; E. Dickenmann, *Das Pferd in russischen Nomina appellativa und Nomina propria*, Heidelberg 1977, стр. 56—60.

гола коњити се очувала до данас, док је основа за глагол комоњити се — именица *комоњ — нестала у прошлости.

У јужнословенским језицима нема других рефлекса праслов. **koton'ъ*, сем индиректне потврде у глаголу комоњити се. Међутим јужнословенски језици познају рефлексе прасловенског деривата **kotonika* (**kotonica*) за означавање неких биљака, нпр. сх. *комоника* „*Artemisia vulgaris, Matricaria chamomilla*“, *комоника* „*Artemisia vulgaris, Scabiosa atropurpurea*“¹³; сличне називе биљака познају други јужнословенски језици као и неки од северних словенских језика. Будући да је **kotonika* (**kotonica*) јамачно већ прасловенски дериват, рефлекси тог ботаничког термина нису доказ да је основна именица **koton'ъ* морала постојати на јужнословенском терену још након словенских миграција. Ипак деноминативни глагол комоњити се сведочи да су ту именицу морали познавати јужни Словени (односно један њихов део) још тада кад су се уселили у нову постојбину.

Два размотрена примера остатака архаичних словенских речи у штокавским говорима допуњују попис лексема очуваних из доба словенске језичке заједнице. То су уједно и допуне Скоковом етимолошком речнику као и прилози за утврђивање првобитног ареала старих словенских речи.

Вјеслав Борши

¹³ Д. Симоновић, Ботанички речник. Имена биљака, Београд 1959, стр. 50, 294, 422. Упор. Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, т. II, Zagreb 1972, стр. 134; F. Stawski, *нав. дело*, II, стр. 390.

ШТОКАВСКО-ЧАКАВСКА РАЗМЕБА

Међу најтежим проблемима са којима се сусреће дијалектолог у своме раду налази се, свакако, и питање одређивања граница између појединих говора и говорних типова. Ти проблеми су присутни и при разграничавању већих говорних цјелина — дијалеката. Истина, од раније се зна да чврстих граница између дијалеката, говорних типова и говора нема. Али, зато, постоје границе распрострањања појединих изоглоса. На основу тих граница могу се одређивати и границе између дијалеката или мањих говорних јединица. Дијалектолошки атласи којих, на срећу, сваким даном има све више, ту пружају непроцјењиву помоћ дијалектологу. Пластина распрострањања појединих изоглоса може бити сигурни показатељ допирања граница једнога дијалекта или говора. Постојање, пак, усамљених примјера појединих говорних особина и у дубини једнога дијалекта или говора не мора увијек бити и показатељ докле су допирале границе онога дијалекта или говора у којима су те особине типичне говорне одлике. То може само да пружа доказе о сродности тих дијалеката или говора, о некадашњим њиховим тјешњим додирима. Наравно, ако нису у питању новији миграциони наноси. Дијалектолошки атласи пружају обиље материјала за овакве закључке (в. нпр. дијалектолошке атласе са пољског језичног подручја Ане Ковалске). Ти атласи нуде изобиље материјала не само дијалектологу, него и историчару језика.

Српскохрватско језичко подручје, на жалост, још увијек је без овојих дијалектолошких атласа. Њихов недостатак се осјећа. И не ријетко. Поготово тамо гдје савремена говорна слика није непосредни континуант старијег говорног стања. Миграциона кретања, која су се дешавала у средњем вијеку, знатно су утицала на садашње дијалекатске границе српскохрватског језичког подручја. Управо због тога више од једнога стољећа у сербокроатистици се воде расправе о некадашњим границама између штокавског и чакавског дијалекта (исп. о томе код мене: Икавско-шћакавски говори западне Босне, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, I, Сарајево 1975). Несумњиво је да су ра-

није границе тријеле знатне измјене. Несумњиво је и то да и данашње границе нису стабилне. То вреди и за границе појединих говорних типова. У вези са овим вреди једно у којем на мишљење Мирослава Крлеже о кајкавштини, на којој он, такође, ствара књижевна дјела. У писму Золтану Чуки Крлежа констатује да је кајкавски дијалекат скоро на умору и да се „рањен, изубијан и перфориран са свију страна, креће још само као сјенка на чудној спиритистичкој сеанси, више сентименталан уздах над пробовима него жива ријеч“ (Одјек, Сарајево, август 1980, стр. 8). Овакав суд, или сличан овоме, могао би се дати и за чакавштину, као и за многе локалне говоре. Узмичу архаичније особине испред оних које носи језички стандард. То нарочито вреди за фонетику и морфологију, али не у истој мјери, и за акценат.

О историјским размеђима штокавштине и чакавштине доста је писао Милан Решетар. Ја овдје посебно указујем на његов рад: *Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen* који је објављен крајем прошлога вијека (1891) у Јагићевом Архиву (*Archiv für sl. Philologie*, књ. XIII). Решетар је ту покушао да на основу писаних докумената сазна докле су у прошлости допирале границе чакавског дијалекта. Ево шта је он тада закључио:

„Als Endresultat der ganzen Betrachtung dürfte sich folgendes ergeben: ursprünglich wird čakavisch gesprochen nicht nur auf dem ganzen Gebiete Alt-Kroatiens (Nord-Dalmatien, Kroatisches Küstenland, West-Bosnien, Ost-Istrien mit den Quarnero-Inseln) sondern auch in einigen angrenzenden Gebietstheilen, die theils erst später (wahrscheinlich im XI. Jahrh.) unter kroatische Botmässigkeit gelangten (Mittel-Dalmatien, Flussgebiet der Kupa), theils unter dieselbe nie kamen (Sabbioncello, Curzola, Lagosta, wahrscheinlich auch ein Theil von West-Istrien¹)“. Отуда и закључак да се у Хрватској чакавски говорило, па и прихватање Миклошичевог — тачније: Копитар-Миклошичевог — суда да су штокавци Срби, а чакавци Хрвати. Истини за вољу, ову тезу је изрекао знатно прије Миклошича, иако не у тако одређеној форми, Јурај Крижанић.

Наравно, сва ова мишљења тријела су јаче критике. Не само да се није могла прихватити Миклошичева подјела, него се, исто тако, нису могле прихватити ни Решетареве границе некадашње

¹ „Као крајњи резултат cjелокупног овог разматрања могло би се рећи следеће: чакавски се првобитно говорило не само на подручју цијеле некадашње Хрватске (Сјеверна Далмација, Хрватско приморје, Западна Босна, Источна Истра са Кварнерским острвима) него, такође, и у неким пограничним областима које су, дјелимично, тек касније (вјероватно у XI вијеку) ушле у састав Хрватске (дошле под хрватску управу), (Средња Далмација, Покупље), а неке нису ни улазиле у те границе (Пелешац, Корчула, Ластово, а, вјероватно, и један дио Западне Истре“.

чакавштине. Дошло се, наиме, до сазнања да писани документи не морају бити у исто вријеме и дијалектолошки аргументи. Писана ријеч не мора да буде вјерна слика говорне ријечи, поготово онога мјеста гдје настаје тај писани докуменат. Додајмо уз ово да је Решетар сасвим другачији став имао према писаној ријечи својих земљака, Дубровчана. За њихове „чакавизме“ он каже да су плод пјесничког стваралаштва; дубровачки пјесници су, по Решетару, „писали како нијесу говорили“ (Најстарији дубровачки говор, Глас САН, ССГ, Београд 1951, стр. 41). Дакле, писана ријеч рођених Дубровчана није вјерна слика дубровачког говора времена када су они живјели и стварали. То су пјеснички манири, особине преузете од пјесника чакаваца. То може бити и тачно. Али се поставља питање: зашто се тако не гледа и на писану ријеч насталу на тлу Босне? Зар и тамошњи писари нису могли у своје текстове уносити особине туђих говора, зар и ти писари нису могли писати као што „нијесу говорили“ или као што „нијесу говорили“ људи мјеста у којем је настао неки писани докуменат. Управо због тога ја сам настојао да у раду о западnobосанској шћакавштини допринесем и расвјетљавању овога питања. Мој је закључак, заснован и на савременом стању, а и на писаним документима, да западна Босна није никада била саставни дио чакавштине. За такав закључак је у поменутом раду дато доста доказа.

Овом приликом бих желио да укажем на један новији покушај одређивања некадашњих граница између штокавског и чакавског дијалекта. Проф. Милан Могуш, један од вриједних проучавалаца чакавштине, а чију пажњу доста дуго привлаче ови проблеми, у монографији о чакавском дијалекту (*Чакавско нарјечје*, Школска књига, Загреб 1977) разматра и овај проблем. Ту се узима и топономастика као елемент на основу кога се могу одређивати некадашње границе између што- и ча-дијалекта. Ево шта се о томе ту каже:

„Расвјетљавању тога питања (питања некадашњих дијалекатских граница, А. П.) настојао сам и сам помоћи истраживањем топонима који имају искључиво чакавски облик. Тако нпр. данас можемо са сигурношћу рећи да облик малин (шток. малин) представља чакавски спецификум, као и изведенице од тога: малинар (шток. малинар), малиница (шток. малиница), малинишће (шток. малиниште), малински камик или малинов камен (шток. малински камен) и сл. Од таквих уобичајених апелатива развили су се онда и топоними Малин, Малинари, Малине, Малиница, Малинци, Малинишће, Малинишница, Малинска и сл. означајући најчешће мјесто гдје је малин или млинарева кућа...“ И као закључак ту налазимо: „Успоредба топонима типа чак. Малин, Малинишће према шток.

Млиниште, Млиништа показује да штокавски топоними не прелазе на западу црту Бјеловар—Приједор—Дрвар—Јајце—Травник, односно ријеке Сану, Врбас и Босну² и даље: „Будући да су топоними... прворазредни језичноповијесни споменици, они могу, као и у овом случају, помоћи да се бар приближно одреди докле се од Јадранског мора у унутрашњост простирало некада чакавско нарјечје... Чакавски су облици топонима остали на том терену и онда кад је већина чакаваца оставила своја станишта...“ (стр. 8).²

Из овога, повећет, навода из рада М. Могуша дају се извући следећи закључци:

1. Некадашње пранице чакавштине сезале су дубоко у Босну — или до линије Бјеловар (тј. ријека Сава у правцу Бјеловар—Приједор)—Приједор—Дрвар—Травник или, пак, до ријека Саве, Врбаса и Босне. То се закључује на основу распрострањања топонима са чаковском основом малин.

2. Западније од тих линија нема штокавских топонима, тј. оних са штокавском основом малин.

3. Већина чакаваца из тих крајева, тј. из крајева западније од тих линија, напустила је своја станишта и преселила се у друге крајеве, али се њихови трагови још чувају у топонимасцији.

Са Могушем се у овоме слаже Мате Шимундић (исп. његов приказ наведене Могушеве књиге у часопису *Rocznik slawistyczny* за 1980. годину, а и осврт на мој рад о западнобосанским икавскошћакавским говорима у часопису: *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности*, Бањалука, 1980, св. 13, стр. 115). Код Шимундића о томе читамо и следеће редове: „На основи Могушевих тврдњи испада како је цијела западна Босна западно од означене црте најраније била чакавска. Тко мисли супротно, мора обезвриједити Могушеве наводе“ (стр. 116).

Дакле, проблем се још више актуализира. Због тога и ја желим да о томе кажем коју ријеч.

1. Да топономастика може корисно послужити у раду и дијалектолога, то је данас јасно сваком посленику у тој научној области (исп. о томе код Петра Шимуновића: *Топонимија отока Брача*, Сунетар 1972). Али то никако не значи да топоними у оваквим питањима морају бити сасвим поуздани докази. И топоними су изложени различитим промјенама у току столећа (св. о томе код мене у часопису *Наш језик*, књ. XI, Београд 1961,

² Посебно о овоме проблему проф. Могуш говори у раду: *Једна јужнословенска црта у хрватској топонимасцији* (*Onomastica jugoslavica*, бр. 3—4, Загреб 1973—1974, стр. 79—80). Констатације које се односе на наш проблем, а које су дате у овом раду проф. Могуша, исте су као и у књизи *Чаковско нарјечје*, и што се тиче вриједности облика малин за историју нашега језика, и што се тиче распрострањености тога облика.

стр. 234—248). Ово нарочито вриједи за њихове писане ликове, поготово за старији период развитка нашега језика.

2. Границе које ту даје проф. Могуш доста су различите. Линија Бјеловар—Приједор—Дрвар—Травник и линија коју чине токови ријеке Врбаса, поготово Босне — нису исте, чак ни приближне. Док прва линија (Бјеловар—Травник) има у овојим западним границама само мањи дио Босне, друга линија, тј. она коју чине токови Врбаса или Босне, захвата знатно већи дио Босне.

3. Новија испитивања тих западнобосанских крајева никако не потврђују мишљење да је то подручје остало пусто у периоду турских освајања ових наших крајева. Икавскошћакавско становништво тих крајева је ту аутохтоно. То су старинци са врло дугом традицијом.³

4. И западно од Могушевих црта (Бјеловар—Дрвар, или токови Врбаса и Босне) има топонима са основом *м л и н*-. Ја сам на подручју западне Босне, и то оном које се налази уз саму републичку границу између СР Босне и Херцеговине и СР Хрватске, забиљежио и *Млинише* и *Млиниште* (Изачић, Добреница). Сигурно је да ће се у микротопонимији наћи и на друге потврде. Могуће је са секвенцом *-шћ-*, али, данас је то јасно, шћакавци чине интегрални дио штокавштине. Истина, ја нећу да тврдим да се ту не може јавити и топоним са основом *м а л и н*-, али тврдим да такве топониме ја нисам забиљежио на терену. Штета је што проф. Могуш није навео потврде са овом основом из западнобосанске говорне зоне. На основу примјера лакше би се расправљало о овоме проблему.

5. Тврђња да штокавски топоними, то јест они са основом *м л и н*-, не прелазе дна западу црту Бјеловар...—Дрвар“, а да не узимамо токове Врбаса или Босне, мало је исхитрена. Ако је судити на основу *Spiska naseljenih mesta u FNRJ* (Београд 1951), топонима са том основом имамо и у непосредној околини Загреба. У том Списку, на стр. 388, налазимо ове потврде за такву основу топонима (узима се само српскохрватско језичко подручје):

³ Ја сам, нпр., у раду о западнобосанским икавскошћакавским говорима (БХДЗБ I, Сарајево 1975) опширније говорио о овоме проблему, проблему шћакавских говора и њиховом мјесту у нашем дијалектолошком мозаику. Ту је, сасвим разумљиво, било ријечи и о ваљаности грабе коју нам нуде писани документи који су настали на том подручју. Писани докуменат, то је јасно сваком историчару језика, не мора увијек пружати вјерну слику говора на чијем је подручју настао. Да бисмо ту грабу могли узимати као сигурну, потребно је знати многе појединости које су пратиле настанак тога документа, као, нпр.: ко је писао, одакле је, у чије име тише, коме тише и сл. Сви ти подаци имају значаја за историчара језика.

Млин, заселац, Бузет; Млинари, заселац, Српске Моравице—Делнице; Млинци, заселац, Генералски Стол—Карловац; Млини, заселац, Бузет; Млиниште, заселац, Призна—Сењ; Млиновац, део прада, Бјеловар; Млинови, село, Запреб; Млинови — Дољ Стари, Бузет;

Потврде за топониме са основом малин у Списку (стр. 365) су следеће: *Малинари*, заселац, Пазин; *Малинари*, заселац, Ријека; *Малинци*, село, Карловац; *Малинци*, заселац, Бузет; *Малинци* *Белајски*, село, Карловац; *Малине*, село, Травник; *Малиниште*, заселац, Оточац; *Малино*, село, Славонски Брод; *Малиновац*, насебина, Доњи Михаљац; *Малинска*, село, Крк; *Малинско*, село, Боан—Дурмитор; *Малинишћича*, заселац, Вела Лука—Корчула.

Топонима са оваквом основом налазимо и у Македонији.

Јасно је да ће микротопонимија и оваје унијети више материјала. Истина, питање је да ли је сваки овај топоним забиљежен управо онако како га изговарају његови становници. Али, ми оваје полазимо од онога што нам се нуди у једном званичном попису мјеста. Питање је, исто тако, да ли у сваком наведеном примјеру имамо основни дио млин/малин. Није искључено да се ту могу огледати и друге основе (уп. топониме типа Орах, Вишења, Купиновац и сл. о чему пише и проф. Могуш у Ономастици, op. cit. 79), а за топоним *Мулини* (Кучи, Црна Гора), Скок каже да је „zascijelo... od arb. mullini“ (P. Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II, Запреб 1972, s. v.).

У радовима наших етнолога, такође, налазимо потврда за топониме са основом *млин-*, наравно, на подручју западније од Врбаса. Тако код Шајновића из Кола налазимо потврду за: *Млиниште*, у објашњењу читамо: „Поток, на њему су прије били млинови“ (Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. XVIII, 1913, стр. 180). Р. М. Грујић даје више потврда за топониме са овом основом из госпићког краја: *Млин Орешковића* (ораница, шума, Кулица, Лички Осик), *Млин Велики* (ораница, Рибињак, Госпић), *Млинац Мали* (ливада, Бужим, Смиљан), *Млинац Велики* (ливада, Бужим), *Млиначки Дијели Дијели Млиначки* (предјел, Мушалаук, Лички Осик), *Млинарски поток* (поточић и пила, Радуч, Медак под Велебитом), *Млинци* (ораница, Мушалаук, Лички Осик), *Млиница Зорића* (пашњак, Дебело Брдо, Смиљан), *Млиниште* (ораница, ливада, пашњак у различитим мјестима, у Билају, Госпић; Брушанима, Смиљан; Бужиму, Смиљан; Дивоселу, Госпић; Дреновцу, Медак под Велебитом; Крушковцу, Медак, под Велебитом; Кукљицу, Медак; Медаку, Острици, Лички Осик; Мужљевцу, Радучу, код Лутика), *Млински поток* (поточић, Почитељ, Медак, Зборник за народни живот и обичаје... књ. XXII, 1917, стр. 201—202).

У овом Грујићевом списку топонима из госпићког котара налазимо ове потврде са гласовним скупом *малин*: *Малина* (пашњак и ораница у Дивоселу), затим: *Малинића Брдо/Брдо Малинића* и *Малинића Дол/Дол Малинића* (ливада и ораница у Могорићу, Медак), *Малинова Долина /Долина Малинова* (пашњак, ораница, шума, Кулища, Лички Осик), *Малинова Локва/Локва Малинова* (ораница, Павловац, Медак, исто, стр. 197).

6. Сада се поставља питање: да ли на основу ових топонима,⁴ а њима би се могли придружити и још неки, можемо одређивати дијалекатске пранице? Мој би одговор на постављено питање био негативан. Ево зашто. По том критеријуму, а на основу топонима које даје Списак насељених места у ФНРЈ = СФРЈ, штокавштина је допирала не само до линија које даје Могуш, него чак до словеначких праница, с једне стране; а, са друге стране, опет на основу истог критеријума, чакавштина је допирала не само до Дубровника (Вук има у Рјечнику *маленица* = малиница, из Дубровника, s. v. Истина, Будмани то не потврђује, Скок, op. cit.), него и до Дурмитора на коме има и манастир *Малинско* (в. код Скока: *Малинско* „име манастиру у Дробњаку“, исто). Наша досадашња сазнања о распрострањању ових дијалеката, ипак, не упућују на такве закључке.

7. Управо због таквих мебудијалекатских преплитања ја сам склон да у дијалектологији поред основних дијалеката тражим и неке прелазне говоре, говоре који у својој структури имају особина различитих њима сусједних дијалеката или говора. Ја сам о томе проблему писао (в. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XLIII, Београд 1977, стр. 212—234). Овом приликом тај проблем, проблем прелазних говора, поново се намеће. Таквих говора има различитих типова. Наша шћакавштина чини једну врсту таквих говора. Смјестила се између чакавских и штокавских говора. Носи у себи понеку особину својих сусједа,⁵ иако има и властитих развојних путева. За мене је

⁴ Ово, опет, значи да ја прихватам доказе које износи проф. Могуш у прилог тврдњи да чакавске говоре карактерише, поред осталог, и „снажна вокализација“ и да су облици типа: *са* < *сь*, *ва* < *вь*, *вазе(s)ti* < *възѣти* *kade/kadi* < *кѣде*, *маџа* < *мѣџа*, *мапе* < *мѣпе*, *раса* < *рѣса*, *malin* < *мѣлѣн* типично чакавске особине (в. код Могуша и у Чакавском нарјечју и у *Onomastica j.*, 70—90). У Јурјеву, код Сења, налазимо *Малин*, *малин*, *мејаш* и сл. иако је то штокавски икавски говор („који је био и који јест због свога положаја под врло јаким утицајем чакавскога Сења“, Могуш, Поглед на данашњи јурјевски говор, Филологија, бр. 8, стр. 227—232).

⁵ Познато је да на подручју шћакавских говора Босне, и не само Босне, има особина које се сматрају типично чакавским. Такве су ј мј. d' у примјерима типа *mlaji*, *tujji*. Та особина је присутна и у говору Муслимана, старинаца, Зенице. Тај говор зна и за *m > n*: *грон*, *нозон*, за неизвршено ново јоговање, сачуван старији тип акценације и сл. Само је питање како се објашњавају те особине, и колико се ту огледа аутохтони

данас сасвим сигурно да је западнобосанска шћакавштина саставни део штокавског дијалекта. Њене основне развојне тенденције су у духу штокавштине, иако има понеку особину која указује на ближе везе и са чакавштином. Таквих особина може бити и у фонетици, и у морфологији, и у акцентуацији, па и у топономастици. Али, да тиме и завршим, то никако не значи да су ти „чакавизми“ докази на основу којих се могу одређивати некадашње источне пранице чакавског дијалекта. Те особине су само доказ да чврстих праница међу дијалектима и говорима нема. Поједине изоглосе се пробијају, на овај или онај начин, дубоко у туђу територију. Мада оне тамо не улазе у праматички систем, оне истрајавају, остају у употреби. А и ово је схватљиво када су у питању дијалекти, или говори, једнога језика чија су изворишта била иста.

Асим Пецо

говор, а колико особине које су донесене у миграционим таласима и које ту још истрајавају. Несумњиво је, наиме, да постојање африкате *ǰ*, скупине *ǰđ*, узмимо само те особине, указује на штокавски развојни процес тих говора. (Подаци су узети из магистарског рада: о говору Муслимана Зенице, Мухамеда Арнаута.)

ИМЕНИЦЕ С НАСТАВЦИМА -У/-ИЈУ У ГЕНИТИВУ МНОЖИНЕ

I

Известан и веома ограничен број именица има у савременом српскохрватском књижевном језику у генитиву множине некадашње дуалске наставке -у/-ију.¹ Према *Pravopisu hrvatsko-srpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (Zagreb — Novi Sad, 1960), као и према касније изишлим прааматичким и нормативним приручницима,² то су, пре свега, ове именице: *нога-ногу, рука-руку; слуга-слугу; очи-очију, уши-ушију; кост-костију, ваш/уш-вашију/ушију, кокош-кокошију; гост-гостију; нокат-ноктију, прст-прстију и прси-прсију.*

Међутим, уз ове, а често и пре њих, наводе се у *Pravopisnom* гјеснику и облици с наставком -и, односно код неких именица с наставком -а, и то: *очи, уши (: ухо), уши (: уши), кости, гости* и *прсти* на првом месту, *прста* на трећем, а облици *нога* и *слуга* означени су као рећи.³ Само уз *рука* стоји једино ген. мн. *руку*. Али већ у Стевановићевом *Савременом српскохрватском језику* I, стр. 235, налазимо и облик *рука* (додуше, с назнаком „врло редак“), у сарајевском *Pravopisnom priručniku* се ген. мн. *нога* и *рука* наводе у заградама без икакве друге ограде, док се у запребачкој *Priručnoj gramatici* (стр. 95) за ове три последње именице каже да „могу имати и наставак -а, те им тај падеж има двојне облике, од којих је облик на -у обичнији“.

¹ Ти наставци представљају изузетке у уобичајеном систему генитивних наставака (-а и -и), тј. оних које има већина именица, али таквих појава у морфологији има више (исп. само однос *могу : идем*).

² Прегледали смо ове приручнике: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*³, Београд 1975; [Група аутора], *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979; *Jezični savjetnik s gramatikom*, uredio dr Slavko Pavešić, Zagreb 1971; А. Ресо — М. Пешикан, *Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom*, Beograd 1967; S. Marković — М. Ajapović — Z. Diklić, *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog — hrvatskosrpskog jezika*,² Sarajevo 1975.

³ *Pravopisni rječnik* нема именица *кокош, нокат* и *прси*.

У поменутиим се приручницима наводе облици ген. мн. на -ију и у неких других именица, ређе као равноправни онима на -и или -а, а чешће с ознаком „ретко“ или „покрајинско“, „Дијалекатско“.

Да биомо утврдили које се све именице јављају у језику савремене књижевности с наставком -у одн. -ију у ген. мн. и каква је фреквенција и репартиција генитивних наставака -у/-ију : -и одн. -а код тих именица, прочитали смо по око двеста страница текста у тридесет послератних дела тридесеторице наших савремених писаца из различитих крајева српскохрватске језичке територије.⁴ Резултате до којих смо дошли изложићемо у даљем тексту и документовати приложеном табелом (стр. 84—85).

II

Све уочене и у табели наведене именице могу се поделити у две велике групе: 1) оне које по Праворису и другим нормативним приручницима могу у ген. мн. имати и наставке -у/-ију и 2) оне које по тим приручницима, или бар већини њих, не би у ген. мн. могле имати тај наставак. Али, као што ћемо видети, ни саме те групе нису потпуно јединствене.

Прва група

1) Именице *нога* и *рука*. Зебележено укупно 446 облика ген. мн. код свих тридесет писаца. Сви су ти облици с наставком -у, ниједан с -а. Јасно је из тога да су савремени књижевни облици ген. мн. само *ногѹ* и *рукѹ*.

И већина новоштокавских говора има облике ген. мн. на -у.⁵ Од екавских говора само за ове облике знају: Гостоћинци (22, 172), Срем (14, 237 и 241), Мачва (13, 213), Колубара (12, 24) и биограчићки говор (6, 155).⁶ Само се у Гружи поред обичнијег *руку* јавља и *рука* (29, 512), а поред *ногу* и, са другим значењем, *нога* („у стола“) (29, 516).

Слична је ситуација и у ијекавским говорима: Тришић (15, 390), Љештанско (30, 179), Горобиље (16, 674), Обади (25, 29), Мостар (10, 64), ијекавски говори западне Босне (5, 231), сви говори северозападне Босне (18, 128), Банија и Кордун (19, 28), а изгледа и Пљевља (23, 137 и 138) имају само облике на -у, у Ускоцима (27, 204 и 205) су они чешћи, у источној Херцеговини (17, 126) ређи, а јављају се и у Пиви и Дробњаку (4а, 231). Нема их једино у Дубровнику (2, 171).

Икавски говор Имотске крајине и Бекије зна само за облике на -у.

⁴ Библиографске податке в. на крају чланка, прилог 1.

⁵ Библиографске податке в. на крају чланка, прилог 2.

⁶ Акцентске, фонетске, као и морфолошке специфичности појединих говора ирелевантне за наше разматрање неће бити узимане у обзир.

	Црнански	Урринов	Киш	Вучо	Исаковић	Посић	Стевановић	Радичевић	Ненадић	Савић	Сирајић	Лалић	Михуновић	Чолаковић	Андрејић	Топић	Ољача	Селимовић	Вулегић	Божич	Калеб	Шередин	Нован	Десница	Јелић	Дончевић	Маринковић	Кушан	Павичић	Пучар	Света	%	Број писца				
ногу	11	7	4	7	3	9	7	3	11	12	9	8	8	1	4	2	1	14	19	10	6	2	5	2	2	5	11	10	8	8	209	100	30				
нога	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
руку	6	8	8	17	3	9	11	3	7	5	13	5	7	8	10	13	7	10	19	4	9	2	4	9	7	5	7	9	5	237	100	30	0				
рука	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
служу	3				1	1			2				1	1																9	100	6	0				
слуга	0				0	0		0	0				0	0																0	0	0	0	0			
очију	19	9	13	19	12	14	20	17	18	11	24	16	9	5	19	14	18	19	17	15	15	8	13	16	5	24	12	20	29	10	460	100	30	0			
очи	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
ушију	1	2	2	6	1	2	1	3	3	2	1	2	2	3	1	1	1	3	2	1	1	3	2	1	5	2	47	100	22	0	0	0	0	0			
уши	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
костију	2	1	4	2	8	2	8	3	1	1	1	1	2	3	1	5	3	1	5	3	1	5	3	1	5	3	1	5	35	100	14	0	0	0	0		
кости	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
вашију											1	1																									
ваши											0	0																									
кокошију							1																														
кокоши							0																														
гостију	2	1						3	1		3	1		1																							
гости	0	0						0	0		0	0		0																							
ноктију			0	3			1	2				0																									
нокти			0	0			0	0				0																									
ноката			2	0			0	0				1																									

прстију	1	6	18	7	4	3	3	4	2	1	2	1	1	1	3	3	2	1	1	2	2	9	0	3	3	83	88,3	24
прсли	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
прста	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	11	11,7	3
прсију	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1	4	1	3	1	0	3	1	0	14	50	7	0	0	0	0	0
прси	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
прса	0	1	1	1	1	0	5	0	0	0	2	0	4	14	50	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
мошти	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
моштију	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
ноћи	2	6	6	0	0	2	2	1	2	2	2	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ноћију	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
груди	2	1	7	1	3	1	3	6	1	2	1	1	7	6	4	1	4	3	0	4	3	2	1	1	66	94,3	24	
грудију	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	4	5,7	2	
врата	7	17	3	17	2	13	5	25	1	1	29	8	1	2	6	5	9	10	7	11	16	16	8	14	8	10	11	10
вратију	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
уста	7	1	4	8	5	12	11	2	5	5	4	5	2	6	2	2	5	2	12	3	2	7	8	3	10	15	12	6
устију	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
плећи	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
плећију	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
плећа	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
плућа	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
плућију	2	12	13	1	8	1	1	3	3	5	4	4	6	14	5	3	5	1	1	5	1	5	1	5	3	126	100	28
леђа	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
леђију	1	2	1	1	4	7	2	1	2	1	2	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
зуба	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
зуби	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
зубију	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
кћери	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
кћерију	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

У неновоштокавским говорима ситуација је управо обрнута: Галипољски Срби (7, 159), Левач (26, 294), Трстеник (9, 162), затим црмнички (11, 407), староцрногорски средњокатунски и љешански говори (21, 146), као и говор нашичког краја (24, 251) имају само облике на -а (или бар други нису забележени), у источноцрногорским говорима су они чешћи од оних на -у (28, 70), док се у Бјелопавлићима (31, 79) употребљавају равноправно и једни и други.

Само новопазарско-сјенички (1, 86), посавски (8а, 12) и екавски винковачки (32, 89) знају само за облике ген. мн. на -у.

2) Именица *слуга*. И овде су сви забележени облици ген. мн. (укупно 9) с наставком -у, али су нађени само код шесторице књижевника. Осим тога, и дијалекатска је ситуација нешто друкчија. Стога у овоме случају не можемо дати тако категоричан закључак као у претходном, мада, очигледно, он не може бити битно различит од њега.

За ову именицу има много мање потврда из народних говора него за претходне, али и оне које постоје довољне су да поткрепе поменуту разлику. Облик *слугу*, као једини, забележен је у Госпоинцима (22, 172) и биограчићком говору (6, 31)⁷; у Срему се уз *слугу* употребљава и *слуга* (14, 241), као и у Бјелопавлићима (31, 79). Из Вуковићеве формулације дате у 4а, 231 очигледно је да се у Пивви и Дробњаку поред *слугу* (као и *руку* и *ногу*) говори и *слуга* (одн. *рука*, *нога*). У Горобиљу (16, 674) и екавским винковачким говорима (32, 89) је само *слуга*, иако и један и други говор имају редовно *ногу* и *руку*. У Левчу (26, 294), Ускоцима (27, 205) и Црмници (11, 407) се јавља такође само *слуга*, а облика *слугу* очигледно нема ни у говору Галипољских Срба (исп. 7, 158), као ни у Дубровнику (исп. 2, 171).

3) Именице *очи* и *уши*. Наводе се у мн. јер једнина (*око*, *ухо*) има деklinацију именица ср. рода. Забележено, иначе, укупно 507 примера, и то за *очи* код свих 30 писаца, а за *уши* код 22. Сви забележени примери су с наставком -ију, ниједан с -и. Данашњи су, дакле, књижевни облици ген. мн. с а м о *очију* и *ушију*.

Насупрот потпуној јединствености у књижевном језику, народни говори показују велику шароликост. Сви се они, ипак, могу поделити у три групе: 1) говори који имају само *очију* и *ушију*: Срем (14, 267), Мачва (13, 215), Колубара (12, 46), биограчићки говор (6, 155), Гружа (29, 460) — дакле, сви шумадијско-војвођански — Тршић (15, 414), Горобиље (16, 673), западнбосански ијекавски говори (5, 225), уопште говори северозападне Босне (18, 135), Банија и Кордун (19, 92) — тј. источнохерцеговачки говори изван Херцеговине (у некадашњем смислу) и Дубровника — затим Левач (26, 317) и Трстеник (9, 107) — тј. косовско-ресавски говори, као и екавски винковачки говори (32, 92); 2) говори који знају за оба облика, и то: посавски чешће на -ију него на -и (8а, 16), источнохерцеговачки и источноцрногорски обрнуто (17, 128; 28, 70), а мостарски (10, 64), змијањски (20, 97) и мрковићки (3, 228) подједнако често и један и други, мада Петровић за змијањски уз *очи/очију* наводи само *ушију*; 3) говори који имају само

⁷ Само *слугу* бележи и Томљеновић за говор буњевачки залећа селског (Nastavni vjesnik XIX, 487).

облике на *-и* (осим галипољског, сви остали су јужни): говор Галипољских Срба (7, 161), ускочки (27, 206), дубровачки (2, 171), новопазарско-сјенички (1, 87), црмички (11, 404), средњокатунски и љешански (21, 146) и бјелопавлишки (31, 73).

4) Именице *кост*, *ваш/уш* и *кокош*. Иако су сврстане у једну групу, ове се именице морају разматрати свака за себе. Пре свега, *кост* је у ген. мн. забележена код 14 писаца, а *ваш/уш* и *кокош* заједно код 6. Код свих тих 14 писаца јављају се у ген. мн. увек облици на *-ију* (*костију*) — укупно 35 пута. Кад се томе дода и Маринковићево *костију* на стр. 328 (што није ушло у статистичка разматрања), онда изгледа да се и именица *кост* јавља у данашњем књижевном језику само у томе облику.⁸

Именица *ваш/уш* забележена је у ген. мн., на жалост, само два пута код два писца. Али и та два примера илуструју ситуацију у савременом књижевном језику уопште. Наиме, у грађи за Речник МС—МХ и у грађи за велики Речник САНУ пронашли смо укупно 12 примера ген. мн. ове именице и сви су они били с наставком *-ију*. Од тога ћемо овде навести само пет потврда: С. Поповић, „Путовање по Новој Србији“, Београд 1950, 482; Б. Ђопић, „Под Грмечом“, Београд 1938, 101; Г. Бановић, „Невиђене снаге“, Београд 1948, 51; С. Мићановић, „С Мајевице и Семберије, књ. I“, Сарајево 1947, 102; Lj. Jonke, превод Хашековог романа „Doživljaji dobrog vojaka Švejka“, II, Zagreb 1953, 433. Додајмо к томе и једну потврду за *вашију* (К. Тодоривића) из *Medicinske enciklopedije*, sv. 5, Zagreb MCMLXX, 261.

Именица, пак, *кокош* забележена је код четворице писаца, и то код двојице с наставком *-ију* а код двојице с наставком *-и*. Остале малобројне потврде из савременог књижевног језика које смо пронашли такође потврђују ово двојство. Исп. *кокошију* код С. Јаковљевића, „Ликови у сенци“, Београд 1946, 138 — с једне и *кокоши* у *Poljoprivrednoj enciklopediji*, Zagreb MCMLXVII, под „кокош“ — с друге стране. Да се именица *кокош* у овоме погледу држкчије понаша од именице *ваш/уш* показује *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* из Загреба, у којој налазимо: *Кокош*, род птица из породице *правих кокоши* и (под „кокош“), али *Многи сисавци имају своје посебне врсте уш и ју* (под „уши“). Но, *Енциклопедија Просвета* има *кокоши* у I а *кокошију* у III издању (под „колера“).

У сваком случају, мора се рећи да су савремени књижевни облици ген. мн. именице *кокош* и *кокошију* и *кокоши*, иако је, очигледно, један облик обичнији у једној, а други у другој његовој варијанти.

⁸ Могли бисмо овоме дати и бројне друге потврде (као, нпр., код Б. Пекића, „Ходонашће Арсенија Његована“, Београд 1970, 161, *Medicinske enciklopedije*, sv. 6, 139, 176, 177...), али мислимо да је и ово довољно.

У народним се говорима све три именице углавном једнако понашају. Чак су у два говора забележени управо обрнути случајеви од оних које смо констатовали за књижевни језик: у Мостару се, према Миласу, говори *кокошију*, али *кости* (9, 64), а у западнобосанским ијекавским говорима *кокошију* и *ушију* а *кости* (5, 236).

Важнија од ове је свакако чињеница да се овде број говора који имају некадашњи дуалски наставак смањује у односу на онај који смо имали код именица *очи* и *уши*, а поготову код именица *нога* и *рука*. 1) У Госпођинцима је забележено *ушију* и *костију* (22, 175), у Мачви такође (13, 215), у Колубари *кокошију* (14, 46); биографички говор (6, 155) има и *костију* и *вашију* и *кокошију*, као и Трипић (15, 416), Горобиље (16, 675) и Обади (25, 74); у Имотској крајини и Бекији је забележено *костију* и *кокошију* (32, 114), а у Мрковићима *костију* (3, 228).

2) Известан број говора зна за оба наставка. У Грузи (29, 578), Љештанском (30, 219) и напичком крају (24, 250) оба су равномерно присутна, у говорима северозападне Босне (18, 131) *кокошију* је забележено у 26 пунктова, а *кокоши* само у три, док су у Пиви и Дробњаку и источној Херцеговини обичнији облици на *-и* него на *-ију* (4, 58; 17, 128).

3) Многи говори немају код ових именица уопште наставак *-ију*. За трстенички (9, 108), новопазарско-сјенички (1а, 39), средњокатунске и љештанске (21, 146) и посавски (8а, 16) наводи се само *кости*, за Банију и Кордун (19, 97) само *кости* и *кокоши*, за усочки (27, 206) и екавски винковачки (32, 91, 92) само *кости*, *ваши/уши* и *кокоши*.

Очигледно је тако и у говору Галипољских Срба (7, 161: *кукши*, а исп. и 158. стр.), Црмници (11, 404), Бјелопавлићима (31, 73) и Дубровнику (2, 171).

5) Именица *гост*. Припадала је некада *й*-деклинацији. Генитив множине забележен је код 9 писаца, и код свих с наставком *-ију* (12 пута), а код једног од њих (Шегедина) једанпут и с наставком *-и*. Код се томе додају и примери на *-ију* пронађени код Ј. Кушана, „У просијеру“, Zagreb 1954, 256, S. Mihalića, „Novelē“, Zagreb 1953, 23, у Борби из 1958, 211/6 и у данашњој дневној штампи уопште, онда се слободно може рећи да су савремени књижевни облици ген. мн. ове именице *гостију*, а да се *гости* у књижевном језику јавља само по изузетку.

Ни у једном од прегледаних дела није пронађен облик ген. мн. *госта*. Познато је, међутим, да се такав облик јављао у језику књижевности. Интересантно је да га је употребљавао и Андрић, и то баш у Травничкој хроници, али у издању из 1945, стр. 16: *Бог да нас сачува од славе, од крупних госта и великих догађаја*, али у издању које се овде користи тај је облик промењен у *гостију*.

Народни говори не показују овде већа одступања у односу на преходну групу именица, мада неки од њих, који су имали само *кости* и сл., овде знају за оба наставка. 1) У Госпођинцима (22, 162), Колубари (12, 46), Љештанском (30, 213), Горобиљу (16, 670), Пљевљима (23, 125) и Имотској крајини и Бекији (33, 88) забележен је само облик *гостију*, с напоменом да се у овом последњем јавља и *госта*. 2) Трстенички (9, 82), грузански (29, 463), пивско-дробњачки (4, 52), источнохерцеговачки (17, 119) и напички (24, 246) имају оба облика, с тим што је онај на *-ију* у говорима источне Херцеговине обичнији. 3) У великом броју говора постоји само *гости*:

у говору Галипољских Срба (7, 161), у новопазарско-сјеничким говорима (1, 80), у ускочком (27, 197), источноцрногорском (28, 68, али овде и *госта*), црмничком (11, 402), средњокатунским и љешанским говорима (21, 146), бјелопавлићком (31, 78), посавском (8, 228) и екавским винковачким (32, 78). Сигурно је тако и у Дубровнику (2, 171).

6) Именице *нокат* и *прст*. По нормативној граматици књижевни су облици ген. мн.: *нокти*, *ноктију* и *ноката*, *прсти*, *прстију* и *прста*. Зебележено је укупно 106 примера, и то ген. мн. именице *нокат* код осморице, а именице *прст* код двадесет петорице писаца; од тога с наставком *-ију* 89 примера код двадесет седморице писаца, с наставком *-а* 17 примера код осморице писаца, а с наставком *-и* ниједан. Тројица писаца имају само *ноктију*, петорица само *ноката*, двадесет двојица само *прстију*, један само *прста*, а двојица и једно и друго. Додајмо к томе да и Маринковић има *ноката* (стр. 462), а поред 9 примера за *прстију*, наведених у табели и десетог на 242. стр.⁹ пронашли смо и *прста* (стр. 470).

Све то упућује на једини могући закључак: савремени књижевни облици ген. мн. су само *ноктију* и *ноката*, *прстију* и, као реби, *прста*, али не и *нокти* одн. *прсти*.

За разлику од савременог књижевног језика, многи народни говори имају и облике на *-и*. У неким од њих налазимо све три могућности, као, на пример, у говору источне Херцеговине (17, 119 — с напоменом да су облици *ноката* и *прсти* обичнији) и источноцрногорским говорима (28, 68 и 70 — податак само за *прст*). Слично је и у говорима северозападне Босне, али ту имамо податке само за именицу *нокат*, а код ње су форме на *-ију*, а поготову оне на *-и*, много ређе (17, 123).

У већини осталих налазимо различите могућности и комбинације, тако да је тешко утврдити неки систем. У неким од њих запажа се, ипак, однос *ноктију* и *ноката* (или само ово последње): *прстију*, што донекле подсећа на горе изложену ситуацију у књижевном језику. Тако, на пример, у Кошубари (12, 21 и 46), Пљевљима (23, 125) и винковачким екавским говорима (32, 78 и 79) имамо *ноката*, али *прстију*, док је у Горобиљу *ноктију* (*ноката*), али *прстију*. Разлику у понашању ових двеју именица показују и говор Пиве и Дробњака: *ноката* (*ноктију*): *прста*, *прстију* и *прсти* (4, 52 и 53), мостарски говор: *ноката*: *прста*, *прстију* и *прсти* (10, 61), а и говор Имотске крајине и Бекије, у којем је ситуација слична пивско-дробњачкој (32, 88).

Ипак су најближи савременим књижевнојезичким приликама говори Срема, који имају *ноктију* и *ноката* (14, 341) и *прстију* и *прста* (14, 250), и Трстеника и Обади, који имају *прста* и *прстију* (9, 82; 25, 70).

У биограчићком (6, 155) и љешанском говору (30, 213) забележено је само *ноктију* и *прстију*, у тришћком *ноктију* (15, 412).

За Гружу и Посавину наводи се само *ноката* (29, 550; 8, 196), за западнобосанске ијекавске говоре *ноката* и *прста* (5, 219).

У три говора срећемо познату комбинацију *-и*: *-ију*, и то у левачком (26, 230), мрковићком (3, 219 — податак само за *прст*) и напичком (24, 246 — податак само за *нокат*).

⁹ *Прстију* има и Пекић, нав. дело, 47, 172, а Medicinska enciklopedija, sv. 6, и *прстију* (139, 170, 172, 175...) и *ноктију* (139...). Донч. *прсти* служи за дијал. обележавање говора личности: „з овih deset прсти“ (72).

У већини се јужних говора јавља комбинација *-и* : *-а*: у новопазарско-сјеничким (1, 80 — податак само на *нокат*), у ускочком (27, 197), средњокатунским и љешанским (21, 146) и црмничком (11, 402), с тим што су у црмничком облици на *-а* рећи, а у средњокатунским и љешанским је *нокти* забележено само у једном селу.

Коначно, у говору Галипољских Срба (7, 161) и бјелопавлићком (31, 78) имамо забележене само облике на *-и*.

7) Именица *прси*. Јавља се и као *pluralia tantum* ср. рода, у ген. мн. 14 пута код шесторице писаца. Као именица ж. рода забележена је у ген. мн. такође 14 пута код седморице писаца. Овоме можемо додати и 4 примера пронађена код Шегедина (стр. 267, 275, 279, 281). Сви они су с наставком *-ију* у ген. мн., што практично значи да је савремени књижевни облик ген. мн. именице *прси* (пл. т. ж. рода) само *прсију*, не и *прси*.

Неки народни говори имају (и) облик *прса* (мн. ср. р.), што нећемо узети у разматрање, а неки, изгледа, те лексеме уопште немају.

Оне из којих имамо потврде за ген. мн. именице *прси* можемо, поново, поделити у три групе: 1) Госпођинци (22, 175), Гружа (29, 460), Обади (25, 27), Имотска крајина и Бекија (33, 114) и винковачки екавски говори (32, 84) имају само *прсију*; 2) источноцрногорски говори (28, 70), говор Пиве и Дробњака (4, 58), говор источне Херцеговине (17, 128), мостарски говор (10, 64) и говор Баније и Кордуна имају и *прсију* и *прси*, с тим што је у прва три говора овај последњи облик чешћи; 3) новопазарско-сјенички (1, 87), средњокатунски и љешански говори (21, 141), црмнички (11, 404) и ускочки говор (27, 206) имају само *прси*.

Друга група

Ову групу именица можемо поделити у две подгрупе: 1) оне које се у прегледаним делима јављају (и) с наставком *-ију* у ген. мн. и 2) оне за које није пронађена таква потврда, али се зна да се у језику књижевности и у народним говорима јављају и с таквим наставком.¹⁰

У прву подгрупу спадају ове именице:

1) Именица *мошти*. Каткада има и фонетски лик *моћи*. Праворисни гјечник даје као ген. мн. само *мошти*. Остали консултовани нормативни приручници не помињу ген. мн. ове именице.

У табели се наводи само једна потврда за ген. мн., и то у облику *моштију*. Да то, међутим, није случајно, показују бројни други примери које смо пронашли: ... по преносу Симеонових *моштију* (Д. Костић у зборнику „Стара књижевност“, Београд 1972, 315); ... међу преносиоцима *учитељевих моштију* (Б. Трифуновић, нав. дело, 351); Б. Трифуновић, превод Цамблалковог *Слова о преносу моштију Свете Петке из Трнова* [нас-

¹⁰ Највећи број тих именица наводи *Језични саветник* у свом речничком делу.

лов], Пожаревац 1972; ...поштовање моштију... као акт тијетета (А. Мирковић, „Православна литургија“, Београд 1965, 187); О години преноса Немањиних моштију... [наслов] (Р. Новаковић, Хиландарски зборник 1, Београд 1966, 96); ...преостале су само иконе „Преношење моштију св. Николе“ (Д. Медаковић, „Српски сликари XVIII—XIX века“, Нови Сад 1963, 155); ...подстакнут преносом моштију Кнеза Лазара у манастир Врдник (И., „Путеви српског барока“, Београд 1971, 78); ...одлазак Немањин у Свету Гору и пренос његових моштију у Србију (М. Капанин, „Српска књижевност у средњем веку“, Београд 1975, 123); ...култ обожавања моштију (Енциклопедија Просвета³, Београд 1978, под „мошти“); Описао је пренос моштију св. Петке (Ђ. S. Radojičić, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 2, 319); Пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу [наслов] (Ф. Баришић, Хиландарски зборник 2, Београд 1971, 49); ...означаје пријенос моћију (М. Grčić, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979, 507) итд.

Изузетно су ретке потврде ген. мн. на -и, као што је ова А. Бадурине из горе наведеног Leksikona, стр. 508: *Штовање моћи особито је цвјетало у XII. и XIII. столећу.*

Све ово говори да би, наспрот Праворису, као књижевни облик ген. мн., поред *мошти*, требало прихватити и *моштију*, ако не и само овај последњи.

2) Именица *ноћ*. Ниједан од консултованих нормативних приручника, међу којима су и две праматике, не помиње уопште појаву облика *ноћију* у ген. мн. Па ипак се тај облик јавља у језику савремене књижевности, додуше, веома ретко. Ми смо га пронашли код двојице писаца, једног млађег хрватског (Вулетиха) и једног најмлађег српског (Ненадића). Код овог последњег је он поготово редован (8x *ноћију* : 1x *ноћи*). А употребљавао се и у старијим периодима савременог српскохрватског језика: Н. Вучетић, „Душица“, Београд 1927, 23; Р. Драинац, „Ма воћеме“, Антологија српске поезије, Београд 1963, 218; М. Ускоковић, „Кад руже цвѣтају“, Београд 1911, 70. и др.

Све ово никако не значи да би облику ген. мн. *ноћију* требало признати књижевнојезички статус, поготову ако се има у виду, прво, да се код петнаесторице писаца јавља само облик *ноћи* и, друго, да и Вулетих и Ненадић (а од горе поменутих старијих писаца поуздано знамо и за Ускоковића — „Дошљаци“, Београд 1910, 186) употребљавају такође овај облик. То, међутим, не значи да тај облик треба прећутати у нормативним приручницима, посебно не у описним праматикама.

Само четири говора потврђују облик *ноћију*: мрковићи (3, 228), говор Имотске крајине и Бекије (33, 114), горобиљски (16, 675) и љештански (30, 180), с тим што се у овом последњем говори и *ноћи*.

Управо се ситуацијом у последња два говора може објаснити Ненадићево (а заједно с њим и Ускоковићево) *ноћију*, јер је један рођен код Ариља (неколико километара далеко од Горобилја), а други у Ужицу.

3) Именица *грудџи*. *Pravopisni rječnik* изричито каже: *грудџи, грудџи* (не: *грудџију*). *Jezični savjetnik* означава овај други облик као покрајински и наводи да је књижевно *грудџи*. На супрот њима, *Prigušna gramatika* допушта и *грудџију* (стр. 98).

Ми смо забележили укупно 70 примера код двадесет шесторице писаца, и то 66 с наставком *-и* код двадесет петорице писаца, а 4 с наставком *-ију* код двојице, с тим што само један од њих (Јелић) има само овај последњи облик. Додајмо к томе да су дела ове двојице писаца у којима су нађене потврде за *грудџију* објављена пре појаве *Pravopisa MH-MS*, што важи и за „*Demonju*“ М. Ноžинића, *Zagreb 1950.* и „*Na granici*“ А. Стирчевића, *Zagreb 1950.*, у којима се, на стр. 203. одн. 156. тај облик такође јавља.

То би ове упућивало на закључак да је данашњи књижевни облик ген. мн. ове именице, ипак, само *грудџи*. Овоме не би требало да противречи ни чињеница да су неки старији, углавном хрватски, писци (као, на пример: Балски, Кумичић, И. Козарац, Косор и др.) често употребљавали *грудџију*, јер ми говоримо овде о стању у савременом књижевном језику. А у њему, као што смо видели, у опромној већини преовлађује ген. мн. *грудџи*, а што потврђују и Десница (стр. 235); V. Nazor, „*Novele*“, *Zagreb 1946.*, 219; Stj. Kranjčević, превод „*Zlatnog teleta*“, *Zagreb 1946.*, 9; Б. Пекић, нав. дело 123. и бројни други.

Изгледа да је облик *грудџију* још ређи у народним говорима штокавскога дијалекта него у језику књижевности. Од консултованих дијалектолошких радова спомиње се само у монографији о мрковићком говору (3, 218), и то не и као једини, а осим тога то је говор који је, због своје специфичности, најмање могао утицати на књижевни језик.

4) Именице *врата* и *уста*. Према *Pravopisnom rječniku* и *Jezičnom savjetniku* књижевни су облици ген. мн. само *врџта* и *уџта*.

Наша истраживања показују пуну оправданост таквог њиховог става. Забележили смо, наиме, код двадесет осморице писаца укупно 275 облика ген. мн. именице *врата*, од којих су чак 272 била с наставком *-а*, а само 3 с наставком *-ију*. И та три примера забележена су код двојице писаца (Јелића и Пурчара) који неупоредиво чешће употребљавају облик на *-а*. Додајмо к томе да смо и код Деснице (стр. 215) пронашли ген. мн. *врата*, а употребљава га редовно и Пекић, нав. дело, стр. 34, 35, 47, 55, 66, 154. итд.

Облик ген. мн. именице *уста* забележен је код свих тридесет писаца, и то код свих тридесет с наставком *-а* (172 пута),¹¹ с тим што тројица од њих (Мићуновић, Јелић и Пурчар) употребљавају и облике на *-ију* (заједно 4 пута).

Укупно су, дакле, за обе именице забележена 444 примера с наставком *-а*, а 7 с *-ију*.

Због свега тога не видимо довољно разлога да се, насупрот *Pravopisu*, и облици *вратију* и *устију* прогласе књижевнима у *Prigušnoj gramatici*, стр. 85, односно само *устију* у Савременом српскохрватском језику I, стр. 212.

То што су се некада облици на *-ију* чешће употребљавали (а то су чинили и неки српски писци, као Ј. Поповић и О. Давичо¹²) никако не значи да би требало мењати савремену норму, поготову кад томе готово у потпуности, као што смо видели, противречи књижевнојезичка стварност.

А у којем се правцу кретао књижевни језик, а с њим и књижевнојезичка норма, показује Крлежа са својим „Глембајевима“. У I издању ове драме (Загреб 1928) налазимо само *вратију* (48, 82. и 112. стр.) и *устију* (стр. 80 x2 и 88); у издању из 1954 (Зора, Загреб) *устију* (446 x2, 460), али уз *вратију* (501) и *врата* (394, 450); у београдском издању из 1960. *устију* (447 x2 и 460), али редовно *врата*, а у издању из 1977 (Сарајево—Загреб) само *уста* (324 x2 и 335) и *врата* (279, 327 и 370).¹³

Не знамо зашто би се књижевна норма у 1978. заснивала на књижевној пракси из 1928, а поготову мењала на основу ње, кад је та пракса у 1978. год. управо супротна оној из 1928.

Оно што је речено за *грудју* важи и за *вратију* и *устију*. Осим Мрковића, где је забележено и једно и друго (3, 219 и 220), интересантно је и бјелопавлићко *усту* (вероватно према *руку* и *ногу?*), што се јавља поред *уста* (31, 79). Тамо је, међутим, само *врата* (31, 78).

У другу подгрупу долазе ове именице:

1) Именица *плећи*. Она се, изгледа, овде нашла случајно. А све то стога што су свих 14 наших примера нађених код осморице писаца — средњег рода! Тако, практично, не можемо рећи како гласи ген. мн. именице *плећи* (не *плећа*) у савременом књижевом језику, али и горе наведени податак казује нешто: казује, наиме, да је облик средњег рода ове именице — *плећа* —

¹¹ Тако је и код С. Михаљића, нав. дело 82. и Б. Пекића, нав. дело 160. стр.

¹² Ј. Поповић, „Ред мора да буде“, Београд 1955, 138 (*устију*); О. Давичо, „Нирибершки кавез“, Наша књижевност, год. I (1946), 341 (*устију*), 351 (*вратију*).

Интересантно је, такође, да, осим Мићуновића, још један Цетињанин — М. Ражнатовић — има *устију* (Политика 1958, 16351/20).

¹³ Узгред буду речено, Крлежа у том делу има само: *ногу* x 2, *руку* x 3; *очију*; *костију*; *гостију*.

данас неупоредиво обичнији у књижевном језику од облика женскога рода — *плећи*.

Pravopisni гјесник, иначе, наводи као ген. мн. ж. р. само *плёћћ*, али и Стевановић (Савремени српскохрватски језик I, 212) и зајребачка Prigušna gramatika (стр. 98) дају, као равноправан, и облик *плёћују*. Оно мало примера до којих смо накнадно дошли — дају им за право. Облик *плёћују* јавља се и у народним песмама: *Побацајмо торбе са плёћују* (Српске народне пјесме, књ. VII, Београд 1900, 433), код А. Шеное, „Sabrana djela, III”, Zagreb 1932, 238, М. Цара, „Наше приморје“, Београд 1923, 43. и 56, Н. Лошичића, Записи V, Цетиње 1929, 273. и других.

Облик ген. мн. *плёћи* има, на пример, П. Адамов, „На селу и прелу“, Београд — Ср. Карловци 1904, 172, а С. М. Љубиша — *плёћих* („Приповијести црногорске и приморске“, Београд 1924, 54).

Од говора који ову именицу имају (и) у женском роду само мрковићи зна и за ген. мн. на *-ију* (поред *-и*) (3, 228). Новопазарско-сјенички (1, 87), прмнички (11, 404), средњокатунски и љешански (21, 146), бјелопавлички (31, 78), као и источнохерцеговачки (17, 129), западнобосански ијекавски (5, 225) и банијско-кордунски (19, 92) имају само облик *плёћи*.

2) Именица *плућа*. Забележено је укупно 12 примера за ген. мн. код деветорице писаца (од којих су шесторица хрватски). Сви су они с наставком *-а*. Тако је и код С. Михаљића (нав. дело, 59) и Б. Пекића (нав. дело, 117). Додајмо к томе и две потврде из медицинске литературе: Ј. Крмпотић-Неманић и А. Зимоло имају у свом чланку „Pluća i pleura” (Medicinska enciklopedija, sv. 5, Zagreb MCMLXX, 280—282 одн. 282—286) редовно *плућа* (потврђено више пута), а такође и М. Стефановић у чланку „Emfizem pluća” (Interna medicina, Beograd — Zagreb 1975, 279—282). Коначно, и Маретић је употребљавао тај облик ген. мн. („Gramatika i stilistika...”, Zagreb 1899, 21).

Због свега тога изгледа нелогично што у Priručnoj gramatici (стр. 88) — насупрот Pravopisu и Језичном savjetniku — стоји: „Именица *плућа*... може у ген. мн. имати и наставак *-ију*”. Нелогично, и поред тога што ту и тамо можемо наћи и понеки пример с овим наставком (као, на пример, код А. Cesarca у Književnoj republici из 1923, 1/5, В. Livadića, „Novele”, Zagreb 1910, 114 или, чак, Ј. Боновића, „Хронике и путописи“, Цетиње 1950, 325), јер не мора се и не може се све оно што се нађе у језику књижевности прихватити и у књижевном језику.

3) Именица *лећа*. Забележено укупно 126 облика ген. мн. код двадесет осморице писаца, увек с наставком *-а*. То значи да је он и једини књижевни.

4) Именица *зуб*. Забележено укупно 45 облика ген. мн., од тога 36 с наставком *-а* код седамнаесторице писаца и 9 с настав-

ком -и код петорице писаца, ниједан с наставком -ију. Књижевни су, дакле, облици ген. мн. *зуб̄а* и, као рећи, *зуб̄и*.

5) Именица *кћи*. Забележена само 4 примера код тројице писаца, и то у облику *кћери*. Кад се к томе дода и Михаљићев пример из „Novela“ (стр. 67), онда испада да је то и једини књижевни облик.

У свом уџбенику за средње школе под називом „Наш језик и ми“ (Београд 1981) Б. и Р. Симић наводе у парадигми ове именице и ген. мн. на -ију. У језику књижевности ми смо успели да пронађемо само једну потврду за тај облик (што никако не значи да их нема и више), и то у Београдском дневнику из 1921. год., бр. 3, стр. 1.

Ни у једном од говора које смо узели у разматрање нису забележени облици *пљуђију* и *леђију*.

Само се у Мрковићима (3, 220) и Имотској крајини и Бекији (33, 88) јавља ген. мн. *зубију*, поред *зуби*.

У Левчу (26, 317), Горобиљу (16, 675) и Љештанском (30, 180) именица *кћи* има у ген. мн. наставак -ију, с тим да се у овом последњем употребљава и облик на -и. Облик на -ију помиње и П. Ивић (6, 155) за говор Гоча код Врњачке Бање.

У народним говорима и неке друге именице могу у ген. мн. имати некадашњи дуалски наставак:

-у: *рогу* Змијање (20, 97), *Банџа* и *Кордун* (19, 89);

пету посавски (8а, 12);

-ију: *вечерију* Горобиље (16, 638);

жучију Имотска крајина и Бекија (33, 114);

крстију Имотска крајина и Бекија (33, 114), Мрковићи (3, 228, али и -и);

мишију биограчићи говор (6, 155);

мођију Имотска крајина и Бекија (33, 114);

мравију Имотска крајина и Бекија (33, 114, уз *мрави*);

нигију Гужа (29, 463);

орозију западнобосански ијекавски говори (5, 219);

осију Имотска крајина и Бекија (33, 114);

пеђију Имотска крајина и Бекија (33, 114);

працију (: *праци* = *прасци*) биограчићи говор (6, 155) и др.

III

Именице које имају редовно, често или каткада наставке -у/-ију у ген. мн. разликују се, иначе, у роду, деклинацији, а понекад и у могућности формирања оба броја. Тако су, на пример, *гост*, *нокат* и *прст* именице мушког рода а-деклинације, *нога* и *рука* женског рода е-деклинације, *слуга* обично мушког рода е-деклинације, *очи*, *уши*, *кост*, *ваш* и *кокош* женског рода и-деклинације, *мошти*, *плећи*, *прси* и *груди* pluralia tantum женског рода и-деклинације, *врата*, *уста* и *пљућа* pluralia tantum средњег рода а-деклинације итд.

Откуда онда заједнички генитивни наставак тако разнородним именицама? Постоје неколика елемента који обједињују

ове именице или неке њихове групе, али један има апсолутну превагу над осталима — онај који се тиче њихове семантике, или, тачније речено, природе појма који оне као лексеме означавају.

1) Најважнија и истовремено највећа група лексема означава неки парни појам. Ту се, пре свега, мисли на *ноге, руке, очи* и *уши*,¹⁴ које, као што смо видели, управо стога имају најдоследније — и у књижевном језику и у народним говорима — некадашњи облик дуала у ген. мн. У мањој мери то се односи и на *плећи, прси* и *груди*, у извесном смислу и *плућа*, а у некој даљој, дубинској перспективи и на *лећа*, можда и *уста* и *врата*.

Није онда чудно што су то најчешће називи делова тела (као и *кост, нокат* и *прст*), јер је за њега управо карактеристично парно устројство.

Разлика у понашању именица *нога, рука, очи, уши*, затим *плећи* и *прси*, с једне, и *уста, врата, плућа* и *лећа*, с друге стране, могла би се објаснити поступком психолошке или, тачније, подсвесне перцепције: у првом се случају перципира двоструко ст елемената једног појма, а у другом најчешће његова јединственост.¹⁵

Мора се, међутим, рећи и то да су све четвори последње именице средњег рода, а у њему, као што показују и народни говори, некадашњи ген. дуала није успео у већој мери да се наметне као ген. множине.

2) Насупрот њима, већина именица с наставком *-ију* у ген. мн. су именице женског рода и-деклинације: *очи, уши; вах/уш, кокош, кост; мошти, плећи, прси, груди* итд. или именице мушког рода некадашње *й*-деклинације: *гост, нокат*.

3) Све горе наведене именице, осим *груди*, имају у ген. мн. типизирани акценат: *очијју, ушију... костију... гостију* итд., што значи да све именице које у књижевном језику имају наставка *-ију* у ген. мн. припадају истом акценатском типу.

Можда је и то један од разлога што се именица *груди* јавља неупоредиво ређе од осталих с таквим наставком у ген. мн.

4) Око трећине свих именица о којима говоримо су *plurilia tantum*: *врата, груди, мошти, плећи, плућа, прси*.

5) Ни у једну од ових група не уклапа се именица *слуга*. Оклони смо, стога, да у њеном ген. мн. видимо аналогију према именицама *нога* и, посебно, с обзиром на акценат, *рука*.

¹⁴ Исп. и дијал. *рогу*.

¹⁵ За лаика су, на пример, *плућа* једноставно орган за дисање који се налази у грудима, за медицинског стручњака „парни [курзив — М. Н.] волуминозни орган... смјештен у десној односно лијевој плуралној шупљини...“ (Medicinska enciklopedija, sv. 5, 280).

IV

Ово је један од ретких случајева у нашем књижевном језику где је језичка пракса јединственија и једноставнија од језичке норме, и то како у односу на број именица и избор наставка тако и у односу на регионалну и националну разубеност појаве.

У овом последњем смислу извесну варијантну обележеност примећујемо само код именица *кокош*, с једне, и именица *груди*, *врата*, *уста* и *плућа*, с друге стране, али праница јављања једних или других облика није тако оштра и, што је нарочито важно, није чисто српско-хрватска (што се види из примера датих у табели, као и из остале грађе наведене у раду).

У сваком случају, верујемо да би резултати до којих смо дошли могли важити за српскохрватски језик у целини, јер су они, заправо, на основу њега и добијени.

Као што смо из досадашњег излагања видели, савремени књижевни језик показује, у односу на употребу наставка *-у/-ију* у ген. мн., висок степен независности од дијалекатске базе.¹⁶ Број именица с некадашњим дуалским наставком у ген. мн. креће се у народним говорима од 0 (нпр., у говору Галипољских Срба,¹⁷ средњокатунским и љешанским говорима и Дубровнику¹⁸) до 18 у говору Имотске крајине и Бекије, док је у књижевном језику, са незнатним одступањима, углавном константан. У многим народним говорима налазимо двоструке или, чак, проструке облике ген. мн. ових именица, у савременом књижевном језику обично један, највише два.

Па ипак се та јединственост мора објашњавати не само карактером књижевног језика као таквог, његовом надијалектношћу, него, што је само на први поглед парадоксално, и приликама у народним говорима. Питање је, наиме, само у којима! Већина шумадијско-војвођанских говора и добар део источно-херцеговачких имају ситуацију умногоме сличну оној коју смо утврдили за књижевни језик. А то су, управо, говори који су у његовој основици.¹⁹

Осим тога, природно је да се у случају двојаких могућности језик, у свом релативно спонтаном развоју, определи за један од њих, поготову ако та двојакост не представља никакво његово богатство, већ (као у нашем случају) само баласт.

¹⁶ Што се може лако демонстрирати упоредном анализом ових облика у језику неког писца и у његовом звичајном говору.

¹⁷ „Наставци *-у* и *-ију* у генитиву(локативу) ишчезли су без трага“ (6, 158).

¹⁸ „Генитива дуала посве је нестало“ (2, 171).

¹⁹ Тешко је, иначе, објаснити зашто у пару *костију* : *кости* књижевни језик бира први члан, кад су нормом оба допуштена.

Прилог 1.

БЕЛЕТРИСТИЧКА ЛИТЕРАТУРА:

1. Милош ЦРЊАНСКИ, *Сеобе и друга књига сеоба I*, Београд 1962, 260—460;
2. Павле УГРИНОВ, *Копно*, Београд 1959, 7—207;
3. Данило КИШ, *Баица, пепео*, Београд 1965, 5—205;
4. Александар ВУЧО, *Омаме*, Београд 1973, 11—211;
5. Антоније ИСАКОВИЋ, *Папрат и ватра*, Београд 1978, 9—209;
6. Добрица БОСИЋ, *Корени*, Београд 1976, 7—207;
7. Видосав СТЕВАНОВИЋ, *Нишчи*, Београд 1971, 105—305;
8. Бранко В. РАДИЧЕВИЋ, *Грубићи и нежнићи*, Београд 1968, 7—199;
9. Добрило НЕНАДИЋ, *Дорогеј*, Београд 1977, 21—221;
10. Милисав САВИЋ, *Ујак наше вароши*, Београд 1977, 7—207;
11. Samil SIJARIĆ, *BiHORCI*, Sarajevo 1956, 5—204;
12. Михаило ЈАЛИЋ, *Свадба*, Београд 1962, 7—207;
13. Вукашин МИЋУНОВИЋ, *Ствари*, Цетиње 1956, 5—204;
14. Родољуб ЧОЛАКОВИЋ, *Записи из ослободилачког рата, књига трећа*, Сарајево 1950, 7—207;
15. Иво АНДРИЋ, *Травничка хроника*, Београд 1963, 9—209;
16. Бранко ЂОПИЋ, *Глуви барут*, Београд 1964, 7—207;
17. Младен ОЉАЧА, *Секуре*, Београд 1958, 9—222;
18. Меша СЕЛИМОВИЋ, *Дервиш и смрт*, Београд 1969, 5—205;
19. Anđelko VULETIĆ, *Drvo s paklenih vrata*, Novi Sad 1963, 5—187;
20. Mirko BOŽIĆ, *Kurlani*, Zagreb 1952, 5—205;
21. Vjekoslav KALEB, *Bijeli kamen*, Beograd 1957, 7—207;
22. Petar ŠEGEDIN, *Crni smiješak*, Zagreb 1969, 7—207;
23. Слободан НОВАК, *Новеле*, Београд 1963, 7—207;
24. Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1960, 7—206;
25. Vojin JELIĆ, *Anđeli lijepe pjevaju*, Zagreb 1953, 7—206;
26. Ivan DONČEVIĆ, *Mirotvorci*, Zagreb 1956, 7—206;
27. Ранко МАРИНКОВИЋ, *Киклон*, Београд 1965, 7—207;
28. Ivan KUSAN, *Zidom zazidani*, Zagreb 1960, 5—205;
29. Josip PAVIČIĆ, *Knjiga o davnini*, Zagreb 1953, 7—206;
30. Petko Vojnić PURČAR, *Dom, sve dalji*, Novi Sad 1978, 5—205.

Прилог 2.

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ЛИТЕРАТУРА О ПШОКАВСКИМ ГОВОРИМА:

1. Данило БАРЈАКТАРЕВИЋ, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗб XVI, Београд 1966.
- 1а. Данило БАРЈАКТАРЕВИЋ, *Акцент новопазарско-сјеничких говора*, Зборник Филозофског факултета у Приштини I, Приштина 1963.
2. P. BUDMANI, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, Zagreb 1883.
3. Лука ВУЈОВИЋ, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, Београд 1969.
4. Јован Ј. ВУКОВИЋ, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938—1939.
- 4а. Јован Ј. ВУКОВИЋ, *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗб X, Београд 1940.
5. Милорад ДЕШИЋ, *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗб XXI, Београд 1976.
6. Павле ИВИЋ, *Белешке о биографичком говору*, СДЗб XXIV, Београд 1978.

7. Павле ИВИЋ, *О говору Галипољских Срба*, СДЗб XII, Београд 1957.
8. Stjepan IVŠIĆ, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, Zagreb 1913.
- 8a. Stjepan IVŠIĆ, *Današnji posavski govor* [наставак], Rad JAZU 197, Zagreb 1913.
9. Душан ЈОВИЋ, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, Београд 1968.
10. Matej MILAS, *Današnji mostarski dijalekat*, Rad JAZU 153, Zagreb 1903.
11. д-р Бранко МИЈЕТИЋ, *Прмнички говор*, СДЗб IX, Београд 1940.
12. Берислав М. НИКОЛИЋ, *Колубарски говор*, СДЗб XVIII, Београд 1969.
13. Берислав М. НИКОЛИЋ, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд 1966.
14. Берислав М. НИКОЛИЋ, *Сремски говор*, СДЗб XIV, Београд 1964.
15. Берислав М. НИКОЛИЋ, *Тршићки говор*, СДЗб XVII, Београд 1968.
16. Мирослав Б. НИКОЛИЋ, *Говор Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗб XIX, Београд 1972.
17. Асим ПЕЏО, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб XIV, Београд 1964.
18. Asim PEĆO, Dalibor BROZOVIĆ, Dragomir VUJIĆIĆ, Milorad DEŠIĆ, *Govori sjeverozapadne Bosne (poseban otisak)*, Sarajevo 1979.
19. Др Драгољуб ПЕТРОВИЋ, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад—Загреб 1978.
20. Др Драгољуб ПЕТРОВИЋ, *О говору Змијања*, Нови Сад 1973.
21. Митар Б. ПЕШИКАН, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗб XV, Београд 1965.
22. Иван ПОПОВИЋ, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, посебна издања САНУ, књ. СДХХV*, Београд 1968.
23. Г. РУЖИЧИЋ, *Акцентски систем пјеваљског говора*, СДЗб III, Београд 1927.
24. Stjepan SEKEREŠ, *Govor našičkog kraja*, HDZb 2, Zagreb 1966.
25. Милорад СИМИЋ, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗб XXIV, Београд 1978.
26. Радоје СИМИЋ, *Левачки говор*, СДЗб XIX, Београд 1972.
27. Милија СТАНИЋ, *Ускочки говор*, СДЗб XX, Београд 1974.
28. Михаило С. СТЕВАНОВИЋ, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд 1933—4.
29. Игрутин СТЕВОВИЋ, *Шумадијски говор у Грузији с особитим освртом на акценте*, СДЗб XVIII, Београд 1969.
30. Милосав ТЕШИЋ, *Говор Љештанског*, СДЗб XXII, Београд 1977.
31. Драго БУШИЋ, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб XXIII, Београд 1977.
32. Božidar FINKA i Antun ŠOJAT, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca (I. dio)*, Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci, 3, Posebni otisak, Zagreb 1975.
33. Mate ŠIMUNDIĆ, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela LXI Akademije nauka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1971.

Мирослав Николић

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

1.

Како помирити прописане скраћенице за мере и интегритет азбука, писама?

То је једно у низу питања или проблема које изазива ступање на снагу закона о мерним јединицама. Прописане скраћенице су ванјезичког или надјезичког типа, и оне су обавезни (и логични) део формула, табела, стручних ознака и других видова употребе ван живе реченице, ван слободног текста. Оне се могу уклапати и у текст, али је то без знатнијих тешкоћа изводљиво само кад су у питању латиничка национална писма, док уклапање у писма каква су ћирилично, грчко, арапско и др. постаје доста неподесно и нарушава лик и целовитост писма.

Да се то избегне, стоји нам пре свега на располагању могућност употребе пуне, нескраћене речи, нпр. „претрчао је 42 километра“ (уместо „42 km“), „угаљ од 15 000 килоцула по килограму“ (уместо „15 000 kJ/kg“) итд.

Легалан је и корак даље: као што се све речи могу слободно скраћивати ако је то практично и ако је у складу са обичајима језичке културе, тако не морамо исписивати ни целу реч *километар*, *килограм*, *декаграм* итд., него је можемо (у реченици, у слободном тексту) на погодан начин скратити, не мењајући азбуку. Једнако као што пишемо *старосл.* или *стсл.* уместо „старословенски“, *сх.* уместо „српскохрватки“, *г.* уместо „година“ — имамо право да напишемо *км*, *кг*, *дкг*. (уместо званичних интернационалних скраћеница *km*, *kg*, *dag*). Другим речима, никакав прекршај није направила нпр. Политика од 20. II 1981. г. пишући о скоку увис од „189 см“, трци на „50 м“ и сл. и на тај начин избегавајући нарушавање лика писма и компликовање штампе. Ако, због честе употребе, буде угодно скраћивати и речи „килоцул“, „мегацул“, „килопаскал“ и др., у слободном ћириличком тексту логично ће се наметнути скраћенице типа *кц.*, *мц.* или *мц.* и сл. Аналогне могућности има и слободни латинички текст,

у који се такође слабо уклапају званичне скраћенице типа *KJ, dan, dag* — зато што својим уобличењем одударају од нормалних правописних скраћеница. Нужну ограду за овај одговор дајем уз наредно питање.

2.

Центиметар или сантиметар?

Одговор је: *центиметар* и *сантиметар*. Питања типа *кирургија* или *хирургија*, *кроника* или *хроника*, *дуљина* или *дужина*, *трокут* или *троугао* итд. не решавају се законом и правном нормом него правописом и језичком нормом. (Уз ово напомена да и језичка нормативна решења могу добијати ранг прописа кад постоје овлашћене стручне службе, али како тога сад немамо, све што говоримо о норми није пропис, него лична стручна оцена.) Како је на великом делу нашег језичког простора обичније говорити *сантиметар* (под утицајем франц. изговора) него *центиметар* (уобичајени изговор латинизама), онда ће се и у слободном скраћивању примењивати скраћеница *см*, док ћемо као званичну скраћеницу и стручни симбол употребљавати, као и досад, само скраћеницу *ст*.

Оба досад дата одговора полазе од логике наше језичке културе, али колико су они сагласни са чланом 11. Закона („Мерне јединице морају се употребљавати у јавном саобраћају под називима и скраћеним ознакама који су одређени овим законом“), лингвисти могу само необавезно оцењивати, а меродавно ће бити оно што одлуче службе овлашћене за примену санкција које предвиђа Закон о мерним јединицама и мерилима. Треба се надати да се бар пука транслитерација скраћеница из писма у писмо неће сматрати прекршајем.

Има, међутим, забуна које не проистичу из текста закона него из различитог сналажења у његовој примени, па ћемо и о томе речи неколико речи.

3.

„*Висока је 168 см. а има масу око 60 кг.*“

То је написала Политика од 20. II 1981. г. о једној спортисткињи, а у једној телевизијској емисији поменута је и *цулична храна*; биће у шали, што је и разумљиво, јер је такве ствари доиста тешко озбиљно изговарати.

Питање је — не: је ли добро такво изражавање (јер је ваља свакоме јасно да није), него: обавезује ли нас на то закон о мерним јединицама. — Не обавезује.

Наиме, закон о мерним јединицама нигде не помиње *тежину*, као што — уосталом — нигде не помиње ни *висину*. Он, истина, говори о килограму, праumu, тони итд. као о јединицама за масу, а слично и о метру, милиметру итд. као о јединицама за дужину. И исто као што није морао рећи да спортисткиња „има дужину 168 сантиметара“ него: *висока је* (могао је рећи и: *има висину*), спортски новинар је могао рећи и: *тешка је* (или: *има тежину*) *60 килограма*.

Реч *тежина* није истоветног значења са *маса* (није ни *висина* са *дужина*), она је вишезначна, али је у нашем језику њено главно и најчешће значење управо *маса*, мера тела која показује колико је материје, твари, градива у њему, од чега зависи његове физичке (инерциона и правитациона својства), употребне и др. одлике.¹ Закон се, срећом, није упуштао у регулационе значења те врло комплексне речи, која је у центру једног веома важног лексичког система (*тежина-тежак-тежи-отежати-претезак...*, а онда и *тешкоћа*, *лак-лакоћа-олакшати*, *олакшица* итд.).

Забуну, међутим, изазивају они који настоје да сузе појам *тежина* на само једну његову компоненту, као у општој енциклопедији Лексикографског завода: „ТЕЖИНА, сила којом на неко тијело дјелује поље силе теже“. Сигурно је да је за стручне потребе *нужан* термин и овако одређеног значења, али је погрешно то решавати одузимајући језику једну реч богатог значења и уткану у сложен сплет речи и њихових веза. Уместо тога, за потребе стручне терминологије треба или допунски прецизирати ту реч (нпр. „тежина као сила“), или прибегћи туђици (нпр.

¹ *Маса* се у неким стручним приручницима (нпр. општој енциклопедији ЛЗ) дефинише као *количина материје у неком телу*, и то добро упућује на појам под условом да побемо од општејезичких значења речи „количина“ и „материја“. Међутим, термин *количина материје* употребљава се у поменутом закону у једном уже примењеном смислу и значи само број елементарних јединки, а како су оне различите масе (атоми, молекули и др.), онда иста „количина материје“ (према Закону) у два тела не значи никако исту масу (одн. у традиционалном изражавању исту тежину). Из стручних приручника можемо видети да маса неког тела у првом реду зависи од броја нуклона (протона и неутрона), а онда и од тога у каква су атомска језгра спојени и др. Према томе, кад у *маси* видимо *количину*, то је оно опште значење речи „количина“ кад имамо на уму нпр. колико се жице може исковати од неке количине гвожђа, колико се јела може засолити од одређене количине соли итд. — Све ово може изгледати као непотребно упитање језиколоваца у питања изван своје струке, али — како су у питању речи и њихова значења — лингвисти их не могу заобити, а нарочито су лексикографи принуђени не само да оперишу оваквим речима него и да их обрађују и дефинишу.

„правитет“, као што је тужица и „маса“), или направити одн. оживети какву домаћу кованицу — али оставити општем језику његову реч. Језику су потребне речи неодређенијег значења, као *крупан* (*крупноћа*), *велик*, *сићушан* — и *тежак*. Без вештачких интервенција, реч *тежина* би се по свој прилици све више концентрисала око значења „маса“ (под упицајем мерних јединица масе — килограм, прам итд.), постајући по свом главном значењу домаћи синоним тужице „маса“; а није никакав недостатак (него предност) стручне терминологије кад поред интернационалног термина постоји и његова домаћа замена.

Што се тиче речи „*цуличан*“, она остаје шала и досетка док је не дохвате они који као да једва чекају прилику да учесу још нешто извештачено у свакодневни израз. Избацујући јединицу „калорија“, закон се није упуштао у придеве, и као што се за јело може (и даље) говорити да је *хранљиво*, може и да је *калорично*; само хранљивост или калоричност нпр. јајета нећемо мерити са 74 калорије него са 310 000 цула или 310 килоцула, јер нас закон на ово већ обавезује без обзира на то сметају ли нам тако високи бројеви.

4.

Али овде већ долазимо до стварних (и узалудних) питања и међународним и националним пројектантима језичких решења у овом систему — колико је нови систем мера и њихових термина домишљен и дорађен у погледу уклопљивости у језик и погодног функционисања у њему; као:

да ли су се могла наћи за језике погоднија имена мера него што су „*њути*“ (са вокалним *и*), „*длу*“ (са сугласником *ц*, који није својствен неким важним европским језицима и чији симбол „*J*“ само у енглеском асоцира исправно читање) и сл.; тј. да ли је споменике знаменитим физичарима било упутније подизати по трговима и предворјима школа него у живом ткиву језика и таквих свакодневних речи као што су основне мерне јединице?

Ово, наравно, нису питања о оправданости суштине корака: је ли оправдано увести кохерентне мерне јединице и да ли систем треба да се заснива на јединицама метар-килограм-секунда; не сумњамо да су стручњаци који су утврђивали овај систем били квалификовани да то оцене. Питања су чисто језичка, лингвистичка, а у тим оквирима и питање стручне квалификованости; нпр. да ли су имали нужно лингвистичко знање за такве језичке финесе као што су суђење између термина *капацитет* и *капацитивност*, и која их је то лингвистичка анализа навела да се определе за овај други?

Али, да се вратимо са ових питања без одговора на оно што тражи наслов рубрике.

5.

Да ли је исправно: „... додељује ову диплому Васић Божићу“ или: „додељује ову диплому Васићу Божићу“? — пита нас Виден Јовановић, учитељ из Ниша.

Биће нешто боље „Васићу Божићу“ него „Васић Божићу“ (јер се мање удаљава од народне основе нашег језика), али је сигурно најбоље: *додељује ову диплому Божићу Васићу*. То је природни ред делова личног имена у нашем језику, од којег је оправдано одступати углавном само у списковима, нарочито ако се имена ребају по азбучном реду.

6.

Да ли предлог „за“ треба употребити у оваквим случајевима: „Производња је за последње тромесечје порасла за 5 одсто“ — или је боље (можда чак и обавезно) „... порасла 5 одсто“?

Такође нисмо сигурни кад пишемо „СР Србија ван покрајина“ (како стоји у Уставу), или „СР Србија без покрајина“ (како у последње време преовладава у средствима информисања).

Питања је поставила редакција „Привредног прегледа“.

1. Нема ничега неправилнога у употреби предлога за у обртима типа „за 5 одсто“, „за 5 процената“, „за 5%“. Таква је употреба слична оној коју смо регистровали у петом тому „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ (Речника САНУ) под предлогом за, као значење 16д (напомена о плеонастичности која је на том месту дата односи се углавном на последњи тамо дати пример, а он је друкчији од оних о којима нас питате). Није неправилно ни изостављање предлога.

2. Нема ничега језички неправилног ни у изразу „Србија ван покрајина“ ни у „Србија без покрајина“, иако ни један ни други нису нарочито подесни за употребу због глаомазности. Ипак је нешто логичнији израз Србија без покрајина (него ван), зато што се са ван радије изузима централни или основни део, а са без неки просторно даљи или мање интегрални. Рекло би се нпр.:

Београд без Новог Београда и Карабурме, али:

Београд ван старијег дела града, Београдско подручје ван града и сл.

— Тако да се може добити утисак на основу израза „Србија ван покрајина“ да су покрајине нешто централно а остала Ср-

бија нешто допуњско. То су ипак само асоцијативне могућности а не обавезно значење предлога.

7.

Молимо Вас да за потребе телевизијске емисије „Недељом по подне“ објасните фразу „да заживи подруштвљавање стваралаштва“.

Глагол *заживети* није обичан у нашем језику, него спада у оне речи које се могу понекад употребити у сликовитијем изражавању; у том смислу га је једном употребио и Александар Белић (1947. године): „Тада је Вукова реформа заживела својим правим ... животом“, па је ушао и у Речник САНУ. Значење му је: *почети живети, ући у живот*.

Глаголи *подруштвити*, *п одруштвљавати* и њихове изведенице нису неправилне творбе, и са њиховом употребом се сагласио већ предратни „Наш језик“ (1937. године), допуштајући и варијанту *подруштвени*. Она у пракси није прихваћена, али за *подруштвити* и изведенице има у траћи Речника САНУ више потврда, нарочито у преводима дела Маркса, Енгелса и Лењина („подруштвљење рада“, „подруштвљена средства за производњу“, „нагло се подруштвљава и процес техничких изума“). У савременој економској и друштвеној терминологији то је неизбежан глагол, иако он по својој склопу (напомиљаност сугласника) није у најбољем складу са природом нашег језика; осећајући то, Р. Чолаковић га је на једном месту употребио под наводницима.

И један и други глагол (*заживети* и *подруштвити*) спадају у оне речи у чијој употреби треба одржати меру, не узимајући их без праве потребе. Фраза коју наводите свакако је пример лоше стилизације. Истргнута из контекста она се не може поуздано објаснити али је аутор вероватно мислио да стваралаштво треба да добије друштвени карактер или да буде у контроли друштва.

Право питање није шта значе такве гомилице речи него шта доводи до њих, до тога да све више треплаваљују јавну реч. Узроци нису лингвистички него социолошки, а лингвистичке су само последице, цена коју језик плаћа срнући све брже у отуђеност и извештаченост. Наш језик у томе није никакав изузетак, али смо прилично изузетни по томе колико се мало трудимо да се одупремо ономе што га квари и раслојава.

М. Пешикан

Молимо вас да за потребе телевизијске емисије „Недељом поподне“ објасните фразу „Антиципирати појаву на друштвено-политичкој равни.“

Прво. Глагол антиципирати у нашем се језику, углавном, употребљава са значењем: *унапред, пре него што треба или пре неког другог урадити нешто (замислити, закључити, изговорити, отпевати и сл.) или унапред дати, давати. Реч појава, укратко речено, значи оно у чему се појављује, показује, манифестује стварност; догађај, случај; присутност; привиђење. Придев друштвено-политички означава да је појам уз који стоји у исто време и друштвен и политички, да се односи и на друштво и на политику. Реч *раван* употребљена је овде, највероватније, у значењу *ниво, разина* (што је једно од потенцијалних, могућих значења ове речи, мада, морамо рећи, није сувише често). (В. Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, Речник српскохрватског књижевног језика МС (и МХ), Б. Клаић, Велики рјечник страних ријечи, као и др. речнике).*

Друго. И поред ових података о значењима употребљених речи, задати део фразе не можемо у потпуности објаснити, не можемо са сигурношћу рећи шта он значи. Основни је разлог томе што не знамо целу реченицу, а још мање контекст у коме је употребљена, а то је, морамо нагласити, неопходно при свакој анализи значења.

И треће, као претпоставка. „Антиципирати појаву на друштвено-политичкој равни“ може да значи: „прво прихватити појаву на друштвено-политичком нивоу односно у друштвено-политичким организацијама“ или „прво (пре свега) размотрити (објаснити) појаву на друштвено-политичком нивоу“ или „прво размотрити појаву са друштвено-политичког становишта“ (што, свакако, нису једине могуће претпоставке).

Да завршимо. Једини је тачан (и могућ — кад већ не знамо шири контекст) одговор: задатом делу фразе не можемо утврдити значење.

Напомена. При значењским анализама, када се јаве овакве тешкоће, уобичајено је, ако услови дозвољавају, да се и аутор пита, консултује.

Д. Г. Премк

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/3

БЕОГРАД
1981.

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИ-
ЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ,
др Асим ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Жи-
војин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

У жа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београ-
ду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига пред-
ратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој,
послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часо-
писа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама,
које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату
Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Прет-
плату од 100 динара слати на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

САДРЖАЈ

Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	111
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића (АСИМ ПЕЦО)	118
О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	129
Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	136
О сложеном начину компарације у српскохрватском (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	159
Језик у школи	
Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	162
Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. — (МИЛИЈА СТАНИЋ)	167
Језичка култура	
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас (МИТАР ПЕШКАН)	169

СВАКА ИСЛОВЕТНОСТ ИЛИ СЛИЧНОСТ У ДВА ЈЕЗИКА НИЈЕ ПОЗАЈМИЦА, ОДН. УТИЦАЈ ЈЕДНОГ ОД ЊИХ НА ДРУГИ

Сарадници Нашег језика су се, још од његова оснивања, чешће освртали на језичке појаве и језичка средства која се код нас јављају као утицаји, односно позајмице из другог којег језика. А и обрнуто су гдекад објашњавали да се понешто што је аутентична домаћа особина, због сличности с дотичном особином другог неког језика, неосновано проглашава за позајмицу из њега.

Овим својим чланком ја сам се хтео осврнути на два-три случаја тога питања који су ми пали у очи читајући приказ мојих *Језичких тумачења у коментарима Горског вијенца*, објављен у Јужносл. филологу XXXIV (стр. 215—225). Писац приказа, Р. Маројевић, осврћући се, сасвим стручно, на поједина места тих објашњења, чини замерку њихову аутору што није истакао да *јунаку се хоће* у стиховима: *Јунаку се често пута хоће / ведро небо насмијат грохотом* (стр. 583—584), за које каже да су иначе добро протумачени, имамо русизам *хочется* (кому). А уз то, задржавајући се на другим објашњењима још каже да је испуштање везника *и* између два субјекта или два објекта истог предиката, с којим се, додајемо узгред, у стиховима Његошевим често срећемо, такође русизам. И као треће, Маројевић даје опаску да у инструменталу *Милошем* у стиху (Горског вијенца 892): *Крсту служиши, а Милошем живиши* — имамо опет русизам (*жить, кем, чем*), а не дијалекатску употребу овога облика која се састоји у пропуштању предлога *с* испред њега, како сам ја у својим објашњењима протумачио.

Но, да се прво разумемо. Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраним од приговора, којима ми се и не замера да нисам дао тачна тумачења односних места у Његошеву спеву, већ због тога што сам пропустио да кажем како су означене појаве позајмице из руског, којих, ни по мојим тумачењима, није незнатан број у Његошеву језику. Одмах ћу рећи да

сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице.

И када не бисмо знали, нама не би било тешко погодити да је наш рецензент стручњак за руски језик, па је разумљиво што му свака појава, познатија у овоме језику, а мање позната, или њему и непозната, у српскохрватском, оставља утисак да је позајмљена из руског језика. Међутим, да поновимо, ни у једном од ових случајева немамо никакву позајмицу ни из руског ни из другог којег језика, већ су све то аутохтоне, домаће језичке појаве.

За прву од њих ми се управо питамо како то и нашем рецензенту није познато, јер је употреба реченице с предикатом у неком одговарајућем облику глагола *хтети се* и психолошким субјектом у дативу честа и у говорима народним, зацело и у говору краја из кога потиче колега Маројевић, и то не само у једном него у више значења. А и у језику наших писаца је врло обична, како то сведоче примери:

Ја сам дошао да бацим огањ на земљу, и како *би ми се хтјело* да се већ запалио (Вук Ст. Караџић, Нови завјет 1847, стр. 45). Види му се мријет *му се неће*, а јест нешто што га напријед креће (И. Мажуранић, Смрт Смаила-аге Ченгића, стих 130). Соко мрзи поља и низине, / *хоће му се* високе литице (Мирко Боговић, Франкопан 1956, 45). Само *се мени* мира и удобности *хтјело* (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 39). Кицошења *вам се хоће* (Ј. Турпић, Приче, 1909). Брк ми једва ниче, а *мени се хоће* свијета (Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, 75). Али *Косјенки се хтјело* још бржега јахања (И. Брић-Мажуранић, Приче 1920, 36). Једино сигурно мјесто гдје може живјети *кад му се хоће* (К. Ш. Балски, Под старим крововима 1912, 27). Мени се види да се некоме *хоће* с мојим иметком господарити (А. Ковачић, Приповијести, 1910, 60). Остале се код штале и којекуд понамештају како *им се хоће* (Ј. Игњатовић, Дјела II, 89). И баш *хоће* ми се да ти пишем (А. Лазаревић, Цел. дела, 525). *Сретену се хтјело* да придобије поштовање и оца и мајке (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 75). *Хоће се мени* сад мало славе и имања (Исто X, 380). *Хтјело му се* под старе дане планине (Каталинић—Јеретов, Приче 1911, 38). Унутра израсла дрвета гдје *се коме хтело* (М. Настасијевић, Из тамног вилајета 1927, 44). *Народу*, међутим *хоће се* приче, па нагаћа (Исто, 35). *Хоће јој се* крви и страдања свију нас (Вл. Назор, Приповијетке, 186). И *мени се хоће* љубави моје слатко брати воће (М. Беговић, Пјесме, 1925, 27). *Теби се хоће* моје среће (Исто, Свадбени лет, 14). *Њему се хоће* лаког живота (Р. Чолаковић, Записи, 108). *Хтјело би ми се* ићи (Хрватски књижевни алманах, 1934, 19). *Неће ми се* да рушим ваше благородне идеале (С. Винавер, Мала

Дорит Чарлса Дикенса, превод. Београд 1950, 586). И да више примера овде не ређамо, иако смо их могли још навести из богате збирке одакле смо ове узели.* И са овим, мислим, можемо свакога уверити да овде није у питању из другог језика позајмљена већ потпуно аутентична особина српскохрватског језика. Али верујем да неће бити на одмет ако у вези са овим упутимо на изразе истог карактера с психолошким субјектом у дативу и облицима других глагола у предикату којима се казује: хтење, прохтев или нагон, о којима се говори у нашој књизи *Савремени српскохрватски језик II* (треће издање, Београд 1979, стр. 571), а међу којима су најтипичнији: *једе ми се* и *пије ми се*.

Поготову у другом једном значењу које овај израз од глагола *хтети* у повратном облику и психолошког субјекта у дативу, тј. фрази *хтело се* или *хоће се (коме)*, у стиховима: *Јунаку се често пута хоће / ведро небо насмијат грохотом* може значити: *јунаку полази за руком, иде од руке, јунак има среће, успева* да ведро небо насмеје грохотом. Штавише, и раније, када сам се определио за значење о коме је било речи у непосредно претходном ставу, колебао сам се између у „Језичким тумачењима“ датог и овог значења. А и данас не бих с више уверења могао тврдити да је ту песник хтео рећи: *јунак често пута хоће* него: *јунак често успева, често има среће* да небо насмеје. Али ни у ком случају ни у овом значењу овај израз није мање аутохтоног карактера.

У овом другом значењу је то црногорски дијалектизам. То ми је познато и као испитивачу црногорских говора. А то потврђују и у истој лексичкој грађи нађени примери: *И циганима се из прве хоће* (Луца за 1899, стр. 176). *Нити се Турцима игда хтјело* (Ј. Сундачић, *Изабране пјесме*, 131). *Човјек поред ње улази у кућу док се она не дигне јер му се не би хтјело у мушку дјецу* (Мићун М. Павићевић, *Народно благо из Црне Горе*, 14). *Наберу разна цвијећа и стављају на тор на један велики колац да им се боље хоће у благу* (Исто, 8) и *Хвала богу што може ово бити те ми се не оће овога рата* (М. Павићевић, *Црногорци XVIII*, 1938, 15).

Будући да се у нашем језику употребљава сасвим идентична по облику конструкција, али различна по значењу и, што је главно, не у функцији израза, већ као обична реченица са посебним недовољно познатим значењем основног глагола — сматрамо да се овде потребно на њој задржати, иако, дужни смо нагласити, ни наш рецензент ни други когод није то оглашавао за русизам, нити је, колико нам је познато, идентификовао са било којим од два напред дата значења фразе *хоће се (хтело се)*

* Из лексикографске грађе за *Речник САНУ* у Институту за српскохрватски језик, где се овај *Речник* ради.

коме. Али нисмо сигурни да когод не би могао, наишавши код Његоша на стихове: *Учио си књигу у Цариград / али ти се још оће памети* (ГВ, 738—739), *Што јастребу оће наочари* (ГВ, 135), *Споменик се теби хоће, Словенство је проста маса* (Пјесме, 214, 35 у VI издању „Просвете“) и друге такве, уколико их има наравно, не знајући за ово посебно значење глагола *хтети се* и у њима облике тога глагола у вези с обликом датива могао оценити да је та конструкција и овде израз са значењем које има у претходно наведеним примерима. А није, разуме се, већ глагол *хтети се* у два сад наведена Његошева стиха значи *требати, бити потребан*. Исто тако и у пословицама из Вукове збирке: *Мајсторија се свачему хоће* (на стр. 101. издања од 1849), *Ко више има више му се хоће* (Исто, стр. 166), или у примеру из В. Врчевића Подругачића: *Свакоме се хоће доста нешто у кући* (стр. 39), као и у примерима из писаца новијег времена типа Назорових: *И ја знадем што се мени сада хоће* (Дјечак са острва, Српски књижевни гласник XII, стр. 324). *И то би нам се хтјело* (Пастир Лода, 319). Зато, да би се сви ти стихови схватили, треба, место облика *хтети се* у њима, узети одговарајући облик глагола *требати*, па ће се видети да први наведени Његошеви стихови значе: *Учио си књигу у Цариград, / али ти још треба памети*, а последњи Назоров пример: *И то би нам требало*. На исти ће се начин добити тачно значење и осталих сад наведених примера. И свих других, дакако, у којима датив није у функцији субјекта глагола *хтети се* као у непосредно претходним, већ у функцији његове допуне, са значењем тзв. датива комоди — инкомоди.

У истој функцији и са истим значењем допуне, али не глаголу *требати*, већ глаголу *моћи* има датив у примерима као што је: *Шта се хоће јаду томе кад ћевојку глава боли* (Луца, 1899, 501) и сл.

После овог, кратког али не, по нашем мишљењу, излишног екскурса, враћамо се поново на непосредан предмет.

Наш рецензент, рекосмо, сматра и да у једном језичком коментару Његошева Горског вијенца не би требало пропустити констатацију да песник под утицајем руског језика испушта везик и између два субјекта и два објекта истог предиката, као у стиховима: *Ал' су мишица, име црногорско / ускрснули с козовске гробнице* (ГВ, 1008—1009), што је код Његоша обично и у другим песничким делима његовим — то је потребно нагласити —: у Свободијади (*Зар помисли да је српско / име, племе погинуло II, 726—727; Већ владици, војводама / црногорске војске посла / да је удрит намислио IX, 259—261; Црногорска, руска војска / измаче се и стан метну X, 370—371*); у Луци (*Одав-*

де ти судба, воља с умом / у једноме избијају кључу II, 139—140) и осталима.

Потписаноме није познато да је други когод раније износио такво мишљење, но ако и јест, ми сматрамо да се оно не може одржати, нити у томе ишта друго треба тражити осим настојања да се прекорачењем броја слогова у дотичном стиху не ремети ритамска складност. А то је настојање, може се рећи, заједничко свим нашим класичним песницима. Да бих то проверио, ја сам, за буквално неколико тренутака, прелистао неколико страница једне наше антологије и из ње узео по један пример: из Милице Стојадиновић Српкиње: *Нек' туга, радост у њем почива, / а тајну неба нек тек открива;* од Војислава Илића: *Сву земљу, природу целу мртвачки прожме мир;* из Алексе Шантића: *Све књиге старе, снови, чежње дуге — мичу се трепте једна покрај друге;* из Велимира Рајића: *Не сејте ми изнад гроба цвеће, / румен ружу, мирисни босиљак* и из Симе Пандуровића: *Давних снова радост, старих јада дах ветрова ми драги носе као лек.* Одмах сам, дакле, код свих уочио ту исту, с Његошем и бројним другим нашим песницима, заједничку особину, која јамачно није никакав тв-бински утицај.

Може се допустити да је код Његоша можда ова појава чешћа него код других наших песника. Али зар није неупоредиво најчешће и сваке друге врсте испуштање појединих прекобројних вокала у једном стиху и прављење немогућих, тако рећи, облика речи час изостављањем а час додавањем по којег слога у стиху, као у примеру: *У њ споминућ царе и ћесаре / који добра српском роду жуде, / пак и слобод црногорског гњезда* (Пјесме, стр. 54, стихови 42—44), где он допушта себи измену граматичког рода и промене облика речи (овде именице *слобода*), какву ћемо ретко код другог којег песника срести. А код њега је то честа појава, на коју је указивао и Д. Вушовић у својим „Прилозима проучавању Његошева језика“, где (на стр. 118. Јужносл. филолога IX) овај проучавалац тога језика даје још једне поред других: *завјес, недаћ, освет*, (место *завјеса, недаћа, освета*) и *мрака, пораза, заборава* (м. *мрак пораз* и *заборав*). Ту би дошли затим, такође врло необични, краћи облици множине именице м. рода: *доми, краји, рати, стихи, топи* и сл., па *Зевес* (м. *Зевс*), *павтамах* (м. *павта*), *истунѐћи* (м. *испуњавајући*) *очѐкѧ* (м. *очекује*), *подбѹњѧ* (м. *подбуњује*) и слично, чему нигде осим у захтевима версификације не треба тражити објашњења. Јамачно ни испуштању везника и измећу двеју језичких јединица, ма биле оне и у функцији истих чланова реченице. Ово утолико пре што и језички приручници допуштају могућност напоредне употребе језичких средстава, не само реченица него и реченичких делова — без спољних знака њихове међусобне везе.

У једном би се Маројевићу, али не у ономе што он жели доказати, могло дати за право. Могло би се, наиме, допустити да у стиху: *Крсту служии, а Милошем живии* — у овоме *Милошем* — уз претпоставку да се мисли на Милошево дело, односно, како смо ми рекли Милошев подвиг или, како наш рецензент каже — Милошево витештво — немамо социјативни већ прави инструментал, јер се очевидно као детерминатив глагола *живети* овај именски облик апстрактних појмова у нашем језику понекад употребљава: и без предлога и с предлогом *с(а)* у истој функцији неке врсте глаголске одредбе по начину. А ово значи да би се у томе случају могао место једног од два узети онај други облик. Поготову је ова алтернација могућа када се не само функције већ и значењска поља једног и другог облика делимично поклапају или додирују. Од примера који су нам пали под руку у реченици: *У расположењу које настане од једног са знања до којег долази сваки онај што живи духом* (Беспућа XI, 1928, 1725) — инструментал с предлогом не би могао доћи, јер се овим обликом казује да је реч о некоме што живи духом, а не чим другим, или и другим наравно, али духом претежно. Облик је, дакле, у служби означавања оруђника, у којој очевидно додирних тачака са социјативним значењем нема. Супротно од тога у констатацији: *С том идејом је живео и с њом је умро*, коју врло често чујемо у нашем језику — недвосмислено се одређује начин, а ипак се то не би могло рећи самим обликом инструментала, јер је потребно казати да је дотични живео имајући одређену идеју, не одвајајући је од себе, већ будући стално *с њом*. И у примеру М. Б. Милићевића: *Живи успоменама из старе српске историје* (Омер Челебџија, 213), који је овај писац употребио с обликом правог инструментала, не што би био под утицајем којег другог језика, не ни руског јамачно, већ што га је сам исконструисао, — ми бисмо пре очекивали социјативни облик и рекли — *Живи са успоменама*. Па и у Његошеву горе наведеном примеру са спорним обликом, ми као и раније и сад сматрамо да је недостатак предлога *с* уз облик инструментала — дијалекатско испуштање његово. Исп. са овим и Његошеве стихове: *Нека знате каква је подруга / нашој мајком црквом православном* (Пј. 16, 126—127), *Ал' он исто зубљом (м. са зубљом) трчи* (Пј. 211, 48) и *Гледа јеком града стравичнога, / ће с'пода мноме јалове облаци* (ГВ, 157—158). А од интереса је указати и на оних десетак примера које Д. Вушовић наводи у *Прилозима проучавања Његошевог језика* (Јужносл. фил. IX, стр. 151), где он види пре нешто друго него дијалектизам. То, међутим, дијалектизам јест, али је овај проучавалац песничког језика уочио и дао само примере који оправдавају његову тезу да је до тога облика дошло механичким путем, из верси-

фикаторских разлога. Да је запазио и Његошеве примере који не почињу сугласником *с*, или којим њему сличним гласом, сам би увидео да његово објашњење не може задовољити. Поткрепљење мишљењу које о овој појави сами дајемо, ми пак налазимо у чињеници што социјативно значење инструментала у овоме облику налазе: М. Стевановић у *Источноцрногорским говорима* (Јужносл. филолог XIII, 108—109), Б. Милетић у *Црмничком говору* (Српски дијалектолошки зборник IX, стр. 531), и М. Пешикан у *Староцрногорским средњокатунским и њешанским говорима* (Српски дијалектолошки зборник XV, стр. 190). А забележени су не само код Његоша већ и код других старијих писаца из оних крајева, код П. I Петровића, ако и ретко (в. Б. Остојић *Језик Петра I Петровића*, стр. 222) код Ст. М. Љубише (*Сад ће рећи приморци цијелијем разлогом да смо ништавици* (Краба и прекраба звона, стр. 1), *Кнез је слушао ову казалицу највишом помњом* (Исто, стр. 6) и код М. Миљанова: *Но га уфатише и пограбише се истргнутијем ножевима* (Примери чојства и јунаштва, Титоград 1967, стр. 45); *Кад су истргнутом сабљом дигли руку да ману по ономе што су жељели* (Исто, 48); *Народ је веселом душом гледа* (Исто, 62) итд.

Ми допуштамо да когод, па и наш рецензент, разуме се, може осећати друкчије. А осим тога у примерима: *Они су се нашли неземаљски и умирући, они што живе сном* (Симић Н. *Закони и огњеви*, стр. 124); и *Њезина су прса живела јесенском топлином* (Ковач Анте, *Сент. пут. бога Марса*, 30), као ни у првом после Његошевог у претходном ставу тумаченом примеру, место простог се не би могао узети инструментал с предлогом *с*. Затим, када ове примере бисмо преводили на руски језик — *живети чим* у њима без предомишљања превели бисмо са *житъчем*, што ипак не значи да на основу те једнакости у једном и другом језику можемо закључивати да је до ње у једном од њих дошло под утицајем оног другог. Ово је један од многих случајева у којима се исте мисли казују истим језичким средствима. И то не само у сродним језицима као што су несумњиво руски и српскохрватски, него каткад и у језицима без неке ближе сродности.

М. Стевановић

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ТУРЦИЗАМА У РОМАНУ „ДЕРВИШ И СМРТ“ МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

Тешко је наћи писца са босанскохерцеговачког говорног подручја у чијим дјелима нема турцизама, ријечи оријенталног поријекла. То вриједи и за старије и за новије књижевне ствараоце. Истина, ријечи тога поријекла налазимо и у дјелима наших писаца са других подручја, али је њихов број често и територијално условљен. Уз ову констатацију иде и још једна: број турцизама у једном књижевном дјелу, и њихова функција у њему, могу бити условљени и другим увјетима: врстом књижевног дјела, тематиком о којој се пише, поријеклом и степеном образованости писца, поријеклом и степеном образованости лица која се јављају у књижевном дјелу.

Писци са босанскохерцеговачког подручја, сасвим разумљиво, даваће у својим дјелима више ових ријечи него писци из Далмације или Војводине. Исто тако ће се у дјелима првим овдје наведених писаца наћи више турцизама ако је у питању прозни текст са историјском тематиком него што ће их бити у роману из савременог живота.

Постоји још један услов који може да буде од значаја када је ријеч о турцизмима у једном књижевном дјелу на српскохрватском језику. То је однос према животу средине о којој се пише. Другачија се лексика јавља у дјелу које нам дочарава живот једне касаве, а другачија, опет, у дјелу које говори о унутарњем животу једне личности. То су два засебна свијета, двије посебне тематике и, сасвим разумљиво, двије посебне лексике. Управо је то и разлог што у Андрићевом роману „На Дрини ћуприја“ не налазимо исту лексику као у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“ иако им и регионални и временски пратиоци нису сувише различити: у оба романа је ријеч о Босни, и то оној источнијој, у оба романа је ријеч о збивањима из ранијег периода владавине Турака у овим нашим крајевима.

Када се узму у обзир сви чиниоци који су овдје наведени као некакви услови за мање или веће посезање за турцизмима,

онда би à priori требало очекивати у роману који је узет за тематику овога рада повелик број ријечи тога поријекла. Јер, да се и тога подсјетимо, у роману је ријеч о збивањима у једном дијелу Босне у првим вјековима турске владавине, ријеч је о животу у једној муслиманској средини, главна личност романа је активни службеник једне строго вјерске институције, он је, уз то, и теолошки образован и, на крају, писац романа потиче из муслиманске средине са доста богатом и живом лексиком овога поријекла у свакодневном животу. То би, да поновимо, били закључци који би се могли наметнути када се упознамо са проблемом који нас овдје интересује, а и свим овим пратиоцима те теме. У цијелом овом склопу проблема није неважна ни чињеница да роман почиње бисмилом, молитвом која прати „сваки добар посао“ муслимана.

Али, можда чудно, такве закључке не потврђује анализа турцизама у овом Селимовићевом роману. Према подацима које нам саопштава један мој студент у првом дијелу романа налазимо само 260 различитих лексема оријенталног поријекла, а све скупа јављају се 964 пута, односно сви заједно заузимају у овом дијелу романа само 2% укупног текста тј. само четири странице од двије стотине и нешто страница колико заузима први дио Селимовићевог романа¹.

Поставља се питање: зашто је то тако? Наслов романа, да пођемо од наслова, упућивао би на другачији закључак. Одговор на постављено питање, а то у овом случају никако није без значаја, нуди сам писац, његово образовање и његов однос према језику на коме ствара. Писац је, што је значајан чинилац у овом нашем разматрању, професор књижевности и језика. Он је, прије него је приступио писању овога романа, добро проучио животну дјело реформатора српскохрватског језика, Вука Стефановића Караџића². Писац је, дакле свјесно ишао ка савршенству своје писане ријечи и тражио је домаћу ријеч за исказивање својих мисли. И, без претјеривања се може рећи, у томе је успио више него многи други ствараоци на српскохрватском језику. И управо због тога је још већа вриједност оних не тако честих турцизама у овом Селимовићевом роману. Они су брижно бирани и дата им је посебна функција у дјелу. Ја ћу овом приликом указати само на неке проблеме из ове области, простор и вријеме не допуштају да се иде у детаљнија испитивања функције турцизама у овом роману.

¹ Сенахид Халиловић: Турцизми у „Дервишу и смрти“ Меше Селимовића (Семантичке и стилске вриједности), Књижевни језик, Сарајево 1980. год. IX, бр. 4, стр. 25—33.

² М. Селимовић: За и против Вука, Матица српска, Нови Сад.

Да побемо од наслова романа: Дервиш и смрт³ — двије именице и један везник. Прва именица је из групе турцизама. Друга је наша, српскохрватска, и словенска. Њих овдје сједињује саставни везник који, и у наслову, упућује на различита размишљања — повезаност тих двају појмова, однос првога према другоме, филозофски и стварни и сл.

Па и када се прочита роман, и више пута, и када се онако „професорски“ почне размишљати о пишчевом избору наслова и тражити боље рјешење чини ми се да бисмо и последије других и напорних трагања за нечим „бољим“, ипак пристали уз аутора романа, уз пишчев наслов. Турцизам дервиш, с обзиром на његову семантичку компоненту, пружао је писцу широко поље за властита размишљања и дубока понирања у све поре људског живота, у дубоку филозофију, и то ону источњачку. Тешко би се све то могло везати за било коју другу професију, као што су: хоџа, кадија, муфтија или титуле као што су: хаџија, мутевелија, мудериз и сл. Сваки од наведених појмова носи у себи и понеку особину која би се могла јавити као препрека, често непремостива, за писца у његовом настојању да се до краја исказа. Опредјељење за дервиша — припадника једног религиозног реда који је поред чисто вјерских обреда његовао и филозофију, било је дубоко осмишљено. Тај избор је нудио писцу огромне могућности да његов главни јунак буде не само у току свакодневних збивања, него и да понире у различите области науке, чак и оне коју не прихвата. Овакав размах пишчевих мисли тешко би се могао везивати за обичне вјероучитеље — хоџе или за неке личности из управне власти. Дакле, у самом наслову писац је јасно одредио и своје намјере, указао на ширину мисли са којима ће се читалац срести у роману. И још нешто. Главни јунак није обични дервиш, обични припадник једног религиозног реда, он је шејх — први по рангу, старјешина. То би говорило да је у питању личност која се и својим искуством и знањем разликује од осталих. Таква личност је могла да прими на себе сву филозофију коју јој је намијенио писац романа.

У вези са овим појмом, појмом дервиш, да се подсјетимо и чињенице да у нашој литератури од раније срећемо, и у наслову, овај турцизам. Налазимо га у дјелу Стиепа Бурђевића (1579—1632). Али, то је сасвим јасно, између ових двају књижевних дјела нема никакве везе, никакве сличности. Бурђевићево дјело је „пародија петраркистичких љубавних песама... које су дубровачки песници XVII века већ осећали као нешто старин-

³ Меша Селимовић: Дервиш и смрт, Свјетлост, Сарајево — Просвета, Београд 1967.

ско и преживело“⁴. Бурђевићев Дервиш је у стиху са пуно турцизама. Уп. стихове:

Ја сам Дедо ашик дервиш
ки ти израњен падам прид двор,
изид џанум, да ме видиш
и да чујеш мој разговор —
Је ли сладак, а што велиш?
Ја сам Дедо стрављен дервиш!

уз то:

Нијесам чобан ни копице,
Јок, ја нијесам кириџија, —
Од кадуне ја сам виле,
с ком ме роди челебија —

Јасно, Селимовићев дервиш ни на семантичком плану нема никакве везе са овим Бурђевићевим. Док је овај посљедњи „ашик дервиш“, пун љубавних јада, Селимовићев дервиш је филозоф који настоји да проникне у најдубље сфере људског битисања и да схвати неке законитости у том животном вртлогу.

Од ријечи оријенталног поријекла које је употребио писац у свом роману, а које, да то и поновимо, нису бројне, могу се разликовати неколике њихове групе. Тако, нпр., посебну групу, и посебан стилистички проблем, чине лична имена која се јављају у роману. Интересантни су затим термини из вјерских ритуалних обреда и друга лексика која је пратилац лексике муслиманског живља. Има међу ријечима овога поријекла и таквих које носи са собом администрација и које, као такве, имају ширу употребу на подручјима која су била под турском управом. Споменимо, уз то, и ријечи које су нам дошле са оријента и које још увијек чине саставни дио наше лексике — у домаћем рјечнику до данас се нису нашле одговарајуће и адекватне њихове замјене.

Вриједност свих ових турцизама у нашем језику, па ни у Селимовићевом роману, није иста. Управо због тога овдје ће бити ријечи само о оним од тих група турцизама које имају специфичну тежину и у роману, и у свакодневном говору људи из крајева о којима је ријеч у роману.

Прво долази лично име. У роману се јавља шеснаест личних имена. То су: *Ахмед Нурудин, Хасан, Харун, Кара-Заим, Хафиз-Мухамед, Мула-Јусуф, Малик, Цемал, Хаџи-Синанудин Јусуф,*

⁴ Стијепо Бурђевић: *Дервиш*, Дубровачке поеме, Ново поколење, Београд 1953, предговор Д. Павловић.

Абдулах, ефендија, Ајни-ефендија, Исхак, Пири-Војвода, Алихоџа, Алијага Цанић, Емин Бошњак. А ту је остало неколико лица без личног имена: кадија, кадиница, везир и сл.

У склопу овога проблема интересантна су два момента:

1. Највећи број наведених имена дат је уз неку титулу: *хоџа, хаџија, ефендија, војвода, хафиз, мула, Хасан, Харун, Малик, Цемал* и *Исхак* немају никакву одредницу уз своје лично име, а само два имена имају и презиме: *Алијага Цанић* и *Емин Бошњак*. Да ли је све ово случајно тако у роману? Одговор би био негативан. Писац је свјесно ишао ка оваквој диференцијацији. Ево зашто:

У роману се описује вријеме које је услједило после масовније исламизације у Босни. Сасвим разумљиво, носиоци и нове власти и нове вјере су још увијек странци, припадници народа који је био носилац тих новина. Отуда и јасно диференцирање у именима лица која се јављају у роману. То је особина преузета из језика даваоца. Трагова нашег утицаја ту још нема. То врједи и за име главног јунака. И фонетски лик тога имена: *Ахмед*, са очуваним звучним плозивом на крају, а према којем стоји данас његов безвучни парњак (*Ахмет*, уп. *Ахметовић, Ахметага* и сл.), упућује на изворни лик овога имена. Свакако, његова семантичка компонента има своју тежину у овом контексту (*Ахмед/Ахмет* од арап. *Ахмад*, много похваљен, најпохваљенији). А уз одредницу *Нурудин* та значењска компонента добија шири смисао (*Нурудин*, свјетло вјере). Дакле, цијело име главног јунака у нашем преводу значи — *најпохваљеније свјетло вјере* —. Нешто, што се, свакако, не јавља тако често у нашој ономастици. Без сумње, одредница *Нурудин* дошла је уз ово име у склопу његовог приступања дервишком реду. То је његово дервишко име, или, како би се, доситејевски, рекло „у калуђерству нареченог“. Да је то тако показује нам и писац на посљедњим страницама романа. Младић из Деветака нашег јунака назива само именом уз које долази ознака учености: *Ахмед-ефендија* (уп.: *А зар је код нас лако, Ахмед-ефендија?* — *Ако ти Ахмед-ефендија не помогне, вели, онда нема ко⁵* —. Тамо, у родном крају овога дервиша титула је важнија од новог имена, ефендија је „господин“, а та одредница никако не иде уз имена *се-љака*.

Носиоци виших друштвених функција ту су још увијек странци, људи којима је Босна — сургун, туђи свијет. За муфтију је Босна „страшна земља“, али не и за Хасана, не ни за Дервиша. Њима је то домовина, а домовина, ма каква била, не може бити страшна и досадна својој дјечи.

⁵ стр. 392. и 398.

2. Од свих наведених личних имена само два имају и породично име: *Алијага Цанић* и *Емин Бошњак*. Са првим именом срећемо се на почетку романа. Ријеч је о дародавцу куће дервишком реду (уп.: „Кућу, некадашњи харем предака, поклатио је реду богати *Алијага Цанић*...“ стр. 12). Са другим од ових имена срећемо се на крају књиге. Ријеч је о Дервишевом земљаку, сељаку са Деветака (уп.: „Чији си? — *Емина Бошњака*. — Онда смо род. И то близак. — Јесмо“ стр. 393).

Прва личност има типично наше презиме, на *-ић*: *Цанић*. У основи је перзијска ријеч *чан-душа*, а с тим је у вези и лично име: *Чанан* од турског *Чанан-љубљени*, вољени. Писац констатује да је кућа била „харем предака“, дакле, и функционално и временски је одређена. Нова власт је носила и нове обичаје. Ти су обичаји понекад прирастали и за домаћег човјека, поготово ако је то дозвољавала материјална страна. Генерације које су слиједиле претке нису морале у свему да их подражавају. Било како било, наша личност још увијек има обиљежје кастинске припадности *-ага*: *Алијага*. Па и гласовни склоп имена упућује на својеврсно „скоројевитство“. Пошто се унутар овога имена налазе два артикулационо блиска гласа: високи вокал предњег реда *-и* и сонант *-ј*, њихова артикулација често се обједињује (уп.: *Алијин* = *Алин*), а може доћи и до њиховог потпуног губљења, отуда у нашем језику облик *Алага*. Али, то је млађи, и новији лик овога имена. Старији је, свакако, онај који налазимо у роману.

Друга личност има породично име изведено од његове регионалне припадности: *Бошњак*. Јасно је и зашто. Сељачки свијет је аутохтон. То је домородачко становништво. Вјера није могла ништа ту да измени. Језик и крв су остали словенски. А употребу презимена уз лично име заводи власт која жели да има срећену администрацију. Дакле, и то је новија појава у ономастици. Истина, овдје се више не јавља и очево име.

Ако бисмо жељели ићи даље у праћењу ове проблематике, проблематике везане за лично име у роману „Дервиш и смрт“, могли бисмо се позабавити значењском компонентом датих имена. И ту би се могла уочити нека разлика између оних првих имена, имена са неком одредницом, и оних других — без те одреднице. Ја сам на једном другом мјесту констатовао да и друштвени положај има значаја при одређивању имена новорођенчета. Истина је, што каже наш Дервиш да име одређује други („дали су ми га и узео сам понуђено“, стр. 10). Ту избора нема. Узима се оно што је дато. Истина, избор врше даваоци, а они при томе и те како имају на уму и друштвени положај родитеља новорођенчета. Тако, нпр., лична имена типа *Дуран*, *Мумин*, *Рамо* и сл., без обзира на своју семантичку компоненту, која

никако не садржи у себи било какве пејоративности, поодавно се не јављају у градским срединама. Та су имена, да ли случајно?, све више обиљежје селячког и сиромашног свијета.

И да, у вези са овом проблематиком — проблематиком везаном за лично име у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“, дамо неке закључке: Лично име у роману има своју стилску вриједност. Прво. Ту се јасно разликују неколика друштвена слоја. Друго. Фонетски склоп тих имена указује и на вријеме када су она, у том гласовном склопу, живјела на нашем језичком тлу. Треће. То је вријеме када се презиме почиње јављати уз лично име, а ту одредницу оvdје имају домаћи људи без неке друге одреднице, али и из различитих друштвених слојева.

Друга група турцизама која је оvdје привукла моју пажњу је из области религијских обреда и религијске лексике. Овај избор никако није случајан. Та област лексике ријетко се укључује у књижевно дјело. Разлог је и ту јасан. Да би неко могао говорити о тим проблемима, потребно је да добро познаје муслимански живот, живот унутар муслиманске породице. Сасвим разумљиво, за такав подухват може се одредити само неко ко потиче из такве средине. И управо се ту налази и оправданост Андрићевих ријечи када је рекао да је он довео литературу до прага босанске куће; а да је тек Селимовић увео нашу књижевност у босанску кућу, завирио у интимни дио њеног живота.

У говору наших Муслимана поодавно се уобичајила арапска ријеч за означавање „свевишњег, створитеља свијетова“ — *Аллах*. Истина, у арапском „језику ила̄х значи ‚бог‘ а са одређеним чланом *ал:Алла̄х* је властито име „Бог“⁶. У Селимовићевом роману домаћа ријеч има предност над арапском, уп:

— Ствара вас *Бог* у утробама мајки ваших (стр. 17), ... срамота пред свијетом и страха пред *Богом* (стр. 21), чиме би вратила услугу, велики *Боже* (стр. 31), мој *Боже*, они не вјерују (стр. 33), требало би се молити, тражити милост од *Бога* (стр. 34), *Боже* који све знаш (стр. 35), једнаки смо пред *Богом* (стр. 60), а само *Бог* зна свачију кривицу (стр. 61), часно служим *Богу* и вјери (стр. 82).

Наравно, таквих примјера има још. Семантички еквивалент ове наше ријечи, арабизам *Алах/аллах*, односно *алах*, јавља се знатно рјеђе:

... а све нека се сврши како *алах* хоће (стр. 83), *алах* је свачије уточиште (стр. 136), чувајте везе родбинске, наредио је *алах* (стр. 183).

⁶ А. Шкаљић: Турцизми у српскохрв. језику, Свјетлост, Сарајево 1965, с. в.

⁷ Кур-ан, превод Бесим Коркут, Оријентални институт у Сарајеву, Посебна издања, VII, Сарајево, 1977.

У вези са овим примјерима неколике напомене:

1. Пада у очи да писац домаћу ријеч пише великим почетним словом: *Бог*, значи да је јој значај властите именице. Такав случај није и са арабизмом. Та ријеч се пише малим почетним словом. Значи има општеименички карактер, тј. употребљава се у функцији арапског *илāх*. Да ли је то случајно? Свакако да није. Писац остаје досљедан самом себи. Он описује један временски период када су се на овом лексичком плану сукобљавале домаће и стране ријечи. Домаћа ријеч је још увијек у посебној семантичкој служби имала превласт. Туђица се тек јављала у служби опште именице.

2. Домаћа ријеч преовлађује и у цитатима из Кур-ана. Уп. мото уз друго поглавље романа: Кад би Бог кажњавао за свако учињено зло (стр. 15), мој Боже, они не вјерују — мото уз треће поглавље (стр. 33).

У Кур-ану, опет, овај појам се не преводи⁷, остаје арапска ријеч која је постала саставни дио лексике наших муслиманских говора, уп.

Тебе, *Аллаха*, Господара свјетова хвалимо (стр. 3), онима који се буду *Аллаха* бојали (стр. 4), вјерујемо у *Аллаха* (стр. 5) и тако редовно.

Откуда ова несагласност, и како је објаснити? Чини ми се да и из онога што је досада овдје речено може да се наслутити одговор на постављено питање. Писац је свјесно ишао за том диференцијацијом. Он описује један далеки период наше историје. То је вријеме када туђице још нису биле потиснуле домаћу ријеч. Тада је још увијек Бог био ознака „свевршњег, господара свјетова“. Алах се тек понекад јављао у тој служби. То чак и у говору оних који су припадали редовима религијског обиљежја.

Писац, исто тако, чешће употребљава домаће ријечи *рај*, *анђео* него турцизме *џенет*, *мелек/мелећ*, уп.

— Између разговора о смрти и *рају*... Јер пред смрт се сјећамо да нам два *анђела* сједе на раменима и записују наша зла и добра дјела (стр. 20), старице се боје смрти и с уздахом слушају о *рају* (19), не тутујте, радујте се *рају* који вам је обећан (стр. 38).

Турцизам *џенет* јавља се у изузетним случајевима и са donekle различитом семантичком компонентом: Богу припада *џенет*, то је његово власништво, *рај* је доступан и људима:

— Уђи међу вртове моје, уђи у мој *џенет* (стр. 17).

Турцизам *џехенем* се не јавља у роману. Нема га ни у Рјечнику, али се јавља домаћа ријеч *пакао*:

Тога дана ми ћемо рећи *паклу*: Јеси ли се напунио? А *пакао* ће одговорити — Има ли још (стр. 359).

У Кур-ану, опет, имамо у употреби само *ценет*, *цехенем*, *мелек* и *шејтан*, уз који, у роману, имамо и *сатану*, уп.

А кад рекосмо *мелекима* (стр. 8), О, Адеме, живите... у *ценнету* и једите у њему колико год желите (стр. 8), биће становници *цехеннема* (стр. 8).

У говору Муслимана данас преовлађују турцизми за означавање ових појмова: мелек/мелећ, шејтан, цехенем/djehenet, ценет/djenet.

У роману се јавља и појам: *судњи дан*, уп. Вјерујем у *судњи дан* и у вјечни живот (стр. 18). У говору Муслимана данас је обичан турцизам *кијамет*, *кијаметски дан*.

И тако редовно. Домаћа ријеч не уступа пред туђицом. Напротив. То говори не само о пишчевом односу према својој ријечи него и о времену и људима о којима се пише. Колико је писац заокупљен љубављу према домаћој ријечи нека покаже и овај примјер. Послије сазнања о убиству Харуна, брата му, Дервиш се, након завршене молитве, обраћа присутнима ријечима:

— Синови Адемови! Нећу држати проповијед, не бих могао и кад бих хтио. А вјерујем да бисте ми замјерили ако не бих сад, у овом часу, тежи не памтим у животу, говорио баш о себи. Никад ми није било важније оно што ћу да кажем, а не желим ништа да постигнем. Ништа, осим да видим саучешће у вашим очима. Нисам вас назвао браћом, иако сте ми то више него икад, већ синовима Адемовим, позивајући се на оно што је у свима нама заједничко. Људи смо, и мислимо исто, нарочито кад нам је тешко. Чекали сте, хтјели сте да останемо заједно, да се погледамо очи у очи, тужни због смрти недужна човјека, и узнемирени због злочина. И вас се тиче тај злочин, јер знате: ко убије недужна човјека, као да је све људе побио. Све нас су убили небројено пута, браћо моја убијена, а ужаснути смо кад погоди неког ко нам је најдражи... (стр. 182—183).

Ова „проповијед“ је двоструко интересантна за нас. Прво, писац, тј. Дервиш, ово назва проповијеђу. У говору Муслимана живи турцизам за означавање тога појма. То је *ваз*. То је прво. Друго. Цијела ова проповијед, а то је простор од једне и по странице текста, поред једном употријебљеног лексема *алах*, са малим *а* (наредио је *алах*) и личних имена: *Харуна*, *Кабила* и *Нуха*, нема турцизама. А, да то и поновимо, то је саставни дио вјерског обреда. Дервиш се у цамији обраћа вјерницима. Он наводи и цитате из Кур-ана. Па ипак. Све је дато у домаћем реху. Писац не одступа од своје основне тежње. Домаћа ријеч има предност над туђом, у свим ситуацијама, ако само за то постоје и оправдани разлози, ако, наиме, ова тежња не би нарушила хармонију писане ријечи и стварне слике живота. Управо због

те тежње, на једном другом мјесту, када Дервиш сахрањује брата и када је логиком самих радњи присиљен да се служи туђим ријечима, у само двије реченице имамо шест турцизама:

— Пред *џамијом* момци су ставили *табут* покривен зеленом *џабурџијом* на *мејташ*. Узео сам *абдест*, стао испред *табута* и почео да говорим молитве — (стр. 277).

Овај садржај није дозвољавао да се избацују турцизми. То би било одступање од стварности. Јер џамија није могла уступити мјесто богомољи. *џамија* је богомоља муслимана, не и других вјерника. А богомоља иде уз сваку религију. *Табут* је посебна врста мртвачког сандука који употребљавају само муслимани, не и хришћани/кршћани. Само се код муслимана употребљава зелена чоха, *џабурџија* — у основи је ријеч *Хаба/Каба* —, само се при погребу муслимана табут са мртвацем-меитом, ставља на посебно одређени камен за ту сврху. Отуда и назив томе камену *мејташ* = *меит*, тј. *теууит* и *таш* (камен) *-таши*, „мртвачки камен“. Само код муслимана вјерском обреду молитве претходи посебно прање „узимање абдеста“. Дакле, све су то ријечи које нису могле бити замијењене неком домаћом ријечју, а да се не утиче на семантичку компоненту исказа.

Можда би у овом исказу могла да се учини још једна измјена па да цио текст буде у духу савремене фразеологије својствене нашим Муслиманима. То је замјена напоредне реченице: *и почео да говорим молитве*, реченицом: *почео да учим*. Али, и то се уклапа у претходне закључке о пишчевом ставу према лексички и реченичним обртима које он даје у роману. Ја сам и овдје рекао да би то било у духу „савремене фразеологије својствене нашим Муслиманима“. Писац, међутим, говори о догађајима и људима који су претходили нама, који су живјели прије нас, неколика вијека прије. Тадашњи рјечник Муслимана и данашњи њихов рјечник никако не морају бити истовјетни. Сигурно је, пак, да нису ни могли бити исти.

И на крају. Цијело ово разматрање функционалности турцизама у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“ упућује на више закључака. Ево неких од њих:

1. Писац је имао строге критеријуме при одбиру ријечи оријенталног поријекла у рјечник свога дјела. Ту није било никакве случајности. Све је подређено једном циљу: да се пишчева мисао, која је и дубока и пространа, искаже властитим језиком, властитим лексичким фондом. Само у изузетним случајевима посезало се за туђим ријечима. И свако такво посезање имало је своје стилско оправдање.

2. И лична имена, и друга лексика оријенталног поријекла, доста говоре и о времену о коме је ријеч у роману, и о земљи

у којој се дешава радња романа. Чак и када не бисмо знали гдје се налазе топоними који се јављају у роману, ми бисмо извориште радњи романа тражили у границама Босне. А ономастика и фреквенција појединих турцизама са изразито религиозним обиљежјем упућују на закључак да се радња романа дешава у вријеме које није много удаљено од времена масовније исламизације босанског становништва. У прилог томе говори и обичај прослављања Бурбевдана. Када Дервиш угледа дјевојке које су „спремале милодух и црвена јаја у бакраче пуне воде, да се у рану зору измију, као дивљаци вјерујући чаролијама цвијећа и ноћи“, он им довикује: Срам вас било... Чију вјеру вјерујете? Којим се шејтанима предајете?“ Он је свјестан да је узалуд „било шта чинити и говорити те вечери, луђе од других“, јер ће у поноћ „отићи... ове дјевојке под воденице и голе се купати“, а шејтани, ту је нужан турцизам, „што сад устају са својих легала, рутавим шапама пљескаће их по влажним бутинама, сјајним од мјесечине“. Дервишев позив младићима да иду кућама, јер је сутра Бурбев „каурски светац, није наш“ ништа не доприноси мијењању устаљених обичаја. Он сам закључује: „А њима је свеједно, и цијелој касаби је свеједно, нико им ову ноћ не може одузети (стр. 34—35). И ту се види нит која веже ту релативну садашњост, садашњост радње романа са прошлошћу и крајева о којима је ријеч и људи који настајују те крајеве. Та историјска нит је непобитна чињеница. Она живи у народу. Њу писац потврђује и својим језиком.

А. Пецо

О МНОЖИНСКИМ ОБЛИЦИМА НЕКИХ ИМЕНИЦА СА ВАРИЈАБИЛНОМ (НЕЈЕДНАКОСЛОЖНОМ) ОСНОВОМ

I

Као што је познато, именица *тело* (као и *чудо*, *небо*) има у множини двојакe падежне облике: са неизмењеном основом (*тѣла*, *тѣла̄*, *тѣлима*) и са проширеном основом (*телѣса*, *телѣса̄*, *телѣсима*). На пр.: Мртва ће *тијела* њихова бити храна птицама небеским... — Да нам се очисте душе и *тјелеса*... Оба су цитата из текстова Буре Даничића и наведена у речнику И. Броза и Ф. Ивковића (одредница *тијело*).

Распрострањено је мишљење да у савременом књижевном језику множински облици са *-ес-*, за разлику од непроширених, имају посебну обојеност, неко допунско семантичко или стилско односно стилско-семантичко оптерећење, које, наравно, ограничава њихову употребу. У одређивању суштине тог оптерећења граматичари нису сложни. Исп.:

А. Белић: „... *Чудеса* и *телеса* су већ застарели.“¹

М. Стевановић: „... *Телеса* се обично каже за мртва и унакажена тела.“²

И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић: „... *Тјелеса* су нежива тијела.“³

У речнику Матице српске је облик *телеса* у посебној одредници оквалификован као пејоратив (тј. реч са погрдним значењем, према тумачењу датом у истом лексикографском делу).⁴

¹ А. Белић, Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа, Бгд., 1932, стр. 84—85.

² М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, [Књ. I], Бгд., 1964, стр. 228.

³ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, Граматика хрватско-српског језика, Згб., 1961, стр. 68.

⁴ Треба уосталом додати да су на другом месту, у обради одреднице *тело*, множински облици са *-ес-* и без *-ес-* наведени као равноправни.

Пошто наведене неуједначене формулације нису потврђене подацима (примерима) из књижевнојезичких извора, ствара се утисак да оне почивају превасходно на индивидуалном језичком осећању њихових аутора. С обзиром на то, не изгледа сувишним прибирање и разматрање одговарајуће језичке грабе. Наведимо примере, прикупљене у делима савремених књижевника.⁵

Множински облици са *-ес-* доста су обични у текстовима Ива Андрића: Цео простор је испуњен... испаравањем тридесетак људских *телеса*. Све су то кулчари, сељаци из околине... (И. Андрић, На Дрини ћуприја, Просвета, Бгд., 1956, стр. 30); Око тога сабијеног, округлог кола младих *телеса* која неуморно поскакују све у истом ритму, обигравали су дечаци... (Исто, стр. 72); Горе их дочека пијана вика, заблесну јака светлост и запахну мирис ракије, лоја и ознојених *телеса* у спарној ноћи (И. Андрић, Одабране приповетке, СКЗ, Бгд., 1954, књ. I, стр. 181); Групу нагих, препланулих *телеса* на песку сачињавали су баџи сарајевске гимназије, сада на распусту у својој родној вароши на обали Дрине (Исто, књ. II, стр. 172); Неодољива потреба за што разноликијим и што шумнијим друштвом, за полуосветљеним просторијама, пуним сабијених људских *телеса* и вреве, почела је да узима маха (И. Андрић, Госпођица, Просвета, Бгд., стр. 146).

У свим овим примерима са генетивом множине *телеса* описују се живи људи. Судећи по контексту, у којем се налазе ови облици, у језичком осећању Ива Андрића и његовом књижевном изразу облици са *-ес-* нису носилац пејоративности и нису архаични.

Сличних примера за ген. мн. и друге падежне облике са *-ес-* има у текстовима и других писаца, нарочито код представника западног подручја српскохрватске језичке територије, као што су Ранко Маринковић и Владан Десница:

Мелко се тешко пробијао кроз мноштво *тјелеса* што су се безбрижно гибала око њега, обављајући своју предвечерњу јесењу шетњу (Р. Маринковић, Руке, Просвета, Бгд., 1956, стр. 110); Мелко Тресић нашао се тако у топлој јесењој бујици *тјелеса*, ријечи, покрета и мириса... (Исто); По сав љетни дан туда су се врзли голи деранчићи у изблиједјелим купаћим гаћицама које су им млохава клапале око мршавих кукова и висјеле

⁵ Треба рећи да облици са *-ес-* не налазе се у текстовима свих писаца. Множина именице *тело* уопште није честа појава, а осим тога неким књижевницима су облици *телеса* и сл. сасвим страни. Заступљеност таквих облика у језику појединих књижевника у вези с њиховом дијалектском основицом и књижевнојезичким узорима може бити предмет посебног истраживања.

низ издуљена, поцрњела сараценска *тјелеса* (В. Десница, Прољеће у Бадровцу, Просвета, Бгд., 1955, стр. 41); Сликао је пастелом нага женска *тјелеса* с бакарноцрвеном косом, *тјелеса* пепељасте пути... (Исто, стр. 60); ... Спазим читаву малу породицу опет окупљену око краве. Својим *тјелесима* заклањали су је мом погледу (Исто, стр. 122); Обилата дјечачка *тјелеса*... превиру из узаних клупа... (Исто, стр. 266); И док читају њихове згоде и њихова прегањања, бива им чисто чудно... што је и из њихових садрених *тјелеса* текла и кањала им скуте топла, црвена крв (Исто, стр. 268).

Има случајева кад се множински облици са непроширеном и проширеном основном употребљавају на странама једне књиге а ништа у контексту не одаје посебну стилску или семантичку мотивисаност пишчевог избора облика са -ес- или без -ес-. Исп.:

Мени се чинило да гледам много крвавих ружа, голих женских *тијела* како врште и јуре у пијаном бијесу (Хамза Хумо, Хаџијин мач, Свјетлост, Сарајево, 1955, стр. 201); А он, умор, не лежи у нашим *тијелима*, него у нашим хтијењима. Хтијења су наша саздана на болу, а бол је опет храна и снага наших *тјелеса* (Исто, стр. 213).

Збијена у хрпу, *тијела* су се помишала као лијене, опасне животиње, сјенке су пузле... (Мирјана Матић-Халле, Липе, Зора, Згб., 1957, стр. 100—101); И грцаш од дима, од ријечи, изврћу се над жаром *тјелеса* женска, на лица сузе капљу у смијеху... (Исто, стр. 175).

Да бисмо се сасвим уклонили од њихових погледа, стискасмо се у гужви све седморо; седам мушких и женских *телеса*, голих, дрхтавих, топлих, стапаху се... (Радомир Смиљанић, Бекство на Хелголанд, Просвета, Бгд., 1977, стр. 48); Седам које мушких, које женских голуждравих *телеса*... (Исто, стр. 49); Збили смо се тесно један поред другога, па чак и један преко другога... Фатима је доспела одозго, преко свих наших *телеса*... (Исто, стр. 113); То је било, малтене, право мало блудничење, праве мале оргије радости судара женских и мушких *тела* (Исто, стр. 238).

Информације којим зраче наведени цитати из дела репрезентативних књижевника сугерирају закључак да мишљења о стилском или семантичком оптерећењу множинских облика са -ес- (*телеса*) нису сасвим адекватна језичкој стварности, поготову ако се узме у обзир читава српскохрватска књижевнојезичка територија. Према томе у општим граматичким дескрипцијама засада би била довољна сажета констатација да именица *тело* (*тијело*) у значењу „човечји или животињски организам“ има двојак облике множине; без додатних информација о њиховој дистрибуцији. Тако је некад поступио Т. Маретић (в. ње-

гову велику граматику), такво решење и за данас изгледа најприкладније.

Друкчије је стање ствари, кад именица *телo* (*тијело*) наступа у значењу „скуп материје, предмет“, тј. у функцији природно-научног (најчешће физичког и астрономског) термина, а исто тако у значењу „удружење, организација; установа“. Може се тврдити да у овим случајевима доминирају, преовлађују множински облици са краћом основом. Уосталом, ни кад се ради о научном термину, у деклинацији именице *телo* нема још потпуне уједначености. Ма како то изгледало необично, у делима хрватских писаца појављују се облици са -ес- при спомињању физичких и астрономских објеката. Исп.:

Владика Раде... је неоодољиво тражио светлост и оних небесних *тела* која су несравњено моћнија... него сунце (Исидора Секулић, Његош. Књига дубоке оданости, Матица српска, 1961, стр. 12); О пореклу ротације небеских *тела* (Наслов студије Павла Савића; види у књизи: Павле Савић, Наука и друштво, СКЗ, Бгд., 1978, стр. 68).

Као извјесна *тјелеса* електричну струју тако извјесним будним душама историјска мјеста доносе искру запретану у њима (А. Г. Матош, Пејзажи, Нолит, Бгд., 1956, стр. 191); Земља, једно од најтежих небеских *тјелеса*, завијена у магле, окреће се полагаоно... (М. Крлежа, Излет у Русију, Зора, Згб., 1960, стр. 100).

II

У групу именица са неједнакосложном основом увршћују се, иако то није освештено граматичком традицијом, реч *подне* и њене изведенице *поподне*, *послеподне*, *преподне*, *доподне*.

Може се рећи да је именица *подне*, за разлику од изведеница, ограничено деклинабилна. Осврћући се на конструкције с предлозима, Б. Милановић је нагласио: „У таквим случајевима не само да није обавезна промена именице *подне*, наравно, тамо где она још постоји, него је сваким дањом све реба и необичнија. Тако да се, за наш књижевни језик, уопштено може рећи да ова именица остаје у истом облику ако је испред ње предлог.“⁶

Стварно, *подне* често остаје у неизмењеном облику кад стоји иза неког предлога. Али ипак облици *поднева*, *подневу*, *подневом* уз разне предлоге нису тако ретки да би се могло говорити о тенденцији њиховог нестајања, губљења, потискивања из књижевног језика. Цитирана формулација је исувише крута

⁶ Б. Милановић, О деклинацији именице *подне*, — Наш језик, нова серија, књ. VI, св. 3—4, 1954, стр. 102—103.

за књижевнојезичку стварност. Илустрације ради наведимо неколико примера:

Иво Андрић: *А око подне* дошао је Хаим (И. Андрић, *Проклета авлија*, Матица српска, Нови Сад, 1954, стр. 74); *Али већ око поднева* почиње страх од ноћи... (И. Андрић, *Одабране приповетке*, СКЗ, Бгд., 1954, књ. II, стр. 311—312).

Бранко Попић: Борба се отворила у рану зору, а већ *око подне* на положају су били и Радекић и Урош... (Б. Попић, *Пролом*, Просвета, Бгд., 1955, стр. 638); *Негдје око поднева*... момак угледа, већ прилично близу, познати буквик... (Исто, стр. 185); *Иза подне* су се вратили (Исто, стр. 643); *Негдје иза поднева* паљба од вароши појача се и узе да се ближи (Исто, стр. 365).

У два превода једног руског романа иста реченица гласи:

И тако *до подне* је све тумарало и бринуло се... (И. Гончаров, *Обломов*, Превео Милован Глишић, Култура, Бгд., 1960, стр. 154); И тако је *до поднева* све у журби и бризи... (Превео Исо Великановић, *Напријед*, Згб., 1960, стр. 116).

Други део романа Аугуста Цесарца „Царева краљевина“ има наслов „Од јутра *до поднева*“, трећи — „Од *поднева* до вечери“.

За оцењивање распрострањености облика са -ев- значајно је да се они појављују и у дневној штампи. На пример, у „Политици“ од 16. јуна 1978. читамо: *А од поднева* до вечери боравиће у сомборским излетиштима... (рубрика Викенд-водич).

Засада остаје недовољно разјашњена промена именице *подне* и њених изведеница у множини. Наиме у језичким приручницима доносе се непотпуни и контрадикторни подаци о множинским облицима номинатива и акузатива.

У „Правопису српскохрватскога књижевног језика“ из 1960. године реч *подне* је наведена само у овом облику, без предлога и са предлозима, тј. као непроменљива. Именице *подне*, *последне* (*послијеподне*, *посљеподне*), *преподне*, (*пријеподне*) *доподне* презентирани су као деklinабилне (*поподне*, *поподнева* и т. сл.) и са завршетком ном. мн. -и (*поподневи*, *последневи*, *преподневи*, *доподневи*).

Речник Матице српске садржи нешто другачије податке: *подне*, *поднева* и ређе *подна* (често непром.) *поподне*, -ева (мн. *поподневи* и *поподнева*) *последне*, -ева [о множини нема података] *преподне*, -ева⁷ [о множини података нема] *доподне*, -ева [без података о множини]

⁷ Ту је погрешно стављена ознака мушког рода.

У „Приручној граматици хрватскога књижевног језика“ дата је потпуна парадигма именице *подне*: *подне, поднева...*, мн. ном. и ак. *поднева*.⁸

Као што се види, граматички и лексикографски извори не слажу се у одређивању множинских облика ном.-ак. именица *подне, поподне* и њима сличних. Остаје да се обратимо грађи из књижевнојезичких извора. Унапред да кажемо да у књижевним текстовима има потврда и за ном. -и, ак. -е, и за ном.-ак. -а. Исп.:

Подневи краткотрајни... (Густав Крклец; овај пример је навео Б. Милановић, стр. 98); Он је сликао зоре... *подневе* услијане... (Рикард Николић; и овај цитат је преузет из студије Б. Милановића, стр. 98); Тихи су и суморни *поподневи* у недељу... (Богдан Чипајић; в. студију Б. Милановића, стр. 101); Опет заредаше Берзелезу *поподневи* у халвациници (И. Андрић, Одабране приповетке, СКЗ, Бгд., 1954, стр. 27); Читаве *поподневе* и вечери проводе по улицама... (Бранимир Ђосић, Покошено поље, Просвета, Бгд., 1955, стр. 217).

Поднева свићу... (Мирјана Матић-Халле, Липе, Зора, Згб., 1957, стр. 173); И то би поподне прошло без нарочита трага у моме животу, као и толика друга јесења и ветровита *поподнева*... (Никола Трајковић, Госпођа из велике собе, Просвета, Бгд., 1955, стр. 157); ... Саксије са миришљавом лезетром, бегоњијом и мушкатлом на прозорима, тако сунчаним и светлим у касна *поподнева* (Слободан Џунић, Зрна, Ново поколење, Бгд., 1951, стр. 113); Дуга су *поподнева* (Политика, 1959. — пример је наведен у речнику Матице српске); Ако је већ тако, шта онда мари што над краде *поподнева* [о фудбалу] (Политика, 11. децембар 1977, стр. 16); У та бесциљна *поподнева*... она је с осјећањем олакшања наслањала чело на хладно стакло прозора... (Владан Десница, Прољеће у Бадровцу, Просвета, Бгд., 1955, стр. 141); Тако је госпођа Тереза... канила саставити квартет и приређивати у досадна недјељна *поподнева* кућне концерте... (Ранко Маринковић, Под балконима, Просвета, Бгд., 1953, стр. 128); У слободна *поподнева* одскакутати којој пријатељици... (М. Матић-Халле, наведено издање, стр. 307); *Послијеподнева*, дуга, кишна *послијеподнева*, када лудо широко наваљује на наше прозоре! (Петар Шегедин, Мртво море, Култура, Згб., 1953, стр. 92); *Преподнева* су пролазила у дрхтању... (Бора Ђосић, Приче о занатима, Нолит, Бгд., 1966, стр. 30).

Оцењујући наведену грађу, има разлога да се закључи да би у граматичким дескрипцијама савременог српскохрватског језика требало регистровати као допустиви двојни, двојаки об-

⁸ Приручна граматика хрватскога књижевног језика, Згб., 1979, стр. 89.

лици ном. и ак. мн.: подневи/подневе и поднева, преподневи/преподневе и преподнева и сл. Такво приказивање има већ преседан, сетимо се цитиране одреднице *поподне* у речнику Матице српске. Ваљало би то спровести доследније.

Историјски гледано, флексије и мушког рода (-и/е) и средњег (-а) имају оправдање. Завршеци мушког рода потичу од промене *дан* — *дневи* (пошто *подне* има исти корен), исп.: ... Нису прави *дани* свакидашњи *дневи* загребачки ... (А. Г. Матош, Пејзажи, Нолит, Бгд., 1956, стр. 189); Тако су му пролазили *дневи* ... (Динко Шимуновић, Породица Винчић, Алкар, Рад, Београд, 1956, стр. 223).

С друге стране, пошто именица *подне* и њене изведенице припадају средњем роду, сасвим је природно што оне добијају одговарајуће завршетке у читавој парадигми, и у једнини и у множини. Судећи по броју потврда, којим располажемо, флексије средњег рода постају, изгледа, надмоћније, што је можда израз универзалне тежње за граматичком доследношћу и уједначеношћу.

Иначе деklinација именице *подне* је интересантна као једна новина у морфологији књижевног језика, која се обликовала и учвршћује такоређи наочиглед језикословаца. У Вуковом језику ова реч је била индеклинабилна.⁹ И касније, већ у XX веку *подне* и изведенице типа *поподне* обележаване су као непроменљиве.¹⁰ Књижевнојезичка реалност приморава међутим граматичаре да признају овим речима (које функционишу као скупина падежних форми) одређене позиције у систему деklinације и њихово право да у граматичким дескрипцијама буду приказиване на адекватан начин.

Владимир Гудков

⁹ П. Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, Посебан отисак, Бгд., 1966, стр. 128.

¹⁰ Види, на пример, Белићев Правопис (Београд, 1950). А у „Нашем језику“ је наглашавано: „...Сложена реч *подне* ... никако се не мења ни са предлозима ни без предлога. Не може се, дакле, рећи: сећаш ли се оног поднева...“ (Наш језик, књ. IV, 1936, стр. 60). „Именице *подне* и *доба* непромјенљиве су...“ — стоји у граматички Брабца, Храсте и Живковића (1961., стр. 64).

УПОТРЕБА ПРИЈЕДЛОГА ПРЕКО У СРПСКОХРВАТСКОМ СТАНДАРДНОМ ЈЕЗИКУ

0. Говорити о значењу било ког приједлога значи говорити о синтаксичким окружењима у којима се он остварује.¹ У синтаксичко-семантичкој интерпретацији употребе неког приједлога заправо се анализира синтагма у којој се тај приједлог употребљава. Што значи да се, поред приједлога и именице у падежу уз коју тај приједлог стоји као помоћно синтаксичко средство у функцији спецификатора одређеног падежног значења, узима у обзир и семантика надређеног члана синтагме, ријечи према којој је субординирана приједлошко-падежна конструкција. Стога ће се у овом раду, који има за циљ синтаксичко-семантичку интерпретацију генитивних конструкција с приједлогом *преко*, узимати као један од најрелевантнијих критерија врста и значење лексема у централној и зависној позицији синтагме, пошто је значење синтагме условљено карактером и њеног надређеног и подређеног члана.

1. Још је Бура Даничић² уочио основна значења генитива с приједлогом *преко*. Као основно он издаваја *мјесно* значење а из њега изводи (послужимо ли се терминима каснијих граматичара) *временско*, *начинско* и *значење посредника*. У каснијим граматикама у којима је говорено о употреби овог приједлога углавном је преузимања, уз поткрепљу примјерима из новијег језика, наведена семантичка класификација.³ Досад је најопшир-

¹ Неки аутори приједлог ни на морфемском нивоу не сматрају значењском јединицом. Приједлог граматичким (релацијским) морфемом постаје тек у заједници са флексивним морфемом, тако да он, у ствари, има само улогу субморфема. В. о томе више у: Е. Курилович, „Проблема класификацији падежеј“, у књизи *Очерки по обшчеј лингвистике*, Москва 1962., стр. 176—177. и даље.

² *Србска синтакса*, део првуј, Београд 1858. стр. 279—285.

³ В. нпр.: Т. Маретић, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1899., стр. 541.; И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Граматика хрватско-српскога језика*, Загреб 1963^е, стр. 227.; А. Белић, *Историја српско-хрватског језика*, књ. II св. 1: Речи са дефлек-

није и најподробније писао о значењу синтагми с приједлогом *преко* Михаило Стевановић,⁴ наводећи при том обимну грађу из језика писаца различитих епоха. Стевановић је, поред наведених значења синтагми с овим приједлогом, уочио још и *врсте аблативно-компаративних* значења, и, што је посебно значајно, указао на синонимност ове генитивне конструкције у њеним различитим значењима са другим падежним синтагмама српскохрватског језика. Иако Стевановићев рад представља корак даље у расвјетљавању значења ових синтагми, у њему најчешће — вјероватно због концепције самог уџбеника — није вршена подробнија семантичка анализа унутар основних значењских категорија, него су готово сви примјери подвођени под опште дефиниције.

2. Генитивна конструкција с приједлогом *преко* може се налазити и у адвербијалној и у адноминалној позицији, односно може бити подређени члан и глаголској и супстантивној категорији ријечи. У првом случају генитивна конструкција има функцију неке адвербијалне одредбе а у другом функцију атрибута.

Иако се синтагме са глаголском и синтагме са супстантивном категоријом у централној позицији међусобно не разликују по значењу, значењски су истородне — оне ће у овом раду, због разлике у функцији подређеног члана, тј. генитива с приједлогом *преко*, бити посебно, свака за себе, анализирани. Уз наведено, циљ је овога рада да се на примјерима из различитих функционалних стилова српскохрватског стандардног језика изврши синтаксичко-семантичка интерпретација синтагми с приједлогом *преко*; укаже на могућности остваривања појединих значењских категорија (понајприје на лексичке ограничености и условљености), као и на могућности замјене генитивне конструкције другим синонимним конструкцијама у српскохрватском језику. Тежиште ће, ипак, у овом раду бити на семантичкој анализи, а њено ће полазиште представљати семантика лексема у централној и зависној позицији синтагме с приједлогом *преко*. Тај ће критериј уједно бити и основ за поткласификацију примјера са истим, општим значењем (нпр. мјеста, начина и сл.).

3. У синтагмама са глаголом у централној позицији генитивна конструкција с приједлогом *преко* најчешће има значење, односно функцију *адвербијалне одредбе мјеста*. Овом се синтаг-

цијом, Београд 1972⁵, стр. 244.; М. С. Палевић, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд 1962., стр. 62.

⁴ *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижев-нојезичка норма)*. II *Синтакса*, Београд 1974², стр. 329—336.

мом може изразити и а) *локациони* и б) *оријентациони тип мјесног значења*.⁵ А унутар ових семантичких категорија, зависно од карактера лексема у централној и зависној позицији, могу се издвојити неколике семантичке поткатегорије мјесног значења.

3.1. Између примјера са *мјесним значењем локационог типа* најприје издвајамо оне у којима генитив с приједлогом *преко* долази уз *транскурзивне глаголе* (глаголе прелажења). У овим синтагмама простор обиљежен зависном именицом бива од неке почетне до неке завршне тачке захваћен кретањем, које се никад не завршава на том простору, него се или даље наставља или одмах по преласку наведеног простора завршава — што се из семантичке структуре ове синтагме не види.

— ...тада прелази *преко моста* само онај који мора (И. Андрић, На Дрини ћуприја, Удруж. издавачи, Сарајево, 1976. стр. 18.) — Иако већ у годинама, незграпан и тром, младићки је прекорачио *преко црвене свилене врпце* (Д. Киш, Гробница за Бориса Давидовича, БИГЗ, 1977. стр. 145.) — Од њих се, изгледа, не може побјећи ни кад се пређе *преко границе* (М. Лалић, Прамен таме, Нолит, 1973. стр. 18.) — ...ударио [је] у гвоздену одбојну ограду, прешао *преко ње* и колима се преврнуо на кров (Политика 24188, 7. II 1981. стр. 13.) — ...у часу кад је отац Палучо прелазио *преко авлије* ... ударише оне одједном у куќиаву (И. Самоковлија, Ханка, Свјетлост, Сарајево 1967. стр. 84.) — Прелазе ми *преко ногу, преко главе*, не гледају гаје кога газе (М. Лалић, Прамен таме, стр. 86.) — итд.

Синонимне су наведеним синтагмама у српскохрватском стандардном језику акузативне бесприједложке синтагме објекатско-просторних односа.⁶ Нпр. *прећи преко моста // прећи мост, прекорачити преко врпце // прекорачити врпцу* итд. Међутим, ове се синтагме међусобно, ипак, разликују. Прво, по

⁵ Термини и њихова значења преузети су из рада М. Ивић, *Једно поглавље из граматике нашег модерног језика*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, Нови Сад 1957., стр. 145—157.

Оваква подјела синтагми с приједлогом *преко* у обиљежавању мјесног значења дата је, без терминолошких и разграничења примјера, и код М. Стевановића: "...предлогом *преко*, опет, најчешће, (се) означава кретање чега простором изнад појма чије име стоји у генитиву, додирујући сам тај појам, или налазећи се на мањем или већем одстојању изнад њега. Или само оставља утисак да се креће с једне на другу страну" (о. ц., стр. 329.)

⁶ О акузативним синтагмама са овим значењем в. у: Д. Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд 1971., стр. 114—115.

функцији: у генитивној синтагми подређени члан има функцију адвербијалне одредбе, а у акузативној објекта. Друго, значењски се разликују у томе што се у генитивној синтагми подразумева и правац кретања (ту семантичку карактеристику уноси сам приједлог *преко*), док те семантичке одредбе акузативна синтаagma нема.

3.2. Сличне претходним су и слиједеће синтагме, чији је управни члан такође неки динамички глагол (најчешће глагол кретања), којим се показује да се *радња (кретање) врши с једне на другу страну појма* означеног именицом у генитиву, уз могућност и њеног даљег настављања. Међутим, за разлику од претходних синтагми, ове не стоје у конкурентском односу са акузативним синтагамама објекатско-просторних односа.

— Емилијан ју је *преко најгорих мјеста* витешки преносио (З. Мајдак, Играчи, Младост, Загреб 1969. стр. 65.) — Претјерали комунисте *преко Таре, преко Пиве* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 158.) — Гурнуше и њега *преко плота* (Ибид, стр. 141.) — ... у којој су морали да преноће пре него што су успели да се сви пребаце *преко мутне Дрине* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, стр. 25.) — И та гужва га заиста пренесе *преко оно неколико широких степеница* (И. Андрић, Травничка хроника, Удруж. издавачи, Београд 1964. стр. 31.) — Један човјек морао је скочити са бицикла и пренијети га *преко трачница* (З. Мајдак, Играчи, стр. 173.) — Одједном Мартин, који је корачао први, трже се и заустави тако нагло да му се вода јако запљусну *преко руба канте* (Б. Ђошић, Изабране приповијетке, Просвета, Београд 1946. стр. 104.) — итд.

3.3. Уз динамичке глаголе у синтаксичким конструкцијама у којима је обиљежена (или се подразумева) нека почетна и завршна тачка кретања генитивом с приједлогом *преко* веома се често обиљежава нека тачка као средишње мјесто које служи као оријентација у одређењу правца кретања. Преко те тачке кретање се увијек даље наставља ка завршној тачки пута.⁷

— Једна од сталних потешкоћа била је брига око официра и војника који су из Далмације, *преко Босне*, путовали за Цариград (И. Андрић, Травничка хроника, стр. 41.) — Овај би пут према томе вјероватно водио ка Боки Ко-

⁷ Још је Б. Даничић, *о. ц.*, стр. 281. у посебну групу издвојио примјере са овом врстом мјесног значења.

торској и Рисну, *преко Грахова*... и *преко Кривошија* (Историја Црне Горе I, Титоград, 1967, стр. 173.) — О путу који је од Рисна водио у правцу Никшића *преко Грахова*... било је већ нешто говора (Ибид, стр. 177.) — Убрзани путнички воз број 960 који саобраћа из Београда *преко Новог Сада и Врбаса* за Сомбор... ударио је на композицију теретног воза (Ослобођење 11734, 6. II 1981. стр. 16.) — Од Пландишта, *преко Великог поља* на Игману до Кијева, ишло се с пјесмом на уснама (Ослобођење 11726, 28. I 1981. стр. 20.) — Индијанци су, као и Ескимима, потомци племена која су из Азије дошла *преко Беринговог тјеснаца* прије много тисућа година (Свијет, Загреб, 23. I 1981. стр. 36.)⁸ — итд.

Овом типу генитивне конструкције у случајевима кад именица у генитиву представља назив неког насеља, покрајине, републике, државе или неке клисуре — синонимна је акузативна синтагма с приједлогом *кроз*: путовати из Далмације *преко Босне // кроз Босну*, доћи *преко Беринговог тјеснаца // кроз Берингов тјеснац* итд.

3.4. Локациони тип мјесног значења генитива с приједлогом *преко* реализује се и уз динамичке глаголе у синтагмама код којих се читава глаголска радња може остварити или остварује на простору именованом у генитивној конструкцији. У овом је типу, у ствари, податак о томе да ли се читава радња остварује на именованом простору или се наставља и изван њега не јавља релевантним.

— ... неки страни и непознати војници гацали су *преко ораница* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, Нолит, 1973. стр. 33.) — Ако Европа настави да нас и даље зеза, неће више пуштати ни авионе *преко нашег неба* (НИН 1574, 1. III 1981. стр. 26.) — Баш у тај трен пролазили су *преко дворништа* кухари (М. Крлежа, нав. дј., стр. 23.) — Мартин се још више погрби... па жалосна лица крену *преко моста* (Б. Попић, Изабране приповијетке, стр. 124.) — Кад већ маче на врата и пусти се *преко дворништа*, он одахну с

⁸ Исти семантички тип остварује се и у синтагмама са апстрактном именицом у зависној позицији. Генитивом с приједлогом *преко* у овим се синтагмама обиљежава неки појам који служи као оријентир у погледу одређења правца, односно пута развоја неке идеје или појаве. Или је то пут у савладавању неке препреке. Нпр.: Данашњи немирни свет суочен је с различитим облицима примене силе у међународним односима: од директних интервенција широких размера, *преко растућег тероризма*, до прикривених облика мешања у послове других земаља (Политика 24174, 24. I 1981. стр. 3.)

ведрим олакшањем (Ибид, стр. 63.) — Напољу, водили су ме прво *преко травњака* (НИН 1573, 22. II 1981. стр. 69.) — Серија је рабена по причи Ернеста Лемана, а приказује узбудљиве догађаје на једном броду који плови *преко Атлантика* (Ослобођење 11809, 15. V 1981. стр. 20.) — итд.

Синтагме овога типа замјењиве су мјесним инструменталом без приједлога, који се такође остварује само уз динамичке глаголе и са именицама које означавају неке веће просторе:⁹ *гацати преко ораница // гацати ораницама, пловити преко Атлантика // пловити Атлантиком* и сл. Замјена је могућа и локативном синтагмом с приједлогом *по*: *пловити по Атлантику*. Генитивна се конструкција од наведених, међутим, разликује по томе што се приједлогом *преко* уноси и значење одређеног правца.

3.5. Локациони тип мјесног значења изражава се генитивом с приједлогом *преко* и уз статичне или глаголе додира, односно пријеве изведене од њих.¹⁰ Радња обиљежена централним чланом синтагме остварује се у овим случајевима на горњој површини, односно на дијеловима површине, појма означеног генитивом.

— ... пушку ће овако положити *преко руке* (С. Куленовић, Диванхана, Нолит, Београд, 1972. стр. 143.) — Падали су *преко опреме, набијених руксака, оружја*, и младићка тела ослобађали новчаника, сатова, пенкала (М. Булатовић, Људи са четири прста, БИГЗ, Београд, 1976⁵. стр. 25.) — Она млијечна кора, што се замрзла *преко печата коњских копита* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, стр. 59.) — ... кад је ваздухом свуда пловила фина лагана паучина, једва видљива, хватајући се људима по коси и *преко лица* (Б. Попић, Изабране приповијетке, стр. 253.) — *Преко кабанице* пребачен му је везиров ћурак од куне (И. Андрић, Травничка хроника, стр. 36.) — Књигама шкоди и ако дуже време стоје у већим гомилама, једне *преко других* (Политика-Базар 419, 12. II 1981. стр. 65.) — ... бјежи ужаснута по сагу простртом *преко бидермајер-траганице* крцате ситним пољским цвјетићима (В. Десница, Зимско љетовање,

⁹ В. М. Ивић, *о. ц.*, стр. 149.

¹⁰ Примјери са глаголским придјевом у централној позицији припадају супстантивним синтагмама, пошто је том придјеву у реченици увијек надређена нека именица или замјеница (исп.: *капут пребачен преко рамена*). Међутим, пошто нас занима семантика и врста лексеме која као свој подређени члан веже генитивну конструкцију с приједлогом *преко*, овај тип примјера обрађује се у оквиру ове а не адноминалне употребе будући да се генитивна конструкција уз глаголски придјев понаша и функционално и семантички као и уз глагол у личној форми.

Свјетлост, Сарајево, 1966. стр. 43.) — Један младић с капутом пребаченим *преко рамена* сврнуо је с песте до шанка (З. Мајдак, Играчи, стр. 167.) — ...појавио [се] Магнус... сиједе косе која му је падала *преко рамена* (А. Вулетић, Девето чудо на истоку, Свјетлост, Сарајево, 1972², стр. 72.)¹¹ — итд.

Као синоними наведеним синтагмама у већем броју случајева јављају се локативне синтагме с приједлозима *на* и *по*:¹² пребацили *ћурак преко кабанице // по кабаници*, положили *пушку преко руке // по руци*, паучина се хватала *преко лица // по лицу // на лицу* итд.

3.6. Генитивом с приједлогом *преко* може се изразити и *оријентациони тип мјесног значења*. Овом се конструкцијом тада најчешће показује да се глаголска радња врши у неком ~~неименованом~~ простору изнад појма означеног именицом у генитиву. *Горња страна (површина) тог појма служи као оријентир у погледу одређења мјеста вршења глаголске радње*.

— Слишковић је снажно шутирао, а лопта је *преко пречке* отишла у гол-аут (Ослобођење [спорт. додатак] 11778, 23. III 1981, стр. 1.) — Бази очи *преко стрехе*, и тамо, у зраку, угледа дједове Јеремијине (Б. Сијарић, Наша снаха и ми момци, Веселин Маслеша, Сарајево, 1962. стр. 23.) — ... *шкиљи преко испружене сабље* на двочланове и врсте (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, стр. 87.) — ...гледао [је] *преко њега* у зрак (Ибид, стр. 17.) — Да би се стигло до Мегкронотиса ... требало је прије четири године летјети три сата *преко нетакнутих шума* (Вјесник 12003, 26. I 1981. стр. 6.) — Међутим, лопта је из непосредне близине прелетјела *преко гола* (Спорт 8490, 25. II 1981. стр. 3.) — Јамари су, дакле, поставили мостић *преко јаме* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 141.)¹³ — итд.

¹¹ У овом примјеру *преко рамена* заправо значи *ниже од рамена*, па се поред мјесног осјећа и компаративно значење.

¹² У неким случајевима кад су у питању дијелови одјеће који се носе једни преко других — генитивној конструкцији синониман је акузатив с приједлогом *на*: облачити џемпер *преко кошуље // на кошуљу* и сл.

¹³ У примјерима типа *мост преко ријеке* комбинују се оријентациони и локациони тип мјесног значења, јер *мост* не мора али и може (својим стубовима) да догиче ријеку, па је, вјероватно, то разлог могућности замјене генитивне конструкције локативном с приједлогом *на*: *мост преко ријеке // мост на ријеци*.

Синонимне су овом типу синтагми генитивне синтагме с приједлогом *изнад*:¹⁴ *летјети преко шума // изнад шума*, *лопта је отишла преко гола // изнад гола*, *гледати преко њега у зрак // гледати изнад њега у зрак* итд.

3.7. Генитивом с приједлогом *преко* може се изразити још један тип оријентационог мјесног значења. Наиме, као *оријентир у погледу одређења мјеста вршења или завршетка глаголске радње може се јавити друга (говорном лицу супротна) страна појма означеног именицом у генитиву*.

— *Преко границе*, у остављеној отаџбини, гуде топови, понекад се чују и митраљеви (М. Лаалић, Прамен таме, стр. 12.) — И то се далеко преселио — на дно долине, с оне стране магле, па *преко ријеке и границе* (Ибид, стр. 59.) — *Преко ријеке* видјеле су се непрегледне шуме (М. Селимовић, Тућа земља, Веселин Маслеша, Сарајево, 1962. стр. 25.) — ... кад га је, прије неколико година, напустила госпођа Ванда и побјегла *преко мора* с оним вртоглавим авијатичким потпоручником (В. Десница, Зимско љетовање, стр. 149.) — итд.

Синонимне наведеним синтагмама су генитивне и акузативне синтагме са приједлогом *са* уз именицу *страна*, тј. у врједности приједлога *преко* може доћи конструкција *с оне(у) стране(у): преко границе // с оне(у) стране(у) границе* итд.

4. Уколико се у глаголским синтагмама уз приједлог *преко* у генитиву налази нека именица са временским значењем, генитивна конструкција има значење, односно функцију *адвербијалне одредбе времена*. Међутим, при изражавању времена овом синтагмом, постоје одређене ограничености у избору именичких лексема које долазе уз приједлог *преко*. То су, у првом реду, лексеме које значе неке веће јединице временске мјере, као што су: именица *година* и називи годишњих доба — *зима, прољеће, лето и јесен*; затим су могући, иако ријетки у употреби, и називи *мјесеци*, те именице: *седмица (недјеља), викенд, дан и ноћ* (није могућа употреба именица-назива дана у седмици); затим: *празник, распуст, ферије* и називи *државних и религијских празника који трају више од једног дана* (нпр. Први мај, 29. новембар, Нова година, Божић, Бајрам и др.). Поред наведених, могу се употријебити и именице које означавају неке *ситуације*,

¹⁴ Синтагме са транскурсивним глаголима у централној позицији такође стоје у конкурентском односу са акузативним синтагмама објекатско-просторних односа. Исп.: *Лопта је прелетјела преко гола // Лопта је прелетјела гол*.

обреле и сл.: *објед, ручак, вечера, обред, миса, молитва* и вјероватно још понека именица.

Овим се типом синтагме увијек показује да се радња управног глагола врши у току времена обиљеженог именицом у генитиву. Дакле, у овом значењу генитив с приједлогом *преко* припада типу падежних конструкција са *локационим временским значењем*.¹⁵

— Јер, љекари тврде да грипа има *преко цијеле године* (Ослобођење 11720, 22. I 1981. стр. 8.) — Абидага је поново сазвао старешине и казао им да он одлази *преко зиме* на друго место (И. Андрић, На Дрини ћуприја, стр. 30.) — *Преко читаве зиме* колиба је ћутала (Б. Ђопић, Изабране приповијетке, стр. 145.) — ... јер чињеница што *преко* љета живи у праједовској, више од сто година старој кући сам-самцат, осјетно је дјеловала да ... (З. Мајдак, Играчи, стр. 143.) — Уколико се, почев од идуће јесени, не уведе „деветка“ и тикет за првенствена кола која се играју *преко недеље* прволигаша неће дати своје парове ни за садашњу Спортску прогнозу (Спорт 8516, 19. II 1981. стр. 20.) — Осмеживао се као да малтене беше радостан ... што му је коса *преко ноћи* побелела (Б. Шћепановић, Искуљење, Просвета, Београд, 1981. стр. 195.) — То џомбасто и пространо двориште личи *преко дана* на вашариште разних раса и народа (И. Андрић, Проклета авлија, Удруж. издавачи, Загреб, 1964. стр. 15.) — Тако се Виктор сретао с Вељком само *преко ферија* (С. Куленовић, Диванхана, стр. 153.) — У Бањалуци *преко првомајских празника* [биће] тениска ревија будућих асова (Ослобођење 11796, 30. IV, 1. и 2. V 1981. стр. 15.) — Довољно [је] да се увалите у пословницу која је затворена *преко објед* (Стј. Крањчевић)¹⁶ — итд.

Као синоними приједлогу *преко* у наведеним синтагмама могу сеу потријезбити приједлошки изрази у току, *током* или *за вријеме*, који, чини се, све више у стандардном језику потискују приједлог *преко*: *преко ферија // у току // током // за вријеме ферија* итд.

У неким случајевима, гдје је од генитивне конструкције могуће образовати одговарајући прилог — уколико именица у генитиву није праћена неким атрибутом као временским актуализатором и уколико то контекст допушта, — може се извршити супституција генитивне конструкције синонимним временским прилогом. Нпр. *преко дана // дању, преко зиме // зими* и сл.

¹⁵ О временском значењу *локационог* и *оријентационог* типа в. у: М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог XXI, стр. 165—172.

¹⁶ Примјер узет из уџбеника М. Стевановића, *о. ц.*, стр. 332.

5. Приједлог *преко* у српскохрватском стандардном језику вјероватно се најчешће употребљава у синтагмама са *компаративним значењем*. У овим синтагмама приједлог *преко* има вриједност компаративног израза *више* од или приједлога *изнад* са тим значењем.¹⁷ Приједлогом *преко* се показује да се радња изражена глаголом у централној позицији остварује у већој (нешто већој) мјери (количини) него што то лексема која стоји уз приједлог *преко* означава. У синтагмама са овим значењем уз приједлог *преко* могу доћи лексеме које припадају одређеној семантичкој класи: а) именице које значе дионост или неку количину као јединицу измјерења, и именице које не припадају тој семантичкој класи, али у контексту добијају наведене семантичке карактеристике, б) број или бројна именица.

а) — ... залијева се ракијом, заборавио се — попио већ до *преко* *половице* (С. Куленовић, Диванхана, стр. 39.) — Библиотека „Хасан Кикић“ опомиње неуредне читаоце који књигу задржавају *преко* *сваког дозвољеног рока* (Ослобођење 11774, 19. III 1981. стр. 8.) — Сваки случај вероватно нарасте и *преко* *својих реалних димензија* (Дуга 183, 28. II 1981. стр. 15.) — ... зна да је свуда напријед замeтено њему *преко* *паса* (Б. Ђошић, Глуви барут, Удруж. издавачи, Сарајево, стр. 7.) — Тежак и мутав створ, заривен *преко* *ушију* у главу земљу (Ибид, стр. 12.) — ... референдум о самодоприносу је успео *преко* *свих очекивања* (Политика-Базар 419, 12. II 1981. стр. 19.)¹⁸ — итд.

У овим случајевима приједлог *преко* може се замијенити синонимним изразом *више од* или приједлогом *изнад*: *преко* *половице* // *више од* // *изнад* *половице* је попио и сл. Умјесто именице у генитиву такође је уз прилог *више* могуће реконструирати компаративну реченицу: *преко* *сваког дозвољеног рока* // *више него што је било којим роком дозвољено* итд. Оваква реконструкција потпуно је обична кад је уз приједлог *преко* употребљена у генитиву нека глаголска именица.

б) Кад је уз приједлог *преко* употребљен неки број овај приједлог увијек има вриједност компаратива *више*, па у овим случајевима и не мора бити у питању генитивна синтагма, него *преко* може стајати — зависно од тога коју функцију и позицију заузима у реченици број са именицом у генитиву као својим синтаксички подређеним чланом, као и од тога да ли је још

¹⁷ В. М. Стевановић, *о. и.*, стр. 335.

¹⁸ У овом примјеру приједлог *преко* има вриједност компаративног израза *боље од*. Исп. и: ... како им је, *преко* *сваког очекивања*, успео референдум // *боље од* *сваког очекивања* // *боље него је ико очекивао* (Политика-Базар 419, 12. II 1981. стр. 19.)

који приједлог „комбинован“ са приједлогом *преко* — и у осталим падежима. У овим се синтагмама *преко* понаша више прилошки него приједлошки.

— Заповједник сатније је већ оvdје *преко пет минута* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, стр. 52.) — Врховни претпостављени шеф чете налази се оvdје *преко четврт сата* (Ибид, стр. 52.) — ... каже се да су у јучерашњим операцијама иранске снаге убиле *преко сто ирачких војника* (Ослобођење 11721, 23. I 1981. стр. 7.) — *Преко 500 љубитеља* овог борилачког спорта одушевио је олимпијац Славко Обадов (Спорт 8468, 23. I 1981. стр. 10—11.) — ... недавно је кренуо на своју велику енглеску турнеју, током које ће одржати *преко педесетак концерата* (Дуга 183, 28. II 1981. стр. 65.) [АКУЗАТИВ]; — Убијено је *преко 45 000 особа* (Дуга 183, 23. II 1981. стр. 18.) — У Сан Салвадору убијено је *преко 12 000 особа* (Ибид, стр. 18.) [НОМИНАТИВ]; — „а како ја стигох овамо? И то још с мјешпином *од преко сто кила!*“ (М. Лалић, Прамен таме, стр. 251.)¹⁹ [ГЕНИТИВ];

— У *преко шездесет општина*... оцјењивали су квалитет угоститељских услуга (Ослобођење 11725, 27. I 1981. стр. 20.) [ЛОКАТИВ] — итд.

5.1. *Количинско значење*, али са мање наглашеном компаративношћу, имају и неки устаљени изрази са приједлогом *преко*. Генитивна конструкција као устаљени израз најчешће се може замијенити синонимним прилогом за количину.

— Кад год би *преко мере* повукао (ракије — М. К.), Маџар се искрај Хелге подизао (М. Булатовић, Људи са четири прста, стр. 30.) — ... демократ по крви, образован не *преко мјере*, политички је ипак био маак (С. Куленовић, Диванхана, стр. 154.) — Сувише су сложни ... и грлати су *преко мјере* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 36.) — Диван се тога дана отегао *преко мере* (И. Андрић, Травничка хроника, стр. 46.) — Било је батина као кише, било их је и до *преко ушију* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 87.) — итд.

Као што се види, у овој се употреби најчешће налази израз *преко мјере*, који се може замијенити синонимним прилогом *много* или *превише*: грлати су *преко мјере* // *много (превише)* су грлати итд. У примјеру *било је батина и до преко ушију*, по-

¹⁹ Генитивна конструкција је у овом примјеру адноминално употребљена.

ред значења *много (превише)*, генитивна конструкција има и мјесно значење: батине су „пљуштале“ свуда по тијелу па и по ушима.

Већ смо рекли да се и оваје осјећа поредбено (компаративно) значење, па се нпр. повукао је ракије *преко мере* може интерпретирати и као: повукао је *више него што може // више него што је уобичајено* и сл.

6. У српскохрватском стандардном језику генитивна конструкција с приједлогом *преко* често има *начинско значење*, односно функцију адвербијалне одредбе начина. Унутар ове семантичке категорије најприје издвајамо три групе примјера: а) примјери у којима се тек на основу контекста (најчешће на основу значења надређеног глагола) уочава као примарно начинско значење,²⁰ б) примјере — устаљене изразе који се могу замијенити синонимним начинским прилозима и ц) примјере реченичних структура — фразеологизама, у којима само условно узев генитивна конструкција с приједлогом *преко* има начинско значење.

а) — Анита јој добаци *преко наочара* један блијед поглед (В. Десница, Зимско љетовање, стр. 92.) — Упорно га је гледала *преко наочара* (Ибид, стр. 43.) — Влатку и онако живота нема, одавде ви живи изаћ не можете — гледају нас *преко мушице* и можда слушају ово што вам кажем (М. Лалић, Прамен таме, стр. 90.) — ... набио је парче хартије на врх маказа и пружио ми га *преко воље и преко рамена* (Е. Кош, Имена, Нолит, Београд, 1964. стр. 17.) — Друг Пјесников говори *преко залогаја*, извињавајући се (Д. Киш, Гробница за Бориса Давидовича, стр. 39.) — итд.

б) — израз *преко ноћи* у значењу *изненадно, брзо, напрецац*:

— Тврдимо сада да се не можемо тек тако, *преко ноћи*, преорјентисати на домаће изворе енергије (НИН 1570, 1. II 1981. стр. 10.) — Па се, тако рећи *преко ноћи*, обрео баш у Зирндорфу (М. Булатовић, Људи са четири прста, стр. 15.)

²⁰ Колико је битна улога контекста за одређење појединих значења, показаћемо анализом једног примјера узетог из уџбеника М. Стевановића, о. ц., стр. 335.: Једни се песници *преко заслуга* цене (Љ. Неђић). У наведеној реченици *преко заслуга* може имати значење:

- а) узрока: *због заслуга // зато што су заслужили*
- б) критерија: *по заслугама // на основу тога што су заслужили*
- ц) компаративно: *више од заслуга // више него су заслужили*
- д) допуштања: *иако нису заслужили*.

За издвајање у први план било ког од наведених значења потребан је шири од наведеног реченичног контекста.

— Наравно, ми до тог кадра не можемо доћи *преко ноћи* (Политика 24230, 21. III 1981. стр. 6.)

— *преко воље* у значењу *безвољно*:

— Маргита је, као *преко воље*, испусти у снијег (Б. Ђокић, Изабране приповијетке, стр. 155.) — ... набио је парче хартије на врх маказа и пружио ми га *преко воље* (Е. Кош, Имена, стр. 17.)

— *преко везе* у значењу *протекцијом*:²¹

— А догодило се да је један разљућени отац, наводно због дугог чекања и — према његовом мишљењу — пријема пацијената „*преко везе*“ ушао дреко у амбуланту (Ослобођење 11782, 16. IV 1981. стр. 11.)

— *Преко реда* у значењу *одмах, не чекајући*:

— Па ипак, сви су јој и даље излазили у сусрет, примали је *преко реда* и изузетно љубазно (И. Андрић, Госпођица, Удруж. издавачи, Београд 1964. стр. 63.) — *Преко реда* улазе само пацијенти ради рутинских контрола (Ослобођење 11782, 16. IV 1981. стр. 11.)

У изразу *преко реда* умјесто приједлога *преко* може се употребити приједлог *мимо*: *преко реда // мимо реда*.

ц) — *прећи преко нечега* са значењем *запоставити нешто, не поклонити нечему довољно пажње*:

— У аутобиографској књизи Талас за таласом Мајснерова *прелази преко својих интимних сећања* (Д. Киш, Гробница за Бориса Давидовича, стр. 94—95.) — Левин говори о нервној кризи а Мајснерова *прелази преко тог раздобља* (Ибид, стр. 90.) — Подсетила бих на чињенице *преко којих се олако прелази* (НИН 1568, 18. I 1981. стр. 7.)

Овдје треба додати и изразе *вријеме је прешло преко тога* са значењем *то је нестало у времену, и прелазити преко незгода* са значењем *лако избјећи, одупријети се*:

— Стресе се: нема Сињајевине, *вријеме је прешло преко ње* и све трагове избрисало (М. Лалић, Прамен таме, стр. 64.); — ... *насмејана лакоћа* са којом је прилазио ства-

²¹ У овом изразу, поред начинског значења овога типа, осјећа се и значење посредника. Генитив је у овом примјеру у адноминалној употреби.

рима, *прелазии преко свих незгода* (И. Андрић, Травничка хроника, стр. 43.)

— *претуриги нешто преко главе (грбаче) са значењем доживјети, поднијети, издржати:*

— Ето, прешли смо преко леда и снијега . . . *претурили преко главе и тифус и комунисте*, а живи смо (М. Лалић, Прамен таме, стр. 16.) — Шта сам ја све *преко ове своје грбаче претурио* (Б. Машпић)²²

— *тражити преко хљеба погаче* са значењем *не бити задовољан постојећим, тражити више него што припада:*

— . . . у том случају је постојање, и то масовно, оваквих огласа ништа друго до најобичније *тражење „преко хљеба погаче“* (Наша дани 701, 30. I 1981. стр. 15.)²³

— *протезати се преко губера* са значењем *тражити/узимати више него што припада:*

— За то сам, кад је реч о расипању и *протезању преко губера*, писао и о СПЕНС-у (Свијет, Сарајево, 1186, 24. II 1981. стр. 2.)²⁴

— *превалити преко зуба, језика или усана* са значењем *рећи последије устегања или с муком изрећи:*

— Остари фра-Петар не стигавши никад да *превали преко зуба* цијелу мисао и пуну истину (И. Андрић) — Велика љубав никад се лако *преко уста* не *преваљује* (Д. Баранин).²⁵

— *пребацити животно подне преко лећа* са значењем *заћи у године, остарјети:*

— . . . трче ти готови људи, који су већ *пребацили своје животно подне преко лећа* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, стр. 118.)

— *превести жедна преко воде* са значењем *исмијати, учинити смијешним:*

²² Примјер узет из књиге М. Стевановића, *о. ц.*, стр. 334.

²³ Генитив је адноминално употријебљен.

²⁴ Ради се такође о примјеру са адноминалном употребом генитива.

²⁵ Примјери су узети из уџбеника М. Стевановића, *о. ц.*, стр. 335.

— Кадри [су] да човјека преко девет вода жедна пре-
веду (Д. Радић)²⁶

— преломити преко кољена са значењем одлучити напречац:

— Оваква се ствар не може одмах преко кољена пре-
ломити (С. Поровић).²⁷

7. У неким се случајевима генитивом с приједлогом *преко* може означити и *допуштање вршења радње* глагола у централној позицији синтагме. Наиме, радња изражена управним глаголом се врши и поред препреке означене генитивном конструкцијом.

— И њему је овдје тешко и туђе — сјети се Тигар и саучеснички, *преко свог обичаја*, потапша младића по рамену (Б. Попић, Глуви барут, стр. 22.) — ... поклони се купују и за трговца или месара, да би вам *преко реда* обезбедили килограм меса или неколико кесица кафе (Политика — Ауто свет 10, 1. II 1981. стр. 8.) — Али радници су ... огорчени када неко добије стан мимо ранг листе, дакле, *преко реда*, с мотивацијом да су то „кадровске потребе“ (Ослобођење 11721, 23. I 1981. стр. 8.) — итд.

У овим је случајевима синониман приједлогу *преко* приједлог *мимо*: *преко реда // мимо реда, преко свог обичаја // мимо свог обичаја*. Овдје, заправо, генитивна конструкција има вриједност допусне реченице: *потапша младића, преко свог обичаја // Иако му то није био обичај, потапша младића, добити стан преко реда // иако није на реду*.

8. Иако су слични примјерима са начинским значењем по томе што имају начинску пратилачку функцију, у посебну групу издвајамо примјере код којих се именицом у генитиву обилежавана *посредник* који омогућава реализацију глаголске радње. На основу карактера именице која долази уз приједлог *преко* треба разликовати двије категорије примјера: а) примјере код којих позицију зависног члана синтагме заузима именица са значењем предмета, схваћеног у ширем смислу, и б) примјере код којих именица у генитиву означава људско биће.

8.1. У примјерима код којих се у зависној позицији налази нека именица са значењем предмета генитивном конструкцијом с приједлогом *преко* заправо се откривају околности, услови под

²⁶ Примјер је узет из уџбеника М. Стевановића, *о. ц.*, стр. 334.

²⁷ Примјер је такође забиљежио М. Стевановић, *о. ц.*, стр. 334.

којима се глаголска радња врши. Појам именован у генитиву омогућава остварење те радње. Стога овај тип генитива с приједлогом *преко* има значење *омогућивача*.²⁸ У зависној позицији ових синтагми најчешће се налазе именице-називи *средстава* (шире схваћеног) *информисања*: радио, телевизија, часопис, новине, књига (као и називи појединих књига, часописа и новина), писмо, телефон и др.

— Жири ће одабрати шест најуспјелијих (радова — М. К.) које ће *преко средстава јавног информисања* презентирати јавности (Свијет, Сарајево, 1186, 24. II 1981. стр. 27.) — И још једна информација која ће посебно интересовати оне који су утакмицу Црвена звезда—Интер пратили *преко својих ТВ пријемника* (Политика 24230, 21. III 1981. стр. 17.) — ... позвао је *преко локалне радио-станице* ... све младе да одмах дођу на Дунавски кеј (НИН 1580, 12. IV 1981. стр. 22.) — „Објави оглас *преко Политике*“, рече Крцо (М. Лалић, Прамен таме, стр. 93.) — Позивамо читаоце да *преко страница „Наших дана“* изнесу своје мишљење и приједлоге о овој теми (Наши дани 701, 30. I 1981. стр. 7.) — Страни читалац у прилици је да *преко ове изузетно занимљиве књиге* сазна ... како је Југославија прилазила догађајима (Политика 24188, 7. II 1981. стр. 12.) — *Преко књиге Јаре Рибникар „Живот и прича“* дошло је сведочанство о још једном исечку наше историје (Комунист 1244, 16. I 1981. стр. 24.) — *Преко открића* у Гомоглави испловио је из таме векова још један део прошлости (Ибид, стр. 24.) — „Зашто живиш као Циганка“, рекао јој је Ари *преко телефона* (Дуга 183, 28. II 1981. стр. 93.) — итд.

У наведеним синтагмама увијек се приједлог *преко* може замијенити синонимним приједлошким изразима *посредством* или *путем*. У примјерима код којих именица у генитиву представља назив неког дневног листа или уколико је то именица *радио* или *телевизија* — генитивној синтагми синонимна је локативна синтагма с приједлозима у или *на*: *преко телевизије* // *на телевизији*, *преко средстава јавног информисања* // *у средствима јавног информисања* итд. Ако је уз приједлог *преко* употређљена именица *књига*, тај се приједлог може замијенити приједлогом *из*: *преко књиге* // *из књиге*. Овакве замјене могуће су због тога што је у овом типу генитива с приједлогом *преко* имплицитно садржано и мјесно значење. Међутим, наведене за-

²⁸ О инструменталу са значењем омогућивача в. у: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд 1954., стр. 10—18. Термин *омогућивач* преузет је из овог рада.

мјене не представљају потпуне синониме генитивној конструкцији с приједлогом *преко*, јер је код њих у првом плану мјесно значење, док генитивна конструкција с приједлогом *преко* у овом случају као примарно има значење омогућивача.

У малом броју примјера који припадају наведеној семантичкој категорији замјена је могућа и бесприједлошким инструменталом: *преко открића // открићем, преко телефона // телефоном.*

8.1.1. Кад је именицом у генитиву означена нека установа, институција — значење синтагме с приједлогом *преко* је нешто другачије. У тим случајевима готово увијек се установа јавља *посредником* — *извршиоцем* глаголом назначене радње.

— ... тврди да је влада САД *преко швицарске банке* послала поруку (Вјесник 12004, 27. I 1981. стр. 1.) — Даница Гајић ... сада, *преко суда*, настоји да из стана избаци медицинску неговатељицу (Политика 24195, 14. II 1981. стр. 16.) — ... раније су они за преводе добивали девизе *преко Ауторске агенције* (Политика 24237, 28. III 1981. стр. 8.) — Академија ће *преко нове комисије* настојати да нађе неке нове могућности (Ослобођење 11776, 21. III 1981. стр. 9.) — Прошле године смо своје потребе за страном периодиком намиривали *преко „Југословенске књиге“* (НИН 1574, 1. III 1981. стр. 33.) — итд.

У овим синтагмама институција, односно људи који раде у њој, увијек врши радњу у име субјекта. Тако се оvdје појам означен генитивом јавља правим вршиоцем радње, док је појам означен у субјекту реченице заправо објект, корисник (исп.: потребе за страном периодиком намиривали су *преко „Југословенске књиге“ // „Југословенска књига“* намиривала им је потребе за страном периодиком итд.)

И у овим је синтагмама замјена приједлога *преко* могућа приједлошким изразима *посредством* и *путем*: *преко // посредством // путем* Ауторске агенције добивали су девизе.

8.2. Једна група примјера код којих именица у генитиву означава људско биће веома је сродна примјерима са значењем омогућивача. У њима се лице обиљежено именицом у генитиву јавља омогућивачем вршења радње, и при том не развија неку посебну самоактивност која би могла утицати на спречавање или другачије вршење глаголске радње. Лице се ту, у ствари, јавља *посредником-омогућивачем*.

— Али му је водство странке *преко свог улака* дало до знања да је такав потез сада неизводив (М. Божић, Кур-

лани, Младост, Загреб, 1975. стр. 165.) — Слао је поруче *преко босоногих дјечака* (З. Мајдак, Играчи, стр. 173.) — *Преко свога човека* поручио је обојици конзула да ће пре дати оставку него ... (И. Андрић, Травничка хроника, стр. 364.) — итд.

Са наведеним синтагмама синонимне су локативна синтагма с приједлогом *по*²⁹ (исп.: поручио је *преко свога човјека* // *по своме човјеку*) и генитивна с приједлошким изразом *посредством* (исп.: *преко* // *посредством свог човјека* је поручио).

8.2.1. У другој групи примјера код којих зависну позицију синтагме заузима именица са значењем људског бића (или се то значење подразумијева у контексту) — лице(а) вршећи улогу посредника развија(ју) „извесну своју активност којом се управо глаголска радња и омогућује“.³⁰

— Потом је мобилисан са старијим годиштем, а *преко оружника* његов је ајван присиљно одведен (М. Ковач, Врата од утробе, БИГЗ, Београд, 1979. стр. 12.) — ... када је акција кренула *преко Деснице* ... (Ослобођење 11778, 23. III 1981. спорт, додатак, стр. 1.) — ... јавност о Шурјаковој казни није знала ништа. То јест знала је *преко гласина* (НИН 1570, 1. II 1981. стр. 24.) — У том периоду постигли су два гола *преко Омановића* (Ослобођење 11730, 1. II 1981. стр. 10.) — Нишлије су врло добро започеле ову утакмицу и у трећем минућу *преко Митишевића* дошле у вођство (Спорт 8512, 15. II 1981. стр. 3.) — Гости су једини гол постигли у 57. минућу *преко Зечевића* (Спорт 8511, 23. III 1981. стр. 4.) — итд.

Док смо у претходној групи примјера са посредником-омогућивачем имали једну врсту јединства субјекта као иницијатора и вршиоца глаголске радње и посредника као омогућивача њене реализације— догле је у примјерима који припадају овој семантичкој категорији једини прави именовани вршилац лице означено именицом у генитиву. То лице је или вршилац цијеле радње или само њеног завршног дијела. Али, за разлику од претходних примјера, лице при вршењу дијела или глаголске радње у цјелини развија властиту активност, којом се управо и остварује та радња. Због тога се све реченице са оваквом употребом генитивне конструкције с приједлогом *преко* могу сматрати па-

²⁹ О употреби приједлога *по* са овим значењем в.: М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XIX, стр. 185—190.

³⁰ М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала...*, стр. 32—33.

сивним, исп.: ајван је одведен *преко оружника* // *оружници* су одвели ајван; Нишлије су постигле гол *преко Митошевића* // *Митошевић* је постигао гол за Нишлије; акција је кренула *преко Деснице* // *Десница* је кренуо у акцију и сл. Осим у првом примјеру, гдје се већ на основу пасивне форме предиката (одведен је) распознаје пасивна конструкција, — у свим осталим примјерима појам обиљежен именицом у генитиву или је дио појма именованог субјектом или је најбитнији учесник у реализацији радње надрећеног глагола. Тако је однос између субјекта реченице и извршиоца радње обиљеженог генитивом најчешће однос између цјелине и њеног интегралног дијела, али дијела који својом самоактивношћу реализује глаголску радњу у корист (или у име) те цјелине. Због тога је и могућа у овим случајевима трансформација генитивне конструкције у граматички субјект, али се тада у први план ставља дио-извршилац а у други цјелина-корисник. Блиске су овим синтагмама са значењем посредника-субјекта и синтагме код којих се генитивном конструкцијом обиљежава установа-извршилац глаголске радње (в. 8.1.1.).

9. Као што је на почетку рада речено, генитивна конструкција с приједлогом *преко*, уколико јој је надрећени члан нека конкретна или глаголска именица, може имати и *функцију атрибута*. Генитив с приједлогом *преко* у адноминалној употреби може имати сва значења која се остварују у глаголским синтагмама. Разлог је томе што се адноминална употреба ове конструкције развила из адвербијалне на два начина: 1. или номинализацијом глаголске синтагме, тј. преласком надрећеног глагола у супстантивну категорију, или 2. сажимањем реченичних структура у којима је генитивна конструкција с приједлогом *преко* имала неко од адвербијалних значења. На први су начин настале све супстантивне синтагме са приједлошко-падежном конструкцијом као атрибутом уз глаголску именицу, а на други синтагме са предметном именицом у централној позицији.³¹ И у једном и у другом случају генитивна конструкција с приједлогом *преко* само је промијенила функцију (постала је атрибут), али је задржала значење које је имала у оквиру глаголске синтагме.

9.1. Уз предметне именице генитивна конструкција с приједлогом *преко* може наступити само у функцији *атрибута са мјесним значењем*. То значење, зависно од тога да ли се појам у централној позицији налази на појму или изнад појма означе-

³¹ О настанку и карактеру неконгруентних атрибута в. више у: М. Ковачевић, *Атрибути са мјесним значењем у српскохрватском стандардном језику*, Књижевни језик бр. 2, Сарајево, 1981., — као и литератури која се тамо наводи.

ног именицом у генитиву, може бити а) локационог и б) оријентационог типа.

а) У синтагмама са мјесним атрибутом локационог типа генитив с приједлогом *преко* најчешће стоји уз инструментал „карактеристичне појединости“³² као мјесни детерминатор.

— Али пред возилима су, на моторима, јурили војници *с пушкама преко груди* (А. Вулетић, Клесар Тадија Тегоба, Веселин Маслеша, Сарајево, 1972. стр. 38.) — *С ругавим завежљајем преко рамена*, дуго је зурео у дивљу смокву (А. Вулетић, Горко сунце, Народна просвјета, Сарајево, 1959. стр. 107.) — ... на полуотвореним вратима, *с биљцем преко рамена*, појави се Михаило (Б. Ђопић, Изабране приповијетке, стр. 63.) — ... момак *са белом маском преко лица* упада унутра (НИН 1570, 1. II 1981. стр. 54.) — ... особље амбасаде је везано и, *с повезом преко очију*, изведено на улицу (НИН 1573, 22. II 1981. стр. 68.) — итд.

— Ниси имао бркова, ни тог *ожиљка преко образа* (М. Булатовић, Људи са четири прста, стр. 33.) — Доље су јаме од небеских бомбардовања, изнад њих сњежне пруге као ленте и *ордење преко груди* (М. Аалић, Прамен таме, стр. 194.) — итд.

б) Уз конкретне, предметне именице генитивном конструкцијом у функцији оријентационог мјесног атрибута могу се означити двије врсте оријентационих значења.

— оријентација се врши према горњој површини појма у генитиву:

— ... лепо је то имати везира земљака у Стамболу, и још лепше замишљати тврда и скцупоцен *мост преко реке* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, стр. 32.) — ... приликом најлакша на жељезнички *мост преко Саве* у Београду ... ударио је на композицију теретног воза (Ослобођење 11734, 6. II 1981. стр. 16.) — итд.

— оријентација се врши према другој (говорном лицу супротној) страни појма у генитиву:

— При томе и сам себи личи на старог пса, мрзоволног, што пријетњама застрашује *оне споља, преко плота* (М. Аалић, Прамен таме, стр. 50—51.) — Све заједно то је

³² О инструменталу „карактеристичне појединости“ в. у: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала...*, стр. 200—210.

стрмина над литицама преко ријеке (Ибид, стр. 223.) — Избочине је облила и обасјала до незнатих планинских грба преко Таре (Ибид, стр. 194.) — ...птица [је] хтјела предахнути на свом путу у неку далеку земљу преко мора (А. Вулетић, Клесар Тадија Тегоба, стр. 112.)

У свим наведеним примјерима могла би се реконструисати умјесто мјесног атрибута релативна реченица с глаголом *налазити се* у предикату, чијом је рестрикцијом и настала супстантивна синтаagma овога типа: *ордење преко груди // ордење које се налази преко груди, мост преко ријеке // мост који се налази преко ријеке* (али и : *мост који се налази на ријеци*) итд.

Међутим, у синтагмама са атрибутима локационог типа уз именице типа *пут, друм, цеста* реконструкција се врши релативном реченицом са глаголом *водити* у предикату: *пут преко планине // пут који води преко планине* итд.

— Талијани иду *цестом преко Грабежа* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 165.) — Пошто је Караула била непроходна /, / пошло се заобилазним путем преко Добоја (Ослобођење 11776, 21. III 1981. стр. 14.) — итд.

9.2. Уз глаголске именице генитив с приједлогом *преко* може имати функцију мјесног атрибута и а) локационог и б) оријентационог типа (са свим подврстама овог значења које се остварују у глаголским синтагмама — в. 3.1. — 3.7.).

а) — Свако *претрчавање преко пруге* и непридржавање ових законских одредаба може да повуче одређену казну (Политика — Ауто свет, 13, 1. V 1981. стр. 11.) — Најопаснија радња за пешака у саобраћају је *прелазак преко коловоза* (Ибид, стр. 11.) — Њихови (прста — М. К.) жустри и плаховити *прелази преко Иванкиних руку* били су повремена бљескања у њеној збуњеној крви (А. Вулетић, Горко сунце, стр. 291.) — итд.

б) — *Лет преко Атлантика* трајао је тада седам сати (Ослобођење 11731, 3. II 1981. стр. 5.) — Ових дана најављен је нови „први“ *лет* у ваздушном балону *преко Пацифика* (Ослобођење 11748, 20. II 1981. стр. 5.) — ... припрема се да их одједном некуд крене — у неку хајку, на неку *пљачку преко брда* (М. Лалић, Прамен таме, стр. 20.) — ... то је ... сјенка птице, у *прелету преко ријеке и мог тијела* (А. Вулетић, Девето чудо на истоку, стр. 290.) — итд.

Све ове синтагме имају исто значење као и глаголске јер су настале номинализацијом надређеног глагола (исп.: *претрчавање*

преко пруге // претрчавати преко пруге, лет преко Атлантика // летјети преко Атлантика итд.).

9.3. Генитив с приједлогом *преко* уз глаголску именицу може имати и функцију *атрибута са временским значењем*.

— Још мало, па ће се по новинама почети писати о књигама које се препоручују за *читање преко лета*, у вријеме годишњих одмора (Вјесник 12113, 19. V 1981. стр. 8.)

9.4. У адноминалној смо употреби забиљежили и примјере овог типа генитива у функцији *атрибута са начинским значењем* (у адноминалној употреби могу се јавити све подврсте овог значења: изрази са начинским значењем, посредник и сл. — в. 6. — 8.2.1.).

— Томе је допринијела, поред осталог, и активност банака на стварању услова за *исплату личних доходака преко текућих рачуна и штедних књижица* (Ослобођење 11721, 23. I 1981. стр. 10.) — Вишегодишња пракса *смењивања преко ноћи* ... резултирала је потпуним одсуством демократије у раду (Политика — Ауто свет 10, 1. II 1981. стр. 11.) — ...осталим радницима ће за увијек бити ускраћено право *куповине аута преко реда* (Ослобођење — Журнал 13, 15. II 1981. стр. 3.) — Код њих је, сазнајемо, пронађено и заплењено 375 улазница од чега 127 за трибине, до којих се иначе долази само уз помоћ посебних *требовања преко Звездине администрације* (Политика 24230, 21. III 1981. стр. 17.) — итд.

10. Да закључимо. Синтагме с приједлогом *преко* веома су фреквентне и семантички разноврдне у свим стилевима српскохрватског стандардног језика. Од значења најубочијеније је *мјесно*, и то и *локационог* и *оријентационог* типа. Зависно од карактера лексема у централној и зависној позицији синтагме, унутар овог значења могу се уочити неколике семантичке поткатегорије. Уз ограничен број и врсту лексема употријебених у генитиву с приједлогом *преко* могу се овим синтагмама изразити и: *временско, компаративно, односно значење количине*.

Семантички најразнообразније су, свакако, синтагме са *начинским значењем*. Унутар овога значења — које се понекад преплиће и са *значењем допуштања* — сврстани су и контекстуално условљени примјери са овим значењем, устаљени „начински“ изрази, затим фразеологизми, који, у ствари, у потпуности не припадају ниједној значењској категорији. Посебну групу чине начинске синтагме у којима генитивна конструкција

с приједлогом *преко* има значење, шире схваћеног, *посредника*. Ова врста синтагми, зависно од тога да ли је посредник само омогућивач или је и вршилац (агенс) глаголске радње, може имати неколико значења: значење предмета омогућивача, значење лица омогућивача, значење посредника извршиоца глаголске радње и значење правог вршиоца (агенса) глаголске радње. Посљедње се значење остварује у једној врсти пасивних конструкција с приједлогом *преко*.

Сва наведена значења генитивна конструкција с приједлогом *преко* може имати како у глаголској тако и у супстантивној синтагми. Разлика између ових двију употреба огледа се у томе што генитивна конструкција уз глагол има функцију неке адвербијалне одредбе, док уз именицу има функцију атрибута. Али су значења генитивне конструкције и у једној и у другој врсти синтагме иста.

Милош Ковачевић

О СЛОЖЕНОМ НАЧИНУ КОМПАРАЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ

Т. Маретић, прегледајући облике компаратива и суперлатива и осврћући се при том на неке ребе и нерегуларне појаве, писао је између осталог: „Што Вук у држ. изд. 2, 140. има: „то не само што се говори него је много српскије“, ту мислим да би обичније било: више српски, као што он у Пришр. 42 има: „ловци су више дивљи неголи пастири“, што ми се чини обичније неголи компаратив дивљији у Ив. 331.“¹

Облици који су се Маретићу били учинили страни постали су током времена регуларни. „Правопис српскохрватског књижевног језика“ 1960. препоручује као једино могуће: дивљи, комп. дивљији, док у текстовима савремених писаца постају сасвим обични, редовни с морфолошког гледишта правилни компаративи придева и прилога на -ски. Исп.: ... Гледала је на њих пријатељскије него на своје дојучерашње комшије... (Бранко Ђопић, Пролом. Просвета, 1955, стр. 458); О, тамо сам сањао о Паризу, и они моји снови били су парискији од читавога Париза (Сабрана дјела Мирослава Крлеже. Св. 8, Новеле. Зора, Загреб, 1955, стр. 21); На читавоме свијету нема свињскије куће, него што је овај мој дом! (Исто, стр. 436).

Ово, међутим, не значи да у књижевном језику није актуелна појава сложених конструкција за изражавање компарације. У граматичким дескрипцијама спомињу се поједини придеви, чији се компаративи не творе по обичном калупу. У странцима намењеној граматици Јосипа Хамма, на пример, читамо: „Перифрастичке компарације углавном нема: описивање са мање или више има модално значење (он је више зао него добар, данас се мање слабо осећам него јучер). Ипак је код малог броја придева, као што су сијед, смеђ, јуначки, туђ или сл. од којих се ријетко када твори компаратив, ово готово једини начин да се изрази поређење у вишем ступњу (његова је коса више

¹ Т. Маретић, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика. Треће издање, Загреб, 1963, стр. 220.

сиједа него што је била прошле године; њезине су очи постале више смеђе него обично; држао се више јуначки него остали другови; изговорио си то више туђим нагласком него прије).“²

Пажљиво прегледање савремених књижевних текстова открива чињеницу која иде у раскорак, коси се са поставкама традиционалне граматике. Испоставља се, наиме, да сложени начин компарације није у данашњој језичкој пракси изузетно редак. То је шира, масовнија појава која се не да затворити у круг ограниченог броја лексема.

Исп.:

Откад се момак вратио из војске, послације кратког и несрећног рата, постао је још више мучаљив и подозрив (Бранко Ђокић, Пролом. Просвета, 1955, стр. 9); Иза оваквих је наступала многобројна шарена сељачка варица, више жељна пљачке него ли освете (Исто, стр. 348); — Ко је био више пијан? — мислио је Вуле. — Биће овај други (Вељко Петровић, Сабрана дела. Књ. V, Разговору никад краја. Нови Сад, Матица српска, 1956, стр. 60); Ситуација је из часа у час постајала све више напета... (Стеван Јаковљевић, Велика забуна. Нови Сад, „Братство-јединство“, 1956, стр. 8); Уколико је више успевао да говори „као из подрума“, био је све више горд (Никола Трајковић, Госпођа из велике собе. Просвета, 1955, стр. 16); Босиок је још био у корпи, то цвеће за умрле, звездан и невен покидани и још више миришљави (Слободан Џунић, Зрна, Приповетке. Ново поколење, Београд, 1951, стр. 125); Отада је стара Миљанина мати ишла још више пресамиљена... (Исто, стр. 125); Легла је и угасила светлост, али се у мраку нашапа још више гневна и расањена (Иво Андрић, Госпођица. Просвета, 1961, стр. 153); А Давид је одједном осетио да је увређен и бескрајно више усамљен него што је био још пре неколико минута (Иво Андрић, Травничка хроника. Просвета, 1961, стр. 108); Са кратких шетња враћала се... још више обесхрабрена... (Исто, стр. 142); Та црна мисао ишла је по том Београду тридесетих година... и била много чешћа и више раширена него што би се то по разговорима, књигама и новинама могло помислити... (Иво Андрић, Одабране приповетке. СКЗ, 1954, књ. II, стр. 344); Право говорећи, и пош Никола и она двојица пријатеља којима се поверио били су *више склони* да целу Миланову причу сматрају тлапњом, маштанијом... (Иво Андрић, На Дрини ћуприја. Просвета, 1955, стр. 181);³

² Јосип Хамм, Кратка граматика хрватско-српског књижевног језика за странце. Загреб, 1967, стр. 89.

³ Иначе И. Андрић употребљавао је и компаратив *склонији*. Исп.: Знало се да је султан Мехмед био *склонији* млађем сину и да је желео да га он наследи (Иво Андрић, Проклета авлија. Матица српска, 1954, стр. 59).

ветке. СКЗ, 1954, књ. II, стр. 344); Одједном смо постали озбиљнији и више уплашени (Антоније Исаковић, Празни брегови. Просвета, 1978, стр. 95).

Један пример за суперлатив:

Међу женама росијских официра Ана је била највише омиљена (Милош Црњански, Сеобе, Трећа књига. Нолит, Београд, 1978, стр. 218).

Како се види из наведене грађе, сложени начин компарације заступљен је веродостојним примерима у делима еминентних књижевника, међу којим има угледних стилиста. Може се стога рачунати (што је главни циљ ових редова) да ће цитирани примери „запети за око“ граматичарима и лингвистима као подстрек за шире проучавање и дубље осмишљавање ове појаве. Не би се, наравно, могло оправдати пренебрегавање онога што већ постоји у књижевнојезичкој реалности.

Већ сада при анализи не много опширне грађе може да се запази да су сложеном компарирању више склони (односно склонији) придеви који су обичнији за писани израз. У цитираним примерима су заступљени у великом броју придеви изведени од глагола (тј. пореклом глаголски придеви). Ти придеви су, као што се зна, много фреквентнији у писаним текстовима него у живом обичном говору.

Засада би свакако било преурањено дотицати се нормализаторског аспекта, оцењивати појаву о којој је реч са гледишта књижевнојезичке норме. Изложена запажања имају за циљ само једно: да се изнесу на видело значајне граматичке чињенице, што би подстакло стручњаке на свестрано испитивање појаве која у њима долази до изражаја.

В. Гудков

Језик у школи

УЛОГА ЛОКАЛНОГА ГОВОРА У РАЗВИЈАЊУ ГОВОРНЕ КУЛТУРЕ УЧЕНИКА

У посљедње вријеме све више се говори о разним питањима говорне културе. На скуповима, договорима, савјетовањима ове врсте долази се, често, до значајних резултата, али они, на жалост, имају још увијек мали одјек у широкој јавности, слаб утицај на језичку праксу. То значи да би оваква савјетовања требало да буду још више окренута животу, требало би да се оријентишу не само на анализу и критику него и на мијењање постојећег стања.

Једно од врло важних попришта борбе за љепши, функционалнији говор јесте и наша школа. Проблемима говорне културе у школи посвећен је веће број чланака, студија и књига. Међу тим проблемима значајно мјесто заузима питање локалног говора у настави матерњег, српскохрватског језика. Поменимо на овоме мјесту три рада у којима је ријеч о улози локалног говора у развијању говорне културе ученика и у којима је дата исцрпна литература: „Разликовна граматика и настава књижевног језика“ (др Стјепко Тежак), „Од мјесног говора до књижевног, стандардног језика“ (Иво Кастропил) (оба рада објављена су у часопису „Сувремена методика наставе хрватског или српског језика“, Загреб 1978, бр. 1), „Основна школа и проблеми локалног говора у настави српскохрватског језика“ (др Драгомир Врећић) (објављено у часопису „Педагошка стварност“, Нови Сад 1977, бр. 5). Мислимо да је исправан захтјев аутора да се у настави књижевног језика пође од дијалекта, тј. од локалног, мјесног говора, од онога што је најближе ученику. Такав приступ настави почива на основним дидактичким принципима: принципу поступности (иде се од познатог ка непознатом), принципу свјесне активности ученика (ученици су више заинтересовани за наставу, желе да упознају матерњи језик), принципу очигледности у настави (и најапстрактније гра-

матичке категорије лакше се схватају кад се узму примјери из завичајнога говора) и принципу повезаности теорије с праксом у настави (посматрањем и анализом праксе долази се до теорије, а истинитост теоријских поставки провјерава се у пракси).

Методичари се често залажу за израду диференцијалне или разликовне граматике, која обухвата фонетске, фонолошке, морфолошке, синтаксичке и лексичко-семантичке особине којима се један говор или жаргон разликује од књижевног језика, као и одређена методска упутства за употребу такве граматике у настави. У вези са израдом диференцијалне граматике поставља се неколико питања.

Прво, стварањем диференцијалне граматике добива се парцијална слика о једном говору. Истичу се само оне црте које су друкчије него у књижевном језику, а занемарују се они елементи који се слажу са стандардом, тако да се не види како говор функционише као цјелина, као систем. Могло би се десити да ученици схвате свој говор као збир грешака, одступања од књижевног језика, чиме би се код многих појачао комплекс дијалекта. Због свега тога, боље би било направити граматику у којој би се дали бар основни подаци о особинама које су исте као у књижевном језику и уз њих, можда нешто детаљније, разлике од стандарда. Тако би ученици имали реалнију представу о сопственом говору, о односу стандардног и нестандардног у њему, о мјери у којој одступа тај говор од књижевнојезичке норме. Уз све ово дошла би методска упутства којима би се прецизирали начини поређења једнога говора са књижевним језиком, заправо начини поређења два система, да би се у говору ученика постепено и све јаче развијале навике својствене књижевној изговорној норми.

Друго, за израду граматике једнога говора, онакве какву смо малочас описали, па и диференцијалне граматике, за коју се многи аутори залажу, нема довољно кадра. Мало је наставника који имају времена за такав посао, а још је мање оних који су способни да напишу граматику једнога говора (уз помоћ ученика). Дијалектолошко образовање многих наставника је веома скромно. Ријетки су они који могу тачно забиљежити акценат, отвореност и затвореност вокала, тврд и умекшан изговор консонаната и сл. Да би се стање у том правцу поправило, требало би наставу дијалектологије на факултетима још више модернизовати: слушање магнетофонских трака са снимцима народних говора, приказивање графикана и слика на којима се виде резултати експерименталних истраживања неке особине једнога говора, научне екскурзије у поједине крајеве — нарочито у оне са особинама које је теже схватити или у оне у којима су рођени познати писци, затим указивање на елементе ди-

јалеката у књижевним дјелима итд. За наставнике који већ раде, а нису дијалектолошки обучени, ваљало би организовати посебна предавања. Она би добродошла и оним наставницима који раде у великим градовима, гдје су створени језички конгломерати у којима се мијешају разни дијалекти, наријечја и говори и гдје је потрбно шире знање из дијалектологије.

Треће, има наставника, и то доста, који су рођени у крају у коме се говор много разликује од књижевног језика, који су ту завршили и средњу школу и који су послје студија вратили се у исти крај или на подручје са истим типом говора. Они можда могу добро да опишу свој говор, али често не познају довољно књижевни изговор, због чега не могу дати пун допринос развијању говорне културе ученика. За њихово усавршавање потребно је сачинити програм који би се остварио путем предавања, семинара, савјетовања и сл. На оваква, макар и популарна предавања требало би да долазе сви наставници, без обзира на предмет који предају у школама.

Поставља се основно питање: како наставни план и програм прилагођавати ситуацији на терену? Како, на примјер, предавати акценат? О томе смо говорили у једном другом раду (у чланку *Акценат у настави српскохрватског језика*, објављен у *Књижевности и језику*), а овађе ћемо рећи да ће метод зависити од прилика у локалном говору. На један начин ће се предавати у школама на територији призренско-тимочких говора (гдје се јавља само један, и то експираторан акценат, на било којем слогу акцензоване ријечи, и гдје нема дужине, ни испред ни иза акцента), на други начин у школама са подручја косовско-ресавских говора (силазни акценти на свим слоговима, али има и улазних, док су дужине испред акцента), а на трећи начин у школама са подручја шумедијско-војвођанских говора (новија акцентуација). Посебне акценатске вјежбе морају се припремити за оне ученике који живе на територији жупског говорног типа (који припада косовско-ресавским говорима и гдје се среће дугоузлазни акценат на једносложним ријечима: *нож, кључ*) и за оне који су са терена шумедијских говора са кановачким акцентом (дугоузлазни акценат мјесто краткоузлазног на пенултими двосложних и тросложних ријечи: *вода, лепота*).

У СР Србији настава се одржава на екавском изговору, због чега је потребно рећи нешто и о рефлексима јата. Наиме, у многим говорима има одступања од екавског књижевног изговора, о чему треба водити рачуна у настави матерњег језика у појединим подручјима. У школама са подручја призренско-тимочких говора треба упозорити на облике: *неси, стареј(и), тресејаше*, у колубарској области ваља указивати на икавизме: *бијаше, ди* (којих иначе има у шумедијско-војвођанским говорима) и

на ијекавизме: *дијете, ћед* (који се јављају, нпр. и у гружанском говорном типу). У западној Србији има ијекавских говора, који су мање или више под утицајем екавског, али у својој основи ипак су ијекавски. Тако у златиборском региону налазимо: *пјџма, вјџгар; џме, џести; лџба, ћџу, вџвели, дијете* и сл. (М. Николић: „Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)“, СДЗБ XIX, 629, 742). Како поступити у овом случају? Одмах да кажемо да је лакше из говора ученика екаваца истиснути одређени број ијекавизама (нпр. у гружанском и колубарском региону) него што је ученике ијекавце преобратити у екавце. За ијекавце потребно је направити детаљан план вјежби. Посао ће бити олакшан тиме што су уџбеници екавски писани, а и средства масовних комуникација (штампа, радио, телевизија) употребљавају екавски, и што одрасли у тим крајевима свој говор осјећају као дијалекатски. У вези са говором ијекаваца у западној Србији треба истаћи још двије чињенице: прва, ако се у настави матерњег језика полази од дијалекта, онда треба ученике научити писању консонаната *џ* и *з*, који се у овим говорима чују, а за који нема знакова у школској азбуци и абеди; друго, познавање ијекавског изговора може да добро дође приликом читања и анализирања народних умотворина (пјесме, приче, пословице, загонетке и сл.), које су великим дијелом писане ијекавски, као и при тумачењу и говорној интерпретацији дјела ијекавских писаца (у редовној настави или у драмској и рецитаторској секцији).

Има још доста дијалекатских особина које захтијевају прилагођавање наставног плана и програма, зависно од говорног подручја. Навешћемо само неке од њих. Подијелићемо их у двије групе: у једној су говорне црте које не задају већих проблема, а у другој оне које се теже савлађују, које траже дуже вјежбање. Првој групи припадају ове појаве: африката *дз*: *дзвер, дзид* (у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима — ученици треба да науче писати *дз*), африкатизација сугласника *с, ш* (и *ж*): *пиуе, пченица (вџба)* (у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима — није тешко ни у једном ни у другом случају извршити замјену, јер већ постоје гласови: *з, с, ш, ж*), а у другу групу спадају феномени: затворени односно отворени вокали: *глеџда, капеџтан* (у призренско-тимочким говорима), африкате *ч/ч'* и *џ/џ'* добивене од старих група *тј, дј*: *свџа, вџча, гаџам* (у тимочко-лужничком говорном типу), тврдо *л*: *лош, сеџс* (у јужноморавском говорном типу — у сва три случаја ради се о нијансама неких гласова и ученици треба да науче како се пишу такви гласови), деklinација (сви падежи сведени на два облика — у призренско-тимочким гово-

рима, генитив плурала на *-а* једнак је локативу плурала, а датив плурала на *-ма* једнак је инструменталу плурала — у косовско-ресавским говорима). Сваки наставник послје извјесног времена увиђа шта из дијалекта представља велику тешкоћу приликом усвајања књижевноог изговора и те појаве обрађује у својим предавањима и вјежбањима од самог почетка наставе, водећи рачуна о узрасту ученика, иако су неке од њих, по плану и праграму, предвиђене за касније.

Проблем локалнога говора у настави матерњег језика најсвестраније се може обрадити у оквиру рада језичке секције. Ту ученици, под руководством наставника, скупљају и обрађују дијалекатску грађу, упоређују је са књижевним језиком и извлаче одређене закључке. Али могући су и други видови активности. Може се обрађивати језик писца који пише језиком тог краја (нпр. у Нишу Стеван Сремац, у Врању Бора Станковић) и то тако да језичка анализа иде у више праваца: однос језика дјела према локалном говору (евентуална одступања, која су често већа него што се мисли — усталом писац и није дужан да пише баш све у дијалекту), затим однос језика дјела према књижевном језику. Даље, у језичкој секцији могу да се проучавају магнетофонски снимци са дијалекатским облицима, који се срећу у говору на радију и телевизији и у позоришту и који често не припадају локалном говору. У вези са појавом дијалекатских облика у овим установама, треба указати на два различита случаја: или је у питању огрешење о књижевни језик (једноставно, говорник није знао друкчије да каже) или је ријеч о интерпретацији умјетничког дјела (драме, радио-драме, телевизијске драме и сл.) у коме дијалектизми служе у умјетничке сврхе. Међу бројним активностима језичке секције (такође рецитаторске и драмске) налази се и посјета сличним секцијама у другим школама. Корист би била обострана. Ученици из Ниша и Врања могли би од својих другова из Титовог Ужица и Ваљева да науче добар акценат, а ови други би од њих научили како ваља говорно интерпретирати дјела Стевана Сремца односно Боре Станковића.

На крају, послје свега што је речено, закључићемо да локални говор заузима значајно мјесто у коначној реализацији наставног плана и програма матерњег језика, а посебно у развијању говорне културе ученика. Да би наставник постигао у томе добре резултате, неопходно је да и он и ученици добро познају и дијалекат и књижевни језик.

Милорад Дешић

ЗАНИМЉИВА ГРАМАТИКА

— Милан Шипка: *Занимљива граматика*, изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. —

Милан Шипка, вредни радник на пољу српскохрватске језичке културе и један од утемељивача босанскохерцеговачког стручног рада око стандардног језичког израза, написао је досад више књига, студија и чланака из области савременог српскохрватског књижевног језика и правописа. Сад се ево јавља и са „Занимљивом граматиком“, која је, како и сам наслов упућује, првенствено окренута школској деци и у којој се на лак, забаван, занимљив начин третирају разне правилности и неправилности нашег језика и правописа.

Зна се — граматика је Ђацима досадан предмет и да се педагози и писци граматика довијају на разне начине да ту „суву“ материју колико-толико учине занимљивијом, па тиме и приступачнијом ученицима.

То чини и М. Шипка и одмах се може рећи — успешно. Под више од сто наслова занимљиво је саопштио много ствари. Ево пример-два:

М. Шипка хоће детету да каже да се глас *x* изгубио из нашег језика. Рећи то — сасвим је просто и, можда, није ни „досадно“. Али М. Шипка тако не чини. Ево шта он каже: Изгубљен је један глас у околини Бањалуке, па је за њим издата потерница: „Пажња! Пажња! Дајемо на знање становницима села М. и грађанима свих сусједних мјеста да је из језика нашег краја нестао један глас. Мјесто рођења му је задње нешце. Најближи су му сродници гласови *k* и *z*. Наш је крај тешко општећен губитком овог гласа. Моле се сви да га, кад га набу, врате овамо милоом или силом.“ И даље се у истом стилу приводи крају ово питање.

Или: да би показао да глаголи *оживјети* (*оживети*) и *оживити* имају различита значења, М. Шипка призива у помоћ старогрчки мит о Питмалиону и оживљавању његовог, Питмалионовог, славног женског кипа.

У књизи се говори и о разним другим темама: о постанку и развиту писма, нашим азбукама, како се где чита и пише — слева удесно, здесна на лево, одозго доле итд. Врло је интересантна и глава „Игре и загонетке“, у којима се, у свакој од њих, крије и решава неко језичко или правописно питање.

У књизи нема погрешака, сем ако то, вероватно омашком, није ово: да се Земља окреће, а да Сунце стоји. Мислим да је, у вези са презименима типа *Милићевић* — *Миличевић* требало више говорити о гласовима *ч* и *ћ* (ако смо, разуме се, за то да се у нашем књиж. јез. одржи разлика између та два гласа). Исто тако требало је, мислим, дати цело значење Његошевих стихова: „Лепо, липо, лјепо и лијепо...“ а не делимично.

Има у Шипке једна ствар која је потпуно тачна и у духу свих наших позитивних правописних правила. Наиме, Шипка вели да на ијекавским теренима не треба говорити „Црвена звијезда“ (београдски фудбалски клуб), већ — и на њима, а не само на екавским — „Црвена звезда“, нити на екавским теренима „Железничар“ (сарајевски фудбалски клуб), већ, и на њима као и на ијекавским, „Жељезничар“.

Понављам — то је сасвим исправно. Међутим, у вези са тим хтео бих нешто да кажем (у своје лично име, разуме се). Ја, наиме, не бих сматрао да један, граматички неук навијач „Црвене звезде“ у Сарајеву, или на неком другом ијекавском терену, греша ако каже „Црвена звијезда“, или ако један „Жељезничаров“ београдски навијач каже „Железничар“. Сам Шипка говори о каткад неухватљивим, чудним путевима језика, а тога има и у преузимању имена.

На крају, пожелети је да оваквих књига буде што више у нас.

Милија Станић

Језичка култура

НАПРЕДАК У СТРУЧНОЈ ОБРАДИ ПИСАЊА АРАПСКИХ ИМЕНА КОД НАС

Ових дана има у новинама вести из исламских земаља Средњег истока, а с тим и арапских личних имена (преузетих без обраде из арапског језичког извора), која сведоче у каквом је стању и на каквом нивоу транскрипција арапских имена у нашој језичкој пракси. Читамо тако (у Политици од 11, 14. и 15. XI и Нину од 15. XI 1981. г.) „Сатар и Хосеин“, „на Абдуса Сатара“, „председника Зиаура Рахмана“, „председника Зие“, „под генералом Зиа Ул Хаком“ итд. — Поступак је отприлике такав као кад би неко у свету узео из нашег језика нпр. *поп Данило*, па га по слуху уобличио у „поб Данило“, а онда осамосталио оно „поб“ и примењивао га ван позиције у којој је б настало.

Наиме, стварна је структура ових арапских имена генитивна веза двеју арапских речи, с тим што друга испред себе има и одређени члан:

Абд + ел Сатар (или Сетар),
Зија + ел Рахман,
Зија + ел Хак.

То су тесно повезани изрази, сложена фигуративна имена (прво нпр. по значењу одговара православном изразу „раб божји“), па због те тесне везе елементи не задржавају независан изговор, него се у додиру са суседном речју мењају: у првој речи се оживљује (иначе замрли) наставак -у, а у члану *ел* (äl) губи се самогласник, а *л* се пред неким сугласницима једначи (*ел Сатар* → *ес-Сатар*, *ел Рахман* → *ер-Рахман*), те смо тако добили „Абдус“ и „Зиаур“, а уз мало друкчију произвољност „Зиа Ул“.

У Правопису (једином који имамо, из 1960. г.) постоје правила за писање имена из низа европских језика, а за арапски, на жалост, нису дата. О данашњем значају тога језика сувишно је и говорити, а проблематика писања његових имена веома је сложена. И сами читаоци новина уочавају да у томе нема потреб-

нога реда, па је у рубрици „Одједи“ у недавним бројевима Нина било дискусије и спорења о томе како треба код нас писати арапска имена. Читаоци који су отворили ту дискусију изгледа нису ни знали да о томе постоји већ обимна стручна литература, а посебно да су у два наша института за српскохрватски језик — београдском и сарајевском — организоване обимне анализе и стручна обрада проблема писања арапских имена, што је већ објављено у нашим часописима (Наш језик, XXI/4—5, 1975. г., и Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, VII, 1980. г.). Добро је што је редакција Нина закључила ову дискусију дајући реч компетентном стручњаку и активном учеснику у обе поменуће организоване анализе — др Дарку Танасковићу.

*

Предмет овога осврта је друга од ових анализа, она коју је организовао сарајевски институт, у оквиру које су оријенталисти др Срђан Јанковић и Зулфикар Ресуловић из Сарајева и др Дарко Танасковић из Београда поднели реферате и изложили своје ставове дискусији на стручном скупу у Бихаћу. Како је Танасковићева елаборација била основ раније дискусије у „Нашем језику“ (где сам се, поред Н. Родића, укључио и ја, коментаришући Танасковићеву анализу и ставове), а Ресуловић се и не бави именима него општим оријентализмима — остаје да размотримо Јанковићеве налазе и ставове, те да оценимо докле је допрла обрада овога проблема.

Могу одмах са уверењем рећи да је анализа Срђана Јанковића озбиљан корак напред, омогућен не само стручним познавањем оријенталистичког градива, него и — нимало мање — Јанковићевим познавањем и уважавањем захтева и узуса наше језичке културе, о којима неки оријенталисти нису водили довољно рачуна тражећи транскрипциона решења. Јанковић добро схвата да је језик давалац (овде арапски) само једна страна проблема, а другу — у доста ствари и пресуднију — чини језик прималац, тј. реалне могућности и општа правила и узуси нашега језика. Може се, такође, са задовољством рећи да је нормативистичка дискусија о писању арапских имена — почев од 1956. године, кад је покренута у загребачком „Језику“ (А. Селмановић, Д. Брозовић, касније и И. Смаиловић), преко сарајевског „Правописног приручника“ (С. Марковић, М. Ајановић, З. Диклић), па до ових новијих анализа — у целини представљала поступно напредовање у обради и разумевању ове сложене проблематике и припремању најрационалнијих нормативистичких ставова. Захваљујући томе, данас би већ било могућно

брзо утврђивање конкретних и добро основаних правила — кад би постојали нужни механизми договора и конвенције о језичкој норми.

Иако таквих механизма нема (и нису на видјелу), настојаћу да предочим шта сада, после иницијативе сарајевског института и Јанковићевог анализе, можемо сматрати усаглашеним или прецизнијим и где је још остало да се одлучујемо између конкурентних решења, јер некад и различита решења могу имати и озбиљне аргументе и одређене недостатке или сметње.

*

У приложеној табели приказаћемо основни однос арапских фонема (представљених у научној арабистичкој транскрипцији) и наших транскрипционих еквивалената за које се изјашњава Јанковић, додајући по један пример (бројеви у заградама указују на коментаре који даље следе).

ā = а: Халид	m = м: Мухамед
-a = а: Гиза (1)	n = н: Недим
a- = а: Асад (2)	q = к: Касим
-a- = а: Халил (3)	r = р: Ријад
= е: Недим	s = с: Селим
b = б: Хабиб	ṣ = с: Басра
d = д: Асад	š = ш: Шукри
ḍ = д: Ријад	t = т: Бејрут
ḏ = з: Азир (4)	ṭ = т: Тахир
f = ф: Мустафа	ṭ = с: Сабит (4)
ġ = г: Багдад	ū = у: Махмуд
ġ̣ = џ: Цумхурија (5)	u = у: Мухамед (8)
= ğ (егип.): Гумхурија	ʿu- = о: Осман
h = х: Хашиш	w = в: Анвар
ḥ = х: Хасан	y = ј: Јахја
ḥ = х: Халид (6)	-ay- = ај: Хајдар (9)
ī = и: Амин	= еј: Фејсал
i = и: Хафиз (7)	-aun = еин: Хусеин (сл. и др.
k = к: Киркук	у крајњем слогу)
l = л: Кемал	aw = ау: Хадратаут

Можемо одређено рећи да је целокупна ова схема прихватљива као општи кључ транскрипције и да би је добро било и у што широј пракси прихватити као основни стандард писања арапских имена и као средство за уношење нужног реда у то писање. У већини случајева решења су се сама по себи наметала, а у оним случајевима где је требало оценити куд прева-

гују разлози и аргументи Јанковићев је избор реалан и добро основан (уосталом, и у високом степену сагласан са опредељењима у ранијим расправама и анализама); добра је страна тих опредељења што никад не значе увођење некакве необичне новине, него остају у оквирима већ створених узуса и преседана, отклањајући само шаренило и недоследност.

Указаћемо на нека опредељења, и то не само она која проистичу из изложене схеме, него и у посебним проблемима с којима се среће писање арапских имена и којима је и Јанковић посветио дужну пажњу.

(1) *Халида, Гиза* — а не „Халиде“, „Гизах“. Без икакве сумње је оправдано да се арапска „фетха“, тј. кратко [а] (изговор у разним позицијама од *а* до *е*), кад је на крају речи, преноси доследно као *-а* (и да се у нашем језику схвата флексијски, као променљиви наставак).

(2) *Асад* — а не „Есад“. Већ је постао безмало општи обичај да се тај исти вокал фетха на почетку речи преноси као *А-*, и реално је што Јанковић ово формулише као опште правило (са изузетком одређеног члана), дакле *Асад, Амин, Агадир, Абу Муса* итд.

(3) *Халил*, али *Кемал, Недим* — а не „Камал“, „Надим“. Насупрот почетном и завршном положају фетхе, у унутрашњости речи не би било реално ићи на јединствену замену за овај арапски вокал, јер би се тиме одступило и од изговорне реалности и од створених обичаја, те је оправдан Јанковићев став да овде треба ићи за изговором, преносећи фетху некад као *а* (*Халил, Сабри, Фејсал* и сл., што зависи у првом реду од утицаја суседних сугласника тврде афекције, углавном кад су у истом слогу), а некад као *е* (*Кемал, Шекиб, Целал, Недим* итд.). Конкретна граница једног и другог решења вероватно је помало условна, али је само начело зависности од изговора исправно.

(4) *Азир, Сабит* — или *Адир, Табит?* (а) Јанковић се опредељује за фрикативну транскрипцију међузубних сугласника, као *з* и *с*, и за то има оправдања и у блискости изговора и у постојећим преседанима, те је тај став прихватљив.

(6) Имало би добрих страна и друкчије решење, да ове гласове преносимо као и одговарајуће енглеске, тј. као *д, т* (в. опширније у НЈ XXI/4—5, стр. 265—266).

(5) *Џумхурија*, а у Египту *Гумхурија*. Упркос начелној предности коју треба давати општеарапским књижевним ликовима над регионалним варијантским, египатско *г* уместо *џ* представља већ толико признату појаву да јој се неречно одуцирати (вп. место *Гиза*, Насерово име *Гамал*, име његовог претходника *Нагиб* и др.).

(6) *Халид, Ахбар* — а не „Калид“, „Khaled“, „Акбар“. Упркос знатним колебањима у новијој транскрипцији арапског безвучног крајњег велара (изазваног углавном енглеским симболом „kh“), овде је оправдано само наше *x*. Слажући се у овоме с Јанковићем, сложићемо се и за традиционална одступања, јер је за *Картум* већ касно да се исправља у „Хартум“, због створеног обичаја.

(7) *Хафиз* — а не „Хафез“. Толико су упорна јавна гласила у писању *e* уместо арапског [i] (уп. „Насер“, „Касем“, „Јасер“ итд.) да ће се то тешко моћи зауставити, али треба свакако подржати Јанковићев став да [i] у свим позицијама треба преносити као *и*, дакле *Хафиз, Салих, Халид, Касим* — једнако као и *Киркук, Ибн Сауд* итд.

(8) *Мухамед* — а не „Мохамед“. Иако изговор арапског кратког [u] нагиње ка *о* у неким положајима, оправдано је Јанковићево опредељење да га треба преносити као *у* (сем на почетку имена типа *Осман, Омер, Оман*, кад је испред [u] безвучни фарингални плозив, који се не преноси код нас); дакле: *Мухамед, Хусеин, Хусни, Муамер, Мубарак* — једнако као *Сулејман, Кувајт, Муџиб* и др.

(9) *Сулејман, Хајдар* — али *Хусеин, Окаил*. Потреба различитог преношења дифтонга [au] проистиче, с једне стране, отуда што и овде долази до изражаја двојак изговор медијалне фетхе (*a — e*), а с друге стране отуда што би били врло напрегнути за изговор завршеци типа *-ејн, -ејл, -ејр* и сл., поготово ликови као „бахрејнски“, „окајлски“, те је оправдана друкчија транскрипција у крајњем слогу.

(10) *Хадрамаут* — а не „Хадрамавт“; *Хауран* или *Хавран?* (а) И Јанковић и Танасковић предлажу транскрипцију дифтонга [aw] као *ау*, што је свакако прихватљиво: *Хадрамаут, Хауран, Цебел ел Лауз, Тауфик*, а тако и *Ахбар ел Јаум* (име новина); Јанковић такође истиче неопходност уступака изговору *о* у топонимима у којима је такав изговор сасвим преовладао, нпр. у Египту *Сохаг* (уместо теор. „Саухац“).

(б) Можда би се и овде могло ићи на сличну диференцијацију као код [au], тј. у средини речи ићи на једносложну замену *ав* (*Хавран, Фавзи* и сл., али ипак *Тауфик*, због гласовно непогодног „Тавфик“), а у последњем одн. једином слогу *ау*.

(11) Члан *ел* — а не „ал“. Нема оправдања да пишемо час *ел* час *ал* („ел Асад“, „Ал фатах“ и сл.), а Јанковић је навео добре разлоге за предност варијанте *ел*, која је и доста уобичајена у нашој пракси.

(12) Само *ел* — или *ел/ес/ез/ет/ед/еш/ен/ас/аз/ат/ад/ар?* Основни облик је *ел* (и у арапском писму увек долази у одгова-

рајућем лику), а све друге варијанте су резултат једначења сугласника *л* са почетним предњојезичким сугласником следеће речи (који онда утиче и на боју вокала у члану). Мислим да нико ко се мало удуби у овај проблем неће без извесног оклевања или колебања заузети одређен став. Поменуто једначење је изговорна реалност, која се у свету широко уважава у транскрипционој пракси, те и ми имамо право да је уважамо, али имамо право и да останемо само при *ел*, зато што наш правопис начелно не признаје једначења у додиру посебних речи (*из потока* — а не „ис потока“), као и зато што наслон на писмо уместо на изговор у транскрипцији не представља ништа недопуштено. У нашој пракси доста је распрострањен и један и други поступак, и по свој прилици ће тако и остати, макар нормативисти и дошли до сагласне препоруке. Од избора у овом питању зависиће и могућна решења у именима од две речи између којих се члан јавља као спојница (в. о томе даље).

(а) Јанковић је дао предност вишеструком решењу (тј. уважавању једначења). Добро је што се при томе сагласио да је у топонимима потребно асимилирани члан везати цртицом за следећу реч, јер би једино такво писање сугерирало да је у питању помоћна речца а не нормални део имена и омогућавало да се нешто прошири круг људи који ће схватити да ту има некаквог сугласничког једначења; дакле (колико се буде спроводило једначење): *Ен-Неџеф*, *Дар ес-Салам*, а за такво писање бих свакако био и у личним именима: *ес-Садат* (ако не останемо при *ел Садат*). То није никаква новост у примени цртице, јер је обичај да се на тај начин укаже на утицај једне речи на лик друге (нпр. кад навоодимо из дијалекта или из писаног споменика примере типа *ис-потока*, *беш-чуда*, *д-идемо* и сл.).

(б) Овде бих се ипак пре сагласио са Далибором Брозовићем (Језик IV/3, 78), а има и оријенталиста који нагињу томе, да би било боље генерално уједначити писање члана, тј. не спроводити у писању имена поменуто једначење. Једино тако би препознавање члана у арапским именима постало општа појава у нашој језичкој култури, а с тим би се донекле унапредило и неко сналажење у арапским именима и њиховој структури, разликовање битних и помоћних делова имена, уочавање истоветности имена кад се члан употреби или изостави (в. даље). Дакле: *ел Садат*, *ел Неџеф*, *Дар ел Салам* (или, због традиције, *Салам*) итд.

(13) „У научној транскрипцији дозвољено је изостављање члана уколико се не нарушава идентификација имена... Што се тиче практичне транскрипције, изостављање члана се исто тако често практикује“. — „Код једночланих назива листова, који у принципу имају члан, најбоље је решење које је предложио Клајн... члан ту треба изоставити“. — „Уз географске називе

у транскрипцији се веома често изоставља члан и то на првом мјесту кад се ради о добро познатим топонимима“. — Све су ово нормална испољавања језичке економије, што је посебно погодно кад се име увршћује у азбучни ред, чиме се истиче битни део имена, а не помоћни, граматички. Члан се, наравно, не може изостављати кад се налази унутар вишечланих имена (*Ахбар ел јаум*, *Шат ел Араб* и сл.), али мислим да не би требало осуђивати изостављање члана ни у вишечланим именима кад се налази на њиховом почетку (нпр. *Махала ел Кубра* уместо „Ел Махала ел Кубра“, град у Египту).

*

Најсложенији проблем, међутим, представља писање дводелних арапских имена, и то у првом реду оних између којих стоји одређени члан (те су у морфолошком смислу троделна). Члан по смислу припада наредној речи, али је у гласовном и ритмичком погледу спојница, која у изговору срста и с претходном речју. Примере таквих имена и промена које настају у додиру речи видели смо на почетку овога прилога, а основна су нормативна питања:

— у којој мери уважити изговорно (и функционално) срстање и ићи на спојено писање, и

— да ли и у којој мери уважити промене у додиру речи, или пак узимати облике које речи имају у оделитом, паузалном изговору.

Различити одговори на ова питања у нашој језичкој свакодневици воде многим неуједначеностима и колебањима, нпр. „Абдалах“ — „Абдулах“, „Насредин“ — „Насрудин“, „Абдел Насер“ — „Абдус Сатар“, „Абдел Рахман“ — „Абдерахман“ — „Абдурахман“ и др., сл. и у апелативном изразу „реис ел улема“ — „реис-ул-улема“ — „реисул-улема“ ...

И у нашем језику има изузетних случајева кад и при одвојеном писању друга реч утиче на облик претходне (*преда мно*, *пода мно*), а сличних појава имамо и у транскрипцији (нпр. француско *les* и *des* преносимо као *ле* и *де* или *лез* и *dez* зависно од тога каквим гласом почиње наредна реч), као и појава чувања структуре саставних делова сложенице (*полиархија* а не „полијархија“). Ипак је главни принцип нашег правописа да се у изразима које пишемо одвојено речи пишу онако како се чују при оделитом изговору, а у изразима које пишемо спојено и сложеницама уопште признају се и промене у додиру двеју речи; нпр. *без трага* — али *бестрага*, *без стрва* — али *бестрва*, *од тада* — али *отада*.

Примењен на арапска имена, тај главни принцип значио би да се избор упрошћава, сводећи се нпр. на „Абд ел Сатар“ или „Абдусатар“ (одн. при делимичном спајању „Абдул Сатар“), „Дар ел Салам“ или „Дарусалам“ (овај други модел примењује се у Турској: Darüsselâm), „Абу ел Рејхан“ или „Абурејхан“ (занемарио сам разлике у основном вокализму: „Сатар“—„Сетар“, „Салам“—„Селам“). — То су, међутим, само крајњи полови транскрипционих могућности, а сем њих може бити (и у пракси бива) разноликих комбинација једног и другог поступка, тако да се добија читав ланац варијаната. Неке су од њих само теоријске, јер сувише одударају од наших укорењених обичаја и правила — нпр. сувише је искидано „Абд ел Сатар“ (доследно рашчлањена структура) или „Абду 'с Сатар“ (структура сачувана онолико колико је одолела променама због спојеног изговора) — али ипак остаје више могућности о којима се реално може размишљати.

Број могућних комбинација увећава се ако предвиђамо употребу цртице. Само треба имати на уму да није много вероватно да ће се у нашој пракси прихватити нормативистичке препоруке да се имена пишу с цртицом. Цртица је код нас више оперативно средство да се повежу речи које се једна с другом сретну у реченици и удруже у спрегу, а мање постојани симбол за уобличавање лексичких и ономастичких јединица; она се у нашој језичкој култури више схвата као правописно право (које се понекад искоришћава) него као правописна обавеза (која ће се доследно спроводити). Отуда је, кад год препоручујемо писање цртице као решење неког проблема, реално да мислимо како ће решење изгледати кад изостане препоручена цртица.

Исто тако, не треба да прецењујемо дејство препоруке да овај или онај део имена остане непроменљив или да се мења по падежима. Већ се створио обичај или правило да променљивост зависи од броја слогова и од вокалског или сугласничког завршетка првог дела вишечланог имена. Тако ће већ самим обликом за који се одлучимо бити мање-више одређена и променљивост или непроменљивост (а не нашим захтевима да се мења или не мења), тј. мењао би се само последњи део имена у ликовима овог типа:

„Абд ел Сатар“ (ген. „Абд ел Сатара“),
 „Абд ес Сатар“ (ген. „Абд ес Сатара“),
 „Абду Сатар“ (ген. „Абду Сатара“) —

а мењаће се и први и други део у овако уобличеним именима:

„Абдел Сатар“ (ген. „Абдела Сатара“),
 „Абдул Сатар“ (ген. „Абдула Сатара“),
 „Абдус Сатар“ (ген. „Абдуса Сатара“).

У неком смислу то су закони језичке ритмике, а сем њих деловаће и закони језичке економије, по којима ће се дводелно име сводити на један свој део. Примере за то видели смо на почетку овога осврта, а додајмо им још два-три карактеристична (из Нина од 22. XI 1981): „Муџибуровој кћерци“, „у сенци два убијена лидера, Зиаура и Муџибура Рахмана“, „гласао сам за Сатара због Зије“. Можда до овога свођења имена на један његов део долази више зато што примери нису из арапске језичке средине (где би се арапско језичко осећање опирало разламању тесних функционалних целина), али да до тога може доћи и кад су у питању Арапи — сведочи третман Насеровог имена. Никуд нас не би одвело да смо његово име писали *Абдунасер* или *Абде-насер* (одн. -*ир*), јер је међународна реалност скраћивање његовог имена на сам други део; тако скраћено, оно је не само ушло у енциклопедијске и друге приручнике, него је постало и основа изведеница (*насеристи*, *насеризам*).

У елаборацији транскрипционих проблема веома је добро да добијемо што исцрпнија обавештења о изворној материји, међу њима и о природи везе у вишечланим именима, нпр. генитивна веза (*Ибн Сауд*, *Шат ел Араб*, *Зеид ел Халил*), апозитивна веза (*Муса ел Хади*), атрибутска веза (*Каср ел Азрак*, лист *Афак арабија*). Међутим, у формулисању коначне нормативне препоруке не може се оперисати оваквим појмовима. У транскрипцији се оперише формалним категоријама (број делова имена, број слогова, постојање члана и сл.) и ономастичким функцијама (људско име, топоним, име или општа реч употребљени нпр. као име новина итд.), те ће нпр. *Зеид ел Хаил* и *Муса ел Хади* бити иста категорија, без обзира на генитивну и апозитивну везу.

После ових начелних напомена, можемо продужити са прегледом конкретних питања.

*

(14) Главно правило: двочлана имена у којима се као спојница јавља и члан треба писати рашчлањено, као три речи, сем у случајевима који се изричито изузму. То је полазни принцип, у суштини примењен и у Јанковићевој анализи.

(15) Облик делова при рашчлањеном писању. (а) Облик делова треба да буде сагласан оделитом, паузалном изговору, сем што Јанковић изузима питање једначења члана: *Хафиз ел Асад*, *Шат ел Араб*, *Анвар ес-Садат*, *Џебел ед-Друз* итд.

(б) Сагласно ставу (12б), принцип оделитог изговора могао би се применити и на члан, дакле: *Анвар ел Садат*, *Џебел ел Друз*, *Дар ел Салам* (*Селам*).

(16) Први случај који треба издвојити из принципа рашчлањеног писања јесу имена на *-лах* и *-дин*; то је „фреквентна и позната форма“, која у другом делу има само један стабилан слог, а онај испред њега већ има улогу спојнице, чији вокал зависи од оделитог или везаног изговора.

(а) Јанковић се опредељује за вокализам заснован на оделитом (паузалном) изговору елемената: *Абдалах* (Абд + Алах), *Хајралах*, *Шемседин* (Шемс + ел Дин, ед-Дин), *Фахредин* — и то је врло распрострањен поступак.

(б) Логично би било, међутим, и да — признајући срastaње — признамо и појаве у додиру речи, те да идемо за стварним изговором тих склопова као целине: *Абдулах*, *Хајрулах*, *Шемсудин*, *Фахрудин* — што је такође врло распрострањен поступак.

(17) Из главног правила морају се издвојити и имена која почињу са *Абд*, јер би издвајање самог тог једносложног елемента („Абд ел Азиз“) деловало као вештачко разламање једне већ сливене целине (чак се јавља и осамостањено *Абдал*, *Абдел* или *Абдул*, где је у последњи слог укључен и члан, по смислу везан за следећи, изостављени део имена). Што се тиче односа према писању другог дела (спојеном или одвојеном), неће се — по свој прилици — моћи утврдити и стабилизovati јединствено решење, него ће писање зависити од тога долази ли до скраћивања. Кад овакво име неке личности долази само у пуном облику, нема разлога да се не прихвати Јанковићев (и не само Јанковићев) став: да се име пише спојено. Сагласно везаном изговору, *-л-* из спојног члана ће се гасити у позицијама једначења. Што се пак тиче спојног вокала, нуде се два могућа решења:

(а) преузети спојни вокал из оделитог изговора, што сугерира Јанковић: *Абделазиз*, *Абделкадир*, *Абделфетах*, *Абделмелик*, *Абделатиф*, *Абдерахман*, *Абдерезак* итд., или

(б) заједно са спојеним писањем преузети и везани (контекстуални) изговор: *Абдулазиз*, *Абдулкадир*, *Абдулфетах*, *Абдулмелик*, *Абдулатиф*, *Абдурахман*, *Абдурезак*.

(18) Ако се име употребљава и скраћено — као *Насер*, *Сатар*, *Гани* — не преостаје нам друго него да и при писању пуног имена идемо на одвојено писање делова. Варијанте могу бити различите, пре свега:

(а) полазећи од (17а): *Абдел Насер*, *Абдел Сатар*, *Абдел Гани* (уз могућну употребу цртице);

(б) исто — са *-ул*, полазећи од (17б): *Абдул Насер*, *Абдул Сатар*, *Абдул Гани*.

(19) Условљено опредељењем за признавање једначења у члану и употребом цртице, долази у обзир и (аналогно горњем):

(а) *Абден-Насер, Абдес-Сатар, Абдел-Гани*, или

(б) *Абдун-Насер, Абдус-Сатар, Абдул-Гани*.

(20) Долази још у обзир једноставно разламање ликова какви су под (176) (уз могућну употребу цртице): *Абду Насер, Абду Сатар, Абдул Гани*. (Све ово никако не треба схватити као предлог да се сад прерађује Насерово име, него само као пример.)

(21) За имена исто такве структуре, али са двосложним обликом уместо *Абд*, не долази већ у обзир спојено писање („*Зијаулах*“, „*Азизурахман*“ или сл., те на њих треба применити општи модел (14), уобличен зависно од избора између (15а) и (15б):

(а) *Зија ел Хак, Муџиб ар-Рахман* (облик сагласан Јанковићевој сугестији, а цртица је моја), *Зија ар-Рахман*, или

(б) *Зија ел Хак, Муџиб ел Рахман, Зија ел Рахман, Азиз ел Рахман* итд.

Тиме ће се уклонити нелогичан однос између „*Зијаур*“ и „*Зија*“ (ово друго у таквој опреци делује као неуместан хипокористик), као и бесмислено одвајање рефлекса једначења (овде -р) од онога што га је изазвало; са променљивошћу пак првога дела имена морамо се мирити.

(22) *Абул-Хасан* или *Абу ел Хасан*? (а) Јанковић је издвојио из општег, рашчлањеног обрасца и случајеве кад (у генитивној вези) иза облика типа *Абу, Вади* следи члан и други део имена, предлажући ликове *Абул-Хасан, Абул-Абас, Вадил-Хамамат* и сл.

(б) Мислим да би овде боље било остати при рашчлањеном писању, заснованом на оделитом изговору и структури, да се не развија јединствени лик облика као *Абу* („отац“), *Вади* („долина“); дакле: *Абу ел Хасан, Абу ел Абас, Вади ел Хамамат*, чиме први облик остаје једнак као и у именима без члана: *Абу Кир, Абу Селим, Вади Халфа* итд.

(23) Ако не бисмо признали једначење члана (исп. 126), онда би претходни обрасци вредели и за имена у којима други део почиње предњојезичким сугласником. Како се Јанковић одређује за уважавање једначења, то има консеквенце и у овим именима.

(а) Јанковићева је, дакле, сугестија: *Абур-Рејхан, Абуз-Зехаб, Вадин-Нагрун, Вадис-Сирхан* итд. (сагласно везаном изговору: *Абу-р-Рејхан* итд.).

(б) И при признавању тога једначења и срастања, радије бих ишао на затирање члана него на елементе „*Абур*“, „*Абуз*“, „*Абун*“, „*Абут*“ . . . , „*Вадир*“, „*Вадиз*“, „*Вадин*“, „*Вадит*“ . . . , дакле: *Абу Рејхан Абу Зехаб* итд.

(в) Са признавањем једначења било би спојиво и рашчлањивање: *Абу ар-Рејхан Вади ен-Нагрун* и сл.

(г) Ако не уважавамо једначење (сагласно ставу 12б), онда је овај проблем већ решен под (22б): *Абу ел Рејхан, Абу ел Зехаб, Вади ел Нагрун, Вади ел Сирхан* итд.

*

Како се могло видети, има још одређен број питања (нашло би их се и изван онога о чему је било речи) где и даље има места одмеравању које би од могућних решења било погодније и рационалније и где личне оцене појединих нормативиста неће бити једнаке. Ја бих, на пример, дао предност овим ликовима, за разлику од Јанковићевог избора:

— *ел Садаг, Ел Неџеф, Цебел ел Друз* (неасимилирани члан, 12б и 15б);

— *Абу ел Хасан, Абу ел Рејхан, Вади ел Хамагат, Вади ел Нагрун* (22б и 23г);

— *Абдулах, Шемсудин, Абдулазиз, Абдурахман* (16б и 17 уз допуну 20).

У прва два случаја, дакле, ишао бих нешто даље од Јанковића у одступању од изговорне, акустичке верности у корис структуралне верности, која долази до изражаја при оделитом изговору и донекле у арапском писму, а у трећем случају је обрнуто. У сваком случају, не треба прецењивати пуку акустичку верност ако нас структурални и други разлози воде друкчијем решењу; није никакав недостатак нашег правописа што не пишемо „Масква“, „Валгагат“, „Перлин“ — него *Москва, Волгоград, Берлин*. Јанковић је водио рачуна о овом принципу, па је и то добрим делом допринело несумњивом квалитету његове елаборације.

Предочене друге могућности не треба никако схватити као оспоравање прихватаљивости Јанковићевог избора, него као дефинисање извесног простора за даље договарање и усаглашавање, ако би се негде лакше постигао договор или успоставио нужни правописни ред на основу обрасца који одступа од Јанковићевих сугестија или их нешто модификује. У сваком случају, свим нормативистима требало би да буде циљ да се што пре заустави хаотична произвољност у транскрипцији арапских имена, која већ наноси велику штету нашој језичкој култури и озбиљно омета служење стручним приручницима, као и наставну и информативну делатност.

Митар Пешикан

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/4—5

**БЕОГРАД
1982.**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав М
ЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ,
др Асим ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Ж
војин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белмићем, који је уредио седам књига прве ратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новонасталој послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплате Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Цена плати од 120 динара слати на текући рачун Института 60806-603-

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 4—5

САДРЖАЈ

За континуитет у књижевном језику и његовом усавршавању (ЖИ- ВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	183
Морфема <i>-тељ-</i> у савременом српскохрватском језику (СТАНА РИ- СТИЋ)	189
Полисемија и хомонимија у рјечницима савременог српскохрватског језика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	231
О дистрибуцији фонема уз иницијално <i>г</i> у српскохрватском језику (ВАСА ПАВКОВИЋ)	242
О основама <i>мљин-</i> и <i>мљин-</i> (одговор Асиму Пеци) (МИЛАН МОГУШ)	248
Неколико напомена уз претходни чланак проф. М. Могуша (АСИМ ПЕЦО)	254
Поводом неких спорних језичких питања у Енциклопедији Југосла- вије (МИТАР ПЕШИКАН)	265
Језичка култура	
О једном случају употребе предлога <i>с(а)</i> (РАТОМИР ЦВИЈЕТИЋ)	269
О „правилном“ и уобичајеном у књижевном језику (ЈОРДАН МО- ЛОВИЋ)	273
О обради транскрипције кинеских имена у оквиру нормативистич- ких пројеката у БиХ (МИТАР ПЕШИКАН)	280
Регистар	293

ЗА КОНТИНУИТЕТ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И У ЊЕГОВОМ УСАВРШАВАЊУ

Последњих месеци доста се говори о српскохрватском књижевном језику. Исказују се мишљења лингвиста, политичара, новинара, књижевника и других посленика у наукама и култури уопште. Организују се скупови посвећени питањима језичке културе, питањима изучавања језика и језичког нормирања. На њима се уочавају опасности по језик, предлажу мере за неговање језика. И, сигурно је, у томе има много корисног. И било би и више, верујемо, када би неки гласови у свим тим разговорима били гласови рационалније оцене онога што у овој области филологије већ имамо. Јер, ипак — овај књижевни језик, па и сав рад на његовом грађењу и усавршавању, није ни од јуче, ни од данас. А по неким гласовима, и одједном — ничега нема у српској култури што би и налик било на некакав књижевни језик! Одједном — ничега нема у тој култури и науци о језику што би помагало грађење првог инструмента те културе! По тим гласовима — који мада засновани на површним подацима, због помоћи понеког стручњака, зазвуче мање упућеним у српскохрватску филологију и врло ауторитативно — изгледа да се све мора почети ни из чега, да смо опет тамо где су биле генерације пре Вука.

Ово је сигурно крајњи садржај констатација неких људи који су, како изгледа, највише од свих забринути за наш заједнички књижевни језик и за научну и стручну делатност на проучавању тога језика. Па, јесу ли њихове констатације тачне, или су само неумерене? Ако су тачне, онда заиста наша култура у овом, књижевнојезичком, елементу нема са чим ићи ни у заједничке подухвате са другим националним културама са којима има исти, системски једнак уз мале лексичке разлике, књижевни језик, и са којима је, верујемо, једнако и јединствено заинтересована да учествује у грађењу свега што спаја на овом, невеликом, простору. Ако су само неумерене, ако у ономе што постоји виде и истичу само недостатке, поставља се питање чему служе? Да подстакну? Да ангажују „дезангажоване“ у фи-

лологији? — Можда. А можда служе и другим неким циљевима. Ти циљеви могу бити значајни, и могу се истраживати као такви за друге неке теме. Али за ову битније је рећи да као ничим неосноване управо штете оним научно оправданим, и политички племенитим, настојањима која полазе од тога да у нормирању књижевног језика морамо водити рачуна о томе да разлике буду мање (јер је тада „већа узајамна читљивост и с њом узајамност и свих наших култура“), о томе да је потребно координирано пратити језичко стање у свим културним срединама српскохрватског језика, „да не бисмо“ — како је то лепо речено — „без потребе вукли неки потез који би нас узајамно отуђивао“. Штете оним настојањима која, самим тим што су тако формулисана, полазе од тачне чињенице да понешто у области нормирања језика овде и постоји. Иначе, зар би се ишта што не постоји могло узајамно приближавати, односно удаљавати?

И, кад смо на томе пољу — нормативистици, а тврди се да главних дела управо ту немамо, дакле, да немамо ни граматикá (па тиме: ни фонологије, ни морфологије, ни синтаксе), ни нормативних речника — биће да такве тврдње немају праве подлоге. И добро је да се таквим тврдњама супротстави и понека тврдња заснована можда и на друкчијем схватању нормативистике, али свакако — и на понеком податку о томе. Не намеравамо, наравно, да овде расправљамо о научним периодизацијама наше нормативистике, то је тема о којој су писане већ и студије у филологији, па ни о дефиницијама српскохрватског књижевног језика и дела која се њиме баве. Не мислимо, такође, ни да они стручњаци који у поменутих констатацијама имају удела не знају за те податке. Само ћемо, због великог броја заинтересованих за језик људи који нису студирали српскохрватски језик, рећи да је рад на нормативистици већ одавно (и пре увођења „једино“ научног термина „стандардни језик“, који уважавамо као и термин „књижевни“) и те како био развијен. И досадашњи лингвисти, истина, можда и „застарелим“, скромним констатацијама у енциклопедијама примећивали су да се „од Вукова времена рад на филологији код Срба посвећује новим правцима: 1818—50. борби за Вуков правопис и народни језик у књижевности, од 1850. до краја XIX в. обрађивању књижевног језика и његових особина“, да се у првом раздобљу јављају Даничићева „Мала српска граматика“, 1850. (доцнији „Облици“ у више издања), његове студије српских акцената (од 1851), његова „Српска синтакса“ (1858), и да је он „својим делима створио школу из које су изишли Стојан Новаковић, Јован Бошковић, П. П. Ђорђевић, Јов. Живановић, Ђ. С. Ђорђевић, Љуб. Стојановић, и, у извесном смислу, истакнути хрватски фи-

лолог *Томислав Маретић*.“ Наводимо управо ова имена јер је готово сваки од њих чинио, у границама могућности тадашње науке о језику, оно што је А. Белић формулисао, на пример, за Ст. Новаковића (1842—1915): „Поред теоријских питања“... дао је „и обраду граматике за средњу школу, после „Српске читанке“ (1870) и „Примера књижевности и језика“ (1877), многобројне граматике и велику „Српску граматiku“ у којој је „и целокупна граматика обрађена и њен правописни део“, или што формулише за Јована Бошковића (1834—1892) и Јована Живановића (1841—1916): да су се много трудили „око чистоће и правилности књижевног језика“, или за Т. Маретића, који је „иако Хрват и иде у филологију Хрвата, написао под утицајем Даничића и Вука Велику граматiku књижевног језика Вука и Даничића“.

Све је то рад који, бићемо нескромни да се сложимо са мишљењем А. Белића, иде у основе нормативистике и који траје читав век. Да не спомињемо овде остали рад (историју језика, дијалектологију, ономастику, топонластику, терминологију и др.). Треба ли сматрати да њихова дела не говоре о фонолошким системима, о морфологији и синтакси српскохрватског књижевног језика? Говоре, како рекосмо, онако како је развита наука то условљавао, сигурно друкчије него што би слична дела говорила данас, или сутра, али ипак — говоре.

Поновићемо Белићеве речи да је у XIX веку урађено доста на обради савременог књижевног језика, као што ћемо се у потпуности сложити с њим да се отада све то допуњава новом грађом, да „књижевни језик српскохрватски живи као народни дијалекат у делима знатног броја књижевника и научника“, да је, додаћемо, другим речима, то матерњи језик тих књижевника и широких образованих кругова, да су се „развили књижевни језици других писаца (после Вука — прим. Ж. Ст.) који су тај језик даље развили“ и додати да ова епоха, дакле XX век, има овде, најзад, и самог А. Белића, којег удео у нормирању језика (студије, граматике, правописи) врло објективно постоји, као што постоји и удео научника и граматичара који су били његови ученици, а онда и сарадници његови и настављачи најбољих традиција ове средине у науци о српскохрватском језику, па и у нормативистици. Не можемо не споменути међу њима и проф. М. Стевановића, који је, уз своју велику научну активност у филологији, дао и средњошколску граматiku, познату генерацијама ученика и студената од 1950-их година наомамо, и дело *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I и II* (са више издања од 1964, одн. 1969. до сада). А то је сигурно већ

скоро две деценије најкомплетнија наша граматика и нормативни приручник који је дошао после Маретићеве граматике и који је, природно, осавремењен и грађом и методологијом, рађен на језику сразмерно великог броја најбољих писаца из свих средина српскохрватског језичког подручја. То су дела на којима су училе бројне генерације садашњих врских стручњака, професора и наставника, у свим нашим школама, што — по нашем бар схватању и осведочењу — није мали прилог изграђивању језичке културе у овој средини. Јер, ваљда, не треба доказивати да се управо у школи постављају најмасовније и најчвршће основе писмености и развоју култивисаног језичког израза. Не можемо не споменути и његов, и рад других наших филолога на заједничком Правопису од 1960. године, који долази у низу ранијих, нпр. Белић-Боранићевог и др., и којег се углавном сви који пишу и данас придржавају, и то у свим културним срединама (чак и тамо где га на речима не признају, у језичкој пракси његова се правила примењују!), као што не можемо не поменути и рад низа других посленика који су писали и школске граматике, и правописне приручнике, и језичке саветнике, или су писали расправе посвећене питањима књижевног језика и језичке културе у часописима, од којих је бар један од свога оснивања (*Наш језик*) и декларативно, и својом праксом био часопис за питања језичке културе.

Исто се може рећи и о речницима књижевног језика. Зар најновији завршени од њих, да узмемо само један пример, *Речник српскохрватскога књижевног језика* МС у шест књига није и нормативни речник, поред тога што је дескриптиван? По нашем мишљењу — јесте у многим својим елементима, то јест нормативан је као и сваки други речник који уз дефиницију значења речи даје и примере из језика писаца XIX и XX века са целог српскохрватског језичког подручја, ознаке о томе да ли је реч дијалектизам, архаизам, варваризам, одн. друге податке потребне културном читаоцу који у њему тражи савета. Или зар радови на обради појединих питања из савременог језика и језика писаца XIX и XX века, које објављују већ деценијама сарадници и наставници београдског Филолошког факултета и Института за српскохрватски језик, новосадског Филозофског факултета и Института за језик, одн. сарадници других таквих и сличних установа и школа у СР Србији, — нису делатност која у великој мери омогућује развој досадашњих достигнућа и у области нормативистике? Мислимо да они то јесу. И они могу добро послужити у корисним и нужним, али — како је то добро речено — врло опрезним нормативним захватима. Исто као и знања из других језичких дисциплина везаних за српскохрватски језик, оних о којима се сви подаци могу наћи

у свим стручним библиографијама (па и у библиографији у свету одавно познатог *Јужнословенског филолога*, који излази већ више деценија овде, у Београду), и о којима овде не говоримо управо због тежишног питања: имамо ли или немамо нормативистику и рад на њој? У одговору на то питање рекли бисмо: имамо, и штавице имали смо је толико да је нормативистика у понеком погледу и оптерећивала многи од приступа језику који би захтевао и чистије форме дескрипције, или, с друге стране, чистије форме научне индукције. Не мислимо, ипак, да је то била штета, јер бављење књижевним језиком који је релативно скоро настао (у односу на неке друге књижевне језике) и који се тако брзо развијао било је, рекли бисмо, дуг посленика готово свих дисциплина науке о српскохрватском језику томе језику. Не мислимо, наравно, ни да на њима треба зауставити развој нормативистике. Сваки од прилога у њој, уосталом, понешто је мењао, осавременјивао затечено, па и замењивао у оквирима целовитог система. То треба да буде принцип и будућих нових прилога у тој области. А кад је реч о оцени њиховој, рећи ћемо да, природно, нико ни од кога не тражи да о радовима свих тих, и других, посленика има било добро, било лоше мишљење. Али — свакако се може знати да они постоје и да нису ишчезли без трага ни у науци о српскохрватском језику, ни у нашој култури.

Као што се не можемо сложити са извесним сугестијама да наше садашње нормативне граматике нису то, тј. нормативне, зато што су рађене, наравно, и на језику културе уопште, али пре свега на језику наших најбољих књижевника (најзад, нормативна граматика није уџбеник датог језика за странце!), тако се исто не можемо сложити са сугестијама које иду за брисањем континуитета наше нормативне делатности. Не знамо ни један једини модерни европски књижевни језик (или „стандардни“ — ако желимо бити искључивији од оних који за своје такве језике напоредо употребљавају, рецимо, и „literary language“ и „standard literary“, и који разлике у терминологији не узимају као међусобни *casus belli* у научним дискусијама) који се одрекао језика писаца оних векова у којима је као књижевни језик настао. А ти векови за неке од тих језика долазе и много пре XIX века, откада тече историја модерног српскохрватског књижевног језика. Исто тако, не знамо ниједну граматiku ни речник тих језика који не би узимали у обзир правила утврђивана у њиховим претходницима. Неговање континуитета у књижевног језику и у његовом нормирању, ми бар тако мислимо, један је од првих услова постојања таквог језика, па и рада на његовом нормирању. А како је сâм принцип српскохрватског књижевног језика крајње демократичан (од самог почетка његовог он је заснован на народном језику врло широке

основне дијалекатске базе) одржавање његовога континуитета није у супротности са развитком, не значи окамењивање, непроменљивост. И основица његова историјски се мења, развија. Много је сада сложенији „народ“, па је и његов језик сложенији сада него што је био у Вуково време, али однос књижевног језика према основи остаје исти. И добро је речено — нема потребе за новим Вуком, који би, дакле, мењао однос књижевног језика према основици, другим речима: уводио неки нови књижевни језик. Потребан је многострук, свакодневни рад на праћењу новог, на формулисању новог и на опрезном кориговању досадашњих, и садашњих, правила књижевног језика и детаља у њему. Већ и сама, веома тачна, констатација да имамо књижевни језик који је у свим срединама једнаке фонолошке, морфолошке и синтаксичке структуре у контексту несумњиве дијалекатске разуђености, мислимо бар, не може значити ништа друго до да је извесна нормативистичка делатност тај језик морала и формулисати, дакле, да та делатност и постоји. Отуда — неће бити да ми баш никаквих резултата те делатности сада, и овде, немамо. А управо за њен даљи развитак добро би било и да је на конструктиван начин, критички у пуној мери, узимамо у обзир.

Ж. Станојчић

МОРФЕМА -ТЕЉ- У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Тема овога рада је творбена анализа изведеница у савременом српскохрватском језику које у свом саставу имају морфему *-тељ-*. По природи ствари, овако постављена тема улази у врло широку област језика — у творбу речи, област чије ћемо до сада формулисане у науци теоријске поставке у излагању нашег морфемом *-тељ-* ограниченог језичког материјала узимати као конкретизовани методско-принципски поступак. Ово је нужно већ и због саме чињенице да овај рад представља и преглед досадашњих резултата у врло уској сфери творбене материје, али и (ограничени, наравно) преглед актуалне дистрибуције датог суфикса са констатовањем (ограниченим, опет) односа са секундарним образовањима, односно конкурентних односа са другим суфиксима истог функционално-значањског реда.

Морфема *-тељ-* се јавља у примарним изведеницама као суфикс *-тељ*, у именицама које означавају вршиоце радње и о којима се посебно, или у вези са неком широм темом, прилично писало у литератури на нашем језику и другим словенским језицима. У свим досадашњим граматицама српскохрватског језика међу суфиксима којима се изводе номина агентис навођен је и суфикс *-тељ*. Тако већ код Ђуре Даничића у *Основама српскога или хрватскога језика* (34) налазимо суфикс *-тељ* и примере изведеница са овим суфиксом. У граматицама код других аутора касније постављени су и расветљени и извесни проблеми у вези са изведеницама на *-тељ* у савременом српскохрватском језику. Проблеми продуктивности, распрострањености и народности овог суфикса, постављени још код Вука у *Предговору преводу Новога Завјета* (43), нису једнако решавани у свим граматицама, али су оне за наш рад имале великог значаја. Помећемо најважније наслове: *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика* — Т. Маретић (46), *Савремени српскохрватски књижевни језик, Наука о грађењу речи* — А. Белић (18), *Савремени српскохрватски језик* — М. Стевановић (71), *Граматика хрватско-српскога језика* — Брабец -Храсте-Живковић (26) и нај-

новија *Приручна граматика хрватскога књижевног језика* — група аутора (61). О суфиксу *-тељ* говори се и у граматицама других словенских језика (у којима је овај суфикс продуктиван) и у упоредним граматицама индоевропских језика. Ми смо читали ове: *Граматика современног русског литературног језика* (група аутора) (32), *Увод у упоредно проучавање индоевропских језика* — А. Меје (49).

Постоји и приличан број радова и дела у којима се уз неку другу тему анализирају и изведенице са суфиксом *-тељ*. То су: *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику* (42) и поменути *Предговор...* (43) — В. С. Караџића, *О грађењу нових речи* (14), *Око нашег књижевног језика* (16) и *О језичкој природи и језичком развјетку* (15) — А. Белића, *Notina agentis у старословенском језику* (57) — Св. Николића, *Номина агентис у српскохрватском језику* (2) — М. Бабић (необјављени магистарски рад).

О суфиксу *-тељ* више говоре неки радови М. Стевановића *Продуктивност неких наставака којима се граде nomina agentis* (70), Б. Јуришића *О продуктивним формантима у творби номина агентис* (41), и више радова С. Бабића објављених у загребачком Језику, а који се односе на овај суфикс: *Жигосани суфикс -тељ* (3), *Спорни суфикс -тељ* (7), *Творба именица са суфиксом -тељ* (10), *Однос изведеница са -тељ и -лац* (6). У току рада наведене расправе и чланци били су нам важна оријентација у распореду и класификацији материјала, а овоме су допринеле и расправе на руском језику: *К историји славјанског суффикса -telb* (19) — Бернштајн, *Словообразование имен лиц с суффиксом -тељ* (66) — од групе аутора и *Изменения и преимствениость в образовании имен на -тељ* (79) — Хјутлџ -Ворт (превод са енглеског).

Морфема *-тељ-* се јавља у савременом српскохрватском језику и у саставу секундарних изведеница са различитим суфиксима, а чије су основе deverбативне именице на *-тељ*. Осим именичких образовања (изведеница женског рода са суфиксима *-ица* и *-ка* и апстрактних именица са суфиксом *-ство*) од номина агентис на *-тељ* се образују и друге граматичке категорије: придеви (са суфиксима *-ски*, *-ев*, *-ин*), глаголи (са суфиксима *-а(ти)*, *-и(ти)*, *-ева(ти)* и *-ова(ти)*) и прилози (са суфиксом *-ски*). О секундарним изведеницама са морфемом *-тељ-* у саставу као о једној целини није до сада писано у нашој литератури. Поменуте категорије изведеница су појединачно обрађиване у вези са одговарајућим суфиксима (најчешће у граматицама), или у вези са широм темом: номина агентис, у склопу моционих суфикса, или било ког проблема из области творбе речи. Осим поменутих граматица и неких радова, за поједине типове изведеница — нпр. за фемининалне изведенице са морфемом *-тељ-* у

саставу, користили су нам радови Р. Бошковића *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* (24) и Б. Ђорића *Деривација моционим суфиксима у јужнословенским језицима* (76), *Порекло и развитак моционих суфикса код именица женског рода у српскохрватском језику* (78).

Материјал са примерима и потврдама изведеница са морфемом -тељ- прикупљен је из најновијих речника савременог српскохрватског језика: *Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика* (даље *Речник САНУ*), из 10 његових томова колико их је до сада штампано, до речи к у к у т и ц а, а од наведеног слова и речи из *Речника српскохрватског књижевног језика* (84) (даље *Матичин речник*), и то из треће књиге у издању Матице српске и Матице хрватске и из четврте, пете и шесте књиге у издању Матице српске. Грађу смо допуњавали одговарајућим примерима из *Рјечника хрватскога или српскога језика* (85) (даље *РЈА*) и *Етимологијског рјечника хрватскога или српскога језика* (86) (даље *Скож*). Вуков *Српски Рјечник* (81) (даље *Вуков рјечник*) прегледали смо да бисмо проверили који су примери у њему засведочени. Списак по коме смо тражили примере и потврде из наведених речника добили смо из речника *J. Матешаћа Rücklaufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (82) (даље *Матешаћев речник*), и допуњавали га уколико смо друге примере налазили у речницима. Нарочито је богат материјал узет из *Речника САНУ* јер је засведочен многим примерима са целог језичког подручја, из књижевних текстова, народног стваралаштва и из до сада објављених значајних речника: *Речника српскохрватског и немачког језика* — *Ристић-Кангрга, Талијанско-хрватског рјечника* — *М. Деановића, Речника српскога и немачкога језика* — *Ђ. Поповића* и других. Међутим већи део материјала сакупљен је из *Матичног речника* са примерима и потврдама из к њ и ж е в н о г ј е з и к а, па ће се одговарајући закључци засновани на материјалу односити углавном на к њ и ж е в н и ј е з и к.

Да бисмо показали извесне тенденције у вези са изведеницама са морфемом -тељ- у саставу у савременом књижевном језику, материјал ћемо поред осталог морати класификовати и према изворима, и то на примере засведочене само у речницима и примере засведочене у књижевним текстовима. Издвајамо примере засведочене само у речницима, иако представљају део књижевног језика, јер су их и сами састављачи могли образовати на основу постојећих творбених модела, а да немају ширу употребу у језику. Појам к њ и ж е в н и т е к с т узима се у најширем смислу речи и обухвата, поред књижевних дела, све врсте објављених текстова из различитих области људске делатности.

Између речничког материјала и најновијег лексичког стања у књижевном језику постоји већ извесна временска дистанца, па смо из тог разлога ексцерпирали невелики корпус најновијих извора из књижевности и дневне штампе са целог подручја српскохрватског језика. Од писаца из источног и централног језичког подручја узели смо: О. Давича *Бетон и свици* (91), В. Стевановића *Нишчи* (98), М. Савића *Љубави Андрије Курандића* (95), М. Селимовића *Острво* (96), Ђ. Сијарића *Кад дјевојка спава* (97), Б. Шћепановића *Уста пуна земље* (101) и П. Угринова *Задат живот* (99). Од дневне штампе ексцерпирали смо *Политику* (93), *Ослобођење* (91) и *Побједу* (92). Из западног језичког подручја извори су нам били: из књижевности: З. Мајдак *Кужиш, стари мој* (89), В. Јелић *Кирвај* (88), и Х. Хитрец *Манијак* (100), а од штампе: *Вјесник* (87) и *Недељна Далмација* (90).

Праћење извора према језичком подручју, не само за ову грађу, него и за речничку, имаће значаја за оне изведенице са морфемом *-тељ-* у саставу које су неједнако територијално распоређене. Материјал из најновијих извора има другостепени значај за анализе које ћемо вршити и узимаћемо га као помоћни материјал, кад то буде затребало, уз основну речничку грађу.

Да бисмо потпуно и правилно остварили наш главни циљ — да дамо творбену анализу свих изведница са морфемом *-тељ-*, морамо одредити појам морфеме према појму суфикса, јер се у нашем раду иста јединица *-тељ-* у изведеницама јавља или у функцији суфикса или као део њиховог морфемског састава — само као морфема. Дефиниција појма морфеме давана је у лингвистичкој литератури, а ми ћемо навести једну из *Приручне граматике хрватскога књижевног језика*, управо зато што је за класификацију и поступке у вези с њом сасвим довољна: „Најмањи одсјечак ријечи којему је придружен какав садржај, тј. који има какво значење, зове се морфем” (61, 46). У истој граматичкој се даље каже: „Двије су врсте морфема од којих се ријечи састоје: коријенски морфем и афиксални морфем... Коријенски морфем... садржи темељно, лексичко значење ријечи” (61, 47). Афиксалне морфеме или афикси деле се на префиксе, суфиксе, инфиксе и наставке. „Афикси имају творбено и граматичко значење, па се називају функционалним морфемима” (61, 48). Суфикс је, значи, афиксална морфема, то је „онај низ гласова који долази на крају творенице, а сам није ни ријеч ни њезина основа” (61, 224). Језичка јединица *-тељ-*, и као суфикс и као морфема афиксална је морфема. Разлика је у томе што је „суфикс двоморфемска јединица која се састоји од творбеног и обличног морфема” (8, 13). И суфикс *-тељ-* је двоморфемска јединица, чија је творбена морфема *-тељ-*, а облична морфема *нула*. Творбена

функција суфикса -тељ је да се њиме од глагола образују именице са значењем вршиоца радње. Као морфема, -тељ- задржава творбено значење суфикса и у секундарној изведеници, али нема творбену функцију, па ни двоморфемски састав.

Укупан број скупљених изведеница са морфемом -тељ- у саставу износи 690. Највећи део материјала чине примарне девербативне изведенице са суфиксом -тељ, чије се творбено значење у литератури одређује као значење вршиоца радње (номина агентис). Излагање о њима у раду биће најопширније, јер ће се на њима, као на основама свих других изведеница (које су предмет интересовања овог рада), вршити и граматичко-структурна и семантичко-лексичка анализа. Секундарне изведенице су малобројне у материјалу и заузимаће мањи део нашег рада, јер ће основне теоријске поставке бити урађене у вези са њиховим основама — изведеницама на -тељ. Структурно, однос скоро свих секундарних изведеница према примарним је исти: први непосредни конституент је изведеница са суфиксом -тељ, а други је суфикс са одређеним творбеним значењем. Једино придевске изведенице са суфиксом -иц имају за основу фемининалне облике са суфиксом -ица и -ка (добијене од целог облика маскулина на -тељ).

У литератури која се односи на номина агентис са суфиксом -тељ, почев од Вука и Белића па до најновијих радова М. Стевановића, С. Бабића и Б. Јуришића, постављала су се и решавала питања карактера, продуктивности, територијалне распрострањености и присутности суфикса -тељ у савременом језику. Нека од ових питања, као што су питање продуктивности, територијалне заступљености и присутности у језику, ми ћемо поставити на шири план — на све изведенице са морфемом -тељ- у саставу, да би се добио приближан увид о присутности ове морфеме у творбеном саставу савременог српскохрватског језика.

О територијалној заступљености појединих изведеница доносићемо само начелне ставове, а не подрбно утврђене податке, јер нам грађа то не дозвољава. У примерима имамо податке територијалне припадности извора, али је већина примера из источног и централног подручја, а само мали део из западног (такво је стање у Матичином рачнику). Примерима из РЈА нисмо могли ове податке комплетирати зато што извори углавном не припадају савременом језику. Доста исцрпнији у овом смислу је материјал узет из Речника САНУ, али је то мањи део наше грађе.

Питање народног односно литерарног порекла суфикса -тељ, како смо већ напоменули, нисмо могли разматрати на нашој грађи, која углавном има књижевни карактер.

Између појединих творбених типова са морфемом *-тељ-* и творбених типова са неком другом морфемом, нпр. *-лац-* или *-ач-*, јављају се односи конкурентности, појава да се за исто творбено значење јављају различити деривати. Већа учесталост једног творбеног типа у односу на други, у одређено време и на одређеној територији, не зависи само од лингвистичких већ и од екстралингвистичких фактора. У неким случајевима овај однос се јавља као творбена синонимија, па се питање употребе истозначних творбених типова не поставља ни временски, ни територијално, па ни индивидуално, јер аутори (нарочито у књижевности) и ову синонимичност искоришћавају за разноврсност свога израза.

На саставу основе и суфикса у изведеницама се могу јавити и морфонолошке промене. За изведенице са морфемом *-тељ-* јавља се само асимилација код једног типа — придевских изведеница са суфиксом *-ин* од фемининалних облика на *-ица*.

Акцент на изведеница са морфемом *-тељ-* је различит, јер су разноврсне и категорије изведених речи. Али већина чува акценат основне речи (именице на *-тељ*), мада ћемо наћи примере и са друкчијим акцентом. Сви примери којима располажемо акцентовани су у речницима, и ми ћемо, говорећи о акценту, имати у виду овај акценат.

Свака библиографска јединица наведена је под редним бројем на крају рада у списку литературе. После навођења цитата или упућивања на неку од њих, уместо имена аутора и назива дела, стављаћемо у загради редни број под којим се јединица налази, а следећи број после зареза означаваће страницу. Уколико се будемо позивали на две или више библиографских јединица на истом месту, јединице ће бити одвојене тачком и зарезом, а странице од јединице само зарезом.

Морфема -тељ- у суфиксу -тељ

Кад се морфема *-тељ-* у творбеном процесу везује за глаголске основе са значењем вршиоца радње, њена творбена функција је суфиксална, па у изведеницама таквога типа говоримо о суфиксу *-тељ*. Рекли смо већ да је суфикс *-тељ* двоморфемска јединица, јер осим морфеме *-тељ-* садржи и нулти облички наставак.

Порекло суфикса *-тељ* је прасловенско, а наслеђен је из индоевропског језика. Код Мејеа у *Уводу у упоредно проучавање индоевропских језика* за индоевропске језике налазимо два лика истог суфикса за грађење именица које означавају вршиоце радње, а то су **-ter* и **-tel*. Први лик је данас сачуван у грчком и

латинском језику. „У словенском, напротив, [чува се] у облику *-tel* (проширеном с *-je-* у падежима једине); **l* у суфиксу **-tel-* налази се и у хетитском” (49, 150). Сличне податке смо нашли у предговору прасловенског речника (65), у коме се истиче да је суфикс *-tel* једна од важних заједничких прасловенско-хетитских црта, а да се индоевропска алтернација *l : r* среће не само у основама речи него и у формантима. Друкчије тврдње су неосноване, па и она да је *-tel-* постало од *-ter-* на прасловенском терену, а што се доказивало дисимилацијом у речима које су у корену имале *-r-*, као што су: *prijatel'ъ, zritel'ъ, oratel'ъ*.

У нашој литератури о општесловенском карактеру суфикса *-тељ*, који је наслеђен из индоевропског, говори Р. Бошковић (24). По његовом мишљењу изведенице са суфиксом *-тељ* су на прасловенском терену добиле полутематску флексију (тематску у јединици, атематску у множини), а суфикс данашњи лик у свим словенским језицима. Полутематску флексију именице су добиле „на тај начин што је код њих суфикс *-tel* у јединици проширен суфиксом *io*” (24, 98).

Данас суфикс *-тељ* имају сви словенски језици, али са неједнаком продуктивношћу. Највећа продуктивност овог суфикса је у руском и чешком језику. Према руским граматикама (31; 32) и новијим радовима о суфиксу *-тељ* (33; 19; 66; 79) у савременом руском језику суфикс *-тељ* је најпродуктивнији од свих суфикса за извођење номина агентис и, за разлику од других словенских језика у којима овај суфикс има углавном литерарни карактер, проширио је своју употребу из књижевног и на народни језик. За чешки језик, како налазимо у једном раду (19), тврди се да је суфикс *-tel* веома продуктиван, али да остаје као карактеристика књижевног језика. У неким словенским језицима суфикс *-тељ* је продуктиван, али мање од претходних, углавном у књижевним језицима: у словачком, бугарском (под утицајем руског), старијем пољском (под утицајем старог чешког), а у осталим језицима овај творбени тип је мале продуктивности или непродуктиван (19). У свим словенским језицима, осим у руском, суфикс *-тељ* има литерарни карактер.

Ако се пође од чињеница да је суфикс *-tel'ъ* општесловенски, наслеђен из индоевропског у продуктивном типу изведеница које су означавале вршиоце радње и имале широку примену у језику, а у вези са данашњим стањем у свим словенским језицима, па и у српскохрватском, могу се поставити два питања: 1) како се десило да изведенице на *-тељ* у словенским језицима остану само у оквирима књижевног језика; 2) откуда толика неуједначеност у продуктивности суфикса *-тељ* у словенским језицима.

Размотрићемо најпре чињенице које се тичу првог питања, а тако ћемо доћи и до одговора. Поћи ћемо од синхроног стања у неким словенским језицима, да бисмо лакше објаснили појаве у развоју тих језика. Одређујући семантику глагола који су у основи изведеница на *-тељ*, а и семантику самих изведеница у чешком језику, Докулил је истакао да су то глаголи који означавају интелектуалне радње (19). У савременом српскохрватском језику, имајући у виду семантику глагола и изведеница, говори се да суфикс *-тељ* није народног карактера. По мишљењу М. Стевановића (70) овај суфикс губи народни карактер када се почео везивати за глаголске основе које су означавале духовне или апстрактне делатности. Вероватно су ово били разлози и у осталим савременим словенским језицима, осим руског, да се суфикс *-тељ* веже за књижевни језик, али не више по потреби садашњег развоја језика већ чувајући старија стања првог писаног језика узора — старословенског језика. У ком је раздобљу развоја словенских језика суфикс *-тељ* изгубио своју широку употребу до сада није тачно утврђено. Једино се може закључити да је први словенски писани језик — старословенски — проширио наслеђену употребу овог суфикса и свој изражајни потенцијал, јер је био језик црквених књига, преко кога су Словени примали хришћанство. Тако је и суфикс *-тељ* преузео улогу да означава вршиоце апстрактних духовних радњи, чиме је добио књижевни карактер. Тако су словенски језици, чувајући традиције првог писаног језика, сачували и овакву употребу суфикса *-тељ*, мада се данас, у условима бржег развоја језика, у којима је велики утицај не само народног језика на књижевни већ и књижевног на народни, не може тако искључиво говорити о народним или о књижевним језичким цртама. То нам показује и наш језички материјал скупљен из речника савременог српскохрватског језика, у коме изведенице на *-тељ* не означавају само вршиоце духовних и апстрактних него и других делатности и имају ширу употребу и у књижевном и у народном језику.

Неједнака продуктивност суфикса *-тељ* у словенским језицима условљена је различитим факторима: друштвено-историјским околностима у којима су се поједини језици развијали — као екстралингвистичким факторима, и лингвистичким факторима — појавом нових и повећавањем продуктивности постојећих суфикса истог творбеног значења.

У нашем материјалу број изведеница са суфиксом *-тељ* је 278, скоро половина од целокупног броја свих изведеница са морфемом *-тељ-* у саставу. Творбена структура ових изведеница може се овако представити: први део основа је глаголски део а други непосредни конституент је суфикс *-тељ*. Функција су-

фикса -тељ је творбена и граматичка, јер изведена реч — именица — припада другој граматичкој категорији у односу према основној речи — глаголу.

Пошто говоримо само о једном творбеном типу чији је формални показатељ суфикс -тељ, класификацију примера вршићемо према граматичко-структурном и семантичко-лексичком аспекту.

Изведенице према граматичко-структурном аспекту

Изложићемо најпре нашу грађу по односу према инфинитиву (односно инфинитивној основи) глагола, и то дајући у оквиру сваке групе, где има таквог двојства, најпре подгрупу изведеница на -тељ насталим само суфиксацијом, а као другу подгрупу образовања која се од прве разликују и тиме што имају творбени формант испред основе (префикс или први део сложенице). Како бисмо размотрили и извесне појаве у вези са глаголским видом, у оквиру прве подгрупе указиваћемо и на вид глагола.

I -ти/-тељ:

- а) несвр. *жители*; свр. *предатељ*;
- б) *добродетељ*, *општежители*;
- ти/-итељ: свр. *спасители*;
- ти/-(ов)ители: свр. *покровители*, *откровители*;

II -ати/-атељ:

- а) несвр. *писатељ*, *надзиратељ*, *натјецатељ*, *одрицатељ*, *подстицатељ*, *погицатељ*, *презиратељ*, *призиватељ*, *промицатељ*, *изрицатељ*, *делитељ* итд.; свр. *показатељ*, *завештатељ*, *саздатељ*, *тражитељ*; свр. и несвр. *васпитатељ*;
- б) *сунатјецатељ*, *непријатељ*, *подравнатељ*, *препријатељ*, *столоравнатељ*;
- ати/-итељ: несвр. *шишители*;
- вати/-вателељ: несвр. *даватељ*, *издаватељ*;
- авати/-аватељ: несвр. *обожаватељ*, *подражаватељ*, *поручаватељ*, *заговаратељ*, *проучаватељ*, *уздржаватељ*, *уништаватељ*;
- авати/-атељ: *обожатељ*, *извештатељ*, *завештатељ*;
- евати/-еватељ: несвр. *захтеватељ*;
- ивати/-иватељ: несвр. *истраживатељ*, *оčekиватељ*, *смириватељ*;
- овати/-оватељ: несвр. *дражбоватељ*, *дароватељ*;
- овати/-итељ: несвр. *именитељ*, *ревнитељ*;

III *-ати*² (<ēti)/-атељ: несвр. држатељ, садржатељ, настојатељ;

-ати² / -етељ:

а) несвр. садржатељ;

б) сведржитељ;

IV *-ети*/-итељ:

а) несвр. мрзитељ;

б) доброжелитељ;

V *-ити*/-итељ:

а) несвр. жалитељ, делитељ, дворитељ, гушитељ, губитељ, градитељ, грдитељ, гоститељ, гонитељ, гојитељ (гајитељ), вршитељ, водитељ, бунитељ, будитељ, бројитељ, бранитељ, кваритељ, коритељ, кривитељ, кротитељ, крчитељ, кршитељ, љубитељ, миритељ, множитељ, молител, мрчитељ, мутитељ, мучитељ, носитељ, нудитељ, облачитељ, опачитељ, пазитељ, пленитељ, појитељ, правитељ, проситељ, редитељ, родитељ, рушитељ, светитељ, славитељ, служитељ, тешитељ, тлачитељ, тражитељ, тужитељ, учитељ, хвалитељ, хранитељ, хулитељ, чинитељ, ширитељ, даритељ, скврнитељ, харачитељ, доносител, изгонитељ, изводител, заводитељ, патворитељ, подносител, преводитељ, предводител, прогонитељ, разноситељ, уводител; свр. обновитељ, победитељ, посудитељ, спаситељ, увредитељ, упутитељ, уручитељ, утеловитељ, управитељ, узајатељ (узгојитељ), изушитељ итд.; свр. и несвр, крститељ, родитељ;

б) прародитељ, земљобранитељ, доброчинитељ, бродоградитељ, кривотворитељ, руководитељ, телохранитељ, уставобранитељ, итд.;

VI *-нути*/-нитељ: свр. надахнитељ;

-нути/-итељ: несвр. мрзитељ.

Из овог прегледа се види да је продуктивност наставка-тељ условљена његовим проширењем тематским вокалом преузетим из глагола. То је пре свега вокал *-и-* преузет од глагола на *-ити*, а онда у мањој мери и вокал *-а-* преузет од глагола на *-ати* (са основном без проширења или проширеном суфиксима у којима је сугласник *в*). Отуда су нормални односи *-ити*/-итељ и *-ати*(-авати,-ивати и сл.) /-атељ(-аватељ,-иватељ), а остало су усамљени или лексички случајеви. Глаголска тематизација *-ну-* и *-е-*(-ě-) не преноси се на изведенице, а примери без тематског проширења представљају лексичке случајеве, углавном архаизме (*житељ*, *предатељ*, где *-и-* и *-а-* припадају основи), добродетељ (пример особеног облика и значења). Неки примери изискују посебне напомене:

спаситељ: иако данас постоји и варијанта *спасити*, изведеница је старијег порекла и настала је од глагола *спасти*.

попечитељ је русизам, а одговарао би српскохрватском односу *-ћи/-итељ* (изведеница од *печь*, староруско *печи*; старословенско *пешти*).

откровитељ: овде *-ов-* припада основи (као и у *покровитељ*), тј. имамо руски или црквенословенски рефлекс основе *отъкръв-* (у парадигми глагола *отъкръвити*).

воспитатељ, *доброжелатељ*, *почитатељ* такође су русизми у којима је примењен однос *-атъ/-ателъ*

шишитељ је потврђен у Вуковом рјечнику, а из њега пренет у друге речнике. Значење му је одређено као 'кум на шишаном кумству'. Основни облик глагола је *шишати* са инфинитивном осномом на вокал *-а-*, па би изведеница требала да гласи „шишатељ“. Вероватно у овом примеру имамо продуктивнији проширени суфикс *-итељ*, пренет од глагола на *-ити*.

обожатељ. Иако је засведочен и глагол *обожити*, изведеница се наслања на глагол *обожавати*, те показује тежњу скраћивања (поред дублетног *обожаватељ*), као и *извештатељ*. Скраћену основу имамо и у примерима *ревнитељ*, *именитељ*, где долази до изражаја продуктивност елемента *-итељ*. Сем поменутих примера ову продуктивност потврђују и примери *сведржитељ* и *садржитељ* према глаголима на *-ати* < *-ěti*, као и два примера према глаголима на *-нути*: *мрзитељ* (од *мрзнутити*, хомонимно са *мрзитељ* од *мрзети*) и *надахнитељ*.

У неколико случајева, дакле, видимо да елеменат *-итељ*, прекорачује оквире глагола на *-ити* и да као проширени суфикс показује извесну продуктивност. Ова појава је стара, о чему сведоче старословенизми као *спаситељ*, *сведржитељ*.

Граматицка анализа изведеница са суфиксом *-тељ* показала је да су продуктивна образовања само од глаголских типова на *-ити* и *-ати*. Значи да је употреба суфикса *-тељ* условљена глаголским обличким типом.

У излагању примера у оквиру неких група разликовали смо и по две подгрупе изведеница према структури основе. У првој продуктивнијој подгрупи изведеница у основи је глагол као права лексичка реч или изведени глагол. Посебан коментар даћемо уз неке именице друге подгрупе чије су основе по структури друкчије, јер поред глагола имају и префикс или први део сложенеце. Оне се међусобно разликују и по начину образовања. Суфиксални начин за све изведенице је и најпродуктивнији. Изведенице суфиксалног начина образовања често су мотивисане префиксалним глаголима: *преводитељ*, *прогонитељ*, *оштетитељ*, *изградитељ* и сл.

Неке изведенице са префиксалним глаголом у основи имају префиксални начин образовања, и код њих је творбено средство префикс, а мотивирајућа реч именица са суфиксом *-тељ*. Образовања нису бројна: *прародитељ*, *сунатјецатељ*, *непријатељ*, *препријатељ*. Суфикс *-тељ* код ових именица није део творбене структуре него морфемске. Код њих префикси остварују своју творбену функцију, па сваки творбени узорак сачињава значењску скупину. Тако изведенице са префиксом *пра-* означавају степен сродства, ако именица у основи значи родбински однос: *прародитељ*. Префикс *пре-* означава јачи степен онога што именица у основи значи: *препријатељ* — велики пријатељ. Изведенице са префиксом *су-* имају социјативно значење, означавају сарадњу, заједништво: *сунатјецатељ*. Префикс *не-* потиरे значење основне речи: *непријатељ*.

Именице са суфиксом *-тељ* могу бити и сложене по структури. Творбено код њих разликујемо изведенице са сложеном структуром и сложенице. „Ако су у творби биле полазне двије ријечи, утврђује се да је то сложеница, а ако је као полазна ријеч послужила сложеница, говори се о изведеници“ (61, 232). У нашем материјалу нашли смо само ове изведенице са сложеним глаголом у основи: *опуномоћитељ* (од сложенице *опуномоћити*), *кривотворитељ* (од *кривотворити*) и *руководитељ* (од *руководити*). И реч *општежитељ* је изведеница, јер је, вероватно, настала на основу познатије сложене речи *општежитије*.

Број сложеница у нашој грађи је већи. Према синтаксичком односу делова сложенице са суфиксом *-тељ* могу бити одредбене и допунске. Одредбене сложенице од предиката и апозитива су: *самомислитељ*, *самомучитељ*, *самостворитељ*. Допунске сложенице су „постале од делова који су један с другим стајали у зависном односу као управни члан и његова допуна — најчешће од неког прелазног глагола и његова објекта у функцији допуне тога глагола“ (71, 411). Оне су у нашем материјалу и бројније: *земљобранитељ*, *домоустројитељ*, *добročинитељ*, *добротворитељ*, *деџоскврнитељ*, *вероучитељ*, *бродоградитељ*, *кућеназитељ*, *кућехранитељ*, *мирољубитељ*, *оврховодитељ*, *сведржитељ*, *телохранитељ*, *уставобранитељ*, *доброжелитељ*, *родоскврнитељ*, *добродетел*. Објекат може бити и у неком другом падежу (даљи објекат), нпр. у инструменталу: *домоуправитељ*, *државоуправитељ*, *столоравнатељ*.

Између првог и другог дела сложенице обично се јавља спојни самогласник (интерфикс). Сложенице са суфиксом *-тељ* углавном имају спојни вокал *-о-* иза непалаталних сугласника: *бродоградитељ*, *мирољубитељ* и сл., а спојни вокал *-е-* среће се иза палаталних сугласника (некадашњих и садашњих): *кућеназитељ*, *кућехранитељ*, *општежитељ*. Код неких сложеница се јав-

ља спојни вокал -о- и иза палаталних сугласника: *земљобранитељ*, *децоскврнитељ*, вероватно као резултат дисимилације спојног вокала према вокалу из претходног слога.

Видели смо да се суфикс -тељ у творбеном процесу не везује за основе свих глаголских обличких типова (продуктивна образовања су само од глагола на -ати и -ити), а сада ћемо размотрити творбену функцију овог суфикса у односу на глаголски вид. Анализа примера показала је да творбена функција суфикса -тељ није условљена, па ни ограничена, глаголским видом. Изведенице се праве од оба глаголска вида ако у одговарајућем типу глагола има нормално оба вида. Међутим вид глагола донекле условљава значење изведеница, те при трансформацији (преоблици) у њиховој дефиницији долази или само несвршени глагол, или и свршени и несвршени, или само свршени. Ипак значење се не везује строго са видом глагола у основи. Ако је глагол несвршеног вида, онда је углавном и изведеница квалификативног, свевременског значења; ако је пак глагол свршеног вида, онда имамо три случаја: *утемељитељ*, *проневеритељ*, *створитељ* — углавном извршилац једнократне радње; *разоритељ* — обе могућности; *укротитељ*, *просветитељ* — квалификативно значење. Међутим видска одређеност изведеница није таква као код глагола, него само преовлађујућа карактеристика значења, а нису искључене ни друге могућности. Нпр. *проневеритељ*, поред обичног значења 'извршилац једне (једнократне) проневере', може добити и квалификативно значење („Он је непоправљиви проневеритељ“); обрнуто, може се говорити и о *укротитељу* одређене животиње (тј. извршиоцу једне конкретне радње), а не само у квалификативном смислу 'онај који кроти животиње'.

Ипак, као категорија, именице на -тељ теже свевременском, квалификативном значењу, а наслон на глаголе свршеног вида у творбеном процесу донекле је и морфолошки мотивисан: избегавање дужих образовања (*показатељ*, *завештатељ* а не „показиватељ“, „завештавататељ“), давање предности продуктивнијем -итељ над рејим -атељ (*разоритељ*, *управитељ* а не „разаратељ“, „управљатељ“), или оба разлога истовремено (*просветитељ*, *украшитељ* а не „просвећиватељ“, „украшаватељ“). Тежња крајој изведеници нарочито долази до изражаја у односу -авати/-атељ (*обожатељ*, *извештатељ*).

Категорија вида својствена глаголима нема исти значај за семантику девербативних именица на -тељ, које ипак нису савсвим неутралне у односу на глаголски вид.

Изведенице према семантичко-лексичком аспекту

Девербативна образовања са суфиксом *-тељ* по творбеном значењу припадају категорији именица номина агентис (имена радника) чије је опште лингвистичко одређење да означавају некога или нешто као носиоца глаголске особине или процеса. У савременом српскохрватском језику ово творбено значење, осим суфикса *-тељ*, остварују и други продуктивни суфикси: *-ац(-лац)*, *-ач*, *-ар*, *-ник*, *-аш* и мање продуктивни суфикси. Сви поменути суфикси, осим суфикса *-тељ*, реализују и друга творбена значења, семантички су поливалентни, а једино је суфикс *-тељ*, у српскохрватском језику и у већини словенских језика, семантички моновалентан јер своје творбено значење реализује само у категорији именица које означавају вршиоца радње. Семантички имена вршилаца радње са овим суфиксом најчешће се реализују у категорији бића, а ређе у категорији предмета и других појмова који означавају разноврсне појаве и односе материјалне и духовне културе. Али на бази своје агентивне структуре именице са суфиксом *-тељ* остварују више лексичких значења, а који се „све и какви десигнанти или предмети и појаве стварности обележавају и могу обележавати именичким девербативним образовањима ексцентричног типа — зависи увек од њихове конкретизације, одн. реализовања или остваривања у говору“ (57, 32).

Наша семантичко-лексичка анализа именица са суфиксом *-тељ* биће детаљна и исцрпна толико колико су нам омогућили сакупљени примери чије су језичке реализације дефинисане у речницима и поткрепљене примерима. У досадашњој литератури било је одређивано углавном творбено значење ових именица и нека значења лексичке реализације. Тако се у Граматици М. Стевановића каже да су изведенице са суфиксом *-тељ* означавале „првобитно вршиоца радње основног глагола, која се обично вршила на корист или штету онога коме је тај вршилац оно што јест: *бранитељ* је онај који је бранио некога, *хранитељ* онај који је хранио, *учитељ* онај који је учио . . .“ (71, 514). Касније у раду „Продуктивност неких наставака . . .“ М. Стевановић говори, у вези са овим именицама, и о значењу и малаца занимања истичући да именице са суфиксом *-тељ* имају и нека друга значења. „Познато је, рецимо, да *делитељ* и *садржитељ*, односно *делилац* и *садржалац*, *именитељ* и *бројитељ* или *именилац* и *бројилац*, *показатељ* и сл. нису називи вршилаца радњи, већ означавају појмове који на други неки начин, као средство или друго што, с дотичном радњом стоје у вези“ (70, 15). О неким другим значењима именица са суфиксом *-тељ* говори и С. Бабић. Имајући у виду изведенице типа: *именитељ*, *бројитељ*,

показатељ и сл. он каже: „Зато се, лингвистички гледано, такве именице не морају нужно односити на човјека, него и на што друго, већ према пракси, односима у стварности“ (7, 75).

Ми смо, прегледајући примере из прикупљеног материјала, поред наведених значења пронашли још нека која су се развила из основног творбеног значења. Ради потпунијег увида у овај проблем изведенице ћемо према семантичко-лексичкој реализацији груписати у неколико типова, уз напомену да су та значења само у контексту одређена. Примере нисмо могли наводити у контексту, али смо тај контекст (примере из речника) имали на увиду када смо одређивали поједина значења. Критеријум ове класификације није у изведеницама него у могућности њихове употребе у језику, па једна именица употребљена у два различита контекста може имати и два значења. Одређујући изведенице по значењу ми показујемо могућност њихове употребе у језику.

На основу тога да ли се вршилац радње карактерише по стварном извршењу радње у даном тренутку или по томе што неку радњу врши стално, по опредељењу, позиву, способности и сл., разликујемо:

1. Именице које означавају стварног вршиоца радње (номина агентиc): *створитељ, родитељ, покровитељ, крститељ, облачитељ* (онај који навлачи облаке — атрибут за бога Зевса), *чинитељ, просветитељ, управитељ, откупитељ, покрститељ, самостворитељ, стваратељ, сведржитељ, создатељ, упутитељ, уручитељ, опуномоћитељ, обновитељ, победитељ, посудитељ, заменитељ, кротитељ, бранитељ, тлачитељ, кршитељ, гојитељ, градитељ, правитељ, делитељ* (онај који дели), *гушитељ, грдитељ, гонитељ, вршитељ, будитељ, кваритељ, коритељ, кривитељ, крчитељ, мрчитељ, носитељ, нудитељ, пазитељ, појитељ, рушитељ, тражитељ, хранитељ, ширитељ, даритељ, доносителељ, изгонитељ, изводитељ, подносителељ, преводитељ, прогонитељ, производитељ, разноситељ, уводитељ, заговаратељ, предводитељ, оптужитељ, потлачитељ, изградитељ, приредитељ, упропаститељ, опоручитељ, подјармитељ, пресудитељ, утеловитељ, утаманитељ, установитељ, уредитељ, пријавитељ, предочитељ, поднајмитељ, проверитељ, откупитељ, највеститељ, искупитељ, искоренитељ, изговоритељ, истребитељ, истражитељ, испунитељ, заштитељ, известитељ, извршитељ, препоручитељ, преустројитељ, утемељитељ, украситељ, ујединитељ, узвиситељ, скупитељ, разредитељ, разоритељ, проценитељ, проневеритељ, проверитељ, починитељ,*

ослободитељ, освојитељ, наручитељ, изменитељ, изнајмитељ, изумитељ, децоскврниатељ, земљобранитељ, уставобранитељ, завештатељ, спасаватељ, извештатељ, столоравнатељ, занитељ, делатељ, приматељ, захтеватељ, слушатељ, уништатељ, проучаватељ, подржаватељ, заседатељ, заповедатељ, закладатељ, заговаратељ, смириватељ, очекиватељ, наследоватељ, истражитељ, издаватељ, троватељ, даватељ, неговатељ, оверовитељ, извинитељ, подстицатељ, сунатјецатељ, изрицатељ, одрицатељ, натјецатељ, предатељ, губитељ, слушитељ, гоститељ.

2. Именице које значе занимање (nomina professionis, nomina officii): угоститељ, послушитељ, водитељ, редитељ (редатељ), учитељ, вероучитељ, настојатељ (надстојник), писатељ (списатељ), надзиратељ, попечитељ, дражбоватељ, издаватељ, председатељ, подравнатељ, равнатељ, сниматељ, складатељ, оврховодитељ, (извршилац судске пресуде о оврси, егзекутор), телогранитељ, кућеназитељ, бродоградитељ, истражитељ, тужитељ, заптитељ (правн. онај који по судском налогу одузима спорну имовину, чувар заплених ствари, секвестратор).

3. Именице са квалификативним значењем: непријатељ, пријатељ, препријатељ (велики пријатељ), увредитељ, тешитељ, миритељ, скврниатељ, жалитељ, бунитељ, љубитељ, молитељ, мрзитељ, мутитељ, опачитељ, пленитељ, славитељ, хвалитељ, хулитељ, ревнитељ, заводитељ, патворитељ, усрећитељ, замамитељ, избавитељ, светитељ, преластитељ, осветитељ, добротворитељ, добротчинитељ, мирољубитељ, самомучитељ, доброжелитељ, самомислитељ, кривотворитељ, обожаватељ, поштоватељ, надахнитељ, презиратељ.

4. Именице које означавају предмете: бранитељ — жлеб, засек на дрвеном маљу ваљарице који омогућује подизање и спуштање маља; руководитељ — упутство за рад; приручна књига, приручник.

5. Именице које означавају различите појмове у научној терминологији: садржитељ, изложитељ, сачинитељ, множитељ, бројитељ, именитељ, делитељ; показатељ, чинитељ.

Најчешћа семантичко-лексичка реализација у категорији бића је значење вршилаца радње или носилаца занимања. Ова два значења су блиска, значење занимања развиле се из значења вршиоца радње, па многе изведенице могу

имати једно и друго значење, зависно од употребе. Тако нпр. именице *градитељ*, *изумитељ*, *учитељ*, *водитељ*, *издаватељ*, *васпитатељ* и сл. могу означавати и вршиоца радње у даном тренутку и онога ко се даном делатношћу бави увек, коме је та делатност занимање, професија. Остала значења такође су се развила на бази основног, или по некој ближој или даљој аналогiji према основном значењу, што је нормалан развојни пут сваке творбене категорије у процесу језичког стварања. Тако се одређивањем лица по некој процесној одредби као особини или квалитету реализовало квалификативно значење именица, углавном од глагола који значе неко стање и бивање, или резултат процеса. Нпр. изведенице *љубитељ*, *обожаватељ*, *поштоватељ*, *надахнитељ* у основи имају глаголе стања, а *заводитељ*, *патворитељ*, *скврнитељ*, *избавитељ*, *преластитељ* и сл. имају у основи глаголе које означавају резултат процеса. Значење вршиоца радње, нарочито у савременим условима развоја технике, може се осим лица односити и на предмете, оруђе, инструменте. У савременом руском језику именице са суфиксом *-тељ* су развиле и ово значење, а у савременом српскохрватском језику изведенице са овим суфиксом у значењу оруђа су веома ретки, појединачни и индивидуални примери. Наведени примери *бранитељ* и *руководитељ* имају само по једну потврду, први у Речнику САНУ, а други у Матичином речнику. Оба примера могу означавати и вршиоца радње. Код С. Бабића у раду „Творба именица суфиксом *-тељ*“ (10) нашли смо још два примера: *мршавитељ* — апарат за мршављење и *обрушаватељ* — авион који се обрушава.

Изведенице на *-тељ* које означавају различите појмове, а које се употребљавају у научној и техничкој терминологији, вероватно су у наш језик ушле на основу латинског језика као преводи именица на *-tor* са истим значењем. Већина примера означавају математичке појмове. Осим суфикса *-тељ* ове именице су добијале суфикс *-лац* (у источном и централном језичком подручју) и суфикс *-ник* (у западном језичком подручју). У западном језичком подручју, како смо нашли код С. Бабића (7), овакве именице са *-тељ* или *-лац* семантички су се диференцирале од изведеница са суфиксом *-ник*. „У хрватској варијанти нема у нормалној употреби ријечи *именитељ*, *именилац*, *садржатељ*, *садржалац*. Мјесто њих се за те математске појмове употребљавају *називник*, *вишекратник*, дакле именице с карактеристичним суфиксом *-ник*. Именице *бројитељ*, *бројилац* постоје, али значе „онај који броји“, а математички је бројитељ *-бројник*, опет изведеница са суфиксом *-ник*“ (7, 75). Иако се у истом значењу уместо суфикса *-тељ* употребљавају и суфикси *-лац* и *-ник*, изведенице са *-тељ* нашли смо у речницима са наведеним потврдама и дефинисане или упућене на уобичајеније са другим су-

фиксима. У Речнику САНУ нашли смо изведенице: *делитељ* — број којим се дели други број; *бројитељ* је упућено на *бројилац* — број у разломку (изнад разломачке црте) који показује колико се одређених делова целог броја узима; *изложитељ* — количник геометријског реда; *именитељ* је упућено на *именилац* — број у разломку (испод разломачке црте) који показује на колико делова је нешто цело подељено, делитељ у разломку, називник. У Матичином речнику нашли смо ове изведенице: *садржитељ* је упућено на *садржилац* — за више бројева онај број који је дељив тим бројевима; *умалитељ* — број који се одузима од другог броја; *сачинитељ* — сталан или познат број који помножен с неком математичком или физичком количином даје нову количину или вредност, коефицијент; *множитељ* је упућено на *множилац* — број којим се множи други број. Код С. Бабића (10; 7) нашли смо изведенице које означавају лингвистичке појмове: *ограничитељ* — елемент који ограничава; *означитељ* — елемент ознаке који означаује, гласовни костур. Осим математичких и лингвистичких појмова именице са суфиксом *-тељ* означавају друге појмове. У Матичином речнику нашли смо: *показатељ* — оно по чему се може добити слика о кретању, току, развоју чега; број, цифра, графикон из којих се види резултат каквог рада; *чинитељ* је упућено на *чинилац* — оно што условљава постојање чега; узрок или услов, покретачка снага, фактор. Именицу *добродетељ* нашли смо у Речнику САНУ, а она означава, као што смо већ рекли, позитивну особину, врлину, племенитост, доброту. Неке од ових изведеница могу означавати и вршиоца радње: *изложитељ* — онај који излаже (нпр. слике); *сачинитељ* — онај који је нешто сачинио, направио; *делитељ* — онај који нешто дели; *чинитељ* — онај који нешто чини.

Одређујући значење именица са суфиксом *-тељ* учили смо слојевитост овога лексичког фонда која је настајала као резултат деловања језичких фактора, а која је различите видове добијала у појединим епохама развоја језика под утицајем и ванјезичких фактора. Девербативна образовања уопште развијају своја значења под утицајем различитих особина глаголских речи, као несамосталних, који су у основи именичких образовања, и именичких речи, као самосталних, које су резултат творбеног процеса. Однос особина једне и друге категорије речи у именичким образовањима у појединим епохама развоја језика је различит и историјски променљив. Ми нећемо давати дијахрони преглед тога развоја, али су изведенице са суфиксом *-тељ* у савременом српскохрватском језику као целокупан лексички фонд сачувале слојевитост таквог развоја. Својеврстан лексички слој су именице са овим суфиксом као део наслеђа из старијих епоха развоја језика примљене из црквеног или рус-

ког језика. Оне су на свом развојном путу изгубиле везу са мотивирајућим глаголским речима добијајући особине самосталних именичких речи, јер су им се значења конкретизовала и обогативала новим појединачним значењима ограничавајући обим употребе на одређена лица. Синхроно гледано ове именице су немотивисане, а пошто означавају одређене конкретизоване појмове, не могу послужити да се према њима граде нове речи за друге и друкчије појмове, па су оне непродуктивне лексичке речи. У процесу језичког стварања оне су следиле развојни пут од неправих продуктивних ка правим непродуктивним лексичким речима. По значењу разликује се:

1) именице које имају одређено значење везано за религију, а односе се обично на Бога, Исуса Христа или свеце: *светитељ*, *саздалтељ* (Бог), *сведржитељ*, *самостворитељ*, *откупитељ* (Исус Христос), *крститељ* (св. Јован), *створитељ*;

2) девербативне именице које су се удаљиле од основне речи а не означавају само вршиоце радње него и онога ко се одликује другим особинама: *родитељ*, *препородитељ*, *пријатељ*, *непријатељ*, *препријатељ*, *откровитељ*, *старатељ*, *учитељ*, *управитељ*, *просветитељ*, *покровитељ*, *настојатељ*, *попечитељ*, *хранитељ* и сл. У нашем материјалу број оваквих непродуктивних именица са суфиксом -тељ није велики, око тридесет.

За остале многобројније изведенице са овим суфиксом може се рећи да чувају везу са основним речима и израз су само једног односа у коме преовлађују особине глаголских речи, одликујући се општим значењем вршиоца радње која се конкретизује у контексту, у вези са другим управним речима. Оне су неправе, мотивисане и продуктивне речи, јер имају својства ове категорије како их је дефинисао и одредио А. Белић: „Овде имамо посла са носиоцима једне ... глаголске особине, а не са носиоцима збира особина” (15, 43). Оне су продуктивне зато „што се од нових несамосталних речи може лако саградити њима слична неправна именица ... што значе категорију у којој остају, а не какав конкретан, индивидуализован појам” (15, 45).

У прегледу значења именица са суфиксом -тељ дошли смо до одговора на питање о продуктивности овог творбеног типа у савременом српскохрватском језику. Наши примери показују да су изведенице на -тељ продуктивне у свом основном творбеном значењу — кад означавају вршиоца радње, да су мање продуктивне у значењу носиоца занимања и носиоца особине, а да су непродуктивне у другим значењима. Кад говоримо о продуктивности, имамо у виду оне именице за које смо констатовали да чувају везу са основном глаголском речју, јер се од нових несамосталних глаголских речи

могу лако саградити њима сличне неправне именице. Оне су жива творбена категорија која функционише у свим видовима писаног језика и по чијем се моделу образују нове речи. Осим овог језичког фактора који је условио њихову бројност у савременом књижевном језику, евидентан је утицај других ванјезичких фактора — друштвено-историјских околности у којима се наш књижевни језик развијао и у којима су фактори наслеђа и позајмљивања из других језика (руског и чешког) одиграли важну улогу.

Питање продуктивности суфикса *-тељ* постављено у науци о творби речи до новијег времена разматрано је на исти начин, па и решење је било јединствено: суфикс *-тељ* није продуктиван у савременом српскохрватском језику. Такво схватање износио је и А. Белић у више својих дела (14; 15; 16). У делу *О језичкој природи и језичком развоју* објашњавајући феномене језичког стварања и грађења речи као пример настанка прaviх лексичких речи од неправих изведених наводи именицу *родитељ*. „Али како *родитељ* обележава не само онога ко је неком живот дао, него и онога ко о неком брине, ко га издржава, негује итд., то је веза између *родитељ* и глагола *родити* ослабела. На тај начин, иако је *родитељ* реч мотивисана, та мотивисаност је све слабија, уколико појам те речи постаје ужи и садржином богатији. Зато однос *родити*: *родитељ* није више творачки (15, 41). Имајући у виду ову и овој сличне речи, које смо ми разматрали као посебан лексички слој, Белић је и у наведеном делу тврдио да речи са суфиксом *-тељ* нису више продуктивне у српскохрватском језику. О непродуктивности ових именица говорили су и Т. Маретић (46) и М. Стевановић (71; 70). У граматички *Савремени српскохрватски језик I* М. Стевановић, имајући у виду ове именице, каже: „Али је несумњиво тачно да су оне [именице] престале бити продуктивном категоријом, нарочито у писаца и у срединама источних и централних области нашег језика, док се у областима на западу, код Хрвата и у културним срединама на тој страни нешто чешће употребљавају. Ипак се може рећи да их у употреби све више потискују именице: бр̀анилац, хр̀анилац, сп̀асилац, које се с овима каткад још напоредо употребљавају” (71, 514).

У новије време, углавном код неких хрватских аутора (3; 6; 7; 9; 41; 61), јавило се и друкчије мишљење — да је суфикс *-тељ* продуктиван у језику. Питање продуктивности овог суфикса почело се разматрати на више језичког материјала скупљеног из речника, из писаних текстова и народног језика. Б. Јуришић (41) је суфикс *-тељ* сврстао међу пет најпродуктивнијих суфикса за образовање номина агентис (у хрватском језику): *-ац* (*-лац*), *-ач*, *-ар*, *-ник* и *-тељ*. „Њихова творна снага није увијек у једнаком напону, него с временом расте или пада, осваја подручја других форманата или узмиче, кадшто и сасвим нестаје” (41, 183). Према

његовим подацима и суфикс *-тељ* је, од старословенског до савременог језика, повећавао своју продуктивност. „Бројке... показују да овај формат живи далеко бујније од свих других, како у старијем тако и у новијем времену. Он је међу њима једини који се веже искључиво на глаголе и употребљава искључиво за творбу номина агентис, док се сви остали вежу дијелом уз глаголе а дијелом уз именице или придјеве и употребљавају за творбу именица разноврсна значења” (41, 187). С. Бабић је у четири рада (3; 6; 7; 10) дао анализу изведеница на *-тељ* и одредио њихово место у творбеном саставу српскохрватског језика показујући продуктивност овог творбеног типа. „Суфикс *-тељ* припада структури хрватскосрпског књижевног језика” (7, 76), а у хрватској варијанти је врло продуктиван. „У Хрвата то израста из структуре њихова књижевног језика, а дјеломично под утјецајем њихова народног језика. И у Срба је та појава шира... Истина је да има неколико ријечи са суфиксом *-тељ* које су дошле из рускога или чешкога језика или настале под њиховим утјецајем, али тај утјецај није од битнога значаја. И без њега би суфикс *-тељ* у нашем језику био продуктиван” (7, 72).

Питање распрострањености суфикса *-тељ* и територијалне распоређености у савременом српскохрватском језику такође је постављано и решавано на различите начине у досадашњој литератури. Тако је Белић у делу *О нашег књижевног језика* у чланку *О данашњим задацима књижевног језика* одредио и место именицама са суфиксом *-тељ* у књижевном језику, јер је запазио бројност употребе ових образовања. „У новије време опет, вероватно под утицајем руског језика, почеле су да се граде у великом броју именице на *-тељ*, *-тељица*... *показатељ*, *прекршитељ*, *изумитељ*, *бродоградитељ*, *пазитељ*...” (16, 303—304). Осврћући се на стање у језику до овога Белић подсећа на мали број образовања са овим суфиксом, јер су га у већини случајева потискивали савременији суфикси *-ац* (*-лац*). „Све ово показује да је наставак *-тељ* био у изумирању и да су речи њиме образоване постале лексичке, тј. без способности да се према њима образују нове речи. Зато све напред наведене речи имају и могу имати савремене живе, продуктивне наставке... Понеке од горњих речи (са суфиксом *-лац*) нема у новијим речницима (напр. *показалац*, *прекршилац*), али је несумњиво да би оне тако гласиле када би их ко хтео начинити...” (16, 304). Белић је, значи, уочио бројност употребе изведеница са суфиксом *-тељ* у најновијем развоју књижевног језика, а даљу његову судбину поставља као стилски проблем који би књижевници и добри познаваоци језика требали да решавају онако како он предлаже: „Поновно грађење таквих речи чини утисак архаизма, а ако сам текст нема такву природу која тражи архаичнији

језик, у стилу се ствара извесна нескладност. Према томе, иако се образовања те врсте не противе нашем језику, па је немогуће тражити да се оне избаце из језика, ипак ће добар стилиста водити рачуна о томе да извесна употреба таквих речи уноси у његов стил и нарочиту боју” (16, 304). И М. Стевановић је констатовао бројније присуство изведеница на *-тељ* у савременом књижевном језику истичући да бројност употребе речи није исто што и њихова продуктивност. „А што су се ове именице... до данас очувале у нашем књижевном језику, и што су многе од њих из цркве и књиге ушле у језик ширих народних слојева — томе су допринели историјски услови развитка наше просвете и културе и нашег књижевног језика од најстаријих времена до данас... И зато је потпуно неосновано, и излишно, свако радовање било против ових било против именица изведених од истих глагола другим наставцима” (70, 13). М. Стевановић не даје предност ни једном суфиксу за извођење номина агентис већ овај проблем решава у духу језичких законитости: „У овоме треба да одлучује спонтаност и распрострањеност њихове употребе” (70, 16). Употреба именица са суфиксом *-тељ* није подједнако распрострањена у српскохрватском језику. Она је распрострањенија на западу, код Хрвата, а М. Стевановић и ову појаву образлаже: „А сасвим је природно што у књижевном језику код Хрвата, који су се такође ослањали на Вука, а поред тога имали још и схватање да се могу ослањати и на књижевни језик ранијих епоха, — налазимо ширу употребу именица на *-тељ*. Ширини те употребе на тој страни свакако је допринела и велика продуктивност именица с тим наставком у чешком језику, за којим су хрватски писци друге половине XIX века у извесном правцу усмеравали развитак свога књижевног језика” (70, 17). С. Бабић у помињаним радовима говори о великој учесталости изведеница са суфиксом *-тељ* у савременом српскохрватском језику, бројније присуство овог творбеног типа у западном подручју и књижевног и народног језика, и упоређујући га са другим суфиксима којима се образују номина агентис даје предност суфиксу *-тељ*, јер се везује за већи број глагола различитих глаголских врста, а није ограничен у творбеном процесу глаголским видом као неки други суфикси, нпр. суфикс *-лац*.

Ми смо већ истакли да нам наш материјал не даје могућност да разматрамо употребу изведеница са суфиксом *-тељ* у народном језику, јер имамо углавном потврде из књижевног језика, па ћемо за ово питање навести мишљења познатих стручњака која смо нашли у литератури. Још је Вук у *Предговору преводу Новог Завјета* уочио славенски а не народни карактер именица на *-тељ*, али које се „ласно могу разумјети и с народнијем рјечима помијешати” (43, 266). Он као такве, а које је употребио

у преводу Новог Завјета, наводи ове именице: *гонитељ, наказа-тељ, ревнитељ, свршитељ, спаситељ, тјешитељ, утјешитељ*. Белић као народне речи наводи само: *пријатељ, родитељ и учитељ* (14). Код Т. Маретића (46), поред наведена три Белићева примера, налазимо и именице: *служитељ, управитељ и хранитељ*. По М. Стевановићу (70) суфикс *-тељ* је по пореклу народни, али губи народни карактер када се почео везивати за глаголе који су означавали духовну или апстрактну радњу, па тако наставио своје постојање добивши књишки карактер. „Оне раднике за које није знао, народ никако није ни звао. Називе вршилаца тих других радњи требало је да праве други — они, наиме, који су се дотичним радњама бавили или су за њих знали, тј. људи од књиге, а ови су их, када их као припадници народа нису имали у своме осећању, једноставно, опет из књига, узимали у облицима које су оне тамо имале. Ове су речи... у српскохрватском језику, ма колико да су честе, књишког карактера” (70, 8). Друкчије мишљење заступају Б. Јуришић и С. Бабић. Б. Јуришић поставља проблем на однос књижевног и народног језика у савременим условима развоја језика: „У данашње вријеме... треба појам „народног” језика довести у склад с динамиком живота и достигнућима знаности и технике... А данас није ни потребно доказивати да савремени рјечници имају куд и камо више ријечи начињених него забиљежених у народу. Формант *-тељ* је народан и динамичан... и у наше вријеме. Писци добра укуса служе се наизмјенице њиме и осталима за постизавање особите стилске изражајности“ (41, 188). Исто мишљење, да суфикс *-тељ* има и народни и књишки карактер, износи и С. Бабић: „Ја бих... рекао да је и данас у народу, бар на западном подручју, суфикс *-тељ* продуктивнији него што се мисли и што знамо... Но и без тога је јасно да суфикс *-тељ* јест народног карактера по нормалним критеријима народности” (7, 72).

Ми смо о овом проблему нешто већ говорили на почетку излагања о суфиксу *-тељ* када смо одређивали место суфикса *-тељ* у свим словенским језицима.

Питања продуктивности, распрострањености и територијалне заступљености суфикса *-тељ* у савременом језику разматраћемо и на прикупљеном материјалу, па ћемо изворе поделити у неколико група:

1. Речници. Само у речницима потврђени су ови примери: *поштоватељ, преластитељ, множител, умалитељ, прародитељ, откровитељ, препријатељ, подседатељ, мрзитељ* (од мрзнути), *предатељ, подстицатељ, оверовитељ, неговатељ, шмишитељ, приматељ, родоскврнитељ, земљобранитељ, наручитељ, посетитељ, преустројитељ, препоручитељ, искри-*

витель, навеститель, предочитель, утаманитель, пријавитель, утеловитель, подјармител, опоручитель, приредитель, потлачитель, кривитель, упутитель, примиритель, оштетитель, изгонитель, подравнатель, кућеназитель, патворитель, мирољубитель, даритель, носитель, самомучитель, пленитель, опачитель, похрастител, општежител, изрицатель, сунатјецатель, очекиватель, смириватель, подражаватель, призиватель, игрател, спасаватель, прочитатель, децоскврнител, изнајмител, устројитель, проверитель, узвиситель, украситель, испразнител, појитель, грдител, уручитель, дражбователь, жарачитель;

2. К њ и ж е в н и т е к с т о в и. Овде ћемо издвајати изворе према територијалној заступљености, па имамо:

а) Примери у књижевним текстовима на целом језичком подручју;

б) Примери у књижевним текстовима на источном и централном подручју;

в) Примери у књижевним текстовима на западном подручју.

а) градитель, тужитель, заптитель, укротитель, послужитель, бродоградитель, равнатель, сниматель, издаватель, надзиратель, редитель (редатель), водитель, служитель, обновитель, победитель, бранитель, тлачитель, кршител, гајитель, делитель, гонитель, будитель, коритель, крчитель, рушитель, хранитель, доноситель, предводитель, прогонитель, обранитель, нарушитель, упропастител, поверитель, откупитель, искупитель, истребитель, истражител, заштител, известитель, извршител, уништител, разоритель, проценитель, проневеритель, изменитель, изумитель, руководител, столоравнатель, слушаатель, заседатель, заговаратель, основатель, дарователь, извнчитель, жител, гоститель, светитель, саздатель, сведржител, створитель, препоручитель, пријатель, непријатель, попечитель, старатель, вероучитель, управитель, просветитель, покровитель, родитель, учитель, списатель, настојатель, добродетел, показатель, чинитель, тешител, бунитель, љубитель, молител, мрзитель, мучитель, хулител, ревнитель, заводитель, утешител, усређитель, избавитель, измирител, доброчинитель;

битель, председатељ, државоуправитељ, самостворитељ, уставобранитељ, садржитељ, изложитељ (математички појам), сачинитељ, жалитељ, осветитељ, добротворитељ, доброжелитељ, самомислитељ, почитатељ, обожатељ, именитељ, делитељ (математички појам), бранитељ (жлеб на дрвеном маљу ваљарице);

в) гојитељ, оврховодитељ, складатељ, опуномоћитељ, посудитељ, кротитељ, правитељ, дворитељ, кваритељ, нудитељ, пазитељ, тражитељ, ширитељ, изводитељ, подносителељ, производитељ, разноситељ, уводитељ, заговаратељ, преводитељ, оптужитељ, прекршитељ, узгојитељ, одгојитељ, уредитељ, поднајмитељ, откранитељ, изговоритељ, испунитељ, утемељитељ, ујединитељ, починитељ, ослободитељ, освојитељ, кућехранитељ, стваратељ, извештатељ, заниматељ, захтеватељ, уништаватељ, уздржаватељ, узгајатељ, закладатељ, наследоватељ, троватељ, промицатељ, одрицатељ, натјецатељ, потицатељ, облачитељ (онај који облачи небо), увредитељ, миритељ, скврнитељ, мутитељ, славитељ, хвалитељ, помиритељ, оскврнитељ, замамитељ, кривотворитељ, обожаватељ, штоватељ, надахнитељ, презиратељ, бројитељ (онај који броји).

3. Ексцерпирана грађа

а) Извори из источних и централних области: пријатељ, непријатељ, родитељ, сниматељ, љубитељ, мучитељ (91); љубитељ, бранитељ, уништитељ, навеститељ, светитељ, укротитељ, ујединитељ, непријатељ, старатељ, делатељ, починитељ, желитељ, посетитељ, скомрачитељ, злочинитељ, извидитељ, тлачитељ, зломислитељ, властељ, искупитељ, рушитељ, пријатељ, спаситељ, хранитељ, увредитељ, оскрнавитељ, родитељ, житељ, мучитељ, учитељ, препородитељ, назлонаводитељ (98); родитељ, пријатељ, водитељ, љубитељ, непријатељ, читатељ (95); пријатељ тужитељ, учитељ (97); родитељ, пријатељ, непријатељ, учитељ, управитељ, препородитељ, утемељитељ (96); родитељ, прогонитељ, пријатељ, (101); учитељ, родитељ, пријатељ, мучитељ (99); непријатељ, љубитељ, избавитељ, учинитељ, родитељ, житељ, учитељ, покровитељ, телохранитељ (94); пријатељ, тужитељ, житељ, љубитељ, покровитељ, супокровитељ, непријатељ (93); пријатељ, љубитељ, редитељ (92);

б) Извори из западних области: родитељ, пријатељ, прародитељ, светитељ, крститељ, прогонитељ (88); пријатељ (100); пријатељ, непријатељ, учитељ (89); показатељ, непри-

јатељ, посјетитељ, редатељ, водитељ, љубитељ, слушатељ (87); *показатељ, градитељ, родитељ, непријатељ* (90).

Примере потврђене само у речницима смо издвојили зато што најчешће немају ширу примену у језику, али и они представљају део лексичког фонда књижевног језика. Њихов број је 69 према 209 изведеница које су потврђене и у књижевним текстовима. Од тога 26 примера наведени су само у Матешиневом речнику, а остали се јављају у Речнику САНУ, у РЈА и Матичном речнику. Већина речничких примера, нађених у ова три речника, узета је из других наших познатих речника: Ристић Светомир и Кангрга Јован, *Речник српскохрватског и немачког језика, II део* (даље Речник Р-К); Ф. Ивековић и И. Броз, *Рјечник хрватског језика, I и II* (даље Рјечник Б-И); Поповић Ђорђе, *Речник српског и немачког језика, II* (даље Поповићев речник); Деановић Мирко, *Талијанско-хрватски рјечник* (Деановићев рјечник); Шулек Богослав, *Немачко-хрватски рјечник* (даље Шулеков рјечник). У Матичном речнику су неколика примера узета из Правописа (нпр. *оверовитељ*), а именица *шмштитељ* коју смо нашли у сва три речника узета је из Вуковог рјечника. Овакви примери су унесени у речнике пре свега ако су их аутори чули у народном језику или нашли у књигама, а примере из двојезичних речника могли су и сами састављачи образовати према овом творбеном типу како би имали одговарајући превод стране речи. У савременим условима развоја језика могућно је да и други аутори (нпр. преводиоци текстова) нађу за потребно да направе такву реч, па зато мислимо да се и изведенице на *-тељ* потврђене само у речницама могу узети као примери продуктивности и примене овога творбеног типа у савременом књижевном језику, тим пре што су у основи ових речи глаголи који означавају конкретне радње: *наручити, посетити, препоручити, носити, изрицати, натјецати се, подражавати, изнајмити* и сл.

Изведенице потврђене у књижевним текстовима доста су бројне. Разврстали смо их према територијалној заступљености на основу података о изворима, па се показало да је највећи број именица, 102, заједнички за цело подручје српскохрватског језика. Изведенице су потврђене са више примера из дела познатих писаца, припадника романтизма, реализма и савремене књижевности. Јављају се писци: Ђ. Јакшић, Ј. Ј. Змај, П. П. Његош, Вук, Ђ. Даничић, Стојан Новаковић, Ј. Игњатовић, С. Сремац, С. М. Љубиша, С. Матавуљ, Б. Станковић, А. Ковачић, К. Ш. Балски, А. Шеноа, Ј. Лесковар, Ј. Козарац, Е. Кумичић, М. Крлежа, Р. Маринковић, Д. Цесарић, И. Андрић, В. Петровић, О. Давичо, М. Лалић и др. Осим књижевних дела, примери су потврђени у правним и политичким актима, зборницима, етно-

графским списима, часописима, листовима и другим видовима писане речи нашег језика од Вука до данас. Међу изведеницама су и именице наслеђене из ранијих периода, из народног и црквеног језика, са основама глагола који означавају духовне делатности или апстрактне радње: *светитељ, саздатељ, сведржитељ, створитељ, добродетељ, љубитељ, тешитељ, учитељ, пријатељ, родитељ, спаситељ* и сл., а већина именица је новијег образовања од глагола различитих значења: *градитељ, тужитељ, сниматељ, водитељ, редитељ, издаватељ, обновитељ, победитељ, обранитељ, откупитељ, поверитељ* и сл.

Број изведеница потврђен на источном и централном подручју је 50. Неке именице су узете из руског језика: *воспитаатељ, домоустројитељ, делатељ, писатељ, сачинитељ, почитатељ, обожатељ*, а у реченицама су назначене као застарели облици. Извори су: *Даница, Бранково коло, Јединство, Књижевне новине, Звезда, Политика, Нин*; књижевна дела од познатих писаца: Вука, Ђ. Даничића, Ђ. Јакшића, П. П. Његоша, Ј. Суботића, М. Милићевића, С. М. Сарајлије, С. Ђоровића, С. Сремца, Ј. Скерлића, Б. Зихерла, И. Андрића, С. Јовановића, О. Давича и др.

Нешто је већи број именица са западног подручја, око 65. То су углавном нова образовања са глаголима у основи различитог значења, а неке су настале под утицајем чешког језика. Извори су: *Виенац, Хрватска ревија, Хрватско коло, Вјесник*, затим дела писаца: М. Павлиновића, А. Шеное, Е. Кумичића, К. Ш. Балског, В. Новака, А. Г. Матоша, В. Назора, Д. Шимуновића, С. Шишића, Т. Ујевића, М. Марјановића, М. Крлеже, В. Калеба, Р. Маринковића и др.

Наш материјал, овако разврстан и бројчано изражен, показује само опште тенденције територијалне распоређености образовања са суфиксом *-тељ*, према којима је овај суфикс заступљенији у западном језичком подручју, јер су скоро све наведене именице са овог подручја нова образовања, у чијим се основама налазе глаголи најразличитијих значења.

Занимљиве податке пружају нам примери ексцерпирани из најновијих књижевних дела и неких дневних и недељних листа. Иако смо их размотрили по територијалној распоређености, они не дају значајне податке у овом смислу. У њима највећу учесталост имају изведенице наслеђене из ранијих периода црквеног и народног језика: *пријатељ, непријатељ, родитељ, учитељ, љубитељ, спаситељ, светитељ, хранитељ, покровитељ, житељ* и др., које се данас у језику јављају углавном само са суфиксом *-тељ*. Јављају се и примери нових образовања: *сниматељ, мучитељ, бранитељ, починитељ, желитељ, посетитељ, извидитељ, рушитељ, увредитељ, читатељ, тужитељ, управитељ, утемељитељ, прогонитељ, телохранитељ, супокровитељ, ре-*

дитељ, са приличном учесталošћу. Иако се неке наведене именице у савременом језику образују и суфиксом *-лац*, у нашим изворима употребљен је суфикс *-тељ*: *бранитељ*, *починитељ*, *посетитељ*, *извидитељ*, *рушитељ*, *читатељ*, *тужитељ*, *прогонитељ*. Број примера са суфиксом *-тељ* не заостаје иза броја изведеница са другим њему синонимичним суфиксом (*-лац*, *-ац*, *-ач*, *-ник*, *-ар*), што нам потврђују она књижевна дела у којима се номина агентис јављају чешће (91; 95; 98; 96), па је избор суфикса за наведену категорију речи питање стила у савременом књижевном изразу (како су и тврдили досадашњи језички стручњаци). Дobar пример је роман *Нишчи* — В. Стевановића (98), у коме смо пронашли 32 именице са суфиксом *-тељ*, што је условљено карактером дела у целини и складом амбијента и архаичног језика. Границе језичких подручја, према овим изворима, нису изражене, па примере које смо у основном материјалу нашли у источном и централном подручју налазимо у изворима из западног хрватског подручја, и обрнуто: *крститељ*, *ујединитељ*, *делатељ*, *читатељ* и *миритељ*, што је и нормална тенденција развоја језика у условима веће комуникације и контаката свих припадника српскохрватског језичког подручја. Најзад, нашли смо и примере нових образовања (које нисмо имали у основном материјалу): *навеститељ*, *желатељ*, *скомрчатељ*, *злочинитељ*, *извидитељ*, *оскрнавитељ*, *назловководитељ*, *утемељитељ*, *учинитељ*, *супокровитељ*.

Однос суфикса *-тељ* према истозначним суфиксима

Однос суфикса *-тељ* према истозначним суфиксима пратићемо на релацији творбене и лексичке синонимичности у категорији номина агентис. Она се може јавити код суфикса *-ац(-лац)*, *-ач*, *-ник*, *-ар* и *-ич*, а највише се остварује у односу *-тељ* и *-лац*, јер једино ова два суфикса имају једно творбено значење у образовањима номина агентис. Остали наведени суфикси су семантички поливалентни, а везују се, осим за глаголске, и за именичке и придевске основе. О потпуној синонимичности суфикса *-тељ* и било ког другог суфикса не можемо говорити, јер је различита расподела суфикса по глаголским врстама и глаголском аспекту, па ћемо узимати само оне примере који се у наведеним критеријумима поклапају. Изведенице са другим суфиксима пратили смо у ствари на истим глаголским основама од којих су добијене и именице са суфиксом *-тељ*. Који ће од наведених суфикса добити предност у језику, зависи од више фактора. „Ако се два суфикса употребљавају у истом значењу, спознајном и осјећајном, тада ће њихово мјесто у саставу бити одређено расподелом тих

суфикса. Расподјела може бити одређена различитим критеријима, нпр. повијесним, територијалним, гласовним, скупином основне ријечи и сл“ (7, 73).

У досадашњој литератури о односу суфикса *-тељ* и других суфикса за образовање номина агентис говорило се уопштено, без прецизнијих података и на ограниченом броју примера, а у закључцима се оцењивало који суфикс је чешћи у употреби, затим за која говорна подручја је који суфикс карактеристичнији, који је продуктивнији и сл. Тек су Б. Јуришић и С. Бабић на богатијем језичком материјалу анализирали овај однос, а С. Бабић је утврдио и критеријуме расподеле за суфиксе *-тељ*, *-ач*, *-ник* (10), за *-лац* (6) и за *-ац* (9). Ми ћемо показати тај однос на нашем материјалу, користећи неке податке из наведених радова С. Бабића.

Однос *-тељ* према *-лац*

Творба именица са суфиксом *-лац* се у неким нашим грама-тикама (Т. Маретић, М. Стевановић) објашњавала као творбени тип са суфиксом *-ац* и радним глаголским придевом у основи. С обзиром на значење ових именица и њихову распрострањеност, у савременом језику се све више издваја формант *-лац*, који се везује за инфинитивну основу глагола, док су глаголска образовања и творбена значења вршилаца радње са суфиксом *-ац* данас ограниченија и ређа.

Основно и једино творбено значење суфикса *-лац* се остварује у категорији вршилаца радње, па је и творбено и лексички синонимичан са суфиксом *-тељ*. Критеријуме расподеле ова два суфикса утврдио је С. Бабић, и према њима се именице са суфиксом *-лац* образују од несвршених глагола на *-ати* и *-ити*, а од свршених глагола су образовања појединачна и ретка. Именице са суфиксом *-тељ*, као што смо показали, продуктиван су тип од глагола оба вида (*свршеног* и *несвршеног*) истих глаголских врста. По овим показатељима суфикс *-тељ* има ширу примену у језику, али мој материјал не показује ни за суфикс *-лац* тежњу ограничавања на основе несвршеног вида (уп. даље примере *известилац*, *заштитилац*, *розорилац*, *извршилац* итд.). Међутим, нама се чини да ово нису једини критеријуми који одређују расподелу ова два суфикса, да би требало увести и критеријум значења глаголске основе, о чему се до сада говорило прилично непрецизно. Ни ми нисмо били у могућности да истражимо овај проблем, јер нам је материјал са суфиксом *-лац* ограничен на исте глаголе од којих су образоване и именице на *-тељ*. У том опсегу број изведеница са суфиксом *-тељ* је 278, а

са суфиксом *-лац* 149. То значи да у тих 149 случајева суфикс *-тељ* и *-лац* образују именице које су творбено и лексички синонимичне. Осталих 129 изведеница са *-тељ* искључићемо из овога односа. На основу примера, извора и дефиниција разматраћемо распрострањеност, територијалну дистрибуцију и присутност истозначних образовања у савременом језику.

И образовања са суфиксом *-лац* најчешће се реализују у категорији бића, и то лица као вршиоца радње, а остварују се и друга лексичка значења, као и код суфикса *-тељ*:

1. вршилац радње: *известилац, бранилац, хранилац, носилац, заштитилац, разорилац, рушилац, послушилац, проневерилац, уништавалац, заменилац, завешталац, жалилац, даровалац, дворилац, давалац, губилац, грдилац, гонилац, поверилац, издавалац, извршилац, држалац, доносилац, вршилац, слушалац, победилац, градилац, преводилац, истражилац, ослободилац, будилац, молилац, крчилац, кротилац, изводилац, изгонилац, водилац, основалац, посетилац, прималац, стваралац, читалац, корилац* и др.

2. носилац занимања: *гајилац, просветилац, ваститалац, надзиралац, истраживалац, руководилац, писалац, тужилац, бродоградилац*;

3. носилац одређене особине: *мрзилац, усрећилац, мучилац, измирилац, прогонилац, проневерилац, љубилац, пазилац, помирилац, старалац, тлачилац, обожавалац, хвалилац, тешилац, добротинилац, заводилац, увредилац, штовалац, поштовалац, утешилац*;

4. математички и други појмови: *изложилац, умалилац, садржилац, бројилац, делилац, именилац, множилац, чинилац*.

Највећи број изведеница се реализује у значењу вршиоца радње, око 103, а са више примера су потврђене наведене именице. Остале имају или само по један извор или су речнички потврђене. Оне су ређе, необичније и обично су упућене на именицу са неким другим суфиксом. Тридесетак примера упућено је на именице са суфиксом *-тељ*: *тражилац* на *тражитељ*, *упутилац* на *упутитељ*, *избавилац* на *избавитељ*, *бунилац* на *бунитељ*, *укротилац* на *укротитељ*, *ујединилац* на *ујединитељ*, *разорилац* на *разоритељ*, *препородилац* на *препородитељ*, *прекршилац* на *прекршитељ*, *починилац* на *починитељ*, *подјармљилац* на *подјармитељ*, *заговаралац* на *заговаратељ*, *изградилац* на *изградитељ*, *искупилац* на *искупитељ*, *натјецалац* на *натјецатељ*, *нарушилац*

на *нарушитељ*, *сачинилац* на *сачинитељ*, *оштетилац* на *оштетитељ* и сл. Неки су упућени на именице са суфиксом *ач*: *производилац* на *произвођач*, *разносилац* на *разносач*, *показалац* на *показивач*, *испунилац* на *испуњивач*, *истребилац* на *истребљивач*, *изнајмилац* на *изнајмљивач*, а неки на образовања са суфиксом на *-ник*: *заштитилац* на *заштитник*, *наследовалац* на *наследник*.

У значењу занимања именице на *-лац* су малобројне, има их 9, а само 3 примера су посебно дефинисана и са више потврда, док су остале упућене на образовања са другим суфиксима: *просветилац* на *просветитељ*, *надзиралац* на *надзиратељ*, *бродоградилац* на *бродоградитељ*, *васпиталац* на *васпитач*, *истраживалац* на *истраживач*, *писалац* на *писац*. Облик *писалац* је назначен у Матицином речнику као застарели облик, а јавља се код Ј. Костића у Виенцу из 1885. и Хрватским народним пјесмама из 1896.

Именице које означавају носиоце особине су бројније, око 20, а већина их је упућена на изведенице са суфиксом *-тељ*. Необичне су, јављају се само у речницима или потврђене са по једним извором. Само *тешилац*, *штовалац*, *увредилац*, *добročинилац* нису упућиване на друга образовања.

У значењу математичких и других појмова именице су углавном дефинисане и испоређене са облицима на *-тељ*.

Према овој анализи суфикси *-тељ* и *-лац*, у случајевима подударана расподеле, напоредо остварују творбену функцију у језику, а учесталост једног или другог облика зависи, поред осталог, и од значења глаголске основе. Глаголи који означавају духовне делатности чешће се везују за суфикс *-тељ* (што су нам показали примери са значењем носилаца особине), док су за глаголе са значењем конкретне делатности обична и распрострањена образовања са суфиксом *-лац*.

Распрострањеност суфикса *-лац*, као и суфикса *-тељ*, територијално је условљена. Највећи број изведеница са суфиксом *-лац*, 76, потврђено је изворима из централног и источног језичког подручја, а 56 изведеница има потврде са целе језичке територије са више примера из наведених области. Иако има и 17 именица које су засведочене само изворима из западног хрватског подручја, може се закључити да су образовања са суфиксом *-лац* уобичајенија у источним и централним областима језика него у западним, у којима је обичнији суфикс *-тељ*. Навешћемо и примере које смо нашли у ексцерпираној грађи:

а) к њ и ж е в н а д е л а: *слушалац*, *обожавалац*, *руководилац*, *извршилац* (91); *посетилац*, *читалац*, *прегалац*, *мрзилац*, *крвотилац*, *пољоделац*, *видилац*, *држалац*, *спасилац*, *пратилац*, *ималац*, *боготражилац*, *многозналац*, *извидилац*, *трагалац*, *поштовалац*, *мислилац*, *староседелац*, *убилац* (98);

спасилац (95); *тужилац*, *бранилац* (97); *слушалац*, *ронилац*, *ослободилац*, *рушилац* (96); *руководилац* (99); *посетилац* (89); *преводилац* (100);

б) дневни и недељни листови: *руководилац*, *носилац*, *чинилац*, *извршилац* (94); *наручилац*, *чинилац*, *руководилац*, *носилац*, *правобранилац*, *стваралац*, *читалац*, *гледалац*, *посјетилац*, *пратилац*, (92); *чинилац*, *читалац*, *руководилац*, *носилац*, *тужилац*, *тражилац*, *слушалац*, *гледалац*, *пратилац*, *посјетилац*, *познавалац*, *дјелилац* (93); *подстицалац*, *читалац*, *руководилац*, *гледалац*, *носилац*, *слушалац*, *стваралац*, *тужилац* (87); *читалац*, *руководилац*, *гледалац*, *познавалац* (90).

Број изведеница на *-лац* у књижевним делима је мањи од броја изведеница на *-тељ*. Тако смо нпр. имали код Давича 7 изведеница на *-тељ*, а 4 изведенице на *-лац*, код В. Стевановића 33 изведенице на *-тељ*, 19 на *-лац*, код М. Селимовића 7 изведеница на *-тељ*, 4 на *-лац*, код В. Јелића 6 изведеница на *-тељ*, а нема ни једне на *-лац* и сл. Међутим у дневним листовима је углавном већи број изведеница на *-лац*, тако да смо у „Ослобођењу“ нашли три именице на *-тељ*, а 10 на *-лац*, у „Побједи“ 7 именица на *-тељ*, а 12 на *-лац*, у „Вјеснику“ 7 именица на *-тељ*, а 8 на *-лац*. Да бисмо делимично објаснили ову појаву у најновијим изворима књижевног језика, позваћемо се на један закључак С. Бабића (6), по коме су изведенице на *-лац* чешће у административном језику и за нова индустријска занимања, што нам показују бројнији примери из штампе. С. Бабић претпоставља да ово може бити резултат деловања двају фактора: или новије тенденције у развоју језика или последица језичке традиције, по којој се виша и интелектуална занимања изричу изведеницама са суфиксом *-тељ*, а физичка другим суфиксима.

Однос изведеница са *-тељ* и *-ац*

Суфикс *-ац* има више творбених значења, а са суфиксом *-тељ* је делимично синонимичан и то у значењу номина агентис. О продуктивности суфикса *-ац* у категорији номина агентис постоје различита мишљења. М. Стевановић заступа мишљење да је овај суфикс продуктиван у наведеној категорији (71; 70), а С. Бабић, у раду *Односи изведеница са -тељ и -лац* (6), и Б. Јуришић, у раду *О продуктивним формантима у творби номина агентис* (41), да га је у овој категорији потиснуо суфикс *-лац*. За расподелу овог суфикса по глаголским врстама и глаголском аспекту немамо података, а у материјалу смо нашли само 14 изве-

деница од истих глагола од којих се образују и именице наставком *-тељ*. Суфикс *-ац* у овим девербативним образовањима се додаје на презентску основу, а реализује следећа лексичка значења:

1. вршилац радње: *родоскврџац, самогворац, про-неверац, примац, носац, доносац, дародавац, делац*;
2. носилац занимања: *писац*;
3. носилац особине: *кривотворац, мирољубац, добротворац, добротворац*.

Именица *светац* има одређено значење (у религији), а данас је немотивисана лексичка реч. Већина изведеница је сложена по саставу, а оне које нису сложене упућене су на именице са суфиксом *-лац*. Само именице: *светац, писац, добротворац, кривотворац, дародавац, и добротворац* су засведочене у више књижевних извора, а остале имају речничке потврде.

Примери из ексцерпираних грађа: *чудотворац, ратборац, творац, ронац* (91); *зуболомац, миротворац, човекољубац, продавац, властодржац, чудотворац, истинословац, правдољубац, среброљубац, србомрзац, каменорезац, чедољубац, трбухозборац, благољубац, прекводац, писац, властодржац, бегунац, трећепозивац, накупац, очевидац, многозналац, косац, користољубац, творац, мирносац* (98); *писац* (95); *бегунац* (101); *творац, борац, очевидац, писац, стрелац, глумац* (94); *писац, живописац, купац* (92); *борац, купац, писац* (93); *борац* (88); *женомрзац, пољоделац* (89); *писац* (100); *очевидац, стријелац* (87); *падобранац* (90).

И ови извори показују да је број примера са суфиксом *-ац* много мањи него са суфиксом *-тељ*. Највише их има у облику сложене сложено-суфиксалне творбе, код којих је други део изведен наставком *-ац*, а као прост облик данас се не употребљава у језику. Највећи број примера и нових образовања има роман „Нишчи“ В. Стевановића, и то су углавном сложене.

Суфикс *-ац* је синонимичан са суфиксом *-тељ* у малом броју изведеница. Његове граматичке критеријуме расподеле нисмо утврдили, а по другим критеријумима — по распрострањености и по територијалној заступљености — он није конкурентан суфиксу *-тељ*.

Однос изведеница са -тељ и -ац

Суфикс *-ац* је продуктиван у категорији номина агентис, како су истицали А. Белић (18) и М. Стевановић (71; 70), а испи-

тивачи из Хрватске С. Бабић (10) и Б. Јуришић (41), износе мишљење да је овај суфикс у хрватском језику продуктивнији у категорији номина инструменти него у категорији номина агентис. Ми не можемо доносити закључке о његовој продуктивности, него ћемо пратити синонимичност образовања са овим суфиксом и образовања са суфиксом *-тељ* у категорији номина агентис од истих глагола. Критеријуми расподеле по глаголским врстама и глаголском аспекту су утврђени (10), а по њима се суфикс *-ач* највише везује за несвршене глаголе на *-ати*, док су бројна образовања од глагола на *-ити*. У неким случајевима не да се одредити да ли је изведеница од глагола на *-ити* или од глагола на *-авати* са скраћивањем основе (*уништач — уништити — уништавати, оверач — оверити — оверавати* и сл., уп. *извештач* од *извештавати*). Нашли смо 57 изведеница са суфиксом *-ач* од истих глагола од којих се изводе и именице на *-тељ*. Суфикс *-ач* се додаје на општи глаголски део, а реализује следећа лексичка значења:

1. вршилац радње: *извођач, бројач, давач, делач, доносач, завештач, заговарач, заклањач, заповедач, заседач, захтевач, извештач, извршивач, измиривач, изнајмљивач, испуњивач, истребљивач, оверач, оснивач, откривач, очекивач, писач* (у значењу писац), *подјармљивач, подмићивач, подржавач, показивач, посуђивач, пресуђивач, прогањач, произвођач, проневерач, процењивач, слушач, стварач, тровач, уништач, управљач, утамањивач, утемељач, читач;*

2. носилац занимања: *васпитач, издавач, истраживач, надзирач, носач, разносач, снимач* (у значењу сниматељ), *узгајивач;*

3. носилац особине: *надахњивач, поштовач, презирач, обожавач.*

Највећи број изведеница са суфиксом *-ач* је синонимичан са образовањима на *-тељ* у значењу вршиоца радње. Неке од ових именица могу означавати и оруђе: *показивач, скупљач, управљач* и сл. Именица *писач* (у значењу писац) није обична и има само једну потврду. Приличан број изведеница је потврђен са

Примери из ексцерпиране грађе: *оснивач, маштач, носач, проналазач, непливач, трагач* (91); *испитивач, приказивач, сакупљач, слагач, подводач, копач, скитач, поткивач, записивач, сејач, певач, покретач, чистач, спавач, оштрач, носач, ћутац, ковач, скупљач* (98); *локач, вежбач* (95); *вазач* (96); *хајкач* (101); *тумач, самоуправљач, потрошач, посматрач, произвођач, возач, истраживач, васпитач, играч, сакупљач, навијач, посматрач* (94); *самоуправљач, возач, оснивач, потрошач, произвођач, посматрач, издавач, предавач, извођач* (92); *извођач, произвођач, прегледач, сакупљач, возач, потрошач, кројач, осматрач, приређивач, извјештач, носач* (93); *трагач, скривач* (88); *препродавач, пјевач* (89); *навијач, покретач* (100); *произвођач, напајач, опскрбљивач, прегледач, возач, самоуправљач, потрошач, издавач* (87); *извођач, предавач, пјевач, тровач, потрошач, произвођач, играч, навијач* (90).

Број изведеница са форматом *-ач* у овим изворима по учесталости не заостаје иза других суфикса за номина агентис. Нарочито су ове именице бројне у дневним листовима, а означавају вршиоца радње у савременим производним односима: *произвођач, потрошач, самоуправљач, тумач* и сл.

Однос изведеница са *-тељ* и *-ник*

Суфикс *-ник* је проширени суфикс *-ик* са преузетим гласом *н* из придевског наставка *-(а)н, -на, -но*. Поред осталих образовања, суфиксом *-ик* су се изводиле именице од придева које су означавале носиоце особине означене придевом, а касније се као проширени формант *-ник* везује и за глаголе, означавајући и вршиоца радње. Данас је продуктиван у овој категорији речи и синонимичан са суфиксом *-тељ*. Нашли смо 33 изведенице са овим суфиксом од истих глагола од којих се образују и именице на *-тељ*, а са лексичким значењима:

1. вршилац радње: *кривотворник, предводник, посетник* (онај који долази у посету), *осветник, изводник* (онај који нешто изводи), *заповедник, заседник* (онај који чека у заседи), *закладник* (онај који даје, улаже закладу), *заговорник, додвратник, изабраник, изматаник, просветник, зблудни*

3. носилац особине: *утешник, преласник* (онај који је преласио, преварио кога), *заштитник, заводник*;

4. математички појмови: *изложник* (изложилац).

Наведени примери углавном у саставу имају општи глаголски део и суфикс *-ник*, а само два примера у основи имају радни глаголски придев: *будилник* и *гостилник*. Оба примера имају и друга значења: *будилник* — сат, а *гостилник* означава и гостионицу.

Рекли смо већ да се у хрватском језичком подручју, по тврђењу С. Бабића (7), суфиксом *-ник* образују математички појмови (место суфикса *-тељ*), па он наводи и ове примере: *бројник, називник, вишекратник, дјељеник, множењик* и сл.

Највећи број примера има потврда у више извора са читавог језичког подручја и у речницима су посебно дефинисани без упућивања, мада има и таквих који су упућени на изведенице на *-лац*, а три изведенице: *измирник, избавник* и *просветник* упућене су на именице са *-тељ*.

Примери из ексцерпираних грађе: *послужник, намерник, непожељник, надзорник, повратник, невратник*, (98); *заводник*, (95); *заштитник* (96); *предсједник* (92); *предсједник, подпредсједник* (93); *издајник, поклоник, наредник* (88); *уредник* (100); *уредник* (87).

У најновијим изворима број изведеница са суфиксом *-ник* је мањи у односу на друге суфиксе за творбу номина агентис, па и у односу на суфикс *-тељ*. Али из целокупног материјала се види да суфикс *-ник* има своје место у творбеном саставу за номина агентис на целом језичком подручју са израженијом тенденцијом учесталости у хрватском подручју (где је конкурентан суфиксу *-тељ* у значењу математичких појмова), и да је у наведеним случајевима његов однос према суфиксу *-тељ* однос творбене и лексичке синонимичности.

Суфикс *-тељ* је творбено синонимичан још са неким суфиксима, али ћемо овде поменути само однос са суфиксом *-ар* и *-ич*.

Суфикси *-тељ* и *-ар* су синонимични у значењу ималаца занимања, али у нашем материјалу нисмо нашли ни један пример у истом значењу. Нашли смо само изведеницу *писар* од истог глагола од кога се образује и именица *писатељ*, обе у значењу занимања, али је разлика у значењу очигледна. Изгледа да је расподела ова два суфикса на глаголске основе условљена критеријумима који се не поклапају, можда семантиком глагола, а

што би требало утврдити на основу података (којима ми не располажемо.

Суфикс *-ич* није продуктиван у категорији номина агентис, али смо у материјалу нашли три изведенице мотивисане глаголом са значењем вршиоца радње а синонимичне са именицама на *-тељ*. То су: *бранич* : *бранитељ*, *водич* : *водитељ*, и *гонич* : *гонитељ*. Именице на *-ич* могу имати и нека друга значења развијена из овог основног, која се не остварују код изведеница на *-тељ*, тако да синонимичност примера није потпуна него делимична.

*
* *
*

После овог кратког прегледа односа суфикса *-тељ* према другим продуктивним суфиксима у категорији номина агентис можемо закључити следеће:

1. У савременом српскохрватском језику постоји више продуктивних суфикса којима се образују номина агентис: *-тељ*, *-лац*, *-ац*, *-ач*, *-ник*, *-ар* и др.

2. Њихова употреба је условљена граматичким и семантичким факторима глаголске основе.

3. Само на основу утврђених фактора може се говорити о већој или мањој продуктивности и распрострањености једног суфикса у односу на друге.

4. Пошто смо утврдили те факторе за суфикс *-тељ*, можемо рећи да је продуктиван и распрострањен у савременом књижевном језику, са израженијом тенденцијом распрострањености у хрватском језичком подручју.

5. Однос суфикса у случајевима када се граматички поклапају по глаголској основи је најчешће однос синонимичности, а ређе однос конкурентности.

6. Поједини суфикси могу бити учесталији на једном говорном подручју или у једној области језика, што је условљено друштвено-историјским факторима, али у књижевном језику у целини сви поменути суфикси су жива творбена средства која се не искључују, него чине тај језик богатијим и разноврснијим. У то су нас нарочито уверили примери из најновијих извора, књижевних дела и штампе, у којима се синтетичу све језичке разноликости, и у којима писци, добри познаваоци и градитељи језика, не зазиру од употребе било ког суфикса ако је у духу њиховог језика.

Акцентат именица са суфиксом *-тељ*. Акцентат ових именица је углавном уједначен — краткоузлазни на тре-

ћем слогу од краја: *родитељ, учитељ, градитељ, васпитатељ, замјенитељ, тужитељ, проверитељ, опачитељ* итд. Неке основе с краткосилазним акцентом задржавају тај акценат и у изведеници, па имамо двојаке акценатске облике: *жѝтељ и жѝтељ, мр-читељ и мр'читељ*. Именица *пријатељ* се јавља само са краткосилазним акцентом иако глагол *пријати* има краткоузлазни акценат. Ове изведенице не могу имати дуго јат у основи, јер су им слогови кратки, па ако га основа има, скраћују га: *цијједити > цјједитељ, дијјелити > дјјелитељ, искоријјенити > искорјјенитељ, побјједити > побјједитељ, увријједити > уврјједитељ* итд.

На саставу двају непосредних конституената изведенице, основе и наставка, не врше се никакве гласовне промене. Однос основе и наставка је скоро у свим примерима јасан: инфинитивна основа са одговарајућим вокалом *-и-* или *-а-* и суфикс *-тељ*. О друкчијим примерима смо већ говорили.

Л И Т Е Р А Т У Р А

I Граматике, студије, чланци

1. Бабић Милица, *Номина агентис изведена суфиксом -ло*, НЈ XVI, св. 1—2, н.с., Београд 1976, стр. 84—92.
2. Бабић Милица, *Номина агентис у српскохрватском језику*, магистарски рад.
3. Бабић Стјепан, *Жигосани суфикс -тељ*, Језик X, св. 4, Загреб 1962/63, стр. 113—116.
4. Бабић Стјепан, *Изведенице суфиксом -ица од именичких основа*, Језик XIX, св. 4—5, Загреб 1971/72, стр. 109—123.
5. Бабић Стјепан, *Лингвистичко одређење хрватскога књижевног језика*, Језик XVIII, св. 5, Загреб 1971, стр. 129—137.
6. Бабић Стјепан, *Однос изведеница са -тељ и -лац*, Језик XXI, св. 3—4, Загреб 1973/74, стр. 90—95.
7. Бабић Стјепан, *Спорни суфикс -тељ*, Језик XV, св. 3, Загреб 1968, стр. 69—76.
8. Бабић Стјепан, *Суфикси с морфемског гледишта*, Језик XXVII, св. 1, Загреб 1979, стр. 10—14.
9. Бабић Стјепан, *Творба именица суфиксима на -(а)ц*, НЈ XXIII, св. 5, н.с., Београд 1978, стр. 175—186.
10. Бабић Стјепан, *Творба именица суфиксом -тељ*, Језик XXI, св. 1, Загреб 1973, стр. 6—12.
11. Барјактаревић Данило, *Из лексикологије: Пракљача, перајка, пераљка, перач*, НЈ XI, св. 7—10, н.с., Београд 1961, стр. 260—262.
12. Велић Александар, „Знаоци“ — „таоци“, НЈ I, св. 1—2, н.с., Београд 1950, стр. 55—57.
13. Велић Александар, *Из живота речи*, НЈ VI, св. 7—8, Београд 1939, стр. 177—201.
14. Велић Александар, *О грађењу нових речи*, НЈ IV, св. 5—10, Београд 1936, стр. 129—131, 161—165, 193—197, 225—232, 256—264.
15. Велић Александар, *О језичкој природи и језичком развјетку I*, Београд 1941, стр. 312.

16. Белић Александар, *Око нашег књижевног језика*, Београд 1951.
17. Белић Александар, *О стварању нових речи*, НЈ I, св. 1, Београд 1933, стр. 72—76.
18. Белић Александар, *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи*, Београд 1949, стр. 329.
19. Бернштајн С. Б., *К историји славјанског суфикса -tel'b*, Русское и славјанское јазикознање, Москва 1972, стр. 36—42.
20. Бошковић Радосав, *Значај система „суфиксалности“ за стварање изведених речи*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 185.
21. Бошковић Радосав, *Нека питања именичке моције и прасловенске деривације*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 455—459.
22. Бошковић Радосав, *Око суфикса isa*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 273—275.
23. Бошковић Радосав, *О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 45—48.
24. Бошковић Радосав, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 49—175.
25. Бошковић Радосав, *Светозар Николић, Notina agentis у старословенском језику (посебан отисак из ЈФ XXVII — докторска дисертација)*, Београд 1967, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, стр. 357—361.
26. Брабец-Храсте-Живковић, *Граматика хрватскосрпскога језика*, Загреб 1968, стр. 262.
27. Брозовић Далибор, *О савременој морфолошкој норми хрватскога језичног стандарда и о морфолошким значајкама стандардне новоштокавитине уопће*, Језик XXIV, св. 1, Загреб 1976, стр. 1—12.
28. Брозовић Далибор, *Полска књига из хрватскосрпске творбе*, Језик X, св. 1, Загреб 1962/63, стр. 28—31.
29. Винце Златко, *Другарица директор, госпођа професор или другарица директорица, госпођа професорица*, Језик III, св. 4, Загреб 1954/55, стр. 113—188.
30. Вукомановић Славко, *О неким примерима нормализације основе у српскохрватском језику*, Књижевност и језик XXII, св. 2, Београд 1975, стр. 229—235.
31. *Граматика русског језика* (група аутора), Академија наук СССР, Москва 1960.
32. *Граматика савременог руског литературног језика* (група аутора), Академија наук СССР, Москва 1970.
33. Гужва Ф. К., *Способы савременог руског словообразовања*, Савременни руски литературни језик част I, Киев 1978, стр. 219—239.
34. Даничић Буро, *Основе српскога или хрватскога језика*, Београд 1876.
35. Борђић Петар, *Старословенски језик*, Матица српска, Нови Сад 1975.
36. Жепић Станко, *Изведенице са суфиксом за творбу мјесних именица*, Језик XVIII, св. 4, Загреб 1971, стр. 105—114.
37. Жепић Станко, *О творби ријечи*, Језик XVII, св. 2, Загреб 1969, стр. 34—41.
38. Ивић Павле, *Поговор Вуковом Рјечнику из 1818*, Просвета, Београд 1966.
39. Игњатовић Душанка, *Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла*, НЈ XIII, св. 3—5, н.с., Београд 1963, стр. 208—224.
40. Јонке Људевит, *Чешки језични елементи у хрватскосрпском књижевном језику*, Радови завода за славенску филологију, п.о., Загреб 1963, стр. 35—46.

41. Јуришић Блаж, *О продуктивним формантима у творби номина аген-тис*, Ившићев зборник, Загреб 1963, стр. 183—190.
42. Караџић С. Вук, *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику*, (Вукова „Даница“ за 1828. годину, стр. 1—135), Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. друга, св. II, Београд 1895, стр. 292—370.
43. Караџић С. Вук, *Предговор (преводу Новог Завјета)*, Скупљени гра-матички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. трећа, Бео-град 1896, стр. 263—271.
44. Киршова Марија, *Нека питања методике рада на творби речи*, НЈ XXIV, св. 1—2, н.с., Београд 1979, стр. 82—91.
45. Лубас Владислав, *Посесивна функција суфикса -ица у јужнословен-ској топонимији*, НЈ XV, св. 1—2, н.с., Београд 1966, стр. 108—113.
46. Маретић Томо, *Грамматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963.
47. Маретић Томо, *Хрватски или српски језички савјетник VII*, Загреб 1924.
48. Матијашевић Јелка, *Неки руски творбени типови и њихови српско-хрватски еквиваленти*, Живи језици XII—XIII, св. 1—4, Београд 1970/71, стр. 15—23.
49. Меје Антоан, *Увод у упоредно проучавање индоевропских језика*, На-чна књига, Београд 1965.
50. Меньшухина О. С., *Чешские лексические заимствования в современ-ном сербохорватском языке*, Славянская филолологија IV, Ленин-град 1979, стр. 100—104.
51. Могуш Милаш, *О морфему*, Језик XV, св. 2, Загреб 1967, стр. 33—37.
52. Московљевић Милош, *Лекар и лечник*, НЈ I, св. 2, Београд 1933, стр. 171—173.
53. Николић Берислав, *Акцент изведених именица у српскохрватском књижевном језику*, НЈ XII, св. 7—10, н.с., Београд 1962, стр. 270—279, и НЈ XIII, св. 1—2, н.с., Београд 1962, стр. 95—114.
54. Николић Берислав, *Основни деривациони принципи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Прил. XXXIX, св. 3—4, Нови Сад 1973, стр. 215—225.
55. Николић Берислав, *Основни принципи творбе речи у савременом срп-скохрватском књижевном језику*, НЈ XIX, св. 1, н.с., Београд 1972, стр. 7—20.
56. Николић Мирослав, *О изведеницама типа усисивач*, НЈ XXIII, св. 1—2, н.с., Београд 1977, стр. 30—36.
57. Николић Светозар, *Notina agentis у старословенском језику*, ЈФ XXVII, св. 1—2, Београд 1966/67, стр. 1—84.
58. Николић Светозар, *Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица*, НЈ VI, св. 5—6, н.с., Београд 1955, стр. 148—152.
59. Павловић Миљивоје, *Борба наставака у српскохрватском језику*, ГФФНС VI, п.о., Нови Сад 1961, стр. 164—179.
60. Пецо Асим, *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд 1971, стр. 180.
61. *Продуктивни облици изведених именица у српскохрватском језику*, Београд 1971, стр. 180.

64. Симић Радоје, *Методолошки приступ морфематици именичких речи*, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске XVII, св. 2, Нови Сад 1974, стр. 83—100.
65. *Zarys słowotworstwa prasłowiańskiego. Słownik prasowianski (II tom), Polska akademia nauk, Wrocław — Warszawa. Kraków. Gdańsk 1976, str. 50—53.*
66. Словообразование имениц с суффиксом -тељ, Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV—XVIII вв (коллектив аутора), Москва 1974, стр. 11—22.
67. Смольская А. К., *К вопросу о дистрибуции феминных суффиксов в сербохорватском языке*, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске XVII, св. 2, Нови Сад 1974, стр. 111—117.
68. Стевановић Михаило, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*, НЈ XIV, св. 4—5, н.с., Београд 1965, стр. 195—226.
69. Стевановић Михаило, *Постанак и значење именица на -ло*, НЈ I, св. 5—6, н.с., Београд 1950, стр. 180—190.
70. Стевановић Михаило, *Продуктивност неких наставака којима се граде потина агентис*, НЈ XIV, св. 1, н.с., Београд 1964, стр. 1—19.
71. Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1975.
72. Стевановић Михаило, *Синтаксички однос делова изведених именица*, Ившићев зборник, Загреб 1963, стр. 335—339.
73. Стевановић Михаило, *Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства*, НЈ XVIII, св. 1—2, н.с., Београд 1970, стр. 1—79.
74. Тућан Фран, *Критик или критичар*, НЈ II, св. 3, Београд 1934, стр. 133—134.
75. Ујчић Тугомил, *О називима за занатска и друга занимања*, НЈ V, св. 1, Београд 1937, стр. 79—84.
76. Ђорић Војо, *Деривација моционим суфиксима у јужнословенским језицима*, Књижевност и језик XXVI, св. 2—3, Београд 1979, стр. 253—263.
77. Ђорић Војо, *Контрастивни опис творбених средстава за обележавање именичке моције у српскохрватском и немачком језику*, Књижевност и језик 2, Београд 1975, стр. 267—282.
78. Ђорић Војо, *Порекло и развигак моционих суфикса код именица женског рода у српскохрватском језику* (докторска дисертација), одбрањена 1978.
79. Хютль-Ворт, *Изменения и преемственность в образовании имен на -тељ*, Русское и славянское языкознание, Москва 1972, стр. 284—290.
80. Шмелев Д. Н., *Старославянизмы*, Современный русский язык (лексика), Москва 1977, стр. 243—253.

II Речници

81. Караџић С. Вук, *Српски Рјечник*, Београд 1898.
82. Матешић Јосип, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, I—IV*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1965—1967.
83. *Речник савременог српскохрватског књижевног и народног језика, I—X*, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд 1959—1978.
84. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска — Матица хрватска, I—III, Нови Сад — Загреб 1967—1969, Матица српска, IV—VI, Нови Сад 1971—1976.
85. *Рјечник хрватскога или српскога језика*, Југославенска академија знаности и умјетности, I—XXIII, Загреб 1880—1976.

86. Скок Петар, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, I—IV*, Загреб 1971—1974.

III Ексертирана литература

87. *Вјесник*, Загреб, 11622, 4. I 1980.
 88. Јелић Војин, *Кирвај*, Напријед, Загреб 1970.
 89. Мајдак Звонимир, *Кужии, стари мој*, Знање, Загреб 1973.
 90. *Недељна Далмација* 451, Сплит, 30. XII 1979.
 91. Оскар Давичо, *Бетон и свици*, Просвета, Београд 1961.
 92. *Ослобођење* 11394, Сарајево, 22. II 1980.
 93. *Побједа* 5102, Титоград, 22. II 1980.
 94. *Политика* 23841, Београд, 21. II 1980.
 95. Савић Миљисав, *Љубави Андрије Курандића*, Београд 1972.
 96. Селимовић Меша, *Острво*, Београд 1975.
 97. Сијарић Ђамил, *Кад дјевојка спава*, Веселин Маслеша, Сарајево 1973.
 98. Стевановић Видосав, *Нишчи*, Просвета, Београд 1971.
 99. Угринов Павле, *Задат живот*, Нолит, Београд 1979.
 100. Хитрец Хрвоје, *Манијак*, Знање, Загреб 1978.
 101. Шћепановић Бранимир, *Уста пуна земље*, Слово љубве, Београд 1975.

Стана Ристић

ПОЛИСЕМИЈА И ХОМОНИМИЈА У РЈЕЧНИЦИМА САВРЕМЕНОГ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

1. У српскохрватском језику многе ријечи су полисемичне, вишезначне. Често се јавља, у теорији и у лексикографској пракси, питање разграничавања полисемије и хомонимије. Није увијек лако одредити која значења припадају једној, полисемичној ријечи, а која другој, засебној ријечи, изговореној исто као и претходна. У рјечницима, нашим и страним, налазимо различита рјешења. Ми ћемо се овдје задржати на материјалу који нам нуде наша два рјечника: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (издање САНУ — скраћено РСАНУ) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (издање Матице српске — скраћено РМС). Дефиниције и примјери биће навођени из РСАНУ, а помињаће се и РМС ако се у нечему не слаже са РСАНУ.

2. Ријечи се могу поклапати, подударати на више начина. Тако, на примјер, постоје *хомографи*, ријечи које се поклапају у писању, али се разликују у говору по акценту и неакцентованој дужини:

лук (примитивно оружје) — *лѹк* (биљка); *ваљати* (котрљати) — *ваљати* (бити од вриједности); *крила* (именица) — *крила* (глагол); *постајати* (настајати) — *постајати* (кратко вријеме проборавити на једноме мјесту); *буре* (обао суд) — *буре* (ген. једнине од *бѹра*); *камен* (придјев) — *камен* (именица); *крај* (именица) — *крај* (приједлог).

У многим језицима јављају се *хомофоне*, ријечи које се подударају у говору, али се разликују у писању (у руском: *луг* (ливада) — *лук* (лѹк, оружје) и сл.). У нашем језику тешко је наћи хомофоне. Можда би то била презимена: *Дабчевић* — *Дапчевић* (под условом да имају исти акценат; првог презимена нема у РСАНУ, али има у *Опћој енциклопедији Југославенског лексикографског завода*, Загреб 1977), *Кадчић* — *Качић*. Пошто се ј слабо изговара у интервокалном положају испред *и*, често се једнако говоре презимена: *Дѹјић* — *Дјујић*, *Клаић* — *Клајић*.

3. Понекад се поједина значења вишезначних ријечи везују за одређене граматичке категорије (вокатив, генитив, множински облици именица, императив). Овим се не нарушава семантичко јединство ријечи, такво значење остаје и даље у границама исте ријечи:

б р а т . . . 7. (само вок.) . . . б. као узречица, у разговору и у приповедању (често проширено као: брате слатки, брате ми си га (си га, си) мој, брате драговићу и сл.). — . . . Ама ако је, ако је, брате слатки (Срем. 4, 247).

л о н ч и ћ . . . 3. а. мн. (обично у ген.) покр. дечија игра у којој су главни учесници девојчице, девојке. — . . . После ми је причао: како се они играју робова . . . лончића и других игара (Весел. 11, 195).

к о р а . . . 7. б. (обично у мн.) развучено и истањено тесто у које се завија какав надев, јуфка; јело од јуфки. — Баш у то време месиле су . . . питу и развлачиле коре (Ђорђ. Т. 14, 47).

г у б и т и с е . . . 8. пеј. одлазити, торњати се (обично у заповести, у оштријем изражавању). — . . . Губите се, ништарије! (Горан 1, 56).

У РМС је потврђено горње значење именице брат у вокативу, као и значења именица лончић и кора, само што уз лончић нема ознаке „обично у ген.“, нити уз кора има ознаке „обично у мн.“ (наведен је један примјер, и то у облику множине). Потврђено је и значење глагола губити се, али као израз губи се! губи ми се с очију! у значењу одлази!

Посебан случај представљају неки глаголски облици који су постали засебне ријечи:

а) скраћени императив глѐ (глѐте) од глагола глѐдати као узвик:

глѐ (понекад појачано наставком за 2. л. мн. презента или партикулом -те, -дер) узв. 1. а. (каткад поновљено или појачано са „јак“) за изражавање изненађења: види, гледај, пази. — . . . Гле, где ти њега! . . . — Због такве ситнице па плаче! (Лаз. Л. 2, 80);

б) радни глаголски придјев као прави придјев:

з а к р ж љ а о, -ала, -ало . . . кржљав, неразвијен, слаб, заостао у развоју. — Није мислио да ли ће та удаљена грмљавина донијети кишу да . . . окријепи закржљале усјеве (Ђукић Т. 1, 73);

в) трпни глаголски придјев у функцији правог придјева:

й з р а ђ е н, -а, -о . . . 1. а. истрошен радом, измучен, исцрпен. — . . . Миле је био пекарски син, блед, оштар, са лицем сувише израђеним за његове године (Андрић 8, 45);

г) глаголски прилог садашњи у функцији придјева:

в ò д е ĥ ū, -ā, -ē који води, који стоји на челу, први, главни, најзначајнији... — ...Ракија је дакле водећа грана наше индустрије (Крл. 6, 178);

д) глаголски прилог прошли у придјевској функцији:

б њ в ш ū, -ā, -ē који припада прошлости, ранији, пређашњи, негдашњи. — У ту припрему увуку и Цветка Рајовића (бившег министра унутрашњих дела) (Вукић. М. 5, 125).

РМС биљежи глѐ као „узвик за указивање на нешто чудно“, а даје га и у изразу *гле ти њега* са значењем *види ти њега; не сме се тако*. У истом рјечнику дати су придјеви *израђен, водѐћи, бивши* (овај посљедњи и у изразу *бивши човек* са значењем *пропао човек*), као засебне ријечи, али није забиљежен посебно придјев *закржљао*.

4. Код полисемичних ријечи значење може да буде везано за службу неке друге врсте ријечи, а да ипак у рјечнику не добијемо нову одредницу. Тако именице остају именице и кад врше функцију придјева односно прилога:

л е д е њ ā к¹... 6. (у атрибутој служби, уз именице м рода) *јако хладан, леден*. — Али пухну вјетре ледењаче, / Са снијегом све пијеске диже (Сар. 13, 113);

з њ м а... 3. (у прил. служби) *хладно, студено*. — ...Није ми ништа, господин доктор, него ми некако око срца зима (Чол. 1, 157).

У РМС нема именице *ледењак* у атрибутој служби. Ту такође ниједно значење именице *зима* није у прилошкој служби; само постоји израз *зима ми је око срца*, који значи *страх ме је*.

5. Има ријечи које се семантички потпуно слажу, али се донекле разликују у изговору или морфолошки. То су *дублети*, који могу да буду *фонетски* и *морфолошки*.

Фонетски дублети дијеле се у неколико група, зависно од начина на који се ствара фонетска разлика; дакле, карактеристичне их:

а) разлика у акценту и неакцентованој дужини:

лабавити и *лѐбавити*, *лампа* и *лѐмпа*; *кѝшобрѐн* и *кѝшобран*;

б) појава једне фонеме мјесто друге:

кѹвѐр = *кѹхѐр*, *кѝјати*¹ = *кѝхати*; *лончѐрев* = *лончѐров*, *кобѐсичѐрев* = *кобѐсичѐров*;

магѝстранд } (али *доктѐрант* је упућено на *доктѐранд*);
магѝстрант }

в) факултативна употреба фонема:

непостојано *a*: *к(a)*;

покретно *a*: *кѐд* }
када и *кадѐ* }

(постоје три могућности у погледу акцента и неакцентоване дужине; ова ријеч може да буде без акцента);

уметнуто *a* у страним ријечима: *комплимен(а)т*, *елѐмен(а)т*.

Морфолошки дублети разликују се по промјени или по творби:

*зѐка*¹, *-ē* = *зѐко*, *-а* и *-ē* м; *звѐр* ијек. *звѝјер* ж (ген. мн. *звѐрѝ* ијек. *звѝјерѝ*, дат., инстр., лок. *звѐрима* ијек. *звѝјерима*) и м (мн. *звѐрови* ијек. *звѝјерови*, ген. *звѐрѝва* и *звѐрѝва* ијек. *звѝјерѝва* и *звѝјерѝва*, дат., инстр., лок. *звѐрѝвима* и *звѝјерѝвима* ијек. *звѝјерѝвима* и *звѝјерѝвима*);

дѝћи = *дѝгнути*, *дѝгнѝм* (аор. *дѝже* и *дѝгнѝ*; р. пр. *дѝгао*, *-гла*, *-гло* и *дѝгнуо*, *-ула*, *-уло*; трп. *дѝгнѝт*, *-а*, *-о*; пр. пр. *дѝгѝв(ши)* и *дѝгнѝв(ши)*);

комуникацијски и *комуникацијски* } ; *магистѝриј* }
кѝмуникациѝнѝ } *магистѝријум* }^м

Фонетски и морфолошки дублети нису увијек строго одвојени; у неким примјерима садржане су и фонетске и морфолошке разлике. Тако у дублету *кијати* — *кихати* није ријеч само о појави једне фонеме мјесто друге него и о могућој морфолошкој разлици: *кијати*, *кијѝм* (*кијѝјѝ*; имп. *кијѝј*) = *кихати*, *кихѝм* (*кихѝјѝ*; имп. *кихѝј*), али и: *кишѝм* (имп. *киши*). Такође, *звѐр* се мијења као именица женског и као именица мушког рода, али ова именица има и два фонетска лика, екавски и ијекавски, са различитим или са истим акцентом у промјени. Исто тако, у морфолошком дублету *комуникацијски* — *комуникациѝнѝ* први члан је акценатски дублет: *комуникацијски* — *комуникацијски*. Најзад, заједничко је и фонетским и морфолошким дублетима то што су у оба случаја и један и други члан дублета подједнако исправни са гледишта књижевнојезичке норме.

Ако наведене дублете потражимо у РСМ, већину ћемо тамо наћи. Једино нису означени као дублети: *лѝмпа* и *кишѝбрѝн*; *к* и *ка* су напоредо наведени, али с напоменом да *ка* има ограничену употребу („пред сугласницима *к, г, х* редовно, а пред другим гласовима ређе“). У дублету *кад* — *када* нема облика с неакцентованом дужином (*кадѝ*). Осим тога, у РСМ нема дублета *магистранд* — *магистрант*, али је забиљежена именица *доктѝранд* (нема облика *доктѝрант*).

6. *Полисемија* (вишезначност) је постојање већег броја значења у границама исте ријечи. Више значења припада истој ријечи док год постоји између њих семантичка веза, док год та значења заједно чине исту семантичку цјелину.

Хомонимија је звучно поклапање ријечи које припадају различитим семантичким цјелинама. Потпуно звучно подударане је у српскохрватском језику рјеђа појава него у многим другим је-

зицима, зато што он има (у књижевној форми) четири акцента и неакцентовану дужину, као и релативно слободну дистрибуцију акцената.

7. Има више разлога за настанак лексичких хомонима. Навешћемо неке од њих.

Прво, некад су се поједине ријечи разликовале по изговору, али су се касније фонетски изједначиле:

в њ т и¹, вијѐм... 1. а. свијањем правити нешто, обично дајући му обао, овалан или кружан облик; плести, сплитати. — Тица вије гнијездо (Вук, Рј.).

в њ т и², вијѐм... в. вијати¹(1). — ... Сву ноћ нису вуци престали вити по планини (Симић М.) под вијати¹ (1а) налазимо дефиницију „завијати (обично за вука), урлати, урликати“).

Овдје се виџи¹ може довести у везу са стсл. *вити*, а *виџи*² са стсл. *вџи* (в. Напомене о обради текста Речника, стр. XXVIII, књига I РСАНУ). Дакле, хомоними су настали кад су се изједначили и *и* и *џ*, тако да је *џ* прешло у *и*.

Друго, у неким случајевима ријечи страног поријекла звучно се поклапају са домаћим ријечима или са страним, из истог језика или из неког другог:

ка да¹ ж 1. овећи нарочити суд, обично од емајлираног туча, начињен за купање. — ... Купујем седећу каду за купање (Пол. 1950, 13642/6).

ка да² ж 1. хип. од кадунa. — Добра када и од рода добра, / Добру каду просе са свих страна (НП Вук 3, 530).

2. бот. в. зеленкада (а) (Вук, Рј.; Сим. Д. 2.).

Изр. зелена ~ бот. в. зеленкада (а). — Два цвијета у бостану расла, / Плави зумбул и зелена када (Вук, Рј.).

лêр¹ м (нем. *Lehre*) заст. 1. а. васпитно-образовна установа, школа за младе девојке (обично са интернатом). — Девојке су ишле и у лер учити „немецки“ (Петр. В. 3, 111).

лêр² м (према нем. *leer*) стање погонског уређаја, машине кад није укључена веза, спојка између мотора и погонског радног дела, празан ход. — Убаџи мењач у лер (Ред.).

лêр³ м песн. в. крин(1); исп. лијер(1). — ... И ту ћу заспати / Као у крви руже, као у снегу лера (Уј., ЖР 1928, 929).

бòк с¹ м (енгл. *box*, ударац песницом) а. спортска борба песницама према нарочитим правилима. — ... Бокс... развија подједнако све четири телесне одлике (Пол. 1951, 13874/3).

бòк с² м (енгл. *box*, кутија, сандук) в. преградак, омањи преграђени део неке просторије (за смештај појединих особа или животиња, или посебне врсте робе). — Онда [је] пришао Калдероново-вом боксу (Бих. 1, 174).

б ђ к с³ м (енгл. box-calf) 1. штављена и обојена телећа кожа. — ... Ципеле пролазника ... [су] сјале од модрине и небеско се плаветнило одражавало на боксу и прелевало као кинески лак (Крл. 2, 69).

ã п а¹ м (ген. мн. âpā) (маџ. ара) отац (БиХ, Звонко, ЗНЖ 7, 369).

ã п а² ж (ген. мн. âpā) (рум. vara) оно што избија из нечега (пара, испарење, дах, задах, јара); вар. вапа, сапа. — Заудри ме апа од дувана (Вук, Рј.).

О именицама *када* и *лѐр* треба још нешто рећи. Хомоними *када*¹ и *када*² по много чему се разликују: *када*¹ се осјећа као домаћа ријеч, иако је П. Скок у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* доводи у везу са латинском и грчком етимологијом (нема је у нашим рјечницима страних ријечи, код М. Вујаклије и Б. Клаића); *када*² је турског поријекла: преко првог начења у вези је са *kadin*, а преко другог значења и израза са *zerrin kadeh*. Хомоними *лѐр*¹ и *лѐр*² воде поријекло од различитих њемачких ријечи, а *лѐр*³ је испоређивањем са *лијер* доведен у везу са грчким *lerion*. Поређењем именица *када* и *лѐр* долазимо до закључка да се у РСАНУ различито поступа са ријечима из истог страног језика: у једном случају то су различита значења исте српскохрватске ријечи (полисемија) — *када*², у другом случају имамо посла са различитим ријечима (хомонимија) — *лѐр*¹ и *лѐр*² (сличан поступак је и при обради именица б ђ к с¹, б ђ к с², б ђ к с³). Мислим да је други начин обраде (овакви примјери схваћени као хомоними) прихватљивији, не само због тога што су у питању различите ријечи из истог страног језика него и због тога што се те ријечи у српскохрватском језику такође осјећају као засебне, без међусобне семантичке везе. Зато би боље било да је *када*² везана само за прво значење, а *када*³ за друго (ту би ишао и израз).

Треће, поједини хомоними настали су издвајањем неких значења у посебну категорију, у посебну ријеч. То је случај са властитим именицама:

К ђ њ м надимак (ЗНЖ 30/II, 238).

к ђ њ, коња м ... 1. а. зоол. сисар *Equus caballus* из реда копитара, живахна домаћа животиња која служи за вучу и јахање. — ... Израђене ствари разносе на коњима (Миј. С. 7, 92) ...

2. фиг. погрд. незграпан и глуп, ограничен човек. — ... Међу коњима и магарцима, међу којима живим, не вреди ништа (Андрић 11, 205).

К љ к а в и ц а 1. ж планина у Србији, северозападно од Владичиног Хана.

2.a. презиме (Шем. Карл. 1883, 81; Шем. Бос. 1886, 29; Петровић С., БК 1905, 1066; Цвиј. 5, 1263). б. породични надимак (Каран. 2, 305).

к љ к а в и ц а ж. 1. зоол. а. шумска птица селица *Cuculus сапогус* из пор. *Cuculidae*, величине голуба, дугог кљуна и репа, позната по гласу који личи на кукање и по томе што полаже јаја у туђа гнезда. — ... С гране суве кукавица кука (Радич. 1, 121) ...

4. (често с атрибутима: сиња, црна и сл.) она коју је снашла нека несрећа, она која пати, која је ожаловљена, која изазива жаљење, несрећница, јадница, невољница. — ... Није јој лако, јадној кукавици (Калев 4, 78).

5. фиг. (и м) а. особа која нема довољно храбрости, одважности, плашљивац, страшљивац, слабић. — ... У овој ситуацији кукавице и паникере треба стрелјати (Ђос. Д. 1, 236).

Иако је властита именица очигледно у вези са заједничком, она је толико осамосталена да чини ријеч за себе, а не једно од значења заједничке именице. Властита именица *Кукавица* има више значења, и то сасвим различитих: прво се односи на планину, а друго (с подзначањима) на лица. Дакле, ријеч је о полисемији, а не о хомонимији, иако у РСАНУ има примјера у којима се властита именица показује у неколико хомонимских облика (*Лала* у пет одредница).

Четврто, хомоними могу да настану и додавањем истог наставка на основе разних ријечи:

л љ ч е в и н а¹ ж дрво од луча, борово дрво богато смолом, боровина ... — ... Умели [су] палити женска срца као да су од лучевине (Конф. 3, 158).

л љ ч е в и н а² ж физиол. производ лучења жлезда или других органа, излучевина, секреција. — ... Туберкулозне животиње избацују заразне клице са лучевинама оболелих органа (Гец 1, 27).

л љ ч е в и н а³ ж покр. јело с луком. — Кувачице су приредиле ... вечеру: Лучевине, свињско и говедско месо (Марков. 1, 103).

л љ ч е в и н а⁴ ж покр. трава (за сено); сено из луке ... (Плашки, Арс.; РЈА).

У овом хомонимском низу наставак *-евина* додаје се на основе ријечи: *луч*, *лучити*, *лук*, *лука*.

Кад се све ово упореди са оним што садржи РМС, долази се до закључка да се ова два рјечника неки пут разликују у критеријумима за одређивање хомонима. На примјер, глаголи *вѣти*¹ и *вѣти*² хомоними су у оба рјечника, као и именице *када*¹ и *када*² (са различитим редослиједом и са *када*³ у РМС, у значењу „хип. од кадуља“), али именице *бѣкс*¹, *бѣкс*², *бѣкс*³ из РСАНУ сведене су у РМС на *бѣкс*¹ и *бѣкс*², тако да је *бѣкс*¹ — 1. борба песницама,

шакама са нарочитим рукавицама, песничење, шакање. 2. мањи ограђен простор, преграда, собица, а бѢкс² је штављена телећа кожа за обућу (значи да је друго значење именице бѢкс¹ из РСАНУ у ствари посебна ријеч, бѢкс² у РСАНУ).

У РСМ нема именице лѢр, као ни именица КѢњ и КѢвавица, јер у томе рјечнику властита имена, „географски, космографски, топографски, административни и други називи нису уношени, осим имена већих и важнијих места“. Именица Ѣпа дата је само у једном облику, као покрајинска, без етимологије и са значењем „задах, мирис“ (значи, исто што и Ѣпа² у РСАНУ). Забиљежене су именице лѢчевина¹ и лѢчевина², као у РСАНУ, али нема треће и четврте форме.

8. Да бисмо још боље упознали хомониме и тако јасније истакли разлику између њих и полисемичних ријечи, навешћемо ових неколико примјера:

к љ ѱ ч¹, кљѢча м. . . 1. а. метално оруђе за отварање и затварање браве. — . . . Ево ти кљѢча од подрума (Новак Вј. 2, 214).

к љ ѱ ч², кљѢча м. 1. а. снажан млаз текуће воде који нагло избија на површину (обично на извору); јак извор, врело; водоскок. — Сељани причају, да је ту некада био јак извор из кога је вода избијала у јаким кљѢчевима (Радив. Т. 1, 123).

л Ѣ с т¹ м (лок. лѢсту; мн. лѢстови и лѢстови, ређе лѢсти) 1. бот. а. биљни орган виших биљака који обично расте на гранама или стабљизи, најчешће састављен од проширеног дела (лиске, плојке), дршке и основе и који служи да се преко њега врши асимилација (фотосинтеза) и испаравање воде (транспирација), fo-
lium. — . . . Већ је скоро пао лист са брестова (Шапч. 7, 205).

л Ѣ с т² м а. анат. задњи, мишићни део гњата, голени, сига. — Гњат је позади меснат, а тај део његов зове се лист (Батут 2, 15).

к Ѣ с а¹ ж 1. . . а. длаке на глави, власи. — . . . Коса се просула као ватромет у зраку (Бег. 7, 142).

к Ѣ с а² ж 1. а. пољопривредна алатка са дугим лучно повијеним сечивом причвршћеним на дугачкој држаљи која служи за кошење; само то сечиво. — . . . Кроз бујну траву сикташе коса као змија (Горан 1, 160).

к Ѣ с а³ ж геогр. 1. а. коса, нагнута страна брега или планине, падина. — Он се пео на све висове . . . спуштао се низа све косе, и силазио у све дубодолине космајске (Мил. М. Ђ. 33, 29).

к Ѣ н а ц¹, кѢнца м (мн. кѢнци, ген. кѢнацѢ) 1. а. нит, жица, влакно, пређа (нпр. од свиле, вуне, памука, лана, вештачких си-
ровина и др.) која је обично танко упредена и служи за шивење, вез и др. — . . . Кинеска трава расте у Кини и у Совјетском Са-
везу, а од ње се прави фини конац за везење (Калм. Р. 1, 269).

кòнац², кóнца м (мн. кóнци, ген. кòнāцā) 1.а. завршни, последњи тренутак или део неког временског периода. — ... Дани су били краћи. То је био конач летa (Андрић 11, 172).

кòнац³, кóнца м заст. стара мера за дужину која је износила 2 метра и 13 центиметара. — 1. конач = 3 аршина по 16 вершока = 2,13 метара (Мих. Св. 1, XII).

кòнац⁴, кóнца м покр. а. анат. глежањ, чланак, чукаљ. — Боли ме нога у коначу (Хрв., Арс.).

клòбӯк¹, -а и клòбӯк, -ўка (клòбук, -а) м (мн. клòбӯци, клòбукови и клòбӯци (клòбуци)) 1.а. мехур, мехурић, мехурасто испупчење полулопастог, лопастог облика, које се ствара, избија на води, течности, житкој маси и сл., испуњено ваздухом, воденом паром, гасовима. — Из воде су избијали на површину велики клобуци (Мил. М. Ђ. 23, 279).

клòбӯк², -а и клòбӯк, -ўка (клòбук, -а) м (мн. клòбӯци (клòбукови) и клòбӯци (клòбуци)) 1.а. део одеће који се носи на глави, обично са ободом око руба на доњем делу, шешир; покривало за главу без обода, капа. — ... Шјор Менего увијек држи клобук у руци (Ђир. 1, 123).

йстицати¹, -ичём несвр. (свр. истаћи) 1.1. а. постављати на видно место, истурати, излагати. — Трговац је увек у подне истицао на свој дућан таблу с натписом (Пел. 1, 128).

йстицати², -ичичём несвр. (свр. истећи) 1. а. извирати, избијати, излазити (о течности или ређе гасу). — ... Волео бих знати где Дунав истиче (Змај 4).

Као што се види из ових примјера и оних претходно наведених, хомоними могу да буду моносемичне и полисемичне ријечи, са више или са мање значења, а поријекла су домаћег или страног. Значења полисемичних хомонима припадају књижевном језику, али има их и застарјелих, покрајинских и сл. Понекад хомоним у цјелини не иде у књижевни језик. Додајмо и то да подударање хомонима у изговору укључује и подударање у облицима (ако су промјенљиве ријечи). Наравно, чланови хомонимског пара или низа немају увијек једнак број облика (случај са властитим именицама, прелазним и непрелазним глаголима итд.). Поред тога, именице у хомонимском пару могу да имају различит род, односно да захтијевају различиту конгруенцију.

Може ли етимологија да буде основа од које се полази при разграничавању полисемије и хомонимије? Свакако да не може, јер се на тај начин савремено стање објашњава историјом, дијахронијски, а ни поријекло неких ријечи није до данас потпуно јасно. Требало би, у ствари, увијек полазити од семантичког критеријума, тј. истој ријечи приписивати сва она значења која су у данашње вријеме тако повезана да чине исту семантичку цјелину. Етимолошки (према П. Скоку) и семантички различити су:

кљѷч¹ и кљѷч², лѷст¹ и лѷст², ѷстицати¹ и ѷстицати². Међутим, у РСАНУ није досљедно примијењен етимолошки принцип при одређивању хомонима (ако узмемо као тачне податке из Скоковог *Етимолошког рјечника*). Тако су у РСАНУ *кѷса*¹ и *кѷса*³ дате као посебне ријечи, иако су истог поријекла. Сличан случај је са *кѷнац*¹ и *кѷнац*² (в. у Скоковом Рјечнику под *-чети*) и *кљѷбѷк*¹ и *кљѷбѷк*², гдје су чланови хомонимског пара акценатски дублети (в. код Скока под *кѷлпак*). Добро је што се тако поступило, јер се у савременом српскохрватском језику ове ријечи заиста осјећају као засебне. Уосталом, од етимолошког принципа одступило се и при обради властитих именица (*Кѷњ*, *Кѷкавица*).

РМС се слаже са РСАНУ у погледу именица *кљѷч*¹ и *кљѷч*², *кѷса*¹, *кѷса*² и *кѷса*³, *кѷнац*¹ и *кѷнац*² (нису забиљежене именице *кѷнац*³ и *кѷнац*⁴) и у погледу глагола *ѷстицати*¹ и *ѷстицати*² (с тим да се *ѷстицати*² изједначује са ијекавским *ѷстјецати*). Различито се обрађују именице *лѷст*¹ и *лѷст*², *кљѷбѷк*¹ и *кљѷбѷк*²: *лѷст* није хомоним (прво значење је *један од главних органа биљака*, а седмо је *задњи меснати део гњата*), као ни *кљѷбѷк* (*кљѷбѷк* значи *мехур воде или друге течности*, а *кљѷбѷк* је *шешир с ободом*).

9. Хомоними се у рјечницима означавају степеновањем одредница. Изузетак су властите именице, које обично нису степеноване, јер се довољно разликују од заједничких својим почетним великим словом. У РСАНУ се и узвици степенују; уз помиљане *вѷти*¹ и *вѷти*² даје се и:

в ѷ т и³ (обично поновљено) *узвик за вабљење, дозивање голубова* . . . — Голубови [вабе се]: *вити голе* . . . *вити, вिति!* (Пољница, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 111).

Међутим, узвике не треба убрајати у хомониме, зато што узвици поред четири књижевна акцената често имају и друге комбинације, са друкчијим односом између тона, интензитета и дужине трајања. У овом узвику краткосилазни акценат може да се разликује од краткосилазног акцената осталих ријечи, а у неким крајевима јавља се и краткоузлазни акценат, или нешто слично њему (у западној Босни, у околини Дрвара: *вити, вѷти голе*).

У РМС нема овог узвика.

10. Постоје и *непотпуни хомоними (хомоформе)*. То су ријечи које се семантички потпуно разликују, али се по изговору слажу само у неким облицима. Степен (не)подударана веома је различит. Пођимо од најобичнијих примјера:

прешли су преко *гѷрѷ* — куће *гѷрѷ*;

неће више никад *крѷсти* — сличан *крѷсти*;

он ће *довѷсти* болесника на преглед (ово је двосмислено: да ли ће га *водити* са собом или ће га *возити* превозним средством?).

У РСАНУ налазимо:

лѐтовати¹ ијек. љѐтовати, -тујѐм несвр. а. *проводити лето, летњи одмор (обично на мору, у планини и сл.)*. — ... Летовали смо за последњи пут у Опатији (Јаг. 3, 268).

лѐтовати², -тујѐм (нем. *löten*) несвр. в. *лемити (1)*. — ... Летовао је неки вентил на комаду савијене оловне цијеви (Самок. 4, 86).

лй̄снй̄¹ и лй̄снй̄, -ā, -ō 1. *који се односи на лист¹, који је у вези с листом (који припада листу, који чини саставни део листа и сл.)*... — ... На развијену листу могуће је разликовати лисну основу, лисну дршку и лиску (Станк. С. 1, 40).

лй̄снй̄², -ā, -ō *који се односи на лист² (који припада листу², који чини саставни део листа²)*. — Гњат се састоји од двије кости: гољеничне с унутрашње стране и лисне кости с вањске стране (Д-Л 1, 42).

кáдар¹, -дра м (фр. *cadre*)... 1. (обично уз одговарајућу одредбу) *састав, скуп лица обухваћених извесном организацијом, службом, струком, рангом и др., персонал, особље (обично стручно)*. — ... Ствара кадрове школованих људи (Кецм. 2, 56).

кáдар², -дра, -дро (обично у предикату) (тур. *кадир*) 1. *који има снаге, моћи за нешто, који за нешто располаже одговарајућом способношћу, квалитетом, знањем и др., способан*. — ... Трудише се да пред својим слушаоцима докажу: да није ни за оружје кадар! (Јакш. Ђ. 7, 141).

У РМС забиљежени су такође непотпуни хомоними *кадар¹* и *кадар²*, гдје је ријеч о двије различите промјене, именичкој и придјевској. Али, у том рјечнику нема *лѐтовати²*, које се слаже само са екавским облицима глагола *лѐтовати¹* — *љѐтовати*, а не постоји ни пар *лй̄снй̄¹* — *лй̄снй̄²* (него само *лй̄снй̄* и *лй̄снй̄¹*), јер ни именица *лй̄ст* није ту хомоним (у РСАНУ ово су хомоформе зато што је први придјев акценатски дублет).

11. Досадашње излагање упућује нас на закључак да критеријуми за разграничавање полисемије и хомонимије нису увијек исти у РСАНУ и РМС. Разумљиво је што у РМС нема неких хомонимских парова и низова, јер је РМС мањи по обиму од РСАНУ, али није оправдано што ни у једном ни у другом рјечнику нема досљедности у одређивању хомонима. То, наравно, није лако постићи у вишетоимним дјелима која раде колективи аутора, обично у току дужег временског периода, али у даљем раду и у наредним издањима о томе ће се морати водити више рачуна.

Милорад Дешић

О ДИСТРИБУЦИЈИ ФОНЕМА УЗ ИНИЦИЈАЛНО Г У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Дистрибуција фонеме, основне јединице фонолошког система, представља збир свих контекста, окружења, у којима се дата фонема може појавити (у одређеном, посматраном језику).

Може се утврђивати дистрибуција појединачних фонема (у одређеном или више положаја), дистрибуција скупова фонема, дистрибуција фонема у оквиру једног утврђеног положаја (иницијалног или ког другог), дистрибуција одређене врсте гласова и сл.

Подаци добијени комплетном дистрибутивном анализом појединих језика су погодан материјал за компарацију језика у оквиру језичких породица или за поређење различитих језика (који не припадају истим породицама). На основу истих података могуће је проучавати акустичност, мелодичност одређеног језика или језичке породице и сл.

Оваква проучавања су, уз то, од изузетног значаја у дефектологији — при оспособљавању људи са оштећеним говорним и слушним органима за комуницирање.

2. Речници (једног језика али и двојезични итд.) пружају погодан материјал за истраживање дистрибуције фонема, али се при раду са њима и при вредновању и коришћењу добијених резултата морају имати на уму нека ограничења која су условљена природом самих речника, с једне, и природом испитиваних фонема (група фонема итд.), с друге стране.

Ни један речник није у стању да довољно верно репродукује синхроно стање лексике. Језик се непрекидно мења, речи се рађају и нестају из различитих, најчешће ванлингвистичких разлога. У речнике, зависно од врсте и намене њихове, улази мноштво архаизама, индивидуализама, песничких кованица (које су кад више, а кад мање успеле), речи из стручних, често уских, терминологија, дијалектизама — дакле: речи које више не живе нормалним животом речи књижевног језика.

Вишетошни речници, какав је „Речник српскохрватског књижевног и народног језика“, који издаје САНУ, а израђују сарад-

ници *Института за српскохрватски језик* у Београду, излазе из штампе деценијама. Једном објављена књига, једном обрађено слово, за дуги низ година, не може бити допуњено новом лексиком. Не могу се, у речнике овог типа, убацити омашком или недостацима грађе пропуштене лексеме.

Лагано застаревање грађе и података у речнику, одмах по изласку његовом из штампарије, не умањује његову научну и културну вредност, али се, како смо истакли, свеколиким анализама речничке грађе мора прићи са нужном резервом.

3. Користећи се трећом књигом „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ (у даљем тексту: *Речник*), покушали смо да на основу њене грађе, утврдимо дистрибуцију фонема које се налазе у лексемама са иницијалним Г, непосредно иза ње у оквиру првог слога речи, дакле, на другом месту у речи.

Ако општи модел речи обележимо са:

$$F_1 F_2 F_3 F_4 F_5 \dots F_n$$

у овом случају фонема F_1 била је фонема Г, а утврђивана је дистрибуција фонема у положају F_2 .

4. У трећем тому *Речника* налази се 14985 одредница, речи из српскохрватског књижевног и народног језика. У првом делу књиге су 2533 одреднице са иницијалним В (то је наставак слова В из претходне књиге). Једна одредница је сама фонема Г, без икаквог окружења, па ни она није ушла у ово разматрање. У речнику, дакле, постоји 12451 одредница са иницијалном фонемом Г.

Следећа табела показује број појединих фонема које се налазе у положају F_2 у речима са иницијалним Г, као и проценат појављивања истих фонема одређен на основу тог броја:

ГА	1736	лексема или	13,94%
ГВ	179	”	” 1,44%
ГД	25	”	” 0,20%
ГЂ	4	”	” 0,03%
ГЕ	617	”	” 4,96%
ГИ	463	”	” 3,72%
ГЈ	1	”	” 0,008%
ГЛ	1535	”	” 12,33%
ГЉ	56	”	” 0,45%
ГМ	82	”	” 0,66%
ГН	128	”	” 1,03%
ГЊ	241	”	” 1,94%
ГО	2149	”	” 17,26%

ГР	3725	„	„	29,92%
ГУ	1465	„	„	11,77%

5. Табела показује да се у положају иза иницијалног Г јавља само 15 фонема, половина фонолошког система српскохрватског језика. Ови резултати ће се поредити са резултатима Ђорђа Костића објављеним у раду „Методика изградње говора у деце оштећена слуха“, изд. Савеза друштвава дефектолога Југославије, 1971, стр. 25—30.

У *Речнику* се у 51,65% иза иницијалног Г налази један од вокала (а,е,и,о,у). По резултатима проф. Костића, вокали се на другој позицији у речима налазе у 40,84% речи. Разлика се тумачи разликом узорака који су били изложени испитивању. Узорак из *Речника* је партикуларнији, усмеренији. Узорак у раду проф. Костића су биле речи које су почињале свим фонемама нашег језика. Од 100696 фонема на другој позицији, у раду Ђорђа Костића, вокали се појављују у следећем броју:

А	14332	примера или	14,23%
Е	8034	„	7,98%
И	4231	„	4,20%
О	9564	„	9,50%
У	4961	„	4,93%

Резултати обају испитивања се готово подударају код фонема а и и. Нарочито су велике разлике у дистрибуцији вокала о и у. То се може протумачити природом ових вокала, али пре свега природом фонема Г у српскохрватском језику.

6. Прасловенска палатализација испред вокала предњег реда утицала је да је иницијална секвенца *ge-* била готово елиминисана из словенског наслеђа, а секвенца *gi-* је, из истих разлога, сведена на продужетак старог *gy-* које у прасловенском језику није било честа секвенца. Иако је, релативно, мали број речи које почињу са Г а да је на другом месту вокал предњег реда, у поређењу са дистрибуцијом осталих вокала, ипак их је, водећи рачуна о прасловенској палатализацији, доста велики број.

Највећи број ових речи су импорт из грчког, латинског, немачког и других језика код којих су иницијалне секвенце *ge-* и *gi-* врло фреквентне.

Тако су из грчког преузете речи: *Геја*, преко 90 речи које почињу префиксом *geo-* (од речи *геоантиклинала* до речи *геоцентричност*), *геронт* (са неколико изведеница), *герузија* и *герусија*, *гига* (са широко распрострањеним изведеницама од којих наводи-мо само неке: *гиган*, *гигант*, *гигантизам*, *гигантички*, *гиганчић*, *гигел*), *гимназија* (са великим бројем изведеница), *гимнастика* из

које је, такође, изведено доста изведеница, те реч *гитара* (са неколико изведеница).

Из латинског су преузете речи: *гемула*, *ген* (са изузетно великим бројем изведеница од којих наводимо само неке: *генеративан*, *генерација*, *генерички*, *генетика*, *гениталије*, *генитив*, *геноцид*), *генерал* (са великим бројем изведених речи), *герирати се*, *герминативан*, *герунд* (и блиски граматички термини: *герундиј*, *герундив* и *герундијум*).

Широко су распрострањене немачке посуђенице: *гебира* и *гебирати*, *гевера* и *гевермашина*, *гевире*, *гевихт*, *гејзер*, *гелатина*, *гелендар* и *гелендер*, *гелер*, *гелтати*, *гема*, *гемајда*, *гемза*, *гемишт*, *гентел*, *гепард*, *гепек*, *гепл*, *гепла*, *герма*, *герок*, *герил* и *гершла*, *гесимс*, *гест* и *геста* (те већи број изведеница из ове речи), *Гестапо* (и изв.), *гефрајтер*, *гибира* и *гибирати*, *гибла*, *гигерл* (са изв.), *гилда*, *гимпл*, *гиртл* и *гиртла*, *гит*, *гитер*, *гифт*, *гихт*.

Велики је број турцизама: *гебра*, *гевахир*, *гезгенџија* и *гезгинџија*, *гезија*, *гејик* и *гејика*, *гел* и *гела*, *гелди*, *гемија* (и изв.), *гердек*, *герз* (и изведене речи: *герзити*, *герзовал*...), *гестек*, *геџа*, *гечерма*, *геџа* (и врло развијена породица изведеница: *геџав*, *геџаст*, *геџан*...), *гибеклија*, *гибет*, (и већи број изведеница: *гибетити*, *гибетка*, *гибетли*...), *гида* (и изв.: *гидати*, *гидаш*, *гидија*...).

Из мађарског су преузете следеће речи: *гем* (у значењу: *пеликан*), *герга*, *герган*, *герин*, *гингав* (са више изв.: *гингавица*, *гингавоћа*...).

Из француског су: *гедист(а)*, *генератриса*, *геридон*, *гетра*, *гибир*¹ и *гибирати*, *гијотина* и *гиљотина* (као и већи број изв. од ове речи), *гирандол* и *гирандола*², *гирланда*³.

Из талијанског су преузете речи: *Генузезац*, *генуески*, *геомант*⁴, *герлин*, *гесталд*, *гета* и *гето* (и *гетски*), *гиндац*, *гиснути*.

Из енглеског је свега неколико речи: *гег*, *гем* (тениски термин), *герла*, *гиг*, *гик*, *гинеа*.

Из других језика је „увезено“ тек по неколико лексема: из шпанског *герила* (и изв.) и *гитана*; из албанског: *Гега*, *гегијски* и *гесски*; из чешког *гезло* и *гесло*; из исландског реч *гејзир* и изв. *гејзирски*. Из руског језика је преузето неколико речи из вој-

¹ У *Речнику* је дата француска етимологија (*guirure*) која је стављена под знак питања. Није било могуће да утврдимо је ли то права етимологија речи *гибир* (и из ње изведене речи *гибирати*).

² Усвојена је француска етимологија (*girandole*) коју наводи *Речник*; упореди Клаићев „Велики рјечник страних ријечи, израза и краћица“ (Зора, Загреб 1972).

³ За ову реч *Речник* даје двоструку етимологију: тал. *ghirlanda* и фр. *guirlande*.

⁴ За ову реч *Речник* даје двоструку етимологију: тал. *geomante* и нем. *Geomant*.

ничке терминологије: *генералан*, *генерал-лајтант*, те речи: *гилдија*, *гимн* и *гимназистка*. Из хебрејског смо преузели реч *гера*², а из јапанског *гејша*.

У речима које почињу иницијалним секвенцама *ге-* и *ги-* значајно место заузимају и ономатопејске речи од којих наводимо само неке: *гек*, *ги*, *гик*, *гили*, *гир*, *гиц*, *гич*, *гиш*.⁵

Сви консонанти, без *Р*, у положају иза иницијалног *Г* бивају само у 17,98% речи. Једино ликвида *Л* успева да пређе границу од 2% појављивања. Фонема *Р* се на другој позицији у речи, иза иницијалног *Г*, јавља у готово 30% речи. У четвртини појављивања, 926 пута, она је у вокалној функцији.

Данашње стање нашег језика показује да су секвенце типа *г+* сугласник, изузев *гр-*, *гл-*; имале у нашем језичком наслеђу ограничено место.

У много речи могуће је констатовати континуитете прасловенских група *gr-*, *gl-*, *gor-*, *gъr*, *gol-*. И у овом случају, високој дистрибуцији су допринеле позајмице из страних језика, али и велики број ономатопејских речи које почињу секвенцом *гр-*.

Из грчког језика је преузето релативно мало речи са иницијалном секвенцом *гр-*: *грам* (и изв.), *грама* (са врло развијеном породицом изведених речи: *граматика*, *граматизирање*, *граматикалан*, *граматицитет* . . .), *графџија* (и више изв. од грчке основе *графо* „пишем“ *грамофон* (и изв.), *грима*, *гриф*.

Ни број импорта из латинског није нарочито велики: *гравис*, *гравитација* (и изв.), *град*² (и изв.), *гранула* (и изв.), *гратис*, *грека*.

Нарочито је велики број талијанизама: *грабанџија* (и већи број изведеница из исте основе), *градела* (и изв.), *градикуне*, *граднати*, *грамфа*, *гранариз*, *граната* (и изв.), *гранатијер* и *гранатир*, *грандеца*, *гранзов*, *гранзовина*, *грапа*, *гранати*, *граста* и *грастица*, *грата* (и изв.), *графит* (и изв.), *грациозо* (и изв.), *гределин*, *греко*, *греш*, *грешта* (и изв.), *грешта*² и *грештун*, *грижеле*, *грота*, *груг*, *груј* и *груја*.

Знатан је и број германизама: *граба* и *грабица*, *граба*², *градел* и *градл*, *грајзлер* (и изв.), *грал*, *грап*, *гренџер*, *грешља* и *грешљика*², *гриз*, *гринглин* и *гринглић*, *гринта* (и изв.), *гринџајс* и *гринџајз*, *гриншпан*, *гриф*, *грифл* и *грифла*, *грос*, *гроф* (и изв.), *груден*¹, *грундбир* (и више изв. од немачке речи *Грунд* (тло, земља)): *грундлин*, *грундфарба* . . .), *грунт* (и изв.), *грус*, *грушт* и *грушта*.

Известан број речи је „увоз“ из француског: *гренадир* (и изв.), *грансењер* и *грансењерски*, *гренадин* и *гренадина*, *грелелисати*, *гризета*, *гријер*, *гримаса* (и изв.), *грип*, *грифон*, *гро*, *гросерија* (и изв.), *гротеска* (и изв.), *груп* и *група*.

⁵ Нису наведене изведенице из ономатопеја *ги*, *гили* и *гиц* које су у Речнику изузетно богато посведочене.

Из енглеског су: *гренџер*, *Гринич* и *гринички*, *гроз* и *гроги* (као и *грозирати*), *громби*, *грум*.

Руског су порекла речи: *грамата*, *грамота*, *громовитач*, *громометни* и *грузило*.

Из турског језика су речи: *грбет*, *грџија*, *гримиз*⁶ (и изв.), *грмилук*, *грошлук*, а из албанског: *греп*, *гропа* и *гропан*.

Нарочито је изражен број ономатопејских речи са иницијалном секвенцом *гр-*. Наводимо само основне ономатопејске речи и основе: *гр*, *гра*, *граб*, *грак*, *грз-*, *грк-*, *грл-*, *грм-*, *гроз*, *грок-*, *гром-*, *гроф*, *гроз*, *грош*³, *гру*, *грук*, *грук* *грц*, *грч-*, *грц*.⁷

6. У проучавању дистрибуције фонема морају се имати у виду, како се види из овог кратког огледа, многи моменти: различити слојеви језичког наслеђа, утицаји страних језика, акустичке особине гласова и њихова стилогена вредност.

Васа Павковић

⁶ Уп. *Клаићев рјечник* који за ову реч даје арапску етимологију *kirmiz* (од санскритског *kṛmī*).

⁷ Основе: *грз-*, *грк-*, *грл-*, *грм-*, *грок-*, *гром-*, *грч-* нису у *Речнику* посведочене као самосталне ономатопеје већ само у оквиру изведеница. Јасно је да већина ових ономатопејских основа постоји и у облику самосталних ономатопеја, а њихово неувођење у *Речник* се може тумачити мањком грађе.

О ОСНОВАМА *мљин*- И *мљин*-

(Одговор Асиму Пеци)

Заиста је тешко водити расправу с проф. Асимом Пецом. Не због теме расправе него због мјеста. Заподјене он, тако, расправу са мношћом о старој чакавско-штокавској граници у сарајевском *Одјеку* у чланку под насловом *Штокавско-чакавска размеђа (Одјек, бр. 2, Сарајево, јануар 1981, стр. 8)*. Ја му одговорим такођер у сарајевском *Одјеку* (бр. 4, фебруар 1981, стр. 19) уз напомену на крају чланка: уколико жели отклонити моје претпоставке о предмиграцијском чакавско-штокавском размеђу, мора оповрћи доказе на којима се темеље изнесене претпоставке, тј. мора утврдити бар троје: 1. да облик *мљин* у значењу „млин“ није изричито чакавизам, 2. да топоними типа *Мљинска* и *Мљиниште* нису настали од апелатива *мљин* и 3. да топоними од апелатива *мљин* нису у предмиграцијско доба досезали на истоку до црте до које сам их налазио у литератури. Умјесто тога проф. А. Пецо објављује готово исти (сарајевски) чланак под потпуно истим (сарајевским) насловом, али — у *Нашем језику* (св. 1—2, Београд 1981, стр. 74—81). Остао сам тако без Пецина одговора на моја питања, али с могућношћу да његов готово исти текст прочитам у истој години (1981) у два различита часописа (у сарајевском *Одјеку* и у београдском *Нашем језику*).

Кад кажем да је проф. Асим Пецо објавио на два мјеста готово исти текст, то значи да оба његова текста нису сасвим идентична. Наиме, чланак у сарајевском *Одјеку* има 115 реченица и 1 биљешку, а овај у *Нашем језику* 120 реченица и 5 биљешака. Ако занемаримо двије-три ситнице (у које спада и исправак године издања моје књиге *Чакавско нарјечје*), текст у оба чланка тече једнако од 1. до 97. реченице, онда се убацује 5 нових реченица и опет иде даље без икакве промјене све до краја чланка, тј. до 120. реченице (у сарајевском *Одјеку* до 115. реченице). Четири нове биљешке налазе се уз 57, 78, 98. и 108. реченицу. Спомињем тих 5 нових реченица и 4 нове биљешке само зато јер

показују да је Асим Пецо објавио (проширио) свој чланак у *Нашем језику* пошто му је мој текст у *Одјеку* већ био познат, па је, ваљда, не одговарајући уопће на моја три постављена (и овдје цитирана) питања, хтио убацили нове доказе у прилог својој тврдњи да моја претпоставка о старој чакавско-штокавској граници није тачна. А тај је проширак од 5 реченица и 4 биљешке показао, нажалост, да је проф. А Пецо још даље од правога одговора на питања која искрсавају из ове проблематике неголи је био кад је понудио свој чланак сарајевском *Одјеку*.

Али вратимо се проблему.

О облику *маљин*, односно топонимима из њега изведеним писао сам и посебно и у оквиру других чакавских тема. Будући да сам поступком А. Пеце сада доведен у позицију да о истој проблематици говорим и овдје, не преостаје ми друго него да поновим своје мисли уз понеки нови податак и уз неколико напомена о тзв. пријелазним говорима.

Понајприје, пријеко је потребно утврдити лингвистички статус облика *маљин* у значењу „млин“. Према моме тумачењу облик *маљин*, заједно с обликом *ча < чь* и још неким појавама, представља чакавску „чисту другост“ јер се у значењу „млин“ налази само у том систему и нигдје другдје. Ради се о алијетету („другост од више њих“), а не о алтеритету („другост од двојице“). Алијететне појаве упућују на одређену самосвојност у језичном развоју, на посебност, на оригиналност. У дијалектологији се зна да је нпр. појава облика *јазик*, *почати* и *жати* поред *месо* у чакавском нарјечју изузетно важна баш због своје „другости од више њих“ те се убраја у оне особитости које одређују генетичку индивидуалност без обзира на чињеницу што се ради о слабо фреквентној појави која је, осим тога, сада још и у узмицању. Истина, за функционирање језичнога устројства подједнако су важни сви елементи, али за одређивање генетичке припадности појединога језичног устројства потребно је лучити алијететне појаве од алтеритетних. У свјетлу ових премиса професор је Пецо у свом чланку *Штокавско-чакавска размеђа*, поготову додацима којих није било у *Одјековој* верзији, учинио двије темељне погрешке: 1. изједначио је алијететне појаве с алтеритетним и 2. изједначио је топониме истог графемског слиједа али сасвим различита значења.

У вези с првом заблудом цитират ћу Пецин текст: „Познато је да на подручју штакавских говора Босне. и не само Босне, има особина које се сматрају типично чакавским. Такве су *ј* мј. *џ* у примјерима типа *млаји*, *туји*. Та особина је присутна и у говору Муслимана, старинаца, Зенице. Тај говор зна и за *м > н*: *грон*, *ножон*, за неизвршено ново јотовање, сачувани старији тип акценације и сл.“ (*Наш језик*, XXV, 1—2, 1981, стр. 80, биљешка 5).

Мислим да данас више не сматрамо да су типично чакавске особине све оне што их је навео проф. А. Пецо. У штокавској је дијалектологији познато нпр. да је проф. С. Ившић још тамо давне 1913. године у својој магистралној радњи *Данашњи посавски говор* (Рад ЈАЗУ, књ. 196. и 197) писао о односу штокавскога посавскога говора према чакавском нарјечју и навео: „Зато би било сасвим наопако, да сваку особину, што се налази у данашњем посавском говору и у чакавском нарјечју, држимо за чакавизам, јер је данашњи посавски говор тип старинскога штокавскога говора, и према томе треба да о тима заједничким особинама просуђујемо друкчије одбијајући их понајвише на старину нашега језика“ (стр. 134). У особине, заједничке посавском говору и чакавском нарјечју, које упућују „на старину нашега језика“ проф. С. Ившић убраја, између осталог, ово:

а) „Старији штокавски акценат, који се налази и у неким старијим штокавским говорима далеко од чакавскога нарјечја... Такав дакле акценат није никакав чакавизам“ (стр. 134).

б) „Гдјегдје се чује у посавском говору као и у чакавском наречју *тј* и *дј* (мјесто *ћ* и *ђ*)... То *тј* и *дј* није никакав чакавизам него пријелаз од *тѡј* и *дѡј* на *ћ* и *ђ*, те су тако говорили некад сви штокавци“ (стр. 135).

в) „У посавском се говору као и у чакавском нарјечју говори често *шћ* (управо *сћ*) мјесто *шт*, на пр. *опрашћам* и *шћедим*... Ево, како ја схваћам *шћ* у посавском говору. Нема сумње, да је од *стј* постало свагдје најприје *шћ*, те су сви штокавци говорили некад на пр. *опрашћати* мјесто *опраштати*. Истом се последице почело *шћ* замјењивати скупом *шт*, и то поради дисимилације консонаната (тј. *шћ* = *с'т'с* > *шт*). Будући да се промјена *шћ* на *шт* није догодила свагдје одједанпут, него полагано, те се говорило упоредо и новије *опраштати* и старије *опрашћати*, како се још и данас чује у посавском говору, учинила је аналогија, те се и старије *шт*, које је постало од *шч* (дисимилацијом гласова, тј. *шћ* = = *шчи* > *шт*), почело говорити *шћ*; на пр. некад је било *опрашћати* и *шћедјети* (мјесто **шћедјети* од **шкћедјети*), а кад се почело говорити *опраштати* поред *опрашћати*, почело се и *шћедјети* окретати у *шћедјети*. Тако се могло догодити, те се и туђе *шт* окренуло у *шћ*, на пр. *шћап*... Како је према томе *шћ* мјесто *шт* само старија фаза у развјетку скупа *стј*, и како се *шћ* мјесто *шт* од *ск* да лијепо протумачити аналогијом, не може се ни *шћ* држати за чакавизам“ (стр. 135—136).

г) „У Посавини се гдјегдје само у неким ријечима чује *ј* мјесто *ђ*. Забиљежио сам *ј* мјесто *ђ* у овим домаћим ријечима: *млаји* (Давор), *туји* (Долина), *вијат* (мјесто *виђат* = видјети, Стризивојна). Тако и Решетар спомиње неколико ријечи из Босне, што се

гдјегдје говоре с *ј* мјесто *ћ*; то су: *меја, млаји, слаји, туји* . . . Можда би се могло рећи, да *ј* у свим поменутиим ријечима не стоји управо мјесто *ћ*, него да се развило ради хијата, пошто је *ћ* испало. Не може ли се *ј* у поменутиим ријечима тако или како друкчије протумачити, могло би се држати за чакавизам“ (стр. 136—137).

Ако се овим Ившићевим тумачењима додају подударна или слична мишљења Белићева, Ивићева, Брозовићева и других, уз данас већ ноторну чињеницу да пријелаз *-м > -н* познају многи нечакавски говори, јасно је да је од особина које А. Пецо још и данас сматра „типично чакавским“ није остало ништа. А што се пак тиче пријелаза *ѿ' > ј*, довољно је само завирити у кајкавске текстове те се освједочити да ни тај пријелаз није никакав чакавски алијетет, без обзира што би он у штокавским текстовима могао бити чакавског поријекла.

Насупрот тому нитко од дијалектолога, колико ми је познато, није посумњао у чакавску вертикалу облика *ча* и *малин*. Кад се дакле узме облик *малин* у значењу „млин“ као талон за испитивање чакавности, онда то није случајни одабир једне од полуга чакавскога механизма које на површини изгледају једнаке, него одабир оне полуге која без икакве сумње показује поријекло тога механизма. При таквим се истраживањима посиже у дубинску структуру, одвајајући чакавске јабуке од чакавских крушка (иако оба плода припадају чакавском „воћу“). Уколико се пак жели показати да је облик *маџин*, као чакавски спецификум, био познат и прије великих миграција, тада се требају навести потврде из предмиграцијскога раздобља. Зато сам посегнуо за 6. томом *Рјечника хрватскога или српскога језика* што га је издала Југославенска академија знаности и умјетности гдје стоји да се облик *малин* употребљава умјесто *млин* „од XIII вијека у чакаваца, а између рјечника у Вранчићеву и у Волтигијину“. Први је податак за *малин* из године 1275. Тако и за *малинар* мј. *млинар* пише да је „од XV вијека у чакаваца“ с првим подацима из 1466. године, уз ријеч *малиниште* стоји да се употребљава „од XV вијека с чакавскијем обликом *малиниште*“ с првом потврдом из 1444. године, за придјев *малински* каже се да се налази „у писаца чакаваца XVI вијека“ итд. Код ријечи *млин* исти Академијин Рјечник у истом тому наводи да је „у чакаваца *малин*“. При такву стању ствари нема, ваљда, никакве сумње да се облик *малин* и његове изведенице налазе потврђене у чакавским текстовима већ у предмиграцијско доба. Од таквих уобичајених апелатива развили су се онда и топоними *Малин, Малинари, Малиница, Малинци, Малиниште, Малинска* и др. означујући најчешће мјесто гдје је млин или млинарува кућа, гдје се мљело или се још данас меље. Будући да су топоними с основом *малин* у значењу *млин*

сезали отприлике до црте Бјеловар—Приједор—Дрвар—Јајце—Травник, односно до ријеке Сане, Врбаса и Босне, закључио сам у књизи *Чакавско нарјечје* да би ти топоними могли као прворазредни језичноповијесни споменици помоћи да се бар приближно одреди докле се од Јадранског мора у унутрашњост простирало некада чакавско нарјечје као континуанта приморске групе западног јужнословенског прајезика. Чакавски су облици топонима остали на том терену и онда кад је већина чакаваца оставила станишта и — због турске најезде — прикључила се великој миграцијској бујици у 14. и 15. стољењу.

Према изложеном јасно је како сам дошао до претпоставке да се чакавско нарјечје у предмиграцијско доба простирало од сјеверног и средњег јадранског оточја до релативно дубоко у унутрашњост. Тада је, по моме мишљењу, чакавски простор био много компактнији неголи данас и *тада* (понављам за А. Пецу: тада) штокавски топоними типа *Млиниште* зацијело нису прелазили на западну наведену црту.

Да се отклони ова моја теза, ваљало би учинити, као што сам навео у сарајевском *Одјеку* и овдје на почетку чланка, троје: 1. доказати да основа *малин-* „млин“ није у чакавском нарјечју алијететна појава, 2. да од основе *малин-* „млин“ нису настали лопоними типа *Малинишће* и 3. да топонима типа *Малинишће* није било у предмиграцијско доба на данашњем најзападнијем дијелу Босне. Вјеровао сам да ће проф. А. Пецо сада, у новој верзији чланка, то учинити јер су му наведени захтјеви могли бити познати већ из сарајевског *Одјека*. А вјеровао сам и зато јер је проф. А. Пецо упро све снаге да докаже како подручје западне Босне није *никада*, па ни прије великих миграција, било чакавско него је „икавскошћакавско становништво тих крајева ту аутохтоно“ (стр. 78). Он признаје, додуше, „да топономастика може корисно послужити у раду дијалектолога“, прихваћа чак и моје доказе да су облици *ча* и *малин* „типичне чакавске особине“, али — „и западно од Могушевих црта (Бјеловар—Дрвар, или токови Врбаса и Босне) има топонима са основном *млин-*“, јер их је он забиљежио на подручју западне Босне или јер се налазе у *Списку насељених места* (Београд 1951) чак „у непосредној близини Загреба“. Свакому тко прочита моје реченице сасвим је јасно да расправљам о чакавским облицима из предмиграцијскога раздобља и на темељу тога стварам слику о некадашњем чакавском подручју. Може се кому чинити да одабрани критерији нису најбољи. У реду. Али, улазити у ту расправу, прво, с некаквим квазичакавизмима и, друго, оперирати само са садашњим стањем на терену, чак и када се налази „у једном званичном попису мјеста“ из 1951. године, (као да мени није познато да *сада* има нпр. *Млиништа* и западније од некадашње претпостављене чакавско-

-штокавске границе), значи не расправљати у складу са знанственом методологијом. Јер, уопће није проблем у томе да се докаже да данас има *Млиништа* и *Млинова* и на бившем чакавском терену него да има топонима с основом *мџин-* на данашњем штокавском подручју. Мислио сам да ће то бити јасно и проф. А. Пеци, а, чини се, ипак није.

Друга је темељна погрешка проф. Асима Пеце што је у свом чланку међу топониме с основом *малин-* убројио и оне који не значе „млин“. Да буде још горе, сџм Пеце пише: „Питање је, исто тако, да ли у сваком наведеном примјеру имамо основни дио *млин/малин*. Пије искључено да се ту могу огледати и друге основе“ (стр. 79). Па чему уопће у ову расправу укључивати топониме с основом *малин-* ако не значе „млин“? Тај крупан пропуст довео је проф. А. Пецу чак до тога да констатира како топониме „са оваквом основом налазимо и у Македонији“ (стр. 79). Тко узме у руке било који рјечник македонскога језика, лако се може увјерити да македонски *малина* значи воће *Rubus ideaus*, а да се за хрватскокрпски *млин* каже македонски *мелница*. Према томе је јасно да македонски топоними с сновом *малин-* нису у вези са значењем „млин“ и да уопће не спадају овамо. Једнако су тако ирелевантни за ову расправу и сви они топоними који у споменутом *Списку* из 1951. године имају основу са слиједом слова *малин* а не значе „млин“. Спомињем словчани слијед јер би дијалектолог, унаточ једнаком низу слова, ипак морао лучити основу *маџин-* од основе *маџин-* (као што лучимо *трџиња* и *трџиња* иако се једнако пишу). Тада му се не би догодило да топониме попут *Маџина* и *Маџинића Дџл* из околице Госпића, што их је нашао у „званичном списку“ стрпа у оне с основом *маџин-*. Јер, госпићки топоними *Маџина*, *Маџинова*, *Маџинова лџква* и сл. везани су уз основу *маџин-* „грм и плод биљке *Rubus fruticosus*“. Истина је, додуше, да се топоними с основама *мџин-* и *маџин-* једнако пишу не само у службеном попису насељених мјеста у Југославији него и у другим приручницима, али стучњака то не би требало збуњивати.

Осим споменутих двају пропуста у чланку се проф. Асима Пеце налази и његово размишљање о тзв. пријелазним говорима. Он је о том проблему већ писао у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор* (књ. XLIII, Београд 1977, стр. 212—234), а сада га актуализира. У вези с тим овдје, у *Нашем језику*, каже: „Управо због таквих међудијалекатских преплитања ја сам склон да у дијалектологији поред основних дијалеката тражим и неке прелазне говоре, говоре који у својој структури имају особина различитих њима сусједних дијалеката или говора. Овом приликом тај проблем, проблем прелазних говора, поново се намеће. Таквих говора има различитих типова. Наша шћакавштина чини јед-

ну врсту таквих говора. Смјестила се између чакавских и штокавских говора. Носи у себи понеку особину својих сусједа, иако има и властитих развојних путева“ (стр. 80). Као што се види, проф. Пецо сматра да постоје основни дијалекти и пријелазни, а пријелазни су они „који у својој структури имају особина различитих њима сусједних дијалеката или говора“. С обзиром на овакво одређење пријелазних говора могла би се поставити нека начелна питања, као нпр.: 1. који данашњи мјесни говор као лингвистички језик нема особина њему „сусједних дијалеката или говора“, 2. који данашњи дијалекат као лингвистичка апстракција нема особина њему „сусједних дијалеката или говора“. Ако одговори на ова два питања гласе да нема говора или дијалеката који немају особина њима сусједних говора или дијалекта, онда теорија о тзв. пријелазним говорима постаје беспредметна. Сваки је мјесни говор с лингвистичкога гледишта потпун језик који функционира тако како функционира, а не — пријелазно. Категорија се пријелазних говора јавила у нашој дијалектологији кад се није хтјело ићи у анализу дубинске структуре, па су одређене појаве изгледале на површини као сусједне, а не властите. Тако је проф. А Пецо уврстио босанске шћакавске говоре у пријелазне говоре, јер се та шћакавштина „смјестила између чакавских и штокавских говора“ те „носи у себи понеку особину својих сусједа иако има и властитих развојних путева“. Сад не знамо: је ли босанска шћакавштина пријелазни говор из штокавске штокавштине у чакавску шћакавштину или обрнуто, носи ли она у себи особине њој сусједних чакавских говора и њој сусједних штокавских говора, како се у пријелазном шћакавском систему понашају особине добивене од сусједâ: да ли као код сусједâ или се уклапају у „властите развојне путеве“, који су то „властити развојни путеви“ босанске шћакавштине: они који не припадају ни „основном“ чакавском ни „основном“ штокавском нарјечју, итд.

Многа се питања постављају дијалектологу при сваком дијалектолошком опису. Још више ако на њих у опису одговори криво. Тада му не помаже ни *refugium* с пријелазним говорима.

Милан Могуш

Неколико напомена уз претходни чланак проф М. Могуша

Очекивао сам одговор проф. Могуша на мој рад који је објављен у *Нашем језику*. Добро је, уз то је и корисно за нашу науку, када се о стручним проблемима воде расправе и када се на

тој основи траже најприхватљивија рјешења. Било би пожељно да оваквих расправа, али, по могућности, без икаквих пратилачких одредаба, има што више у науци, па и у науци о језику. Таквим расправама ми смо одвећ сиромашни. Ја ћу овдје изнијети само неке доказе за које сматрам да могу корисно послужити у овој расправи.

1. Тачно је да је мој чланак прво објављен у сарајевској културној ревији *Одјек* и, затим, у нешто широкој верзији у часопису *Наш језик*. Ово је свјесно учињено. Ево зашто. *Одјек* је културна ревија са доста дугом традицијом и доста бројним читаоцима која, као таква, има запажено мјесто у нашој културној публицистици. И не од јуче. Али, то је, ипак, петнаестодневни лист. То није часопис. Уз то, његови читаоци нису у исто вријеме и читаоци часописа *Наш језик*. Жеља ми је била, поред осталих, да о овој расправи буде упознат шири круг читалаца па да и они, ако буду располагали другачијим доказима од оних који су изнесени у нашим прилозима, узму учешћа у овој дискусији и на тај начин припомогну рашчишћавању проблема. Ја сам, наиме, полазио од претпоставке да, можда, у западnobосанској микротопонији може да се нађе и нека потврда са обликом *малин-* у основи. То је и разлог зашто су оба моја прилога дата под истим насловом.

Што се тиче проблема о коме је овдје ријеч, најбоље ће бити ако пођем за оним што проф. Могуш износи на претходним странацама. Дакле:

а) О томе шта се узима као релевантно, битно, при одређивању припадности једнога говора чакавском дијалекту дискутује се у нашој науци о језику од њених зачетака. Ја сам о томе проблему опширније писао у раду: *Поводом најновијих радова о истарским говорима* (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXVI, св. 1—2, 1970, стр. 38—47), а, сасвим разумљиво, тај проблем није могао да се заобиђе ни у раду о икавскошћакавским говорима западне Босне (BHDZb. I, Сарајево 1975, стр. 48). Као што се зна, Даничић је истакао, као битне, три особине *ча-*говора: *ј* (*преја*), неизвршено ново јетовање (*здравје*), очуван сонант *-л* на крају слога (*читал*). Како се богатило наше сазнање о чакавским, и не само чакавским говорима, мијењале су се и карактерне црте тога дијалекта. И, што је, такође, значајно, ти критеријуми никако нису остајали исти. Тако у једном од најновијих радова о овом проблему читамо слjedeће: „Полазећи од изнесених поставака утврдили смо критерије за одређивање припадности мјесних говора чакавском нарјечју. То су:

1) употреба замјенице *џа* односно *са* или само *зас* односно *зас*;

- 2) чакавска акцентуација која се огледа у:
 - а) троакценатском суставу и/или
 - б) старом мјесту акцента и/или
 - в) старом акценатском инвентару при помаку силине;
- 3) чакавски рефлекси *ě* за које је карактеристичан:
 - а) икавско-екавски однос по правилу,
 - б) досљедна пораба екавизама, икавизама или јекавизама;
- 4) чакавски изговор фонема (*t'*);
- 5) пријелаз *ɛ* у *a* иза *j*, *č*, *ž*;
- 6) упораба облика *bin*, *biš* — *bimo*, *bite* при творби кондиционала;
- 7) пријелаз *d'* у *j*;
- 8) изостанак африкате *ǰ* (Бождар Финка и Милан Мугош: *Karta čakavskog potočja*, HDZb. V, 1981, стр. 51).

У истој књизи HDZb-a, на стр. 121, читамо да се „чакавски (се) идентитет може одредити са свега неколико маркантних особина, као што су: присутност замјенице *ча*, односно *зач*, *нач*, *поч*; рефлекси *ě* (*и* или *е*); одсуство африкате *ц*; сливен изговор гласа *t'*; развијање скупине *-tk-* у *-lk* (*potkova* > *polkova*); заступљеност примјера као *žaja*, *ročati*, *jazik*; облици *bin-biš*, *bimo-bite*“ (Људевит Јонке и Бождар Финка: *Dijalekatski fenomen*).

Као што видимо, критеријуми могу бити и различити при одређивању припадности некога говора чакавском дијалекту. Интересантно је да се ни у једној од наведених скупина карактерних црта чакавског дијалекта не појављује основа *малин-* која је дала повода за ову расправу. Није искључено да ће у будућности и наведене особине доживјети неке измјене.

б) На првој страници свога прилога проф. Могуш тражи од мене да оповргнем „доказе на којима се темеље изнесене претпоставке“ тј. да *малин* није изричито чакавизам, наравно, у значењу *млин*; да топоними: *Малинска* и *Малиншиће* нису постали од *малин*, и „да топоними од апелатива *малин* нису у предмиграцијско доба досезали на истоку до црте до које сам их налазио у литератури“. Ја нисам ни сматрао потребним да разматрам проблеме везане за поријекло облика *малин* у значењу шток. *млин*. То сам прихватио као утврђену чињеницу, али сада, у вези с тим, и са констатацијом коју овдје налазимо код проф. Могуша да, по његовом „тумачењу облик *млин*... представља чакавску, чисту другост, јер се у значењу „*млин*“ *налази само у том систему и нигдје другдје*“ (подвукао А. П.) указујем на чи-

њеницу да је облик *малин* = *млин* познат и словеначком језику. Потврде су из 17. вијека. Код М. Pleteršnika (*Slovensko-nemški slovar*, Љубљана 1894, s.v. *malin*) читамо: „*málin, m. = mlin, die Mühle*“ са потврдама из: *Vocabolario Italiano e Schiavo*, 1607, чији је аутор: Gregorio Alasia da Sommaripa; затим: М. Cigale *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, 1860; А. Janežič: *Deutsch-slovenisches Taschenwörterbuch*, 2. изд. 1867. Уз то Pleteršnik наводи да се тај облик јавља у народним говорима (Kranjsko, Primorsko, Ljubljana in okolica). Ту, такође, налазимо и изведенице као: *málinar, málinarica, málinarski, málinček, málinec, malinica, malinišče*. И код Скока (Etimologijski rječnik, s.v. *malin*) има потврда и за словеначки језик, уп.: „... такођер слов. *malinček, malinišče, malinski*...“ Исте облике потврђује и: *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik* чији су аутори: Др Станко Шкерљ, Др Радомир Алексић и Др Видо Латковић (Просвета, Београд 1964). Уз *malin, malinar, malinari-ca, malinarski, malinček, malinski*, налазимо и ову реченицу: *mi že še prineseš v t(alin)*.

Као што наведени примјери показују, облик *малин* = *млин*, као и разне изведенице од те основе, није чакавски „specificum“ нити је познат искључиво чакавском систему.

Посебно питање је праница до које је сезао тај облик, односно „топоними с основном *малин-*“ на исток. Проф. Могуш је мишљења да су топоними са том основном допирали „до црте Бјеловар—Приједор—Дрвар—Јајце—Травник, односно ријеке Сане, Врбаса и Босне“. Ја сам раније указао да те „црте“ никако не омеђавају исто подручје, чак ни приближно. Уз то сам написао и слједеће: „Штета је што проф. Могуш није навео потврде са овом основном (тј. са основном *малин-*, садашња напомена) из западnobосанске говорне зоне. На основу примјера лакше би се расправљало о овоме проблему“ (Наш језик, XXV. 78). Таквих потврда не налазимо ни у овом раду проф. Могуша. Ја бих био захвалан проф. Могушу да ми на њих укаже, како из предмиграционог тако и из каснијег периода.

Наравно, и мени су познате чињенице које се дају у RJAziU, познато ми је и оно што о овоме налазимо у Etimologijskom rječniku од проф. Скока, али ми је познато и то да се у науци закључци доносе на основу провјерених потврда, у нашем случају на основу топонима са основном *малин-* из западnobосанске говорне зоне. Проф. Могуш тражи од мене да му докажем „да топонима типа *Малинишће* није било у предмиграцијско доба на данашњем најзападнијем дијелу Босне“. Чини ми се да је захтјев погрешно постављен. Требало би прво навести такве топониме са западnobосанског подручја па да се тек онда води дискусија о њиховој ваљаности за научна расуђивања. Овако, дискутује се на

вересију. Како се може тражити доказивање, или оповргавање, неке тврдње која није заснована на чињеницама које су доступне свима. Таквим поступком може се доказивати све што неко замисли, само је питање колико ће таква доказивања имати значаја за науку. Управо је недостатак потврда из и-шћа говора западне Босне за топониме са основом *малин-* довео до ове расправе. Ја сам полазио од материјала који сам сам прикупио на подручју те зоне. Мада сам обишао највећи број села из те зоне, и мада сам прикупио обимну грађу у којој није било нити једне потврде за основу *малин-* = „млин“, ја сам у своме раду о овој проблему дао и једну оgradu када сам написао: „ја нећу да тврдим да се ту не може јавити и топоним са основом *малин-*“, што значи да ја допуштам и постојање топонима/микротопонима са том основицом, али их ја нисам забиљежио на терену. На њих нисам наишао ни у прегледаним писаним документима из те зоне западне Босне. То су били разлози због којих нисам могао прихватити ни једну од наведених граница распрострањања ча-дијалекта у западној Босни; да се и тога подсетимо, у тој зони Босне преовлађује стариначко, аутохтоно становништво. То потврђује њихов говор. Значи, ту и топоними чувају старије облике.

Ако су топоними „прворазредни језичноповијесни споменици“ и ако нам они могу помоћи „да се бар приближно“ одреде границе распрострањања појединих дијалеката (Могуш: *Čakavsko narječje*, стр. 8), онда би се, на основу онога чиме данас располажемо, могло рећи да источно од Уне нема топонима са основом *малин* = „млин“, али да има подоста топонима са основом *млин-* западно од Уне. Пошто топоними остају и када се врши смјена становништва у појединим крајевима, закључци би могли бити знатно другачији од оних које заступа проф. Могуш. Па, ипак, ја нисам пошао тим путем нити сам прихватио као могућу претпоставку да је штокавштина раније сезала до оних граница до којих данас налазимо потврде за топониме са основом *млин-*. А да би се прихватиле границе које даје проф. Могуш, траже се докази који те границе чине увјерљивим. Јер, ако једна теорија вриједи за Могушеву тезу, вриједи и за моју; ако су једни докази релевантни за чакавске међе, исти метод би требало да вриједи и за штокавске међе.

3. На питање: „који иоле озбиљан дијалектолог још сматра да су типично чакавске особине све оне што их је навео А. Пецо?“, тј. $j < d'$ (тип: *tujī, mlajī*); прелаз m у n (*grom > gron*); неизвршено ново јотовање и сачувана старија акцентуација, могла би се дати два одговора. И то: 1) У мом тексту пише „да на подручју шћакавских говора Босне, и не само Босне, има особина које се сматрају типично чакавским“, дакле, које се сматрају, а, ви-

дјеће се, има, и од Даничића до наших дана, таквих мишљења. И ту се као „типично чакавска“ особина наводи само рефлекс $d' > j$: *mlaji, tuji*. Иза тих примјера слиједи тачка. Затим констатација: „Та особина је присутна и у говору Муслимана, старинаца, Зенице“. Тим се завршава набрајање типичних чакавских особина, али се наводе и још три особине тог зеничког говора: $n < m$, неизвршено ново јотовање и чување старије акцентуације, без давања оцјене о вриједности тих особина у међудијалекатским односима. Посљедња реченица у тој биљешци указује на штокавски развојни пут зеничког говора. Према томе, ако се пажљивије прочита наведена моја биљешка, јасно ће се видјети да ја двојим појаву $j < d'$ од оне три наведене особине, иако се и те особине, почесто, вежу за чакавске говоре. 2) Овдје је већ речено да од Даничића па до наших дана међу карактерним особина чакавских говора налазимо не само појаву $j < d'$ него и оне друге. Ево потврда и за то:

а) у књизи *Čakavsko narječje* од проф. М. Могуша читамо „Другим ријечима, праславенско се $*dj$ рефлектирало у чакаваца као j ($*medja > meja$), страно $dž$ замјењивало се са $ž$ ($džep > žep$), а $ž$ се развило као плод асимилације у домаћим ријечима. То је једна од темељних особитости чакавскога консонантизма. Готово нема описа некога чакавског говора у коме би изостала таква констатација“ и наводе се потврде за $j < d'$ из разних чакавских говора (стр. 64). Па ако овдје и схватимо да је појава $ž$ мј. $dž$ та „темељна особитост чакавскога консонантизма“, мада се наведена мисао може и другачије тумачити, остаје констатација да се „у чакаваца (се) $*dj$ рефлектирало“ као j . То говори да је то чакавска особина, и не небитна, јер се даје као општечакавска.

б) У књизи *Jezik* (Панорама, Загреб 1965) од Стјепана Бабића под одредницом *Čakavsko narječje* (аутор текста др Божидар Финка) читамо и ову реченицу: „Типичан је за чак. говоре глас j на мјесту књижевнога $đ$ као у примјерима *preja, mlaji, rajati* и у скупу $žj$ као у примјеру *možjani*“ (стр. 30).

в) У раду: *Čakavsko narječje*, чији је аутор др Божидар Финка (Čakavska rič, бр. 1, Сплит 1971) под т. 1. 13 читамо: „За чакавско подручје карактеристичне су иновације ових типова: $d' > j$: *preja, rajati, glojati, slaji, tuji* . . .“ (стр. 26).

г) У раду: *Karta čakavskoga narječja*, аутори Божидар Финка и Милан Могуш (HDZb. 5, 1981), како је овдје већ речено, међу особинама које се узимају у обзир при одређивању „припадности мјесних говора чакавском нарјечју“ под т. 7 наводи се и „пријелаз $d' у j$ “ (стр. 51). На стр. 53. аутори констатују: „Познато је да се праславенско $*dj$ рефлектовало у чакаваца најчешће у j ($*medja > meja$)“.

д) У *Slavenskoj poredbenoj gramatici* од проф. С. Ившића, на стр. 136. читамо да старо $d' > j$ „шток. \bar{d} , чак $-j$ “ (*Slavenska poredbena gramatika*, Школска књига, Загреб 1970).

ђ) Такву констатацију налазимо и у *Основама упоредне граматике словенских језика* од проф. Р. Бошковића: dj даје „у чакавском дијалекту $-j$ “ (стр. 97), издање Научне књиге, Београд 1972).

Као што видимо, и старији, и млађи дијалектолози, међу њима и проф. Могуш, наводе рефлекс $j < dj$ као типичну чакавску особину.

е) Уз ово још једна констатација. У књизи: *Дијалектологија српскохрватског језика* од проф. П. Ивића (Нови Сад 1956) даје се и вриједност ове изоглосе за историју језика. Ту читамо: „Једна од најстаријих међу изоглосама које секу западнословенско тле је изоглоса промене $*dj > j$ (*meja < *medja*, *rojen < *rodjenъ*)... У простору јужно од Купе и Саве ова иновација створила је прву дубоку пукотину између чакавског и штокавског наречја која су се почињала оцртавати“ (стр. 19—20).

Дакле, и на дијахроном и на синхроном пресеку развитка нашега језика изоглоса $j < d' < dj$ убраја се међу карактерне црте чакавског консонантизма.

ж) Постојање те особине и у кајкавским говорима за наш проблем нема никаквог значаја. Овдје је ријеч о чакавско-штокавским односима. Кајкавски говори и њихове особине овдје се не разматрају.

з) Постојање те особине и у шћакавским говорима, и не само те особине, различито се тумачи. Мени је добро познато све оно што проф. Могуш наводи из рада Стјепана Ившића. Али, у вези с тим мислима проф. Ившића двије напомене: 1) Ја сам у раду о и-шћа говорима западне Босне указао на Ившићево схватање о вриједности и ове и још неких особина за дијалекатско диференцирање (ВНДЗб I, Сарајево 1975, стр. 18, в. и даље); 2) Као што се и из навода које даје М. Могуш из Ившићевог рада о посавском говору може видјети, ни проф. Ившић не искључује могућност објашњења појаве $j < d'$ у што-говорима као чакавске особине. Код њега читамо: „Не може ли се j у поменутиим ријечма (в. примјере код Могуша, т.д. А. П.) тако или како друкчије протумачити, *могло би се држати за чакавизам*“. Дакле, ни проф. Ившић не пориче могућу чакавску припадност овоме рефлексу старе скупине dj .

4. Има дијалектолога који и остале три особине (са списка који даје проф. Могуш, а које су дошле уз $j < d'$, само ту без њиховог рангирања у лествици типичних или нетипичних ча-осо-

бина, у моме раду) убрајају међу карактеристичне за чакавске говоре. Ево потврда и за то:

а) У поменутом раду о чакав. нарјечју у књизи *Jezik* међу особинама које слиједе иза реченице: „Типичан је за чак. говоре глас *j* на мјесту књижевног *đ*“ налазимо и ове особине „скупови *-jt-* и *-jd-* као у примјерима *najti, najde*“; „примјери као *netjak listje, divji, sudje* у којима није извршено тзв. најновије јотирање“; „развијање крајњег *m* у *n* (*koran, beren, vidin, sinon* или *sinun*); затим, ту читамо и ову констатацију: „Типичан чак. сустан од три нагласка заступљен је у већини оточких и копнених чак. говора уз обалу, па око Оточца у Лици и у већем дијелу чак. Истре (најдоследније у Каставштину)“ (стр. 31).

б) У *Čakavskom narječju* од Б. Финке (Čakavska rič) иза реченице: „За чакавско подручје карактеристичне су иновације ових типова“ поред *dj > j* налазимо и: очувану скупину — *jt* и *-jd*: *projti, najti; dojdem, najdem*; затим: *m > n* „(особито у парадигматским завршецима)“: *iman, nosin, peren, s materon — s materun*; (стр. 27). А на стр. 30 пише: „Најархаичнију акцентуацију имају они чакавски говори који чувају акценатски сустан од три акцената (∞ ~ ~)“, тај сустан је „класичан чакавски сустан“, и даље: „Овај је сустан најтипичнији и највише проширен у чакавском нарјечју (средњодалиматинско оточје и обално подручје према Шибенику и Задру, Хрватско приморје, дио Истре, извањски кварнерски отоци, нешто мање и Црес, Лошињ и Крк, у Лици око Оточца, у трговима и другдје“ (стр. 31).

в) Проф. М. Храсте у чланку: *Čakavski dijalekt* (Енциклопедија Југославије, IV, Загреб 1960, s. v. *Jezik srpskohrvatski* пише: „У чакавском дијалекту редовито се не мијења гласовни скуп *jt* и *jd* у средини ријечи (*dojti, najti, dojden, najden*).“ Појава облика *doñ(u), nañ(u)* у говорима средње Далмације може бити и посљедица штокавских утицаја. Откуда однос *poñ(u): pojden*, може се видјети у моме раду: *Poñi — poñem* и слични глаголски облици, *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Сарајево 1977, стр. 317—325). Констатација да се новије јотовање није „дуго вријеме вршило у чакавском дијалекту“, говори, такође, да су облици: *netjak, grozdje, listje* спадали међу типичније особине чакавских говора. Проф. Храсте указује и на то да чакавска „акцентуација чува најстарији прахрватски или прасрпски троакценатски систем (∞, ~ и ~ *ženā, mēso, pedesēt*)“ (стр. 507).

г) М. Могуш у књизи *Čakavsko narječje*, на стр. 55 констатује да је „стари троакценатски сустан темељни (је) чакавски сустан“ и „својствен (је) највећем дијелу чакавских говора“. На стр. 63. читамо да се тај стари, троакценатски систем „одржао као основ-

на ознака на читавом чакавском терену“ и да је његово чување „одлика (је) већине чакавских говора“.

У Могушевем раду: *Današnji čakavski mozaik* налазимо и ову мисао: „Према мојој класификацији за чакавски је дијалекат типичан *стари троакценатски састав* с акцентима $\approx \sim$ “ (према верзији умноженој за слушаоце Југословенског славистичког семинара).

Као што видимо, има дијалектолога, и савремених, који и оне три особине убрљају међу типично чакавске. Објашњења тих појава, сваке посебно, може бити различито, али је чињеница да многи *ча*-говори још и данас знају и за неизвршено ново јотовање и за $n < m$ и за старију акцентуацију. Присуство тих особина, или неких од њих, и у *шћа*-говорима свједочи о сродним еволутивним процесима у тим говорима и у *ча*-говорима. То је полазна мисао која води ка прелазним говорима (о чему в. ниже).

5. Чини ми се да наведена мишљења јасно говоре да има дијалектолога који сматрају да су особине о којима је ријеч типично чакавске иако, понављам, ја нисам у помињаном раду износио такву тврдњу (исп. о томе код мене и у BHDZb. I, стр. 48). Али, у вези са овом проблематиком, сада се поставља и начелно питање: ако наведене особине нису типично чакавске, а, видјели смо, за неке од њих знају и неки *шћакавски* говори, на основу којих особина се утврђују простирање *ча*-говора до р. Босне? Тим прије што топонима са основом *малин*- „млини“, на овом подручју, колико нам је до сада познато, нема. Ако наведене особине нису данас чакавске, или нису типично чакавске, а нису, оне су то још мање могле бити у ранијим вјековима када су и што-говори знали и за секвенце *tj*, *dj*- и непреврелу акцентуацију. Постојање $n < m$ у зеничком говору даје овој особини нову димензију. Додајмо, да за ту појаву знају и неки *и-шћа* говори у околини Бихаћа (в. код мене у BHDZb. I, стр. 70—71), а и у неким другим *и-шћа* говорима западне Босне (в. на стр. 75, исте књиге, BHDZb.-а) јавиће се ова особина. Требало би утврдити ареу ове појаве у босанским говорима, а покушати наћи и њено објашњење.

6. Што се тиче неких топонима са основом *малин*-, наведених у моме прилогу у *Нашем језику*, а који немају у основи овај облик у значењу *млини*, а што би могла бити моја „темељна погрешка“, јер сам помијешао различите основе, овдје би се могло рећи слjedeће. Ко пажљивије чита мој прилог у *Нашем језику*, лако ће уочити да ја лучим те основе када кажем: „Питање је, исто тако, да ли у сваком наведеном примјеру имамо основни дио *млини/малини*. Није искључено да се ту могу огледати и друге основе“ (стр. 79). Дакле, ту се и полази од могућности да то нису исте основе. А навођење и таквих примјера у овом контек-

сту — исти гласовни слијед а различито и поријекло и значење — имало је за циљ да се укаже на неједнакост поријекла топонима са гласовним слиједом *малин-* у основи. Ко се, макар мало, бавио проблемима етимологије, јасно му је колико се ту може јавити потешкоћа. Па и овдје: питање је да ли су „госпићки топоними *Малина, Малинова, Малинова лџква* и сл. везани... уз основу малин — „грм и плод од биљке *Rubus fruticosus*““. Није искључено да ту може бити у основи и антропоним (Лично име *Малин* од раније је засвједочено на нашем језичком подручју (исп. Милица Грковић: *Речник личних имена код Срба, Београд 1977, s.v.*).

7. Тачна је тврдња проф. Могуша да сам ја „упро све снаге“ да докажем како подручје западне Босне није никада, па ни „прије великих миграција“ било чакавско него икавскошћакавско. До такве спознаје упутила су ме моја испитивања говора ове босанске зоне. Због тога ја остајем при тој тези све док ме неко сигурним доказима не убиједи у другачије мишљење.

8. На питање које поставља проф. Могуш на посљедњим страницама свога прилога, а које се односи на прелазне говоре, од раније постоје одговори у нашој науци. Ја сам о томе писао у раду који спомиње и проф. Могуш. Надам се да ћу имати могућности да тај проблем, проблем прелазних говора, детаљније обрадим у посебном раду о мјесту шћакавштине у нашем дијалекатском мозаику, а овдје ћу указати на мишљење двојице познатих југословенских дијалектолога о томе проблему. Указаћу на мишљење проф. П. Ивића и Б. Видоеског о прелазним говорима.

а) У *Дијалектологији српскохрватског језика* од проф. П. Ивића о томе читамо: „Сигурно је да су штокавски говори непосредно источно од ове линије (тј. од линије која иде од ушћа Цетине кроз западну Босну ка Сави ниже Јасеновца, А. П.) имали особина које су их чиниле прелазним ка чакавском односно кајкавском наречју“ (подвукао А. П., стр. 24).

У њемачком издању *Дијалектологије* проф. Ивића (*Die serbokroatischen Dialekte, I, Mouton & Co. 1958, 'S-Grabenhage*) о томе налазимо ове мисли: „Aber sogar in diese Gebiete drangen što-Dialektsprechende Flüchtlinge ein. Die bosnische Zone der Übergangsmundarten zwischen dem ča- und dem što-Dialekttyp wurde abgetrennt von den ča-Mundarten und von rein štok. Mundarten umzingelt, nahm auch selbst eine grosse Zahl von što-Sprechern als Neusiedler auf. All dies bewirkte, dass die Mundarten dieser Zone, obwohl sie Spuren ihrer ehemaligen Beziehungen zum ča-Dialekt bewahren, einen entschieden štok. Charakter erhielten“ (стр. 80).

б) У раду проф. Б. Видоеског *Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области* (Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје, 1973) о томе читамо: „Во дијалектолошката литература добро е познато дека меѓу два дијалекта или две наречја на еден ист език, како и меѓу дијалектите на два соседни сродни језика нема многу оштри граници. Меѓу нив има еден појас кој може да биде потесен или поширок, во зависност од ред околности, каде што се среќаваат дијалектни особености и од двата соседни дијалекта, а на језичните пограничја и особености од двата гранични јазика или нивните гранични дијалекти. На тој простор се разграничуваат голем број дијалектни диференцијални црти карактеристични за граничните области, па поради тоа тука се среќава и најгуста мрежа на изоглоси. Таквите дијалектни области познати се под називот „преодни“, а говорите од таков вид се викаат „преодни говори“ (подвучао А. П., стр. 7).

Као што се из ових навода види, има још дијалектолога који прихватају постојање прелазних говора, па и који у западнобосанској шћакавштини виде прелазне говори „ка чакавском . . . наречју“. Ако неко не прихвата овакво гледање на тај проблем, то још не значи да је он у праву. Мени је добро познато и гледање проф. Белића на „прелазне говори“ (в. негове *Дијалекте источне и јужне Србије*, Београд 1905, стр. LXXV и даље). Белић, наиме, не прихвата Шмитову теорију „таласастог распростирања језичких црта“ већ јој супротставља дијалекатско цијепање, дробљење, уп: „Основа је сваког дијалекатског стварања *цепање, дробљење*, а оно се најбоље представља рачвањем, само не као у дрвета, већ, као што се у осталом обично и чини, као у генеалогског стабла“. (стр. LXXX). Што се тиче критеријума разграничавања тих прелазних говора, ја сам дао одговор и на то питање. У мом раду о прелазним говорима (Прилози за књижевност, језик . . .) о томе читамо и ову мисао: „Одавде би проистицао и закључак да границе измеѓу тих основних и прелазних говора треба тражити у оним предјелима гдје су број и густина тих изоглоса смањени испод половине, а гдје се у исто вријеме јављају и изоглосе које су типичне за говорни тип са супротне стране“ (стр. 216). Или, то сада додајем, прате се изоглосе које су типичне за један говор или дијалекат. Докле сежу те говорне особине у непрекинутом ланцу, дотле сежу и границе говора, дијалекта чије су оне карактерне одлике.

А. Пецо

ПОВОДОМ НЕКИХ СПОРНИХ ЈЕЗИЧКИХ ПИТАЊА У „ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

Редакција Енциклопедије Југославије за СР Србију позвала је неколико стручних консултаната, тражећи савет какав став да заузме у неким спорним питањима, добрим делом језичким (од лингвиста сербокroatиста позвали су неким случајем мене, иако нисам сарадник ЕЈ). Шта им се могло одговорити?

Пре свега, да је потпуно неприхватљива формулација у предговору посвећена српскохрватским издањима, која је, на жалост, већ одштампана у првом латиничком тому, а прети понављањем у даљим томовима и издањима; она гласи (подвлачење је моје):

„Друго издање објављује се у шест садржајно идентичних и равноправних издања: латиничко и ћирилично на *хрватскоме или српскоме*, односно *хрватскоме књижевном језику* (за прилоге из СР Хрватске), на *српскохрватскоме* (за прилоге из СР Србије), на *српскохрватскоме односно хрваткосрпском ијекавског изговора* (за прилоге из СР Босне и Херцеговине) и на *српскохрватскоме ијекавског изговора* (за прилоге из СР Црне Горе); затим на македонском, словенском, албанском и мађарском језику у по десет свезака, док ће једанаести (допунски) свезак приказати битне промјене настале у међувремену.“

Слично и у *упутима читатељима* (стр. XXIV—XXV):

(...) „У наслову *натукница* код којих се јавља дублета, на првом мјесту, тј. у положају *абecedно носиве ријечи*, долази термин *убичајен у хрватском или српском* а у загради се наводи *српскохрватска* *иначица*. Са *српскохрватске варијанте* упућује се на *хрватски или српски* дублетни облик. Варијантни облици *задржавају се*:

ради *лакшег сналажења*, тј. веће информативности енциклопедије, посебно на оним подручјима гдје су у употреби *називи из обију варијаната* (СР Босна и Херцеговина);

ради *успостављања лексичке везе између наслова јединице и текста*: у латиничком издању објављују се и текстови писани на *српскохрватском*, а то тражи *увођење српскохрватске дублете* у заградама; и обрнуто: у ћириличком издању објављују се и тек-

стови писани на *хрватском језичном стандарду*, што претпоставља увођење *хрватске иначице* у заградама.

(...) Антропоними се доносе у изворном облику. У углатим заградама наводи се фонетска транскрипција; у овом издању примијењен је модифицирани облик међународног фонетског писма (ИПА).

Географски називи (топоними) доносе се у облику уобичајеном у *хрватском* односно *српскохрватском* језичном стандарду. У неким случајевима доносе се у заградама и називи на језицима народа и народности СФРЈ. (...)

(...) С изворног облика упућује се на *хрватски* односно *српскохрватски* само онда кад је изворни облик, због абецедног слиједа, удаљен од *српскохрватског* односно *хрватског* или *српског*, или ако је под другим словом. (...)

(...) Ако се страна ријеч разликује од изговора у *хрватском* књижевном језику, тада се иза абецедарске јединице доноси фонетска транскрипција у углатим заградама.“

Ове формулације не само да делују гротесно и асоцирају на некакву вавилонску кулу републичких језика, него из њих излази потпуно нетачна представа — да под именом *српскохрватски језик* подразумевамо само онај вид нашег језика (књижевног, стандардног) који преовлађује у култури СР Србије. За нас су све четири верзије које се помињу под разним називима писане српскохрватским језиком. Само у том, широком и општем значењу термин „српскохрватски језик“ (понекад допуњен истозначном варијантом „хрваткосрпски“) употребљава се у језичкој култури и јавном животу у СР Србији, и у том је значењу употребљен и у републичком уставу. Управо зато да се не би доводило у сумњу широко и опште значење имена нашег језика и одричемо се краћег имена „српски језик“, служећи се двочланим термином „српскохрватски“. Таквог погледа на језик држимо се у уверењу да је то у интересу свих народа нашег језичког подручја, и, посебно, свесни тога да једино такав однос према нашем језику осигурава нужно језичко јединство српског народа (и не само српског).

Ова крштавања и прекрштавања нашег језика и његових варијаната и видова остављају наш језик, као целину, без имена и присвајају термине који се употребљавају у стручној литератури као његова општа имена („српскохрватски“, „хрватски или српски“) за именовање варијаната, стварајући утисак да се издање ЕЈ које се намењује народима четирију наших република објављује на неколико језика.

Где се у заједничком редакцијском тексту помиње наш језик као целина, нормално га је именовати као *српскохрватски* (зато што се у свету углавном тако зове и зато што је природни склоп

сложеница прво краћи па дужи део), а ако инсистирају друге редакције, додати *односно хрватско српски* (или сл. у том духу). Његове варијанте треба именовати тако, као *варијанте*, или описно, али не као *језике* (бар не у заједничком издању).

Потпуно је пак непотребно у предговору прецизирати каквим ће видом нашег језика бити написани текстови из појединих републичких редакција. Довољно је напоменути да се (у погледу књижевног изговора, варијаната и других разлика) задржавају неизмењени текстови како су их поднеле поједине редакције (при чему би нормално било да се поштује књижевнојезички израз ауторâ), а само се наслови уједначају ради логичног низања по алфабетском реду.

Што се тиче редакције за СР Србију, нормално ће текстови које она припреми имати источна варијантна обележја, али не треба спроводити никакву чистку ако неки аутор употреби и реч више својствену западној (хрватској) варијанти. Ако је неком ангажованом аутору ближе да напише свој прилог ијекавицом, то не треба екавизирати; није ништа ненормално ако део текста који се припремају у редакцији СР Србије буде написан ијекавицом.

*

Кажу да је аргуменат за таква именовања језика у нултом табаку ЕЈ био позивање на слично срочен самоуправни договор, потписан из свих република. А с тиме онда иде и још озбиљније питање: како се могао потписати договор (који обавезује и на озбиљна улагања) са таквим формулацијама; и посебно у СР Србији, у њених пет установа (београдских и новосадских) са довољно научних радника сербокroatиста да свака може образovati докторску комисију или редакцију научног часописа за српскохрватски језик: како су се могле потписати такве формулације а да се претходно не нађу на дневном реду у тим установама, да се ниједној од њих (ако већ не свима заједно) не постави питање може ли се то потписивати.

Одричан одговор јасан је сам по себи, а право је питање — ко је био дужан да спречи давање таквих потписа, и ко ће то бити дужан убудуће, да се — ланчаним позивањем на преседане — и даље не стављамо пред свршен чин.

Неизбежно се намеће помисао на „Савет за српскохрватски језик“ (пројектован као отеловљење самоупратног договора заинтересованих установа), за који ових дана (јуни 1982. г.) још није јасно хоће ли се прогласити основаним, али је јасно да неће бити основан на нормалан начин; „на нормалан начин“ — то значи у сагласности, и то пре свега у међусобној сагласности лингви-

ста и установа којима је изучавање и обрада српскохрватског језика задатак и позив.

Да је, дакле, нормално основан, Савет за српскохрватски језик — или било који савет, форум, клуб задужен за тај предмет — дуговао би апел на позване и утицајне у другим републикама да чувамо постојећи степен језичког јединства, а у самој републици Србији не само да апелује него и да спречава (обавезујући учеснике договора) сваки корак који томе наноси штету, у што спада и промовисање оне сметене полиглотије у нултом табаку ЕЈ. Био би дужан — колико би умео, доспео и успео — и још доста, на пример: да тражи бољи положај језика у школској настави; да предочи утицајним новинарским и издавачким кућама како имају право на свој стил али не и на своју посебну језичку норму (правописну, граматичку, лексичку) и да тражи од њих, као од потписника договора, обустављање таквих експеримената; да предлаже одговарајућим телима и службама у другим републикама договорно уклањање језичког нереда какав влада нпр. на географским картама (и то не само на арапском и кинеском простору, о чему говоримо у прошлом и овом броју НЈ), а да од друштва у целини тражи омогућавање таквих договорних корака; да тражи материјално подупирање лингвистичких програма и установа, рецимо најнужнију нормализацију материјалног стања београдског Филолошког факултета; да ставља бране онима који можда већ смишљају нове језичке бисере типа „инокосни пословодни орган“ или „наставник разредне наставе“; и још би се нашло тога.

Колико се у том правцу могло постићи а колико није, ствар је личних оцена, неизбежно неједнако оптимистичних. Свако саветодавно тело вреди онолико колико и знање и мудрост људи који се нађу у њему, а утиче онолико колико га друштво прихвати.

Митар Пешикан

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ УПОТРЕБЕ
ПРЕДЛОГА С(А)

У Савременом српскохрватском језику с правописом Миодрага С. Лалевића налази се, између осталог, и одељак о великом слову¹. У целом одељку аутор доследно употребљава предлог с(а) уз инструментал који је одредба глаголу писати. У поменутом уџбенику Лалевић пише: — *С великим почетним словом* пишу се властите именице . . . , — *Звања, занимања, титуле и сличне речи* пишу се *с малим почетним словом* . . . Употреба предлога с(а) у наведеним примерима учинила нам се необичном па смо покушали да је шире размотримо.

О употреби предлога с(а) у оваквим случајевима писали су пре тридесетак година (1953) Александар Белић и Милош Московљевић. Белић је сматрао² да је у оваквим случајевима реч о *инструменталу за начин* и да не треба употребљавати предлог с(а). Московљевић је мислио друкчије од Белића тврдећи да је ту у питању *квалификативни инструментал* и да треба обавезно употребљавати предлог с(а)³.

Десетак година после Белићеве и Московљевићеве полемике о овом питању Миодраг С. Лалевић у својој књизи Српскохрватски језик (Наша колебања, Београд 1963, стр. 903—905) тврди да је употреба предлога с(а) у наведеним случајевима оправдана.

¹ Миодраг С. Лалевић, Савремени српскохрватски језик с правописом за трећи разред усмереног образовања, за струке и делатности у области културе и јавног информисања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979, стр. 12—22.

² Александар Белић, Употреба предлога са уз глаголе писати и сл. у одређеним значењима, Наш језик, н.с., књ. IV, св. 5—9, стр. 197—203.

Александар Белић, О расправи дра М. Московљевића, Наш језик, н.с., књ. V, св. 9—10, стр. 326—329.

³ Милош Московљевић, Шта је исправније: пише се „великим словом“ или „с великим словом“?, Наш језик, н.с., књ. V, св. 9—10, стр. 319—326.

Лалевић напомиње да се о овом питању наши језички „стручњаци нису сложили“. Имајући у виду Лалевићеву напомену потражили смо исте случајеве (не)употребе предлога с(а) у језичким приручницима и граматицама савременог српскохрватског језика. Ево неколико примера:

1. — Сви називи држава пишу се *великим писменима* . . . (А. Белић, Правопис, Просвета, Београд 1950, стр. 13).

— Сви придеви начињени од географских имена пишу се *малим словима* . . . (исто).

2. — *Великим се почетним словом* пишу: властита имена, прва реч у реченици и речи из поштовања . . . (Правопис, МС-МХ, Нови Сад—Загреб, 1960, стр. 15).

3. — Имена села су властите именице и пишу се *великим почетним словима* (Милија Николић, Поуке о језику за III разред основне школе, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд 1967, стр. 36).

4. — У именима насеља и земаља свака се реч, осим везника и предлога кад нису на почетку назива, пише *великим словом* (Др Асим Пецо, Др Митар Пешикан, Информатор о савременом српскохрватском језику, Младо поколење, Београд 1967, стр. 60).

5. — *Великим почетним словом* пише се . . . (Др Радомир Алексић, Милија Станић, Граматика српскохрватског језика за ученике гимназије, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд 1970, стр. 57).

6. — *Великим почетним словом* пишу се присвојни придеви . . . (Енциклопедијски лексикон, Мозаик знања, Српскохрватски језик, Интерпрес, Београд 1972, стр. 459).

7. — Нису неважна ни два следећа примера које смо пронашли у београдском „Нашем језику“ и загребачком часопису „Језик“:

— Кад је придев уз именицу-топоним није постао њен атрибут, треба га писати *малим словом* . . . (Д. Ј., Језичке поуке, Наш језик, н.с., књ. XII, св. 7—10, стр. 284).

— Наиме то је изразито конвенционално подручје и каква год правила била, досљедно се не могу спроводити јер би досљедност одвела или да све пишемо *великим* или све *малим почетним словом* (Стјепан Бабић, Три питања о великом слову, Језик, бр. 5. Загреб 1970—1971, стр. 152).

На основу наведених примера може се казати да су се наши језички стручњаци ипак сложили да у оваквим случајевима не употребљавају предлог с(а). Жива језичка пракса дала је за пра-

во Белићу; његово схватање било је животније од Московљевићевог и Лалевићевог.

Залажући се за употребу предлога с(а) Миодраг С. Лалевић даје следеће објашњење:

— Ако је предлог уз шести падеж, онда је ту и нешто од значења припадања, присвајања, прикључивања; ако нема предлога с(а), шести је падеж за средство, оруђе. Упоредивањем ћемо доћи до потпунијег разумевања. — Као што смо узимали шести падеж с предлогом у везама он дође с *пушком у руци*, *изађе с капом на глави*, *седе с прљавим опанцима*, *поздрави се с торбом на леђима* и сл., тако треба говорити и реч се пише *с почетним великим словом* јер је служба исте врсте (наведено дело).

У Лалевићевог објашњењу пренаглашена је улога предлога. Предлог с(а) сам по себи не значи ни средство, ни друштво, ни начин. Реализација значења предлога зависи од значења речи у инструменталу уз који предлог стоји, као и од семантике и реакције глагола предиката. Да у том смислу размотримо три следећа примера:

— Овај Витомир је *са сунцем* сишао у касабу ... (И. Андрић, Коса).

— Прво мало поразговара *с људима* ... (И. Андрић, Коса).

— А старији је био висок и блијед, некад најљепши момак у цијелом Сарајеву, *с тешким црним брком и великим тамним очима* ... (И. Андрић, Пут Алије Ђерзелеза).

Витомир је, дакле, *са сунцем* сишао у касабу. Сишао је кад је у касабџи изгревало сунце, са првим зрацима сунца. Инструментал *са сунцем* показује време Витомировог силаска у касабу. Ако бисмо глаголску одредбу *-са сунцем* заменили одредбом *-са женом*, то не би било време него друштво. У другој реченици одредба *-с људима* означава друштво и условљена је значењем и реакцијом глагола разговарати. У трећој Андрићевој реченици синтагма *-с тешким црним брком и великим тамним очима* односи се на реч *момак*. Овде је реч о инструменталу за особу. Леп пример за то је и познати стих из народне песме: — У Момчила сабља *са очима*. Момчило, дакле, има „окату сабљу“. Због тога Лалевићева упоређивања не стоје, јер примери које он наводи не садрже речи *писати* и *слово*. Важна је, значи, свака реч јер су семантичко-синтаксичке везе у реченици врло танане, сложене и међусобно условљене.

А сад да се вратимо нашој недоумици: — Име се пише с великим почетним словом или — Име се пише великим почетним словом? У овом случају реч је о инструменталу за начин. Како се пише име? На који начин се пише име? Одговор је: — Великим почетним словом. Инструментал за начин се у овом случају развио од инструментала који показује средство вршења радње. Да је то тако потврђују нам два следећа примера које смо пронашли у Речнику Матице српске:

— Историја ће златним словима забележити велике заслуге овог мудрога и храброга војсковође (Речник, МС, 1973, књ. V, стр. 862).

— Масним словима су објављивали успехе... (исто).

*

На основу реченог може се закључити:

1. Синтагма — великим/малим словом као одредба глагола писати има значење начина, показује начин писања.

2. У језичким приручницима и граматикама савременог српскохрватског језика предлог с(а) се у овом случају не употребљава. Није немогуће пронаћи и понеки пример његове употребе, али је извесно да је изостављање овог предлога у савременом језику скоро редовна појава.

3. Изостављање предлога с(а) у овом случају не одудара од природе нашег савременог језика (упореди: — Стаде да цичи... танким, плачевним гласом, И. Андрић, На Дрини ћуприја).

4. Због свега тога није било потребно да се аутор средњошколског уџбеника опредељује за решење које је у савременом српскохрватском језику изузетно ретко, да не кажемо да је оно данас потпуно изван језичке употребе.

Ратомир Цвијетић

О „ПРАВИЛНОМ“ И УОБИЧАЈЕНОМ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Напомена уредника. Прерана смрт претекла је нашег сарадника и усрдног посленика на пољу језичке културе, Јордана Моловића, професора у Т. Ужицу, да не доведе до краја — у усаглашавању са уредништвом Нашег језика — неке своје мање прилоге, понуђене нашем часопису. Углавном су то неки случајеви несагласности онога што проистиче из општих правила и образаца својствених нашем језику, као и из нашег класичнијег језичког наслеђа — и онога што у новије време продире у нашу јавну реч или се већ у њој добро укоренило. Пок. колега Моловић био је изразито склон да даје предност оном првом. Ми пак мислимо да се мора много више уважавати изражајни обичај и допуштати слободни живот речи, а неки отпори примени општих образаца имају и лингвистичког оправдања. Моловић је несумњиво у праву да треба рећи *Туарези* и *Скордисци* а не „Туареги“ и „Скордиски“, али у колебању *Басци-баски* долази до изражаја већи отпор изобличавању основе кад су у питању краће основе; окрњење основе *придева* у *поједностављење* и сл. (уместо *поједностављење*) има неког ослонца у односима *грдан: нагрдити, дубок: продубити* и сл. и у неким фонетским тежњама; *продирање глагола попримити* и критикованог значења глагола *ожениги* спада у лексичке појаве, према којима језичка норма углавном не заузима неки строжи однос. — Прилоге, дакле, објављујемо као ауторово мишљење и као илустрацију неких појава у савременом језику, а не као нормативну препоруку уредништва.

Басци и Туарези

У Политици од 9. 3. 1980. на 3. страни, беше наслов: „Данас гласају Баски“. Раније, опет у Политици (од 4. 9. 1978, 4), био је наслов: „Туареги без романтике“, а у штиву: „Туарегима“.

Ако говоримо и пишемо: Грци, Јуруци, Калмици, Пољаци, Словаци, Узбеци, или: Волсци, Скордисци, Турци (а не: Грки, Јуруки, Калмики, Пољаки, Словаки, Узбеки, ни: Волски, Скордиски, Турки), затим: Варјази, Печенези (а не: Варјаги, Печенези), онда би ваљало говорити и писати: *Басци* (а не „Баски“; тако и *Ацтеци*, а не „Ацтеки“, како пише у неким књигама) и *Туарези* (а не „Туареги“, док су „Пелазги“ Пеластии).

Ово, дакле, нису никакви изузеци, да би се изговарали и писали посебно, друкчије, мимо правила, па треба говорити и писати: *Ауџеци, Басци, Туарези.*

О облицима „Попримати“ и „попримити“

Све чешће слушамо и читамо облике „попримати“ и „попримити“ у неправој и неправилној, погрешној употреби.

Ево примера:

а) *Политика*, Београд:

Инцидент би *попримио* (мој курзив) невиђене димензије (15. 9. 1975, 14), Концерти *попримају* циркуски карактер (26. 6. 76, 16), Дерби који је *попримио* једну другу димензију (25. 1. 77, 18), Акција стварања пешачке оазе *поприма* све атрибуте корисне и хумане акције (2. 2. 77, 15), Превирања и затегнутости у Африци *попримају* забрињавајуће размере, А. Грличков (30. 4. 77, 2), Борбе *попримају* карактеристике рата против агресије (29. 7. 77, 2), Они *попримају* социјалдемократске боје (7. 10. 77, 5), Дебата о Блиском истоку *поприма* карактер истицања целокупне основе за решење, Ј. Густинчич (26. 11. 77, 1), Сукоб *поприма* класни карактер (31. 12. 77, 14), Игра је *попримила* обележје Бечке партије (3. 1. 78, 18), Храбра одлука, што *поприма* облике опште кампање (8. 9. 78, 1), Очекује се да њихово противљење *поприми* активније облике (19. 9. 78, 2), Колорит који *поприма* звучне акценте (7. 11. 78, 22), Ужице ће *попримити* муслиманско обележје (8. 12. 78, 22), Некњижевни елементи, кад *поприме* националистичка и друга обиљежја, Ј. Хорват (6. 1. 79, 12), Недисциплина појединаца може да *поприми* шире размере (11. 7. 79, 15), Наша земља је била раздрта гневом, што је *попримало* ружан карактер (25. 10. 79, 20), Америка је за мене *попримила* чудесну драж (26. 10. 79, 16), Могло се догодити да ова утакмица *поприми* обележје „фудбалског рата“ (28. 10. 79, 21), Догађаји *попримају* драматичан карактер, према Танјугу (19. 11. 79, 2), Дискусија *поприма* јавни карактер (23. 1. 80, 4), Када производња на окућници *поприми* робни карактер (5. 2. 80, 3), Надметање блокова *поприма* све опаснији ток (27. 4. 80, 1), У другом полувремену утакмица је *попримила* онтрији ток (6. 6. 80, 17), Финиш првенства *попримио* размере нерегуларности (3. 7. 80, 19), Идејна борба у друштву *поприма* различите садржаје (15. 7. 80, 5);

б) *Васпитање и образовање*, Титоград:

Као општа законитост све више *поприма* универзални тренд, М. Шуковић (1—2/77, 28);

в) *Радио-Београд*:

Бојимо се да утакмица не *поприми* лош карактер, М. Стојиљковић, из Кијева (15. 9. 76), Вуков сабор у Лозници *поприма* југословенски карактер, М. Бошковић (14. 9. 75), Игра је *попримила* мирнији ток, извештај из Бањалуке (27. 4. 78);

г) *Телевизија Београд*:

Болест *поприма* облик епидемије, Б. Вукашиновић (10. 10. 75), Село све више *поприма* градско обележје (тв-дневник, 14. 6. 80).

Тако говоре и пишу и неки књижевници, нпр. М. Капор: „Цемпер је *попримио* све мирисе“ (Еурека бр. 260, 9), чак и филолози: „Традиција предака *поприма* са временом карактер неприкосновене догме“, Р. Симић (Просветни преглед бр. 1/79, 10), или: „Та борба *попримила* је шире размјере“, М. Храсте (Језик бр. 4/12, 98).

Зашто цитирани облици (којих нема у Српском рјечнику В. Караџића) нису добри?

Облик „попримати“ употребљава се само у вези с дистрибутивношћу, тј. кад је више објеката (Он је попримао све дарове) или субјеката (Они су попримали дарове), без осталих значења — инхоативног (као: по+летети), деминутивног (по+гладити), (компаративног (по+јачати), моменталног (по+мислити), финалног (по+пити), префикс по- обавезно мења вид основног глагола (примати), док је уз глагол свршеног вида (примити) префикс неупотребљив, па је облик „попримити“ немогућ и без сврхе.

Ни у једном од цитираних примера с обликом „попримати“ није измењен глаголски вид, што је најбитније, и најважније, па ни значење не одговара, те је префикс по- сувишан.

Стога је ваљало употребити глагол без тог префикса, односно „примати“ или глагол блиског, сродног значења „добијати“: Концерти примају (или: добијају) циркуски карактер, Стварање пешачке оазе прима (добија) атрибуте корисне акције, Превирања у Африци примају (добијају) забрињујуће размере, Борбе примају (добијају) карактеристике рата, Они примају (добијају) социјалдемократске боје, Дебата о Блиском истоку прима (добија) карактер истицања целовите основе за решење, Сукоб прима (добија) класни карактер, Одлука што прима (добија) облике опште кампање, Колорит који прима (добија) звучне акценте, Што је примало (добијало) ружан карактер, Догађаји примају (добијају) драматичан карактер, Дискусија прима (добија) јавни карактер, Надметање блокова прима (добија) све опаснији ток, Идејна борба у друштву прима (добија) различите садржаје, Вуков сабор прима (добија) југословенски карактер, Болест прима (добија) облик епидемије, Село све више прима (добија) градско обележје, Традиција прима (добија) карактер догме.

То вреди још више за други (свршени) вид, тј. место „попримити“ рећи ћемо *примити* или *добити*: Инцидент би примио (добрио) невиђене димензије, Дерби је примио (добрио) другу димензију, Игра је примила (добила) обележје бечке партије, Очекује се да њихово противљење прими (добие) активније облике, Ужице ће примити (добити) муслиманско обележје, Недисциплина појединаца може да прими (добие) шире размере, Америка је примила (добила) чудесну драж, Могло се догодити да ова утакмица прими (добие) обележје фудбалског рата“, Кад производња на окућници прими (добие) робни карактер, Утакмица је примила (добила) оштрији ток, Финиш првенства примио (добрио) је размере нерегуларности, Бојимо се да утакмица не прими (добие) лош карактер, Игра је примила (добила) мирнији ток, Џемпер је примио све мирисе, Борба је примила (добила) шире разм(ј)ере.

А неки од ових примера могли су (и могу) гласити друкчије, односно једноставније, лепше и боље, без облика (по)примати и (по)примити: Концерти постају циркуси, Стварање пешачке оазе постаје корисно (место „акција стварања пешачке оазе поприма све атрибуте корисне и хумане акције“, дакле — акција поприма атрибуте акције!), Превирања у Африци постају забрињујућа, Борбе се претварају у рат, Они постају социјалдемократи, Сукоб постаје класни, Одлука постаје општа кампања, Колорит постаје звучан, Догађаји постају драматични, Дискусија постаје јавна, Блоковско надметање постаје опасније, Идејна борба у друштву постаје разноврснија, Вуков сабор постаје југословенски, Болест постаје епидемија, Село све више постаје град, Традиција постаје догма.

Или: Утакмица је постала оштрија, Финиш првенства постао је нерегуларан, Игра је постала мирнија, Борба се проширила.

Поједноставнити — поједноставним, поједностављен

Глагол *поједноставнити* (који Вук Караџић није забележио) настао је од придева *једноставан*, тј. од његове основе и префикса *по-*, дакле: *по + једноставн + ити*, а облици су му: *поједноставним*, *поједноставних*, *поједноставнио*, *поједноставњен*, *поједноставнивши*, затим: *поједноставњеност*, *поједноставњење*, онда: *поједноставњивати* — *поједноставњујем*, *поједноставњивање*.

Али, ови се облици у говорном и писаном језику све чешће јављају у измењеним, односно искривљеним, нетачним ликовима.

Примери:

а) Политика, Београд:

Поједноставити изборни поступак, наслов (28. 1. 1969, 6), Фонд *поједностављује* објашњење промена у америчкој влади,

али у поједностављању може бити и зрно истине, поднаслов (5. 11. 75, 2), поједностављено речено (10. 1. 76, 6; 6. 7. 78, 17; 24. 11. 79, 3; 29. 9. 80, 2), поједноставивши га (5. 6. 76, 19), да поједноставим, В. Бакарић (29. 10. 76, 6), да се поступак поједностави (16. 6. 77, 8), поједностављен кривични поступак, наслов (22. 6. 77, 14), поједностављена ћирилица, наслов, па: стара ћирилица је поједностављена, даље поједностављење (6. 7. 77, 17), претерано поједностављени (9. 7. 77, 15), људи поједностављују ствари (14. 9. 77, 5), поједностављивање (7. 12. 77, 3), да би се поступак поједноставио (29. 12. 77, 6), поједностављује ствар (31. 12. 77, 15), граматика је поједностављена (14. 1. 78, 18), он је суштину поједноставио, Ј. Густинчич (24. 1. 78, 2), поједностављено писање (27. 1. 78, 23), да поједноставимо ствари, В. Тињић (7. 3. 78, 11), поједностављени синоним (25. 3. 78, 23), поједностављено, Т. Влашкалић (11. 4. 78, 5), у поједностављеној интерпретацији, В. Крњевић (15. 6. 78, 11), поједноставила је (9. 11. 78, 2), поједностављен однос (15. 11. 78, 11), није поједноставио, О. Божичковић (17. 11. 78, 15), муке поједностављивања, наслов, па: поједностављене мисли (10. 12. 78, 5), поједностављено инсистирају (30. 12. 78, 14), поједностављене законе (3. 10. 79, 6), дилема је овако поједностављена (25. 11. 79, 6), поједностављено објаснио (11. 2. 80, 2), поједностављена једнакост (1. 6. 80, 5), неизбежна поједностављивања (20. 6. 80 1.), поједноставимо ли (28. 9. 80, 11), према поједностављеном тумачењу, Д. Рибникар (1. 11. 80, 21), поједностављени сукоб (15. 11. 80, 12), поједностављени приказ (19. 11. 80, 19), поједностављене интерпретације (21. 11. 80, 15), да се ситуација поједностави, да ситуацију поједноставе (19. 12. 80, 3), под поједностављеним насловима (23. 12. 80, 1);

б) Просветни преглед, Београд:

Југославију програми поједностављују (28/74, 5), па: поједноставити испите (наслов) и: да би се испит поједноставио (исто, 6), поједностављен приступ (25/79, 14), поједностављено тумачење (12/80, 12);

в) Радио-Београд:

Текст закона треба поједноставити (14. 8. 76), Кина ће поједноставити поступак, Б. Давичо (4. 1. 78), измене су поједноставиле положај, да се позиција поједностави, С. Глигорић 9. и 11. 1. 78);

г) Телевизија Београд:

Поједностављење, М. Ковачевић (7. 10. 74), да поједностави-мо, Ч. Мирковић (9. 8. 80), поједностављено речено, А. Булејић (8. 11. 80);

д) Телевизија Загреб:

Он је *поједноставио* ствар, С. Залепугин (26. 2. 78), могло би се *поједностављено* рећи (11. 1. 81).

У томе греше чак и филолози, па Д. Брозовић каже: „У *поједностављену* облику“ (Језик бр. 3—4/24, 66).

Закључак:

Облици: „поједноставити“, „поједноставим“, „поједноставимо“, „поједноставио“, „поједноставила“, „поједностављено“, „поједноставивши“, „поједностављање“ не значе ништа, јер то су трочлани изрази (по једно ставити, по једно ставим, по једно ставимо, по једно ставио, по једно ставила, по једно стављено, по једно ставивши, по једно стављање), написани као сложенице, без смисла.

Ваљало је рећи (и написати): *поједноставити, поједноставним, поједноставнимо, поједноставнио, поједноставнила, поједностављено, поједноставивши, поједностављивање, а место „поједностављење“ поједностављење.*

Ожењена жена

Мада се, и у нас и у свету, природно, могу женити само мушкарци, док се девојке и жене удају (и преудају), према подацима из наших новина, књига и тв-емисија, има све више и ожењених жена!

У београдском књижевном часопису *Савременик* бр. 3/72, 242, и даље, објављено је неколико песама Изета Сарајлића под заједничким насловом *Шта би Петрарка радио да је оженио Лауру*, а у песми *Из писма* (на 243. страни) познати песник вели: „Не знам шта би Петрарка радио да је оженио Лауру“, па: „Не знам шта би, да је оженио Лауру, радио Петрарка“.

Међутим, Петрарки то никад није ни пало на памет. А није, свакако, ни Сарајлић то мислио, него је хтео рећи: *Шта би Петрарка радио да се оженио Лауром.*

Ево још неких примера:

Одлучио да ожени лепушкасту јунакињу стрипа, Ј. Густинич (Политика, 14. 8. 1960, 4), Гинтер Сакс је саопштио да ће женити екскраљицу Ирана Сорају (Вечерње новости, 15. 7. 1966, 9), Миљу је оженио после рата, В. Тињић (Политика, 5. 8. 1967, 9), Дејв одлучује да ожени Џини (Политика, 10. 8. 1971, 14), Имаш ли пријатеља?, Хоће ли те оженити?, обраћање девојци, па мушкарцу: Хоћеш ли оженити нашу Еву? (тв-драма Риђокоса, 9. 12. 1974), Аустралијски премијер је оженио некадашњу рекордерку у пливању, Момчило Поповић (тв-дневник, 8. 1. 1975), Ниси ваљда мислила да ћу те женити (тв-серија Ђаволје мердевине — ваљда лестве, 20. 7. 1975), Решио сам да оженим Наталију, Петар

Краљ у тв-драми Слободана Ђировића Трећи за преферанс (29. 3. 1976), Да оженим Цицу (тв-игра Фадила Хаџића, Љубавни роман, 16. 7. 1977), Зар тебе да жени мој син?, пита свекар будућу снаху (тв-драма Радомира Смиљанића Случај шампиона (што је ваљало рећи Шампионов случај), 30. 12. 1977), У колико европских држава један удовац не може оженити сестру своје умрле супруге? (Еурека бр. 282/78, 7), Улис је оженио католикињу Моли, Д. Калајић (тв-емисија, 14. 2. 1979), Мислио сам да ћу оженити богаташицу (загребачка тв-драма Бернарда Шоа Сеоско удварање, 8. 5. 1979), Да ожени мадмоазел Гончарову (Политика, 19. 2. 1981, 19), Зашто принц Чарлс жени грађанку Дајану? (Политика, 6. 6. 1981, 24), Оженио је у Швајцарској врло интелигентну госпођицу, пише о Скерлићу А. Г. Матош (Изабрана дела, Народна просвета Бг 1963, стр. 283).

Оваквом изопачавању нашег језика чудно се некад и Кочићев Давид Штрбац. А песма вели: „Ил' се жени, ил' ме се окани“.

Наведени примери правилно гласе: Одлучио да се ожени лепушкастом јунакињом стрипа, Гинтер Сакс је саопштио да ће се женити екс краљицом Ирана Сорајом, Миљом се оженио после рата, Дејв одлучује да се ожени том Џини, Имаш ли пријатеља?, Хоће ли се тобом оженити, па: Хоћеш ли се оженити нашом Евом?, Премијер се оженио некадашњом рекордерком у пливању, или: пливачком рекордерком, Ниси ваљда мислила да ћу се тобом женити, Решио сам да се оженим Наталијом, Да се оженим Цицом, Зар тобом да се жени (или: зар тебе да узме за жену) мој син?, У колико европских држава један удовац не може се оженити сестром своје умрле супруге?, Улис се оженио католикињом Моли, Мислио сам да ћу се оженити богаташицом, Да се ожени мадмоазел Гончаровом, Зашто се принц Чарлс жени грађанком Дајаном?, Оженио се у Швајцарској врло интелигентном госпођицом.

Ј. Моловић

О ОБРАДИ ТРАНСКРИПЦИЈЕ КИНЕСКИХ ИМЕНА У ОКВИРУ НОРМАТИВИСТИЧКИХ ПРОЈЕКТА У БИХ

У прошлом броју Нашег језика осврнуо сам се на писање арапских имена код нас, оцењујући на чему смо у томе после обраде у оквиру нормативистичког програма сарајевског сербо-кroatистичког института. У оквиру тога програма опсежно је обрађивано и писање кинеских имена (проблем који такође представља једну од најбитнијих празнина у правопису из 1960. године), те ћу се овом приликом осврнути и на ту обраду, коју је извршио компетентан познавалац кинеског језика Дејан Разић. Разићева елаборација објављена је на педесет страна часописа Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, 1980. године.

Разићев рад одликује се исцрпношћу и информативношћу, садржи потпуне табеле кинеских слогова-морфема, много примера из кинеске ономастике и низ корисних обавештења о изговору, структури и значењу имена. Предлаже, алтернативно, и две могуће транскрипције (нпр. језеро које се кинеском латиницом пише DONGTING, изговор прибл. $tun^{st}in^g$, по Разићу би код нас било *Тунгтинг* или *Дунгтинг*), уткивајући у њих низ нормативних решења, која су само делимично прихватљива.

Није, разуме се, прихватљиво увођење слова \ddot{u} (у ћирилици ваљда \ddot{u} ?) у наше писмо ради тачнијег преношења кинеских имена. (нпр. SONG YU = *Сунг Јү*).

Није, исто тако, прихватљиво преношеће кинеског I (иза шуш-тавих и пискавих сугласника, по изговору шва-гласови, слични призенско-тимочком полугласнику или руском \ddot{y}) цртицом (SICHUAN = *С-ччуан* или *С-чуан*).

Није прихватљиво кинеску аспирацију преносити нашим x (песник KONG QIU = *Кхунг Ћхју*, једна од две предложене могућности); њу не треба ни преносити, као што не преносимо ни немачку.

Није прихватљиво кинеско неслоговно u на крају слога преносити нашим u а не нашим j (град AIHUI, изг. $aihu\ddot{e}i$).

Није прихватљиво кинеско Z преносити нашим *ts* (MAO ZEDONG = *Мао Тседунг*), јер симболу типа *ts* прибегавају језици који немају африкату *ɕ*, а нама је то непотребно.

Добро је што Разић предлаже да се *i* испред вокала преноси као *j* а не као *u*: LIN BIAO = *Лин Пјао* или *Лин Бјао*, само то треба применити и иза сугласника L и N (за које Разић прави изузетак: LIAONING = *Лијаонинг* и сл.), последица чега би била допуштање сугласника *љ* и *њ* (*Љаонинг* и сл.).

И кад се изузму ова сугерирана решења, остаје још доста двоумица и доста шаренила које би требало некако средити, а које је изазвано делом сложеносту кинеске језичке материје и неуједначеним транскрибовањем кинеских хијероглифа у свету, а делом и нашим брзоплетим реаговањем на иницијативу да се за основу преношења кинеских имена узме „пинџин“, латиничка транскрипција усвојена у самој Кини (као помоћно писмо, док главно и даље остају хијероглифи). За оне који туђа имена пишу изворно и који би хтели да тај принцип примене и на кинески језик прихватају те иницијативе значило би да могу просто преузети пинџин и уклапати га у своју латиницу (*Mao Zedong*, *Deng Xiaoping* итд.), што је у свету (латиничких писама) само делимично прихваћено, а делимично се задржавају старе транскрипције. За нас пак који преозвучавамо и прилагођујемо страна имена (што је у ћирилици обавезно, а у латиници једна од могућности) ослонац на пинџин значи само да ћемо наша правила утврђивати полазећи од кинеских облика изражених у пинџину, нпр. JIANG 'река', а наша је ствар (ни по чему условљена неким међународним обзирима) да ли ћемо то JIANG преносити идући више за изговором: *ħ(j)анг*, или за изворним писмом: *ħ(j)анг*, или за традиционалним преседанима: *кјанг* (река *Куејкјанг*, провинције *Сикјанг*, *Кјангсу* и др.).

У нашој данашњој пракси не влада ниједан од ова три принципа, него њихова хаотична смеша („обогаћена“ још преношењем неких енглеских транскрипционих симбола и другим произвољностима), која наноси озбиљне штете нашој језичкој култури и смањује употребљивост разних приручника и гласила. Упркос томе, не види се како ћемо из тога изићи, јер нема никаквог друштвеног механизма или службе која би могла завести неки ред у томе, иако нема никаквог рационалног разлога да опредељење за један начелни систем буде не само општејугословенско него и општејугословенско, тј. и за македонски и словеначки језик.

Основна је двоумица да ли кинеско B, D, G и сл. преносити — идући за писмом — као б, д, г, или — идући за изговором — као п, т, к; у оквиру овог другог опредељења наметнуло би се

питање да ли ићи максимално за изговором или правити уступке и традиционалним преседанима и уобичајеним транскрипционим поступцима. Немајући никаквих илузија да ће се нешто битно допринети сређивању постојећег шаренила, представићу табеларно кинеске слоге (морфеме, елементе од којих су састављене све кинеске речи) и транскрипциона решења која ми изгледају логична.

Табеларни преглед кинеских слогова и могућних транскрипција
(колоне: 1. облик у кин. латиници (каткад у загради и у енгл.), 2. приближни изговор, 3 транскрипција с наслоном на писмо, 4. транскрипција по изговору, 5 транскрипција по трад. узорцима, са примерима)

1. иџијин (и енгл.):	2. изговор:	3. йо њисму:	4. йо изг.:	5. трад.:
A:				
A	a	a	a	a
AI	aɿ	aɿ	aɿ	aɿ: Ајхуеј (град)
AN	an	ан	ан	ан: Анхуеј (пров.)
ANG	an ^g	анг	анг	анг
AO	ao	ао	ао	ао
B в. уз P				
C-Z:				
CA (ts'a)	c'a	ца	ца	ца
ZA (tsa)	ca	дза	ца	ца
CAI	c'aɿ	цај	цај	цај: Цај Луен (научник)
ZAI	caɿ	дзај	цај	цај
CAN	c'an	цан	цан	цан: Ванг Цан (песник)
ZAN	can	дзан	цан	цан
CANG	c'an ^g	цанг	цанг	цанг
ZANG	can ^g	дзанг	цанг	цанг: Сицанг (пров.)
CAO	c'ao	цао	цао	цао: ЦАО ЦАО (државник)
ZAO	cao	дзао	цао	цао
CE	c'e	це	це	це
ZE	ce	дзе	це	це: Мао Це-Тунг
ZEI	ceɿ	дзеј	цеј	цеј
CEN (ts'ɛn)	c'en	цен	цен	цен: Цен Сен (песник)
ZEN (tsɛn)	cen	дцен	цен	цен
CENG (ts'ɛng)	c'en ^g	ценг	ценг	ценг
ZENG (tsɛng)	cen ^g	дценг	ценг	ценг: Ценг Куо-Фан (ист.)
CI (ts'ü)	c'ɛ	ци		це: Кјанг Куан-Це (књиж.)
ZI (tsü)	cɛ	дзи		це: Лао Це (философ)
CONG (ts'ung)	c'un ^g	цунг	цунг	цунг
ZONG (tsung)	cun ^g	дзунг	цунг	цунг: Танг Тај-Цунг (пол.)
COU	c'ou	цоу	цоу	цоу
ZOU	cou	дзоу	цоу	цоу
CU	c'u	цу	цу	цу
ZU	cu	дзу	цу	цу: Цу Чунг-Чи (матем.)
CUAN	c'uan	цуан	цуан	цуан
ZUAN	cuan	дзуан	цуан	цуан
CUI (ts'uei)	c'uei	цует	цует	цует: Цует Веј (глумец)
ZUI (tsuei)	cuei	дзует	цует	цует: Шицуетшан (град)

1. пинјин (и енгл.):	2. изговор:	3. ио писму:	4. ио изг.:	5. ирад.:
CUN (ts'un)	c'ɥen	цун	цуен	цун: Кјен Синг-Цун (књ.)
ZUN (tsun)	cɥen	дзун	цуен	цун: Цун'ји (град)
CUO	c'ɥo	цуо	цуо	цуо: Чао Цуо (књиж.)
ZUO	cɥo	дзуо	цуо	цуо: Чанг Цуо-Лин (научник)

CH-ZH:

CHA (ch'a)	č'a	ча	ча	ча
ZHA (cha)	ča	ца	ча	ча: Чалингху (језеро)
CHAI	č'aj	чај	чај	чај
ZHAI	čaj	цај	чај	чај
CHAN	č'an	чан	чан	чан
ZHAN	čan	џан	чан	чан
CHANG	č'an ^g	чанг	чанг	чанг: Чангша (град)
ZHANG	čan ^g	џанг	чанг	чанг
CHAO	č'ao	чао	чао	чао: Пан Чао (књиж.)
ZHAO	čao	џао	чао	чао: Ли Цинг-Чао (песн.)
CHE	č'e	че	че	че
ZHE	če	џе	че	че: Хечецу (народност)
CHEN	č'en	чен	чен	чен: Чен Ји (пол.)
ZHEN	čen	џен	чен	чен: Ли Ши-Чен (мед.)
ZHEI	čej	џеј	чеј	чеј
CHENG	č'en ^g	ченг	ченг	ченг: Ченгту (град)
ZHENG	čen ^g	џенг	ченг	ченг
CHI (ch'ih)	č'i	чи	(чи)	чи: Тјенчи (језеро)
ZHI (chih)	či (čy)	џи	(чи)	чи: Ванг Чи-Хуан (песник)
CHONG	č'un ^g	чунг	чунг	чунг: Чун(г)кинг (град)
ZHONG	čun ^g	џунг	чунг	чунг: Луо Куан-Чунг (песн.)
CHOU	č'ou	чоу	чоу	чоу
ZHOU	čou	џоу	чоу	чоу: Куангчоу (град)
CHU	č'u	чу	чу	чу: Чу Ту-Нан (пол.)
ZHU	ču	џу	чу	чу: Чу Де (пол.)
ZHUA	čua	џуа	чуа	чуа
CHUAI	č'uai	чуај	чуај	чуај
ZHUAI	čuai	џуај	чуај	чуај
CHUAN	č'uan	чуан	чуан	чуан: Сечуан (пров.)
ZHUAN	čuan	џуан	чуан	чуан
CHUANG	č'uan ^g	чуанг	чуанг	чуанг: Ли Чуанг-Ванг (ист.)
ZHUANG	čuan ^g	џуанг	чуанг	чуанг: Чуанг Ци (философ)
CHUI	č'uej	чует	чует	чует: Чен Пај-Чует (књ.)
ZHUI	čuej	џует	чует	чует
CHUN	č'ɥen	чун	чуен	чун: Јичун (град)
ZHUN	čɥen	џун	чуен	чун: Ли Чун (књиж.)
CHUO	č'ɥo	чуо	чуо	чуо
ZHUO	čɥo	џуо	чуо	чуо

D в. уз T

E:

E (ê)	e	e	e	e: Чанг Е (мит.)
EI	ej	eј	eј	eј
EN	en	ен	ен	ен: Ву Ченг-Ен (књиж.)
ENG	en ^g	енг	енг	енг
ER (êrh)	er	ер	ер	ер: Ње Ер (муз.)

1. инџин (и енгл.):	2. изговор:	3. ио йисму:	4. ио изг.:	5. ирад.:
F:				
FA (fa)	fa	фа	фа	фа: Ши Ке-Фа (ист.)
FAN	fan	фан	фан	фан: Ли Си-Фан (књиж.)
FANG	fan ^g	фанг	фанг	фанг: Фанг Чи-Мен (пол.)
FEI	fej	феј	феј	феј: Хефеј (град)
FEN	fen	фен	фен	фен: Фенхе (река)
FENG	fen ^g	фенг	фенг	фенг: Кајфенг
FO	fo	фо	фо	фо
FOU	foʊ	фоу	фоу	фоу
FU	fu	фу	фу	фу: Фукјен (пров.)
G в. уз K				
H:				
HA	ha	ха	ха	ха: Хаерпин (град)
HAI	haj	хај	хај	хај: Хајнан (острво)
HAN	han	хан	хан	хан
HANG	han ^g	ханг	ханг	ханг: Хангчоу (град)
HAO	hao	хао	хао	хао: Хао Жан (књиж.)
HE (ho)	hō	хе	(хе)	хе: Хенан (пров.)
HEI	hej	хеј	хеј	хеј: Хејлун(г)кјанг (пров.)
HEN	hen	хен	хен	хен: Чанг Хен-Шуеј (књиж.)
HENG	hen ^g	хенг	хенг	хенг: Сју Те-Хенг (пол.)
HONG	hun ^g	хунг	хунг	хунг: Хунху (језеро)
HOU	hou	хоу	хоу	хоу: Хоу Пао-Лин (уметник)
HU	hu	ху	ху	ху: Хунан (пров.)
HUA	hʊa	хуа	хуа	хуа: Хуа Куо-Фенг (пол.)
HUAI	hʊaj	хуај	хуај	хуај: Хуајхе (река)
HUAN	hʊan	хуан	хуан	хуан
HUANG	hʊan ^g	хуанг	хуанг	хуанг: Хуангхе (река)
HUI	hʊej	хуеј	хуеј	хуеј: Анхуеј (пров.)
HUN	hʊen	хуен	хуен	хун
HUO	hʊo	хуо	хуо	хуо
J в. уз Q				
K-G:				
KA (k'a)	k'a	ка	ка	ка: Каши (град)
GA (ka)	ka	га	ка	ка
KAI	k'aj	кај	кај	кај: Кајфенг (град)
GAI	kaј	гај	кај	кај
KAN	k'an	кан	кан	кан
GAN	kan	ган	кан	кан: Кансу (пров.)
KANG	k'an ^g	канг	канг	канг: Сианг (град)
GANG	kan ^g	ганг	канг	канг: Кин(г)кангшан (план.)
KAO	k'ao	као	као	као: Ланкао (град)
GAO	kao	гао	као	као: Каошанцу (народност)
KE	k'e	ке	ке	ке: Жикеце (град)
GE	ke	ге	ке	ке: Келешан (план.)
KEI	k'eј	кеј	кеј	кеј
GEI	keј	геј	кеј	кеј
KEN	k'en	кен	кен	кен
GEN	ken	ген	кен	кен
KENG	k'en ^g	кенг	кенг	кенг: Фенг Кенг (књиж.)

1. пинјин (и енгл.):	2. изговор:	3. по писму:	4. по изг.:	5. џрад.:
GENG	ken ^г	генг	кенг	кенг: Кенг Пјао (пол.)
KONG	k'un ^г	кунг	кунг	кунг: Кунгфу (град)
GONG	kun ^г	гунг	кунг	кунг: Кунг Ци-Чен (књиж.)
KOU	k'ou	коу	коу	коу: Хајкоу (град)
GOU	koу	гоу	коу	коу: Сикоу (град)
KU	k'u	ку	ку	ку
GU	ku	гу	ку	ку: Кутјен (град)
KUA	k'ua	куа	куа	куа: Фан Куа (ист.)
GUA	qua	гуа	куа	куа: Гуахоу (град)
GUAI	guaј	гуај	куај	куај
KUAN	k'uan	куан	куан	куан: Куанкје (град)
GUAN	quan	гуан	куан	куан: Шанхајкуан (град)
KUANG	k'uan ^г	куанг	куанг	куанг
GUANG	quan ^г	гуанг	куанг	куанг: Куангтунг (пров.)
KUI	k'ueј	куеј	куеј	куеј
GUI	gueј	гуеј	куеј	куеј: Куејчоу (пров.)
KUN	k'un	куен	куен	кун: Кунминг (град)
GUN	quen	гуен	куен	кун
KUO	k'uo	куо	куо	куо: Чао Куо (ист.)
GUO	quo	гуо	куо	куо: Куо Мо-Жуо (књиж.)

L:

LA (la)	la	ла	ла	ла: Ласа (град)
LAI	laј	лај	лај	лај: Ч[о]у Ен-Лај
LAN	lan	лан	лан	лан: Ланчоу (град)
LANG	lan ^г	ланг	ланг	ланг: Лангфанг (град)
LAO	lao	лао	лао	лао: Лао Це (философ)
LE	le	ле	ле	ле
LEI	lei	леј	леј	леј: Лејчоу (град)
LENG	len ^г	ленг	ленг	ленг: Ву Ленг-Си (пол.)
LI	li	ли	ли	ли: Ликјанг (река)
LIA	lja	ља	ља	ља
LIA	ljen	љен	љен	љен: Таљен (град)
LIANG	ljan ^г	љанг	љанг	љанг: Љангшан (град)
LIAO	ljaо	љао	љао	љао: Љаонинг (пров.)
LIE	lie	ље	ље	ље: Ху Пи-Ље (ист.)
LIN	lin	лин	лин	лин: Лин Пјао (пол.)
LING	lin ^г	линг	линг	линг: Цинлингшан (план.)
LIU	liou	љоу	љоу	љоу
LO	lo	ло	ло	ло: Лојанг (град)
LONG	lun ^г	лунг	лунг	лунг: Хејлун(г)кјанг (пров.)
LOU	lou	лоу	лоу	лоу
LU	lu	лу	лу	лу: Лу Сјун (књиж.)
LÜ	lü	лу	лу	љу: Љу Ју-Лан (пол.)
LUAN	luan	луан	луан	луан: Кајлуан (град)
LÜE	lue	луе	луе	љуе
LUN	lun	луен	луен	лун: Цај Лун (ист.)
LUO	luo	луо	луо	луо

M:

MA (ma)	ma	ма	ма	ма: Мааншан (план.)
MAI	maј	мај	мај	мај: Мај Сјен-Те (ист.)
MAN	man	ман	ман	ман: Манчоу (Манџурија)

1. џинџин (и енгл.):	2. изговор:	3. џо џисму:	4. џо изг.:	5. џрад.:
MANG	man ^g	манг	манг	манг: Ли Ји-Манг (пол.)
MAO	mao	мао	мао	мао: Мао Це-Тунг
MEI	mej	меј	меј	меј: Меј Лан-Фанг (уметник)
MEN	men	мен	мен	мен: Јумен (град)
MENG	men ^g	менг	менг	менг: Јименгшан (план.)
MI	mi	ми	ми	ми: Мици (регија)
MIAN	mjen	мјен	мјен	мјен: Памјеншан (план.)
MIAO	mjaο	мјаο	мјаο	мјаο: Кунгмјаο (град)
MIE	mje	мје	мје	мје
MIN	min	мин	мин	мин: Миншан (план.)
MING	min ^g	минг	минг	минг: Кунминг (град)
MIU	mjoυ	мјоу	мјоу	мјоу
MO	mo	мо	мо	мо: Мохе (река)
MOU	moυ	моу	моу	моу
MU	mu	му	му	му: Кјамусе (град)
U:				
NA (na)	na	на	на	на: Намоерхе (река)
NAI	naj	нај	нај	нај: Јаο Нај (књиж.)
NAN	nan	нан	нан	нан: Нанкинг (град)
NANG	nan ^g	нанг	нанг	нанг
NAO	nao	наο	наο	наο
NE	ne	не	не	не
NEI	nej	неј	неј	неј: Нејкју (регија)
NEN	nen	нен	нен	нен: Ненкјанг (река)
NENG	nen ^g	ненг	ненг	ненг
NI	ni	ни	ни	ни: Ни Чи-Фу (пол.)
NIAN	njen	њен	њен	њен: Јунгњен (регија)
NIANG	njan ^g	њанг	њанг	њанг: Њангчекуан (град)
NIAO	njaο	њаο	њаο	њаο
NIE	nje	ње	ње	ње: Ње Жунг-Чен
NIN	nin	нин	нин	нин
NING	nin ^g	нинг	нинг	нинг: Љаонинг (пров.)
NIU	njoυ	њоу	њоу	њоу
NONG	nun ^g	нунг	нунг	нунг
NOU	noυ	ноу	ноу	ноу
NU	nu	ну	ну	ну: Нукјанг (река)
NÜ	nü	ну	ну	ну
NUAN	nuan	нуан	нуан	нуан: Нуанкјуан (град)
NÜE	nüe	нүе	нүе	нүе
NUO	njo	нуο	нуο	нуο: Нуоминхе (река)
O:				
O	o	ο	ο	ο
OU	oυ	οу	οу	οу: Оу Јен-Сју (књиж.)
P-B:				
PA (p'a)	p'a	па	па	па
BA (pa)	pa	ба	па	па: Пасјен (град)
PAI	p'aj	пај	пај	пај: Пенг Пај (пол.)
BAI	paј	бај	пај	пај: Пај Кју-Ји (песн.)
PAN	p'an	пан	пан	пан: Пан Тјен-Шоу (уметн.)

1. ипјин (и енгл.): 2. изговор: 3. по имену: 5. по изг.: 5. ирад.:

BAN	pan	бан	пан	пан: Лу Пан (научник)
PANG	p'an ^g	панг	панг	панг
BANG	pan ^g	банг	панг	панг: Шацјапанг (град)
PAO	p'ao	пао	пао	пао: Хупао (град)
BAO	paо	бао	пао	пао: Паотоу (град)
PEI	p'eј	пеј	пеј	пеј
BEI	peј	беј	пеј	пеј: Хупеј (пров.)
PEN	p'en	пен	пен	пен
BEN	pen	бен	пен	пен: Пенси (град)
PENG	p'en ^g	пенг	пенг	пенг: Пенг Пај (пол.)
BENG	pen ^g	бенг	пенг	пенг: Пенгфу (град)
PI	p'i	пи	пи	пи: Пи Жи-Сју (песник)
BI	pi	би	пи	пи: Пи-Шенг (научник)
PIAN	p'jen	пјен	пјен	пјен: Пјенкуан (град)
BIAN	pjen	бјен	пјен	пјен: Јенпјен (град)
PIAO	p'jao	пјао	пјао	пјао: Пејпјао (град)
BIAO	pjao	бјао	пјао	пјао: Лин Пјао (пол.)
PIE	p'je	пје	пје	
BIE	pje	бје	пје	
PIN	p'in	пин	пин	пин: Ху Је-Пин (књиж.)
BIN	pin	бин	пин	пин: Хаерпин (град)
PING	p'in ^g	пинг	пинг	пинг: Тенг Сјао-Пинг (пол.)
BING	pin ^g	бинг	пинг	пинг: Пинг Син (књиж.)
PO	p'o	по	по	по: Појангху (језеро)
BO	po	бо	по	по: Похаж (море)
POU	p'ou	поу	поу	
PU	p'u	пу	пу	пу: Пу Сунг-Линг (књиж.)
BU	pu	бу	пу	пу: Нанпу (град)

Q-J:

QI (ch'i)	č'i	ћи	ћи	ци: Ци Пај-Ши (уметник)
JI (chi)	či	ђи	ћи	ки: Килян (пров.)
QIA	č'ja	ћ(ј)а	ћа	кја
JIA	čja	ћ(ј)а	ћа	кја: Кјамусе (град)
QIAN	č'jen	ћ(ј)ен	ћјен	кјен: Се Ма-Кјен (књиж.)
JIAN (kien)	čjen	ћ(ј)ен	ћјен	кјен: Фукјен (пров.)
QIANG	č'jan ^g	ћ(ј)анг	ћјанг	кјанг
JIANG (kiang)	čjang	ћ(ј)анг	ћјанг	кјанг: Синкјанг (пров.)
QIAO	č'jao	ћ(ј)ао	ћао	кјао: Чанг Пан-Кјао (ум.)
JIAO	čjao	ћ(ј)ао	ћао	кјао: Кјаочоу (залив)
QIE	č'je	ћ(ј)е	ће	кје
JIE	čje	ћ(ј)е	ће	кје: Чанг'анкје (град)
QIN	č'in	ћин	ћин	цин: Цинлингшан (план.)
JIN	čin	ђин	ћин	кин: Киншацјанг (река)
QING	č'in ^g	ћинг	ћинг	цинг: Цингтао (град)
JING	čin ^g	ђинг	ћинг	кинг: Нанкјинг (град)
QIU	č'jou	ћ(ј)оу	ћјоу	кјоу
JIU	čjou	ћ(ј)оу	ћјоу	кјоу: Кјоукјанг (град)
QU	č'ü	ћ(ј)у		кју: Кју Јуан (песник)
JU	čü	ћ(ј)у		кју: Кјужун(г)јуан (град)
QUAN	č'üen	ћуан		кјуан: Паогујуан (језеро)
JUAN	čjen	ђуан		кјуан: Жу Чи-Кјуан (књ.)
QUE	č'üe	ћуе		кјуе: Кјуеершан (план.)

1. џинџин (и енгл.):	2. изговор:	3. џо џисму:	4. џо изг.:	5. џрад.:
JUE	čüe	ђуе		кјуе: Сје Кјуе-Цај (пол.)
QUN	č'ün	ћун		кјун: Веј Па-Кјун (пол.)
JUN	čün	ђун		кјун
R:				
RAN (jan)	žan	жан	жан	жан: Менг Хао-Жан (песн.)
RANG	žan ^g	жанг	жанг	
RAO	žao	жао	жао	жао: Пангжао (град)
RE	že	же	же	же: Жехе (пров.)
REN	žen	жен	жен	жен: Женмин жибао
RENG	žen ^g	женг	женг	женг
RI	žə (žy)	жи	(жи)	жи: Женмин жибао
RONG	žun ^g	жунг	жунг	жунг
ROU	žou	жоу	жоу	жоу: Жоу Ши (књиж.)
RU	žu	жу	жу	жу: Лин Сјен-Жу (ист.)
RUA	žua	жуа	жуа	жуа
RUAN	žuan	жуан	жуан	жуан: Жуан-Сјао-Ци (ист.)
RUI	žuej	жуеј	жуеј	
RUN	žuen	жун	жун	жун: Чен Јинг-Жун (мат.)
RUO	žuo	жуо	жуо	жуо: Куо Мо-Жуо (књиж.)
S:				
SA (sa)	sa	са	са	са: Ласа (град)
SAI	saј	сај	сај	
SAN	san	сан	сан	сан: Ли Ли-Сан (пол.)
SANG	san ^g	санг	санг	санг: Сан(г')ганхе (река)
SAO	sao	сао	сао	сао
SE	se	се	се	се
SEN	sen	сен	сен	сен: Кјен Сјуе-Сен (научн.)
SENG	sen ^g	сенг	сенг	сенг
SI	sə	си		се: Кјамусе (град)
SONG	sun ^g	сунг	сунг	сунг: Сунг Цинг-Линг (пол.)
SOU	soу	соу	соу	соу
SU	su	су	су	су: Кјангсу (пров.)
SUAN	suan	суан	суан	суан
SUI	suej	суеј	суеј	суеј: Суеј Јанг-Ги (ист.)
SUN	suen	сун	суен	сун: Сун Це (ист.)
SUO	suo	суо	суо	суо
SH:				
SHA (sha)	ša	ша	ша	ша: Чангша (град)
SHAI	šaj	шај	шај	шај
SHAN	šan	шан	шан	шан: Вујишан (план.)
SHANG	šan ^g	шанг	шанг	шанг: Шанг(х)ај (град)
SHAO	šao	шао	шао	шао: Шаошан (план.)
SHE	še	ше	ше	ше: Лао Ше (књиж.)
SHEI	šeј	шеј	шеј	шеј
SHEN	šen	шен	шен	шен: Шен Куо (ист.)
SHENG	šen ^g	шенг	шенг	шенг: Пи Шенг (ист.)
SHI	šə (šy)	ши		ши: Ванг Ан-Ши (ист.)
SHOU	šoу	шоу	шоу	шоу: Пан Тјен-Шоу (ум.)
SHU	šu	шу	шу	шу

1. ишјин (и енгл.): 2. изговор: 3. њо йисму: 4. њо изг.: 5. њрад.:

SHUA	ʃua	шуа	шуа	шуа
SHUAI	ʃuaj	шуај	шуај	шуај: Канг Ланг-Шуај (пес.)
SHUANG	ʃuan ^g	шуанг	шуанг	шуанг: Шуангјашан (град)
SHUI	ʃuej	шуеј	шуеј	шуеј: Ханшуеј (река)
SHUN	ʃuen	шун	шуен	шун: Љушун (град)
SHUO	ʃuo	шуо	шуо	шуо

T-D:

TA (t'a)	t'a	та	та	та
DA (ta)	ta	да	та	та: Љута (LŪTA) (град)
TAI	t'ai	тај	тај	тај: Вутајшан (план.)
DAI	taj	дај	тај	тај: Тај Шу-Лун (лесник)
TAN	t'an	тан	тан	тан: Сјанган (град)
DAN	tan	дан	тан	тан: Ванг Тан-Фенг (глум.)
TANG	t'an ^g	танг	танг	танг: Танг Сјен-Цу (књиж.)
DANG	tan ^g	данг	танг	танг: Куоминтанг
TAO	t'ao	тао	тао	тао: Тао Чу (пол.)
DAO	tao	дао	тао	тао: Цингтао (град)
TE	t'e	те	те	те
DE	te	де	те	те: Течоу (град)
DEI	tej	деј	теј	теј: Куетејфу (град)
TENG	t'en ^g	тенг	тенг	тенг
DENG	ten ^g	денг	тенг	тенг: Тенг Сјао-Пинг (пол.)
TI	t'i	ти	ти	ти
DI	ti	ди	ти	ти: Тапајти (град)
TIAN	t'ien	тјен	тјен	тјен: Вен Тјен-Сјанг (књ.)
DIAN	tjen	дјен	тјен	тјен: Паијангтјен (град)
TIAO	t'iao	тјао	тјао	тјао: Чунгтјаошан (план.)
DIAO	tjao	дјао	тјао	тјао
TIE	t'ie	тје	тје	тје: Тјелинг (град)
DIE	tje	дје	тје	тје
TING	t'in ^g	тинг	тинг	тинг
DING	ting	динг	тинг	тинг: Тинг Линг (књиж.)
DIU	tjoʊ	тјоу	тјоу	тјоу
TONG	t'un ^g	тунг	тунг	тунг: Тунгсјен (регија)
DONG	tun ^g	дунг	тунг	тунг: Мао Це-Тунг
TOU	t'oʊ	тоу	тоу	тоу: Шантоу (град)
DOU	toʊ	доу	тоу	тоу
TU	t'u	ту	ту	ту: Тулуфан (град)
DU	tu	ду	ту	ту: Тукјангјан (град)
TUAN	t'uan	туан	туан	туан
DUAN	tuan	дуан	туан	туан
TUI	t'uej	туеј	туеј	туеј
DUI	tuej	дуеј	туеј	туеј: Мавангтуеј (град)
TUN	t'uen	тун	туен	тун: Санлинтун (град)
DUN	tuen	дун	туен	тун: Мао Тун (књиж.)
TUO	t'uo	туо	туо	туо: Тенг Туо (књиж.)
DUO	tuo	дуо	туо	туо: Вен Ји-Туо (књиж.)

W:

WA	ua	ва	ва	ва: Вајаопу (град)
WAI	uai	вај	вај	вај
WAN	uan	ван	ван	ван: Тајван

1. пинџин (и енгл.):	2. изговор:	3. по писму:	4. по изг.:	5. ијрад.:
WANG	uan ^g	ванг	ванг	ванг: Ванг Ан-Ши (књиж.)
WEI	ɕej	веј	веј	веј
WEN	ɕen	вен	вен	вен: Вен Тјен-Сјанг (књ.)
WENG	ɕen ^g	венг	венг	венг
WO	ɕo	во	во	во
WU	u	ву	у	ву: Вукјанг (град)
X:				
XI (hsi)	ʃi	с(ј)и	сји	си: Шанси (пров.)
XIA	ʃia	сја	сја	сја: Нингсја (пров.)
XIAN	ʃien	сјен	сјен	сјен: Цинсјен (град)
XIANG	ʃian ^g	сјанг	сјанг	сјанг: Сјангтан (град)
XIAO	ʃiao	сјао	сјао	сјао: Тенг Сјао-Пинг (пол.)
XIE	ʃie	сје	сје	сје: Сје Линг-Јуан (књ.)
XIN	ʃin	с(ј)ин	сјин	син: Синкјанг (пров.)
XING	ʃin ^g	с(ј)инг	сјинг	синг
XIONG	ʃjun ^g	сјунг	сјунг	сјунг: Јанг Сјунг (књиж.)
XIU	ʃjou	сјоу	сјоу	сјоу
XU	ʃü	сју	сју	сју
XUAN	ʃüen	сјуан	сјуан	сјуан
XUE	ʃüe	сјуе	сјуе	сјуе: Цао Сјуе-Цин (књ.)
XÜN	ʃün	сјун	сјун	сјун: Лу Сјун (књиж.)
Y:				
YA (ya)	ja	ја	ја	ја: Шуангјашан (град)
YAN (yen)	jen	јен	јен	јен: Јенан (град)
YANG	jan ^g	јанг	јанг	јанг: Квеијанг (град)
YAO	jao	јао	јао	јао: Јао Сјуе-Јин (књиж.)
YE	je	је	је	је: Је Шенг-Тао (књиж.)
YI	ji	ји	ји	ји: Вујишан (план.)
YIN	jin	јин	јин	јин: Јао Сјуе-Јин (књиж.)
YING	jin ^g	јинг	јинг	јинг: Веј Јинг-Ву (књиж.)
YONG	jun ^g	јунг	јунг	јунг: Љоу Јунг (књиж.)
YOU	joɥ	јоу	јоу	јоу: Лу Јоу (књиж.)
YU	jü	ју	ју	ју: Сунг Ју (књиж.)
YUAN	jüen	јуан	јуан	јуан: јуан (новац)
YUE	jüe	јуе	јуе	јуе: Јуе Феј (историчар)
YUN	jün	јун	јун	јун: Ју(н)нан (пров.)
Z в. уз С				
ZH в. уз CH				

Да није наше неспособности (више друштвене него стручне) за решавање отворених правописних питања; транскрипција кинеских имена уредила би се лакше и једноставније него за многе друге језике, јер кинески својом природом омогућује да се помоћу једне не превелике табеле (око 400 слогова-морфема) предочи целокупна језичка грађа (у рашчлањеном виду). У ства-

ри би главно било договорно изабрати начелну основу, једну од три предочене могућне транскрипције (макар се у понеком поступку одступило од предложених решења), које све полазе од кинеске материје предочене у латиничком систему пинџин.

Прва је могућност извести правила избором и уопштавањем традиционалних примера (наша последња колона), од којих су многи врло укореењени. Очигледне су добре стране чувања континуитета у језичкој култури, а слаба је страна овога избора затирање разлике између многих кинеских морфема (као кад би се у нечијој транскрипцији изједначавало наше *Вид-* и *Вит-*, *Бер-* и *Пер-*, *Бај-* и *Пај-*, *-бој* и *-ној* и сл.); то није неподношљиво у језику (имамо нпр. *Витко* од *Вид-* и *Вит-*, а од давнина и *-вести* од *вез-* и *вед-*), али није ни пожељно.

Други могућни избор (наша трећа колона) значио да би — искористивши наслон делом на писмо пинџин а делом на изговор — идемо на очување разлике између кинеских слогова, што би се могло спровести и без изузетака (које сам ја на два-три места допустио, за слокове LU-LŪ, NU-NŪ, SI-XI, иако би се и то могло диференцирати нпр. помоћу *лу-љу*, *ну-њу*, *со-си*); тако би се са наше транскрипције могли реконструисати и изворни облици. Предности овога јасне су, а слаба је страна овога решење што би унело велики број облика који су досад били необични, а многа већ укореењена кинеска имена постала би изузеци од правила. По овом систему имали бисмо нпр. провинције *Гансу* (*Кансу*, у загради наводим традиционални облик), *Билин* (*Килин*), *Тингхај* (*Цингхај*), *Бангси* или *Ђјангси* (*Кјангси*), *Бангсу* или *Ђјангсу* (*Кјангсу*), *Гуангси* или *Гуангси* (*Куангси*), *Гуангдунг* (*Куанггунг*, *Куангунг*), *Гуејџоу* (*Куејџоу*), *Фуђен* или *Фуђјен* (*Фукјен*), *Хејлунџанг* или *Хејлунџјанг* (*Хејлунгјанг*, *Хејлункјанг*), *Хебеј* (*Хепеј*), *Хубеј* (*Хупеј*), *Џеђанг* или *Џеђјанг* (*Чекјанг*), *Шандунг* (*Шангунг*), *Синђанг* или *Сјинђјанг* (*Синкјанг*), а и у другим видовима ономастике такође доста необичнога.

Трећа је могућност ићи максимално за изговором (четврта колона у табели). У спонтаном контакту и поступку најлакше се иде на то решење, али би оно задржало битне слабости (а не и предности) оба претходна система.

О свему овоме говорим, трошећи простор, не у уверењу да ћемо поћи путем општег сређивања хаотичне транскрипције кинеских имена, него само у нади да може бити од неке користи нпр. аутору или преводиоцу какве књиге о Кини, евентуално и ауторима језичких или географских приручника. Овај прилог треба схватити као допуну (а у погледу третмана слогова QI, QIN, QING, CI, ZI, SI и као алтернативу или корекцију) обраде у НЈ XXII/3 (нешто и у НЈ XXIV/1—2) и потпуније предочавање грађе и података, углавном преузетих из Разићеве анализе.

Одступања од традиционалне транскрипције могу бити оправдана само при договорном и општем прелазу на реформисани систем, а трагикомично ће бити ако од кинеских имена промовишемо нове србизме, хрватизме и — републиканизме.

Митар Пешикан

РЕГИСТАР

XXV књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА

Скраћенице: ар. = арапски; ген. наст. = генитивни наставак; дат. наст. = дативни наставак; знач. = значење; им. осн. = именичка основа; конс. = консонант; лекс. = лексема, лексички; морф. = морфема, морфолошки; оном. = ономастика; прав. = правопис; синт. = синтаксички; сугл. група = сугласничка група; творб. = творба, творбена проблематика; терм. = термин, термилошки; транскр. = транскрипција; уп. = употреба; фонет. = фонетски.

А

- а, ар. транскр. 171
 -ār, ген. наст. 82—95
 -а, ген. наст. 166
 а-, знач. 63, 66—67
 Абд, ар. транскр. 179
 Абдел Насер и сл., транскр. 175, 178
 Абдулазиз и сл., транскр. 178, 180
 Абдулатиф и сл., транскр. 178
 Абдулах и сл., транскр. 175, 178, 180
 Абдулах ефендија, уп. и знач. 122
 Абдурахман и сл., транскр. 178, 180
 Абдурезак и сл., транскр. 178
 Авел и сл. — Авел и сл., лекс. 56
 аблагитивно-компаративна значења, терм. 137
 абонос — ебановина, лекс. 49
 Абра(а)м и сл. — Аврам и сл., лекс. 56
 Абу, ар. транскр. 179—180
 -авати/-аватељ (обожаватељ и сл.), творб. 197
 -авати/-атељ (извештаватељ и сл.), творб. 197, 201
 адвербијалне одредбе времена, терм. 143
 адвербијалне одредбе мјеста, терм. 137
 адвокат — одвјетник, лекс. 44
- Азиз ел Рахман и сл., транскр. 179
 ајвар — кавијар, лекс. 49
 Ајни-ефендија, уп. и знач. 122
 алабастар и сл., лекс. 56
 Алага, морф. 123
 Алијага Џанић, уп. и знач. 122—123
 Алијин = Алин, фонет. и морф. 123
 Алихоџа, уп. и знач. 122
 Аллах, знач. 124
 алогичан, знач. 66
 алфабет и сл., лекс. 56
 аљкав — неуредан, немаран, лекс. 47
 амбис — бездан, лекс. 46
 амен — амин, лекс. 56—57
 аморалац, знач. 66
 анационалан, знач. 66
 Анвар ел Садат, транскр. 177
 аиџео, уп.
 антиципирати, знач. 106
 антоним, терм. 64
 āīa¹, лекс. 236
 āīa², лекс. 236, 238
 апостол — посланица, лекс. 46
 аптека, љекарница, љекарија, лекс. 44
 -ар, творб. 202, 208, 216, 223—225
 ар. имена, транскр. 169—180
 Арменија, лекс. 54

Асад, транскр. 172
 астал — стол, лекс. 47
 атеист — атеиста, лекс. 58
 -атељ, творб. 201
 Атена — Атина, лекс. 57
 -а(ти), творб. 190
 -ати/-атељ (писатељ, подравнатељ и сл.), творб. 197
 -ати/-итељ (шишитељ и сл.), творб. 197
 -ати² (<ēti)/-атељ (држатељ и сл.), творб. 198
 -ати²/-итељ (садржатељ, сведржитељ и сл.), творб. 198
 атрибут са временским значењем, терм. 157
 атрибут са мјесним значењем, терм. 154
 атрибут са начинским значењем, терм. 157
 Ахбар, транскр. 173
 Ахбар ел јаум, транскр. 173
 Ахмед/Ахмет, фонет. и знач. 122
 Ахмед Хурудин, уп. и знач. 121
 -ац, творб. 217, 220—221, 225
 -ац (-лац), творб. 202, 208—209
 Ацтеци, прав. 274
 -ач, творб. 202, 208, 216—217, 221—223, 225
 -ач-, морф. 194
 -ащ, творб. 202
 -ау-, ар. транскр. 171
 -ауп, транскр. 171
 аw, транскр. 171

Б

b, ар. транскр. 171
 Бабилон — Вавилон, лекс. 56
 бајат, лекс. 49
 бајунет(а) — бајонет, лекс. 57
 бакал, лекс. 49
 баквати се, знач. 71
 бакрен — бакаран, лекс. 41
 Балтазар, Балтажар, лекс. 56
 Барбари — Варвари, лекс. 56
 барбарин и сл. — варварин и сл., лекс. 56
 Басци, прав. 273—274
 батаљун — батаљон, лекс. 57
 без-, знач. 63, 66—67
 бездан — бездана, лекс. 39
 бељити се — бекељити се, лекс. 29
 бео — црн, знач. 64—65
 берберин, лекс. 49

бесплодан, бесловесан и сл., лекс. 51
 Бетлехем — Витлејем, лекс. 56—57
 бешика, лекс. 49
 бйвшй, лекс. 233
 Бизанцио и сл., лекс. 56
 бйјаше, морф. 164
 билијун — билијон, лекс. 57
 биљег — биљега, лекс. 39
 bin, biš — bimo, bite, морф. 256
 биологија — природопис, лекс. 45
 бичити се, биковати се, знач. 71
 бјегство, лекс. 51
 бјесноћа — бјеснило, лекс. 39
 Благовијест — Благовијести, лекс. 30
 благородан и сл., лекс. 51
 блатан — блатњав, лекс. 41
 блебелати — трућати, лекс. 29
 близнац — близанак, лекс. 40
 близоћа — близост, лекс. 39
 Бог, зна. 125
 богомати — богомајка, лекс. 30
 богорадити, лекс. 32
 Богородица, лекс. 30
 бѡкс¹, лекс. 235, 237—238
 бѡкс², лекс. 235, 237—238
 бѡкс³, лекс. 236—237
 болезљив — болешљив, лекс. 41
 боранија, лекс. 49
 бранитељ — бранилац, лекс. 38
 бранитељ, хранитељ и сл., творб. и знач. 202
 бранич, лекс. 38
 бранич: бранитељ и сл., творб. и знач. 225
 брѡт, лекс. 232
 брбљав — брбљив, лекс. 41
 бревијер, лекс. 46
 бројаница, лекс. 30
 бројитељ, творб. и знач. 206
 бројити — бројати, лекс. 42
 бува, лекс. 37
 буђ, лекс. 49
 буквар, лекс. 27
 бунт, лекс. 52
 бурза — берза, лекс. 57
 бут, лекс. 49

В

w, ар. транскр. 171
 Вади, ар. транскр. 179—180
 вајар и сл., лекс. 53
 вајка, вајкати се и сл., лекс. 27
 ван — напоље, лекс. 29

вањски — спољан, спољашњи, лекс. 28
 варав — варљив, лекс. 41
 варати, знач. 20
 варош и сл., лекс. 46
 васељена, лекс. 52
 васкрс, васпоставити и сл., лекс. 52
 васпитати, лекс. 53
 васпитач, узгајивач и сл., творб. и знач. 222
 -вати/-вател (даватељ и сл.), творб. 197
 ваш/уш — вашију/ушију, морф. 82, 87—88, 95—96
 везник — свеза, лекс. 35
 велик, знач. 103
 велик/мали, знач. 63, 65
 велик/невелик, знач. 66
 велик — невелик — немали — мали, знач. 66
 веџба, фонет. 165
 викар, лекс. 46
 вилица — виљушка, лекс. 40
 висина — висија, лекс. 33
 виспрен, лекс. 52
 вити, знач. 20
 вйти¹, лекс. 235, 237, 240
 вйти², лекс. 235, 237, 240
 вйти³, лекс. 240
 вишекутник — многоугао, лекс. 34
 вјенчић — круница, лекс. 33
 вјередба, лекс. 27
 вјерити се и сл., лекс. 28
 вјетар, морф. 165
 вјечан — вјечит, лекс. 41
 вјешт — умјешан, лекс. 32
 владалац — владар, лекс. 39
 влак — воз, лекс. 35
 водљћй, лекс. 232
 водик — водоник, лекс. 33
 водство — вођство, лекс. 37
 вођа — вођ, лекс. 39
 вођели, морф. 165
 воспитатељ и сл., творб. 199, 215
 врата-врата-вратију, морф. 92, 95—96
 вратарица — вратарка, лекс. 38
 временско, компаративно, односно значење количине, терм. 157
 зрменско, начинско и значење посредника, терм. 136

Г

г, конс., фонет. 242—247
 ѓ, ар. транскр. 171

ђ, транскр. 171
 Габријел, Габрио — Гаврило, лекс. 56
 гајилац, бродоградилац и сл., творб. и знач. 218
 Гамал, ар. транскр. 172
 гас — плиц, лекс. 48
 гаталац и сл. — гатар и сл., лекс. 39
 гвардијан, лекс. 46
 геак и сл., лекс. 49
 гебира, гибла и сл., лекс. 245
 гебра, гибер и сл., лекс. 245
 гег, гик и сл., лекс. 245
 гегски и сл., лекс. 245
 гедист(а), гибир и сл., лекс. 245
 гезло и сл., лекс. 245
 гејзир и сл., лекс. 245
 гек, гик и сл., лекс. 246
 гем, герин и сл., лекс. 245
 гемула и сл., лекс. 245
 генералан, гилдија и сл., лекс. 246
 генијалан/негенијалан, знач. 65
 географија — земљопис, лекс. 45
 герила, гитана и сл., лекс. 245
 герлин, гиндац и сл., лекс. 245
 геронт, гиган и сл., лекс. 244
 Гиза, транскр. 172
 gl-, сугл. група, фонет. 246
 гласница — гласна жица, гласиљ-ка, лекс. 34
 глљ, лекс. 232
 гледати (се), лекс. знач. 15
 глеђ — оцаклина и сл., лекс. 47
 глодавац — глодар, лекс. 33
 глув, глувац и сл., лекс. 38
 гојазан, лекс. 28
 *gol-, сугл. група, фонет. 246
 голишав — голуждрав, лекс. 41
 голцат — голцит, лекс. 41
 гонитељ, гонич и гонилац, лекс. 38
 гончин, лекс. 38
 gor-, сугл. група, фонет. 246
 горчица — слачиба, лекс. 33
 гост—гостију, морф. 82, 88—89, 95—96
 gr-, сугл. група, морф. 246
 гра, грак и сл., лекс. 247
 граба и сл., лекс. 246
 грабанџија и сл., лекс. 246
 гравис и сл., лекс. 246
 градитељ, поверитељ и сл., творб. и знач. 215
 грам и сл., лекс. 246
 грамата и сл., лекс. 246
 грбет и сл., лекс. 246

гренадир и сл., лекс. 246
 грендер и сл., лекс. 247
 грижња — грижа, лекс. 40
 грм, лекс. 27
 грон, ножон, морф. 249
 груд, грудати се — грудва, груд-
 вати се, лекс. 36
 груди-грудину-грудџи, морф. 92, 95
 —96
 губити се, лекс. 232
 Гумхурија, транскр. 172
 густоћа — густина, лекс. 38
 густоћа — густост, лекс. 39
 гъг-, сугл. група, морф. 246

Д

d, ар. транскр. 171
 d, транскр. 171
 đ, транскр. 171
 дажба, лекс. 30
 дан-дневи, морф. 135
 дан/ноћ, знач. 64
 данак, лекс. 30
 Данијел, Данијело — Данил, Да-
 нило, лекс. 57
 Дар ел Селам, транскр. 174, 176—
 177
 датив комоди — инкомоди, терм.
 114
 даћа, лекс. 30
 двојба — невјерица, лекс. 30
 двојити: двојна и сл., лекс. 30
 дебео, уп. и знач. 28
 дева, лекс. 48
 дежмекаст, лекс. 49
 декаграм, прав. 100
 делилац, бројитељ и сл., творб. и
 знач. 202
 делитељ, творб. и знач. 206
 dž > ž (džer > žer), фонет. 259
 дз (дзвер, дзид), фонет. 165
 dzwono, поль. 69—70
 дџ, морф. 164
 дивљи/дивљји и сл., прав. 159
 дџјете, дијете, морф. 165
 дис-, знач. 63, 66—67
 диспропорционалац, знач. 66
 дисхармоничан, знач. 66
 дџи = дџгнути, лекс. 234
 dj > j (medja > meja), фонет. 259—
 —260
 дјетешце — дјетенце, лекс. 40
 добивати — добијати, лекс. 37
 добош — бубањ, лекс. 47

добродјетель, добродјетельан, лекс.
 51
 доброћудаи — доброћуд, лекс. 41
 додјељује ову диплому Васић Бо-
 жидару : додјељује ову дипло-
 му Васићу Божићу, синт. 104
 дозволити, лекс. 53
 дојенче и сл., лекс. 28
 докторант, докторанд, лекс. 233
 доми, морф. 115
 домоуправитељ и сл., творб. 200
 досути, лекс. 29
 доћи/долазити, знач. 14
 доушник и сл., — потказивач и
 сл., лекс. 35
 доцкан, доцкана, доцна и сл.,
 лекс. 29
 држак — дршка, лекс. 39
 друштвено-политички, знач. 106
 дрхтати, дрштем — дрхтјети, др-
 хтим, лекс. 42
 дуван (дуан), дувати, лекс. 38
 дужина — дуж лекс. 34
 дуљина — дужина, прав. 101
 Дуран, знач. 123
 дућан, лекс. 27
 душманин — непријатељ, лекс. 49

Ђ

đ > j (preja, rajati), фонет. 259
 ђед, морф. 165
 ђубре, морф. 49
 ђурђица — ђурђевак, лекс. 34

Е

-е-, (кућепазитељ и сл.), творб. 200
 -ев, творб. 190
 -ев-, морф. 133
 евангелиј и сл. — евангелијум и
 сл., лекс. 58
 евангелиста и сл. — јеванђелист
 и сл., лекс. 54
 -ева(ти), творб. 190
 -евати/-ватиљ (захтеватиљ и сл.),
 творб. 197
 -евина, творб. 237
 Египат и сл. — Јегипат и сл.,
 лекс. 54—55
 ексер — чавао, лекс. 49
 ел, ар. транскр. 173, 180
 Елезиј и сл. — Јелисије и сл.,
 сл., лекс. 54
 Елена, Хелена — Јелена, лекс. 54

Елизабета и сл. — Јелисавета и сл., лекс. 54
 ел Садат, ар. транскр. 174, 180
 Емануел — Емануило, лекс. 57
 Емин Бошњак, уп. и знач. 122—123
 епископ, лекс. 46
 еретик и сл. — јеретик и сл., лекс. 54
 -ес-, морф. 129—132
 -ети/-итељ (мрзитељ, доброжелитељ и сл.), творб. 198

Ж

жаја, морф. 256
 жаруља — сијалица, лекс. 35
 жати, морф. 249
 жбун, лекс. 27
 жвакати — жватати, лекс. 37
 жганци — качамак, лекс. 27
 жеђа — жеђ, лекс. 39
 жељезо и сл. — гвозђе и сл., лекс. 34
 жив/мртав, знач. 64
 житије, лекс. 52
 žj (možjani), фонет. 259
 živus, литав. терм. 70

З

за-, знач. 104
 за-, твор. и знач. 3—23
 за- (заиграти се, зачитати се), лекс. знач. 15
 забајатити, знач. 16
 забаталити, знач. 16
 забити, знач. 22
 забичити се, знач. 71—72
 заблескати/заблескивати, знач. 14
 заболовати, знач. 8
 заборава/заборав, морф. 115
 забости, знач. 22
 забрајати, знач. 20
 заваљен и сл., знач. 22
 завидан — завидљив, лекс. 41
 завити, знач. 17, 21—22
 завити¹, знач. 20
 завјес — завјеса, морф. 115
 завјештати, лекс. 52
 заводитељ и сл., знач. 205
 загледати се, лекс. знач. 15
 загњурити, знач. 19
 загријавати — загријевати, лекс. 42

загустити¹, знач. 19
 задати, знач. 8
 задевати, знач. 20
 задиги/задигнути, лекс. знач. 13, 18
 задоцнити, лекс. 29
 заживети, уп. и знач. 105
 зазепсти, знач. 20
 зајам, лекс. 28
 забавити се, знач. 8
 закаснео, лекс. 23
 закашњавати, закаснити, текс. 14
 закерало, лекс. 27
 закинути, знач. 16, 20
 заклачити, знач. 8
 заковати, знач. 8, 17
 закопати, знач. 6—7, 16—17
 закопати II, знач. 16
 закржљао, лекс. 232
 закркљао, лекс. 23
 залагати, лекс. 14
 залегнути, знач. 22
 залежано, лекс. 22
 залежати (се), лекс. 23
 залећи (се), знач. 17, 22
 залог — залого, лекс. 40
 заложити/залагати, лекс. 14
 замётати, знач. 19
 заметнут, знач. 22
 замишљен, знач. 22
 замлаћен, знач. 12
 замрзити — омрзнати, лекс. 42
 замријети, обамријети — премријети, лекс. 43
 занат, лекс. 49
 занесен, знач. 22
 зането, лекс. 22
 занијети, знач. 22
 зановијетати, лекс. 27
 зао, знач. 63
 западати, лекс. 14
 запापити, знач. 20
 запасати, лекс. 14
 запаст¹, знач. 14
 запаст², знач. 14
 запевати, знач. 18, 20—21
 запернагио, лекс. 23
 запета, лекс. 53
 запети, знач. 21
 запѣти, знач. 17, 20
 запѣти II, знач. 16
 запечатити, знач. 20
 запирити¹, знач. 15
 запирити се, знач. 15
 записати/записивати, знач. 13
 запјевати, лекс. 14
 заплести, знач. 22

запослити/запошљавати, лекс.
 знач. 14
 запрепастити — упрепастити (се),
 лекс. 43
 запушач, лекс. 27
 зарастати, знач. 23
 зарећи/зарицати, знач. 13
 зарицати, лекс. 14
 заронити, знач. 12
 зарујити = зарујити се, знач. 15
 заруке, лекс. 27
 заседати, знач. 14
 заседати, знач. 14
 засећи/засецати, лекс. знач. 14
 засећи/засецати, знач. 13
 засијати, знач. 19
 засијати = засијати се, знач. 15
 заснивати¹, знач. 14
 заснивати², знач. 14
 заспало, заспао, лекс. 23
 заспати, знач. 23
 засрести = срести, лекс. 12
 заталасати се, знач. 15
 затворити/затварати, лекс. знач. 14
 заћи/залазити, лекс. знач. 14, 19
 зач (zас), морф. 255
 зачарати — замађијати, лекс. 29
 зачети, знач. 19
 збрајање, збрајати — сабирање,
 сабирати, лекс. 34
 зброј — збир, лекс. 34
 звено, буг. терм. 69
 звено, рус. терм. 69—70
 *zvěno/*zvono, прасл. 70—71
 звено, укр. терм. 69—70
 звенці, полап. терм. 69—70
 звоно, лекс. 68—71
 zvono, кашур. дијал. 69—70
 зглоб — зглавак, лекс. 34
 здрав — (нездрав, ø) — болестан,
 знач. 65
 здравје, фонет. 255
 Зевес/Зевс, морф. 115
 зејтин, лекс. 49
 зéка¹, лекс. 234
 земљобранитељ и сл., творб. 200
 Зија ел Рахман и сл., транскр. 179
 Зија ел Хак и сл., транскр. 179
 зима, лекс. 233
 знатижељан — радознао, лекс. 28
 значај, лекс. 31
 значење допуштања, терм. 157
 зрака — зрак, лекс. 40
 зуб-зубā-зубū, морф. 94—95
 зьяно, белорус. 70—71
 zwno, zwěno, zvono, доњолуж. 69
 —70

zwjeno, горњолуж. 69
 zwono, старополь. 69—70

И

ī, ар. транскр. 171
 i, транскр. 171
 и, синг. 111, 114—115
 -и, ген. наст. 83—85
 и-, знач. 66—67
 -ивати/-иватељ (истраживатељ и
 сл.), творб. 197
 ивица, лекс. 27
 ивичити, лекс. 27
 Игнација, Игнације — Игњат, Иг-
 њатија, лекс. 58
 игра и сл., лекс. 27—28
 игуман, лекс. 46
 Изак — Исак, лекс. 56
 извадак — извод, лекс. 36
 изван — ван, лекс. 29
 извана — споља, лекс. 29
 известилац, корилац и сл., творб.
 и знач. 218
 извитоперити се, лекс. знач. 29
 извјестан, лекс. 52
 извјеститељ — извјестилац, лекс.
 38
 изођач, читач и сл., творб. и знач.
 222
 издавалац, издаватељ, лекс. 31
 издајица — издајник, лекс. 39
 издати, знач. 31
 йџести, морф. 165
 изјаснити се, лекс. 52
 излишан, лекс. 52
 изложилац, чинилац и сл., творб.
 и знач. 218
 изложитељ, творб. и знач. 206
 изложник и сл., творб. и знач. 224
 Измаел, Измаил — Исмаило, лекс.
 56
 изнурити, лекс. 52
 изобличити, лекс. 52
 израван — непосредан, лекс. 32
 йзрāђен, лекс. 232
 Израел — Израил, лекс. 57
 изредан, лекс. 52
 изручити, лекс. знач. 29
 изумитељ, васпитатељ и сл., творб.
 и знач. 205
 илāх, уп. и знач. 125
 именитељ, творб. и знач. 206
 -ин, творб. 194
 индугенција, лекс. 46
 инквизиција, лекс. 46

инконзеквентан, знач. 67
 иностран, лекс. знач. 51
 интерес — камата, лекс. 48
 јо, творб. 195
 и почео да говорим молитве : почео да учим, синт. 127
 ирегуларан, знач. 66
 ислиједити, лекс. 51—52
 исправак — исправка, лекс. 39
 исмијавати — исмијевати, лекс. 42
 испричати се — извинити се, лекс. 29
 испунџи, морф. 115
 истинит/лажан, знач. 65
 истицати¹, лекс. 239—240
 истицати², лекс. 239—240
 Исхак, уп. и знач. 122
 -итељ (разоритељ и сл.), творб. 201
 -и(ти), творб. 190
 ити/-итељ (жалитељ, обновитељ, крститељ, прародитељ и сл.), творб. 198
 -ица, творб. 190, 193—194
 -ич, творб. 216, 224

J

у, ар. транскр. 171
 j<d' (tuji, mlaji), фонет. 258—260
 јадиковка, лекс. 27
 јазик, морф. 249, 256
 јамац и сл. — јемац и сл., лекс. 36
 јање — јагње, лекс. 37
 јарост, лекс. 52
 јарчити се, знач. 71
 једе ми се и пије ми се и сл., синт. 113
 једнацба — једначина, лекс. 34
 једномишљеник, лекс. 52
 јџити се, знач. 71
 језгра — језгро, лекс. 40
 језуит — исусовац, лекс. 46
 Јелада, Јелин и сл., лекс. 54
 (ј)ерархија, лекс. 46
 јерископ, лекс. 46
 Јермени — Арменин, лекс. 49, 54
 јермонах, лекс. 46
 Јерусалем, Јерузалем — Јерусалим, Јерусолим и сл., лекс. 57
 јечменац, јечмиц, јечмик — јечми-чак, лекс. 36
 Јоаким — Јоакин, лекс. 59
 Јоб, Јобов — Јов, Јовов, лекс. 56
 јова, лекс. 38
 -jt- и -jd (najti, najde), фонет. 261
 Јурај — Ђерађ, Ђорђе, лекс. 55

K

к, ар. транскр. 171
 қ, транскр. 171
 к(а), лекс. 233
 Кабил, уп. и знач. 126
 кава — кафа, лекс. 57
 каџа¹, лекс. 235—237
 каџа², лекс. 235—237
 каџа³, лекс. 236—237
 каџа и каџа, лекс. 233
 каџар¹, лекс. 241
 каџар², лекс. 241
 казалиште и сл. — позориште и сл., лекс. 31
 казан, лекс. 49
 каиш, каишар, лекс. 49
 кајмак, лекс. 49
 калај — коситар, коситер, лекс. 49
 Кананеја и сл. — Хананеја и сл., лекс. 55
 калдрма, лекс. 49
 кананеја и сл. — Хананеја и сл., лекс. 55
 канџа — чакља, лекс. 49
 капацитет, терм. 103
 капацитивност, терм. 103
 капија, лекс. 49
 караван — каравана, лекс. 49
 Кара-Заим, уп. и знач. 121
 карлица — здјелица, лекс. 47
 Картага — Картагина, лекс. 59
 Картум, транскр. 173
 касан(ин), лекс. 49
 касно — доцкан, лекс. 29
 катехизам, катехижам — катихисис, лекс. 57
 кашика, лекс. 49
 квадрат — четвртина, лекс. 45
 квргаст — чворновит, лекс. 29
 кемик и сл. — хемик и сл., лекс. 55
 керубин — херубин, лекс. 55
 кеџеља — прегача, лекс. 47
 кијамет, уп. 126
 кијати¹ = кихати, лекс. 233
 кикот и сл., лекс. 38
 килограм, прав. 100
 километар, прав. 100
 кинеска имена, транскр. 280—292
 кипарис — чемпрес, лекс. 46
 кирија, лекс. 49
 хирургија : хирургија, прав. 101
 кисик — кисеоник, лекс. 33
 кист — кичица, лекс. 35
 кишобран и кишобран, лекс. 233
 клаоница — кланица, лекс. 40

клати/заклати лекс. знач. 13
 Клемент — Климент, лекс. 17
 клѣбѣк¹, лекс. 239—240
 клѣбѣк², лекс. 239—240
 клопотати — клопарати, лекс. 42
 кљуџ, лекс. 238, 240
 кљуџ², лекс. 238, 240
 кљуџна кост — кљуџнаџа, лекс. 33
 кобасичарев = кобасичаров, лекс. 233
 козити се, знач. 72
 кокош — кокошка, лекс. 39
 кокош-кокошију, морф. 82, 87—88, 95—96
 количинско значење, терм. 146
 колодвор — станица, лекс. 35
 комињати се, лекс. 68, 71—73
 комѣника, терм. 73
 комонпу, старополь. 72
 комоџ, чеш. 72
 комонь, укр. 72
 *комонъ, прасл. 72—73
 комора — клијетка, лекс. 45
 компаратив, терм. 159
 компарација, терм. 159
 комплимен(а)т, елемен(а)т, лекс. 234
 композиција — складба, лекс. 45
 комуникаџијски и комуникаџијски, лекс. 234
 кѣмуникаџиѣни, лекс. 234
 кѣнаџ¹, лекс. 238, 240
 кѣнаџ², лекс. 239—240
 кѣнаџ³, лекс. 239—240
 кѣнаџ⁴, лекс. 239—240
 Кѣњ, лекс. 236, 238, 240
 кѣњ, лекс. 236
 кѣњити се, кѣњѣм се, знач. 72
 корап, беген и сл., фонет. 261
 копнен — сухоземан, лекс. 33
 кор — хор, лекс. 55
 кѣра, лекс. 232
 корпа — кошара, лекс. 47
 кѣса¹, лекс. 238, 240
 кѣса², лекс. 238, 240
 кѣса³, лекс. 238, 240
 кост-костију, морф. 82, 87—88, 95—96
 кравити се, знач. 72
 краји, морф. 115
 Крета — Крита, лекс. 57
 кривотвораџ, добровољац и сл., творб. и знач. 221
 кривотворник, будилник и сл., творб. и знач. 223
 кривуља — крива, лекс. 34

криж — крст, лекс. 30
 крижар и сл. — крсташ и сл., лекс. 30
 крин, лекс. 52
 Крист, Исукрист и сл. — Христ(ос) и сл., лекс. 54
 кроника : хроника, прав. 101
 крошња — круна, лекс. 33
 кртола — гомољ, лекс. 47
 крумпир — кромпир, лекс. 57
 крунити — крунисати, лекс. 42
 Круница, лекс. 30
 крупан (крупноћа), знач. 103
 крух — хљеб, лекс. 28
 крцкати, лекс. 38
 ктитор, лекс. 46
 кѣи-кѣери-кѣерију, морф. 95
 кубура, лекс. 49
 кѣвар = кѣвар, лекс. 238
 Кѣвавица, лекс. 236, 238, 240
 кѣвавица, лекс. 237
 кукаџ — буба, лекс. 34
 кукоџджер — бубоџджер, лекс. 33
 купаониџа — купатило, лекс. 40
 кураж и сл. — одважност и сл., лекс. 44
 кут — угао, лекс. 34
 кухача — варџача, лекс. 28

Л

л, ар. транскр. 171
 л (лопц, село), фонет. 165
 лабавити и лѣбавити, лекс. 233
 лагати, синт. 43
 лак, знач. 64
 лак-лакоћа-олакшиџа, лекс. 102
 лала, лекс. 49
 лампа и лампа, лекс. 233
 лафер — лафета, лекс. 59
 -лаџ, творб. 190, 205, 216—220, 222—225
 -лаџ-, морф. 194
 леви/десни, знач. 64
 ледѣњаџ, лекс. 233
 леџа-леџа, морф. 94, 96
 ленгер — сидро, лекс. 49
 лењнир — равнало, лекс. 47
 лѣр¹, лекс. 235—236
 лѣр², лекс. 235—236
 лѣр³, лекс. 235—236
 лѣтовати¹, лекс. 241
 лѣтовати², лекс. 241
 леџи/леџати, знач. 13
 лешњаџ — лешник, лекс. 40

Либан(он), либански — Ливан, ливански, лекс. 56
 -лија (Бечлија, Сарајлија), лекс. 50
 лијевање, љевач, љеварница и сл.
 — ливење, ливница, лекс. 36
 лијен — лењ, лекс. 41
 лијес, лекс. 27
 лијечник и сл. — љекар и сл., лекс. 37
 лјиснџ¹ и лјиснџ, лекс. 241
 лјисни², лекс. 241
 лјист¹, лекс. 238, 240
 лјист², лекс. 238, 240
 Литва и сл. — Литванија и сл., лекс. 59
 литија, лекс. 46
 литургија — летурђија, литурђија, лекс. 55
 лице, лекс. 52
 лицемјеран — пријетворан, лекс. 53
 лицитација — дражба, лекс. 45
 личинка — ларва, лекс. 53
 лобања, лекс. 52
 логичан, знач. 66
 локациона временска значења, терм. 144
 локациони ... оријентациони тип мјесног значења, терм. 138
 лончареv = лончаров, лекс. 233
 лончињ, лекс. 232
 лош, знач. 63
 луђак — лудак, лекс. 37
 -лук (безобразлук, газдалук и сл.), лекс. 50
 лукшија — цијеђ, лекс. 28
 лүчевина¹, лекс. 237
 лүчевина², лекс. 238
 лүчевина³, лекс. 237—238

Љ

љѣба, морф. 165
 љетан — љетњи, лекс. 41
 љубитељ и сл., творб. и знач. 205
 љубопитан, лекс. 52
 љуска — крљуст, лекс. 34

М

м, ар. транскр. 171
 м > n (grom > gron), фонет. 258—259, 262
 -ма, дат. наст. 166
 магазин — магаџин, лекс. 57

магија — мађија, лекс. 55
 магистѣрџ, магистѣрџум, лекс. 233
 магистранд, магистрант, лекс. 233
 магновење, лекс. 52
 мајдан, лекс. 49
 Малик, уп. и знач. 121
 Малин, оном. 76, 251, 262
 малин-, им. осн., морф. 77—79, 255—258, 262—263
 маљин-, им. осн., морф. 248—253
 маљин-, им. осн. морф. 248—253
 mālīnag и сл., морф. 257
 Малинари, оном. 26, 251
 Малине, оном. 76
 Маљинише, оном. 76, 78, 248, 251—252, 256—257
 малинише, морф. 251
 Малинишница, оном. 76
 Маљинска, оном. 248, 251, 256
 малински, морф. 251
 Малинци, оном. 76, 79, 251
 малтер — жбука, лекс. 47
 марш — корачница, лекс. 45
 маса, терм. и знач. 102
 матерински — матерњи, лекс. 41
 материца — материца, лекс. 33
 машина — врпца, кравата, лекс. 47
 машина — строј, лекс. 48
 мезе, мезетити, лекс. 49
 мејташ = меит, морф. и знач. 127
 мелек/мелеђ, уп. 125—126
 мермер — мрамор, лекс. 49
 месо, морф. 249
 метрополија, метрополита — митрополија, митрополит, лекс. 57
 мечка, мечји, лекс. 52
 Милошем, морф. 111
 Милошем, синт. и знач. 115
 минута — минут, лекс. 59
 мирисањ, мирисав — миришљав, миришљив, лекс. 41
 миро, миропомазање, лекс. 52
 митродија — мирођија, лекс. 55
 митрополита — митрополит, лекс. 58
 Михаел — Михаил, лекс. 57
 мишица — мишка, лекс. 40
 мјесно значење, терм. 136
 млаји, туји, морф. 249—251
 Млин, оном. 253
 млин и сл., морф. 76, 251—252
 млин-, им. осн. морф. 77—78, 252, 258
 Млиништа, оном. 77, 252—253
 Млиниште, оном. 77—79, 252
 много, уп. 44
 мокрина — мокрота, лекс. 39

молитељ — молилац, лекс. 39
 морепловство, лекс. 52
 морузгва — морузга, лекс. 34
 моћи, морф. и синт. 114
 моћи, моћију, фонет. и морф., 90
 —91
 мошти, лекс. 52
 мошти, моштију, морф. 90—91, 95
 —96
 мрављи — мравињи, лекс. 41
 мрака/мрак, морф. 115
 мрежница — мрежњача, лекс. 33
 мрзилац, утјешилац и сл., творб.
 и знач. 218
 мрзити, синт. 43
 мршавитељ, творб. и знач. 205
 Муамер, транскр. 173
 Мубарак, транскр. 173
 мужања — мужа, лекс. 40
 музика — глазба, лекс. 44
 Мула-Јусуф, уп. и знач. 121
 Мумин, знач. 123
 мустра — узорак, лекс. 47
 мутеж — мутљак, лекс. 40
 Мухамед, транскр. 173
 Муџиб ел Рахман и сл., транскр.
 179
 мушки/женски, знач. 65

Н

п, ар. транскр. 171
 н<м, фонет. 262
 Нагиб, ар. транскр. 172
 надахивач, обожавач и сл., творб.
 и знач. 222
 надлежан, надлежност, лекс. 52
 надутост — надменост, надувеност,
 лекс. 36
 наклада — издање, лекс. 31
 намјештај, лекс. 27
 Наранчићи, оном. 48
 наређење — наредба, лекс. 40
 наручити — поручити, лекс. 43
 насилан — осион, лекс. 25
 наслоњач — наслоњача, лекс. 39
 „Насрудин“ и сл., транскр. 175
 насути, лекс. знач. 29
 наука, лекс. знач. 52
 начинско значење, терм. 147
 не-, знач. 63, 66—67
 небо, морф. 129—132
 небо/земља, знач. 64
 неваљацац — рђа, лекс. 28
 невелик, знач. 65
 недач/недаћа, морф. 115

недјеља, лекс. 27
 недокучљив — недокучан, лекс. 41
 недоумица, лекс. 52
 незаситан, незаситљив — незаја-
 жљив, лекс. 29
 незгодан, знач. 64
 неимар, лекс. 49
 неколик, уп. 44
 неконзеквентан, знач. 67
 нелогичан, знач. 66
 (не)могућ — (не)могућан, лекс. 41
 ненадмашан — ненадмашив, лекс.
 ненаметљив, знач. 63
 ненападан, знач. 63
 неодољив, знач. 63
 неопасан, знач. 63
 неописив, знач. 63
 неопредељен, знач. 63
 неоспоран, лекс. 52
 непобједив — непобједан, лекс. 41
 непријатељ, презиратељ и сл.,
 творб. и знач. 204
 неприкосновен, лекс. 52
 непропорционалан, знач. 66
 нерегуларан, знач. 67
 несаница — бесаница, лекс. 43
 неси, морф. 164
 несретан — несрећан, лекс. 37
 нестрпљивост — нестрпљење, лекс.
 38
 netjak, listje и сл., фонет. 261
 неутјешив — неутјешан, лекс. 41
 нехармоничан, знач. 66
 (не)чистоћа — (не)чистота, лекс. 39
 нечитак — нечитљив, лекс. 41
 низина — низија, лекс. 33
 нијечан — одречан, лекс. 32
 -ник, творб. 202, 205, 208, 216—217,
 223—225
 нишадор — салмијак, лекс. 49
 нога-ногу, морф. 82—83, 95—96
 нокат-ноктију, морф. 82, 89, 95—96
 ноћ-ноћију-ноћи, морф. 91
 -ну-, творб. 12—13
 -нути/-итељ (мрзитељ и сл.), творб.
 198
 -нути/-нитељ (надахнитељ и сл.),
 творб. 198
 Нухо, уп. и знач. 126

О

-о- (доброградитељ и сл.), творб.
 200—201
 обазрив, лекс. знач. 28
 обезоружати, лекс. 52

обијест, лекс. 27
 обожатељ и сл., творб. 199
 оборине — падавине, лекс. 34
 образован, образовати, лекс. 53
 обрана, обранити — одбрана, од-
 бранити, лекс. 43
 обрт, лекс. 49
 обртник, обртница, лекс. 35
 обруб, лекс. 27
 обрушаватељ, творб. и знач. 205
 обујам — обим, лекс. 34
 оваплотити, лекс. 53
 -ова(ти), творб. 190
 -овати/-итељ (именитељ и сл.),
 творб. 197
 -овати/-оватељ (дражбоватељ и сл.),
 творб. 197
 овојница — омотач, лекс. 33
 овратник — оковратник, лекс. 43
 ограничител, творб. и знач. 206
 одгодба — одлагање, лекс. 35
 одгојити, одгајати — одгајити, од-
 гајивати, лекс. 36
 одежа, лекс. 52
 одличан, лекс. 53
 одлучан — одсјечан, лекс. 31
 одлучити — ријешити (се), лекс.
 32
 одлучност — ријешеност, лекс. 31
 одојче, лекс. знач. 28
 одоцнити, лекс. 29
 одпечатљив, лекс. 53
 одрећи се, лекс. знач. 32
 одстојање, лекс. 52
 одсуство, лекс. 53
 ожењена жена, синт. 278—279
 ожењен/неожењен, знач. 65
 оживјети (оживети) и оживити,
 знач. 167
 оклада, окладити — опклада, оп-
 кладити, лекс. 43
 околишати — околишити, лекс.
 42
 окрет — обрт, лекс. 35
 окус — укус, лекс. 33
 олакотити — олакшати, лекс. 42
 омахнути, лекс. 29
 опекина — опекотина, лекс. 33
 опојати, опојавати, лекс. 32
 опредељен, знач. 63
 опрез — опреза, лекс. 39
 опћити — саопћити, лекс. 43
 општи, општина, лекс. 52
 орган — гласило, лекс. 45
 ос — оса, лекс. 33
 осамити (се) и сл. — усамити (се)
 и сл., лекс. 43

освет/освета, морф. 115
 осебујан — нарочит, лекс. 31
 осјет — чуло, лекс. 33
 оскврнути, оскврњавити — скр-
 навити, скрнављење, лекс. 37
 оскудица, лекс. 27
 осмејак и сл. — осмијак и сл.,
 лекс. 38
 основ — основа, лекс. 39
 особен, лекс. 52
 оставштина — заоставштина, лекс.
 43
 острво, лекс. 52
 откровитељ, творб. 199
 официј, лекс. 46
 океан — океан, лекс. 56
 очајавати, очајавање, лекс. 53
 очајати, очајање, лекс. 52
 о̀чѣкѣ, морф. 115
 очи-очију, морф. 82, 86, 95—96
 одак, одачар, лекс. 49
 оштрица — сјечиво, лекс. 35

II

павтамах, морф. 115
 паланка — градић, лекс. 47
 панталоне — клаче, лекс. 47
 пантљика, пантлика — трака,
 трак, лекс. 47
 пантљичара — тракавица, лекс.
 47
 панца, лекс. 48
 папист — паписта, лекс. 58
 парастос, лекс. 46
 парок, парокија — парох, паро-
 хија, лекс. 55
 парох (парок) — жупник, лекс. 44
 парче, распарчати, лекс. 49
 пастирка — пастирица, лекс. 38
 пастрва — пастрмка, лекс. 37
 пасуљ — грах, лекс. 47—48
 патос — под, лекс. 48
 пелуд — цвјетни прах (прашак),
 лекс. 33
 пелцовати — цијепити, лекс. 48
 пензија — мировина, лекс. 45—46
 Перзија — Персија, лекс. 56
 песница, лекс. 27
 печенка — печење, лекс. 28
 пијаца — тржница, лекс. 48
 Пири-Војвода, уп. и знач. 122
 пиринач — рижка, риж, лекс. 49
 писац и сл., творб. и знач. 221
 пјѣсма, морф. 165
 плафон — строп, лекс. 48

плес, лекс. 27—28
 плећи-плећа, плёћу-плёћују, морф. 93—96
 плућа-плући-плућују, морф. 94—96
 повести, знач. 20
 повлачење — одступање, лекс. 31
 поганин — паганин, лекс. 57
 подбуња, морф. 115
 подне, поподне, доподне и сл., морф. 132—135
 подозрење, лекс. 53
 подражавати, лекс. 53
 подручје — област, лекс. 30
 подруштвениити и сл., уп. и творб. 105
 подруштвити, уп. и творб. 105
 подруштвљавати, творб. 105
 подршка, лекс. 56
 подстрекавати, лекс. 53
 подузети, подузетник и сл. — предузети, предузетник и сл., лекс. 43
 појава, знач. 106
 појати, лекс. знач. 30
 поједноставнити — поједноставним, поједностављен, морф. 276—278
 пократити, скратити — прекратити, лекс. 43
 покућство, лекс. 27
 пол, полац, лекс. 52
 полисемија, терм. 231—234
 пољоделац, пољоделство — земљорадник, земљорадња, лекс. 35
 помањкање, лекс. 27
 помаст — помазање, лекс. 30
 помјерити, лекс. знач. 29
 поморанча, поморанца — наранча, наранца, лекс. 48
 помрчина — помрчење, лекс. 34
 понедељак — понедионик, лекс. 40
 попечитељ, творб. 199
 поправити — оправити, лекс. 43
 поправак — поправка, лекс. 40
 попримати, уп. 274—276
 попримити, уп. 274—276
 пораз/пораза, морф. 115
 порез — пореза, лекс. 40
 породица, лекс. 27
 Португал — Португалија, лекс. 59
 посветити — осветити, лекс. 43
 посвојан — присвојан, лекс. 34
 посјет — посјета, лекс. 39
 послужити — услужити, лекс. 38, 43

посредник, терм. 150, 152
 постепен(ост), лекс. 53
 постојање, лекс. 53
 посудба — позајмица, лекс. 28
 потрес — земљотрес, лекс. 34
 потхват и сл. — подухват и сл., лекс. 43
 почети, морф. 249, 256
 почетница, лекс. 27
 пошта, лекс. 52
 пра- (прародитељ), творб. и знач. 200
 прав, лекс. знач. 28
 правац — права, лекс. 34
 пражив — праживотиња, лекс. 33
 праоница — перионица, лекс. 36
 прапан — прашњав, лекс. 41
 пре- (препријатељ), творб. и знач. 200
 превазилазити, лекс. 53
 превладати — преовладати, преовладати, лекс. 43
 превлака — земљоуз, лекс. 34
 преводитељ и сл., творб. 199
 предање — предаја, лекс. 40
 предострожан, лекс. 53
 предопба — представа, лекс. 35
 предсказање, предсказати, лекс. 53
 презвитер, лекс. 46
 презрење, лекс. 53
 преимућство, лекс. 53
 преја, фонет. 255
 преко, синт. 136—158
 прелат, лекс. 46
 прељуб — прељуба, лекс. 39
 премијера — праизведба, лекс. 46
 преписка, лекс. 53
 преручити, лекс. знач. 29
 префект, лекс. 46
 прехлада — назеб, лекс. 33
 прехранити — исхранити, лекс. 43
 прибадача — чиода, лекс. 35
 пригода, лекс. 27
 пријатан, лекс. знач. 28
 priјatelj, фонет. 195
 пријатељ, родитељ и сл., творб. 215
 пријек, лекс. знач. 28
 пријур, лекс. 46
 прилика, лекс. 27
 принуда, лекс. 53
 приопћити — саопћити, лекс. 43
 природан/неприродан, знач. 66
 пристрастан, пристрасност, лекс. 53

приток — притока, лекс. 39
 пробава — варење, лекс. 33
 провидан, лекс. 28
 провиђење — провидност, лекс. 40
 прогнати, прогнаник — изгнати,
 изгнаник, лекс. 43
 продаваоница — продавница, лекс.
 40
 продавач — продавац, лекс. 39
 прозиран, лекс. 28
 прозрачан, лекс. 28
 прољетни, прољетњи — прољећ-
 ни, лекс. 41
 промаха, лекс. 27
 промет — саобраћај, лекс. 35
 промјер — пречник, лекс. 34
 проницав — проницљив, лекс. 41
 пропух, лекс. 27
 просути, лекс. знач. 29
 прси-прсију, морф. 82, 90, 95—96
 прст-прстију, морф. 82, 89, 95—96
 пруд — спруд, лекс. 34
 пшце, фонет. 165
 пченица, фонет. 165

Р

р, ар. транскр. 171
 рабити, лекс. 31
 раван, знач. 106
 равновјесје, лекс. 53
 равномјеран, лекс. 53
 радник, радница и сл. — раденик,
 раденица и сл., лекс. 39
 радња, лекс. 27
 размјер — размјера, лекс. 40
 рај, уп. 125
 рам, урамити — оквир, уоквири-
 ти, лекс. 48
 Рамо, знач. 123
 расвјета — освјетљење, лекс. 35
 раскалашен — раскалашан, лекс.
 41
 раствор — растопина, лекс. 33
 растурити (се), лекс. знач. 29
 расходовати, лекс. 53
 рати, морф. 115
 рђав, знач. 63
 ребрен — ребрани, лекс. 41
 реверенда, лекс. 46
 ревностан, лекс. 52
 редати, поредати — ређати, поре-
 ђати, лекс. 42
 резултат — исход, лекс. 46
 „реис ел улема“ и сл., ар. тран-
 скр. 175

родиља — породиља, лекс. 43
 родитељ, хранитељ и сл., творб.
 и знач. 203
 родоскврнац, делац и сл., творб.
 и знач. 221
 родослов, лекс. 52
 рожница — рожњача, лекс. 33
 рудо — руда, лекс. 40
 ружан, знач. 64
 рука-руку, морф. 82—83, 95—96
 руководитељ, творб. и знач. 204
 руководитељ — руководилац, лекс.
 39
 Румуњ, Румуњка — Румун, Ру-
 мунка, лекс. 59
 ручати, морф. 12
 ручати — ручавати, лекс. 42

С

s, ар. транскр. 171
 § транскр. 171
 с, синт. 111, 117
 ś, ź, конс., фонет. 165
 са, синт. 269—272
 са- (сагласан, сагласити се), лекс.
 и творб. 52
 Сабаот, Шабаот — Саваот, Сава-
 хот, лекс. 56
 садржај — садржина, лекс. 35
 садржитељ и сл., творб. и знач.
 204, 206
 сазнање — спознаја, лекс. 40
 сакристија, лекс. 46
 самомислитељ и сл., творб. 200
 самцат — самцит, лекс. 41
 сањар — сањало, лекс. 39
 саобразити, лекс. 52
 сатана, уп. 126
 сачинитељ, творб. и знач. 206
 сварити, лекс. знач. 29
 свезак — свеска, лекс. 40
 светитељ, лекс. 52
 светитељ и сл., творб. и знач. 207,
 215
 свештен, свештеник, лекс. 52
 свиреп, лекс. 52
 звоно, мак. 69—70
 Себастијан — Севастијан, лекс. 56
 секретар, секретарица и сл. — тај-
 ник, тајница и сл., лекс. 44—45
 сѐме, морф. 165
 серафим — серафим, лекс. 59
 сијечањ, вељача..., лекс. 45
 симбол — символ, лекс. 56
 сипати, лекс. знач. 29

сирће, лекс. 49
 сисавац — сисар, лекс. 33
 систем — сустав, лекс. 45
 система — систем, лекс. 59
 сићушан, знач. 103
 ск, сугл. група, 250
 -ски, морф. 159, 190
 скочањити се, лекс. знач. 29
 скупити (се) — искупити (се), лекс.
 43

слабоуман, лекс. 52
 сладострастан, лекс. 53
 сличити — личити, лекс. 43
 слобода, морф. 115
 Словен(ин), лекс. 52
 слуга-слугу, морф. 82, 86, 95—96
 смјеса — смјеша, лекс. 40
 смочница — остава, лекс. 35
 снисходљив, лекс. 53
 сова — буљина, лекс. 34
 Содома — Содом, лекс. 59
 сопствен, сопство, лекс. 52
 Сохаг, ар. транскр. 173
 спанач — шпинат, лекс. 57
 спасење — спас, лекс. 40
 спаситељ, творб. 199
 спасити — спасти, лекс. 42
 списак, лекс. 53
 списатељ, лекс. 52
 спомен, споменути — помен, по-
 менути, лекс. 43
 спровод — сахрана, лекс. 28
 сравнити, лекс. 53
 сразмјер, лекс. 53
 срамота, лекс. 44
 Србија ван покрајина : Србија без
 покрајина и сл., синт. 104
 срок — слик, лекс. 34—35
 сталак — ногари, лекс. 27
 становит — одређен, лекс. 31
 стар/млад, знач. 63
 стареј(и), морф. 164
 -ство, творб. 190
 створитељ, гоститељ и сл., творб.
 и знач. 203—204
 степен, лекс. 52
 стихи, морф. 115
 стј, сугл. група, 250
 стока — марва, лекс. 28
 стуб, лекс. 52
 су- (сунатјецатељ), творб. и знач.
 200
 судија, лекс. 52
 сујета, сујетан, лекс. 52
 сумња, лекс. знач. 30
 сунђер — спужва, лекс. 49
 супа — јуха, лекс. 48

суперлатив, терм. 159
 суревњић, лекс. 52
 сув, сухоћа, лекс. 38
 суштина, сушти, лекс. 52
 схваћање, схваћати — схватање,
 схватати, лекс. 37

Т

т, ар. транскр. 171
 †, транскр. 171
 ‡, транскр. 171
 табак — арак, лекс. 49
 табернаклук, лекс. 46
 табла — плоча, лекс. 48
 табут, знач. 127
 такса — пристојба, лекс. 45
 Талијан — Италијан, лекс. 57
 талионица — топионица, лекс. 35
 тањур — тањир, лекс. 40
 тацна — пладањ, лекс. 48
 Теба — Тиба, лекс. 57
 Тебанин, тебански — Тива, лекс.
 57
 тежак, знач. 103
 тежина-тежак-тежи-отежати-пре-
 тежак, лекс. 102
 теистички, знач. 63
 текући — течан, лекс. 41
 -tel, творб. 195
 *-tel, творб. 194
 -tel-, морф. 195
 телеграм — брзојав, лекс. 46
 тело, морф. 129—132
 -tel-, морф. 195
 -тељ, знач. 202
 -тељ, творб. 189—226
 -тељ-, морф. 189—226
 тесар — тесач, лекс. 39
 тестера, лекс. 49
 *-ter, творб. 194
 -ter-, морф. 195
 тешкоћа, лекс. 192
 -ти/-итељ (спаситељ и сл.), творб.
 197
 тинта — мастило, лекс. 46
 -ти/-ов(итељ) (покровитељ и сл.),
 творб. 197
 типик, лекс. 46
 тисак — штампа, лекс. 31
 -ти/-тељ (житељ, предатељ, доб-
 родетељ и сл.), творб. 197
 тицало — пипак, лекс. 34
 тј, дј, сугл. група, 262
 тједан, лекс. 27
 тјеснац — мореуз, лекс. 33

-tk>lk (potkova > polkova), фонет. 256

тлак — притисак, лекс. 33
глатити, лекс. знач. 33
тоболчар — торбар, лекс. 33
топи, морф. 115
топлина — топлота, лекс. 39
трака — трак, лекс. 40
транскурзивни глаголи, терм. 138
требати, морф. и синт. 114
тресејаше, морф. 164
тријезан, трезноћа и сл. — трезвен, лекс. 37
трокут — троугао, лекс. 34
трокут : троугао, прав. 101
Туарези, прав. 273—274
тучњава — туча, лекс. 40

Ћ

ћубартија, знач. 127
ћага, лекс. 49
ћебе — дека, лекс. 49
ћошак, лекс. 49
ћумур, лекс. 49
ћурчија, лекс. 49

У

ў, ар. транскр. 171
u, транскр. 171
u-, транскр. 171
убиједити, лекс. 52
убојица, убојство и сл. — убица, убиство, лекс. 36
уважити, уважавати, лекс. 53
угљен — угаљ, лекс. 40
угљик — угљеник, лекс. 43
угодан, знач. 64
угоститељ, заптитељ и сл., творб. и знач. 204
удомаћити се — одомаћити се, лекс. 43
узак — узан, лекс. 41
узваник — узваница, лекс. 39
узвисина — узвишење, лекс. 33
уздржавати — издржавати, лекс. 43
узнемиреност, узнемиравати и сл., лекс. 51
-у/-ију, ген. наст. 82—97
укоњити се, знач. 72
укротитељ и сл., творб. и знач. 201
умалитељ, творб. и знач. 206
умјетан — вјештачки, лекс. 32

умјештво, лекс. 32
унезвјерити (се), лекс. знач. 29
универзитет — свеучилиште, лекс. 45
уобразиља, лекс. 52
упала — запаљење, лекс. 33
(у)пораба — употреба, лекс. 31
употребити и сл., лекс. 31
управитељ — управник, лекс. 39
упражњавати, лекс. 52
уредник, гостилник и сл., творб. и знач. 223
услов(ан), лекс. 53
упоредити и сл. — упоредити и сл., лекс. 43
усредоточити — усредсредити, лекс. 32
уста-усти-устију, морф. 92—93, 95—96
устрајати — истрајати, лекс. 43
утажити — утолити, лекс. 29
утврђење — утврда, лекс. 40
утемељитељ и сл., творб. и знач. 201
утешник, заводник и сл., творб. и знач. 224
утјецати, утјецај, утјецајан, лекс. 36
уторак — уторник, лекс. 40
учешће, учесник, лекс. 52
учитељица, учитељка, лекс. 38
учтив(ост). лекс. 53
уш — ваш, вашка, лекс. 37
уши-ушију, морф. 82, 86, 95—96

Ф

f, ар. транскр. 171
фабрика — творница, лекс. 47
фалсификатор — кривотворитељ, лекс. 45
фаризеј, филозоф — фарисеј, филозоф, лекс. 56
Фахрудин и сл., транскр. 178
фијока — ладица, лекс. 48
функција трибута, терм. 154
фуруна, лекс. 49

Х

h, ар. транскр. 171
h, транскр. 171
h̄, транскр. 171
x, к, г, фонет. 167
хабит, лекс. 46

Хајрулах и сл., ар. транскр. 178
 Халид, ар. транскр. 173
 Харун, уп. и знач. 126
 Хасан, уп. и знач. 121
 Хафиз, транскр. 173
 Хафиз-Мухамед, уп. и знач. 121
 Хадија, лекс. 49
 Хади-Синанудин Јусуф, уп. и знач. 121
 Хебреј, хебрејски — Јеврејин, јеврејски, лекс. 54
 херувим — херубин, керубин, лекс. 59
 (х)историја — повијест, лекс. 44
 историк и сл. — историк и сл., лекс. 54
 хладњак — хладник, лекс. 40
 Хомер — Омир, лекс. 54
 хомографи, терм. 231
 хомонимија, терм. 231, 234
 хомофони, терм. 231
 хомоформи, лекс. 240
 хоће се (хтело се), знач. 113
 хочется, рус. 111
 хранитељ, хранилац, лекс. 38
 хрисовуљ(а), лекс. 46
 Христа, лекс. 54
 Христић, лекс. 54
 христољубац, христољубље и сл., лекс., 54
 хрушт — гундeљ, лекс. 33
 хтети се, морф. и синт. 112
 хумак — хумка, лекс. 39
 Хусни, ар. транскр. 173

Ц

цват — цваст, лекс. 33
 Цвјетница — Цвијети, лекс. 30
 cedar, чедар и сл. — кедар и сл., лекс. 56
 центиметар : сантиметар, прав. 101
 центурион и сл., лекс. 56
 церемонија, лекс. 46
 цијепати, исцијепати и сл., лекс. знач. 29
 цикла — цвекла, лекс. 57
 циција, лекс. 49
 цједило — цједиљка, лекс. 40

Ч

ч — ĉ (Миличевић — Милићевић), фонет. 168

ч/ч' (свач'а, вреч'а), фонет. 165
 џа (са), морф. 255
 ча, зач, нач, поч, морф. 256
 ча, морф. 252
 чаврљати — љаскати, лекс. 29
 чађа — чађ, лекс. 39
 чам, лекс. 49
 чаршав, лекс. 49
 час, лекс. знач. 51
 чаура : чахурак, чахураст, чахурица, лекс. 37
 чашка — чашица, лекс. 33
 -че (парче, клупче и сл.), лекс. 50
 чељуст — вилица, лекс. 33
 чеп, лекс. 27
 черек, лекс. 49
 чивилук, лекс. 49
 чинија, лекс. 49
 читал, фонет. 255
 чланконожац — зглавкар, лекс. 33
 чудо, морф. 129—132

Џ

џ/џ' (гаџам), фонет. 165
 џаба, џабе, лекс. 49
 џак — врећа, лекс. 47
 џамија, уп. и знач. 127
 Џанан, уп. и знач. 123
 џандрљив, лекс. 49
 Џемал, уп. и знач. 121
 џенет, уп. 125—126
 -џија (-чија) (бојаџија, ловџија и сл.), лекс. 50
 џин, лекс. 49
 Џумхурија, ар. транскр. 172

Ш

š, ар. транскр. 171
 шака, лекс. 27
 шалица — шоља, лекс. 57
 шаргарепа — мрква, лекс. 48
 шареница — дужица, лекс. 33
 швеља — шваља, лекс. 36
 Швицар — Швајцар, лекс. 57
 шејтан, уп. 126
 Шемсудин и сл., транскр. 178, 180
 шегати, шетам — шећем, лекс. 42
 шишитељ, творб. 199
 шкриљевац — шкриљац, лекс. 33
 шкроб — скроб, лекс. 34
 шкропити — кропити, лекс. 32
 шкртрац, шкртраење — тврдица, тврдицење, лекс. 27
 шоља — креја, лекс. 34

Шпањолска и сл. — Шпанија	шћ, сугл. група, 250
(Шпања) и сл., лекс. 59	шутјети — ћутјети, лекс. 36
шт, сугл. група, 250	шч, сугл. група, 250
штакор — пацов, лекс. 33	

Регистар израдили *Вишња* и *Милосав Чаркић*

САДРЖАЈ

XXV књиге „Нашег језика“

Вјеслав Бориш, <i>Звоно и комоњти се</i> — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима	68—73
Дана Бошков, Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-)	63—67
Даринка Гортан-Премк, Питања и одговори	106
Ирена Грицкат, Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — приказан на глаголима с префиксом за-	3—23
Владимир Гудков, О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом	129—135
О сложеном начину компарације у српскохрватском	159—161
Милорад Дешић, Улога локалнога говора у развијању говорне културе ученика	162—166
Полисимија и хомонимија у рјечницима савременог српскохрватског језика	231—241
Милош Ковачевић, Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику	136—158
Драгица Малић, Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрваткосрпског дијасистема и посебности варијаната стандардног језика	24—62
Милан Могуш, О основама <i>мљин-</i> и <i>мљин-</i> (одговор Асиму Пеци)	248—254
Јордан Моловић, О „правилном“ и уобичајеном у књижевном језику	273—279
Мирослав Николић, Именице с наставком <i>-у/-ију</i> у генитиву множине	82—99
Васа Павковић, О дистрибуцији фонема уз иницијално <i>г</i> у српскохрватском језику	242—247
Асим Пецо, Штокавско-чакавска размеђа	74—81
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића	118—128
Неколико напомена уз претходни чланак проф. М. Могуша	254—264
Митар Пешикан, Питања и одговори	100—105
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас	169—180
Поводом неких спорних језичких питања у Енциклопедији Југославије	265—268
О обради транскрипције кинеских имена у оквиру нормативистичких пројеката у БиХ	280—292

Стана Ристић, Морфема <i>-тељ-</i> у савременом српскохрватском језику	189—230
Милија Станић, Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр.	167—168
Живојин Станојчић, За континуитет у књижевном језику и његовом усавршавању	183—188
Михаило Стевановић, Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други	111—117
Ратомир Цвијетић, О једном случају употребе предлога <i>с(а)</i> :	269—272
Регистар	293—309

